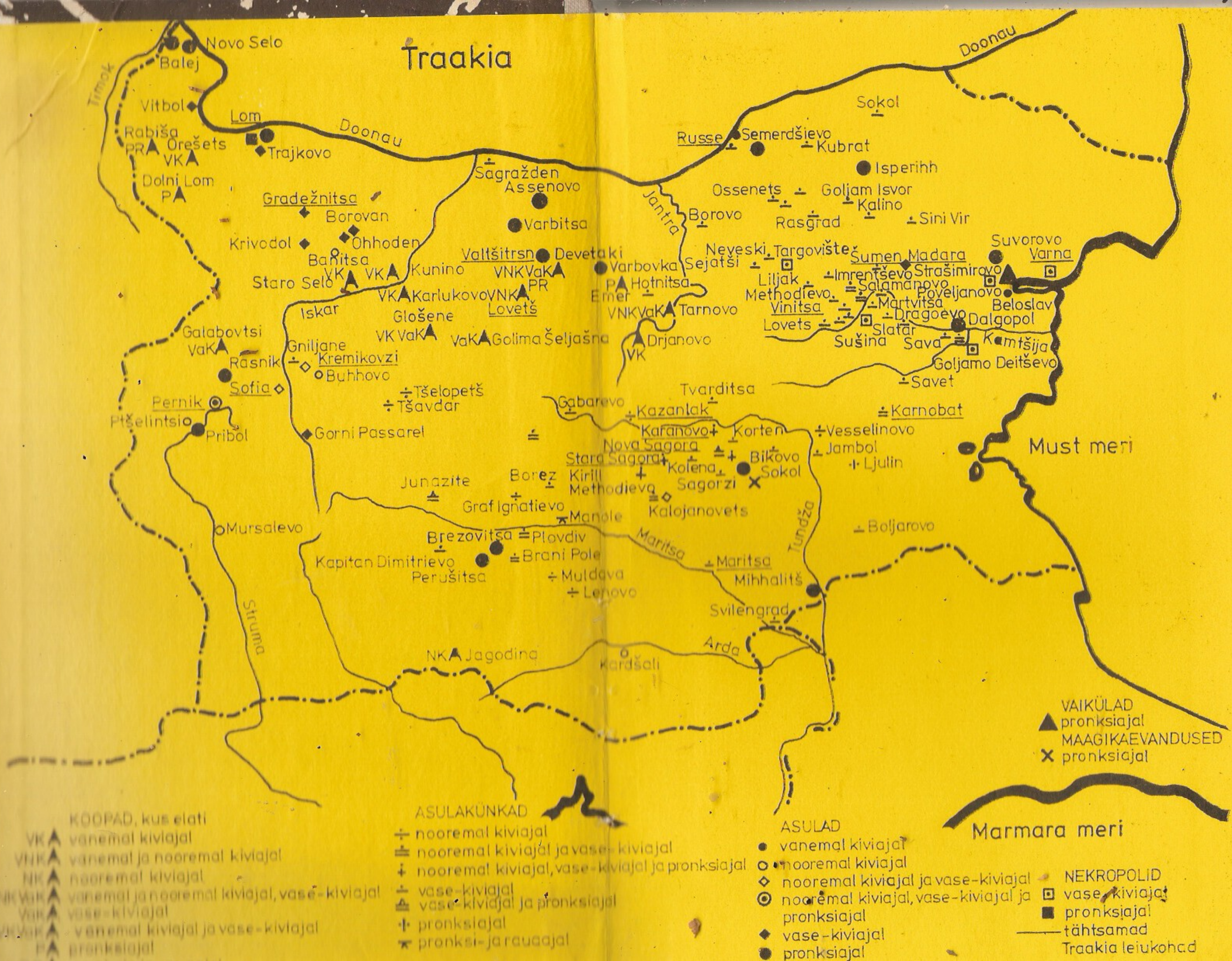


SEAL, KUS
APOLLO ELAS



Traakia



*Plms and
1981 a. out.*

HEINZ SIEGERT **SEAL,
KUS APOLLO ELAS**

SALAPÄRANE TRAAKIA' RAHVAS

SAKSA KEELEST TÖLKINUD
Ü. KURVITS

TALLINN «VALGUS» 1981

Algupärandi tiitel:
Heinz Siegert
Wo einst Apollo lebte
Das geheimnisvolle Volk der Thraker
Econ Verlag, Wien—Düsseldorf 1976

Retsenseerinud A. Viires
Kunstiliselt kujundanud T. Aru

Siegert, H.

S 48 Seal, kus Apollo elas. — Tallinn: Valgus, 1981. —
208 lk., ill.

Raamatus jutustatakse bulgaaria ja rumeenia arheoloogide avastustest Traakias, kus arheoloogiamälestiste põhjalik uurimine algas pärast Teist maailmasõda. Avastused annavad tunnistust muistsete traaklaste kõrge kultuurist.

Kõitvalt kirjutatud raamat ajaloo- ja arheoloogiahuvielistele.

0507000000

63.4

S 10602—286
M 902(16)—81 8—81

© 1976 by Econ Verlag Wien und Düsseldorf
© Tõlge eesti keelde. Kirjastus «Valgus», 1981

TÄNUSÖNU

tahaksin öelda kõigile neile Bulgaaria ja Rumeenia ajaloo- ja arheoloogiasstituutides, kes mulle mu töös vastutulelikku abi osutasid.

Eriiist tänu võlgnen trakoloogia instituudi direktorile prof. dr. Alexander Folle ja prof. dr. V. Velkovile Sofia ülikoolist, samuti professoritele dr. D. Berciule ja V. Babeşile Bukaresti arheoloogiamuuseumist, kes oma asjatundlike nõuannetega mulle alati omakasupüüdmatult abiks olid ning tänuväärt õhutust andsid.

Argu jäägu viimaseks mu tänu ka mu kauaaegsele Sofia kaas-
töötajale, diplomeeritud kaubandustöötajale Rosa Schopowale, kes mind bulgaaria allikmaterjalide läbivaatamisel, hindamisel ja tõlkimisel abistas.

Professor Doris Seiferth (Sigişoara, Rumeenia) tõlkis mulle rumeenia, vene ja prantsuse keelest teaduslikku materjali ning töötas selle minu jaoks ka hoolikalt läbi. Temale olen tänu võlgu ka kronoloogia ja ulatusliku bibliograafia kohusetundliku koostamise eest.

Autor

EESSÕNA

SALAPÄRANE TRAAKIA

Traaklased on minevikku vajunud rahvas ning Traakia pikka aega maa, mida ajaloolased tundsid vaid kreeka mütoloogiast ja ajaloost. Mõistatuslik maa, mida teadus sai vaid katkendlikult hõlvata, sest Traakia vanaaja ulatuslik uurimine võeti käsile pärast Teist maailmasõda.

Traaklased asustasid kahel esimesel meie ajaarvamisele eelnenud aastatuhandel suurt osa Balkani poolsaarest ja Väike-Aasiast. Paeluv on minna nende arheoloogilisi jälgi pidi, mis viivad üha uutele ja ootamatutele avastustele.

Mainigem näiteks kas või Gradežnitsa savitahvleid Bulgaarias, mis kuuluvad maailma vanimate kirimälestiste hulka. Nendel tahvritel olevad kirjamärgid loodi samal ajal kui sumerite omad, seega umbes neli tuhat aastat enne meie ajaarvamise algust ning ümmarguselt tuhat aastat enne kreeka minose lineaarkirja B, mida seni peeti vanimaks kirjaks Euroopas.

Teiselt poolt tuleb mainida 1972. aasta sensatsioonilist Varna kullaleidu, millel on antiikaja seisukohalt samasugune tähtsus kui Trooja ja Mükeene avastamisel. Nekropolis sümboolsetel matustel hauda kaasapandud puhtast kullast käevõrud, diadeemid ja kultuseesemed on loonud tundmatu päritoluga kullassepad umbes 3200 aastat enne meie ajaarvamise algust. Need valmistati ajal, mil Egiptuses rajati esimesed dünastiad, ülejäänud Euroopas valitses aga alles sügavaim kiviaeg. Varna kullaleiud kergitavad katet ajastult, millest seni ei teatud niisama hästi kui midagi. Nad kinnitavad, et Mustast merest läänes ja lõunas, mis on Traakia keskne ala, elasid juba kaks aastatuhandet enne kreeka kolonisatsiooni hõimud, kellest pikaajalises migratsiooni-protsessis arenesid kolm traakia hõimkonda — traaklased, daaklased-möösid ja früüglased.

Heinz Siegert

TRAAKLASTE JÄLGEDEL

Aovalgel põristati mind ärkvele. Vana trummilööja läks läbi küla, Bulgaaria Strandja mäestiku väikese asula elanikud seda äratushüüdu ootasidki. Pidulikult rõivais, voolasid nad varsti tiheda rahvamurruna väikese kabeli poole, kus Bulgaaria ainus tuletantsijanna tardunud pilgul vaatas ülespandud ikoone, nagu oleks ta salanõiduse kütkes. Ministrandid hõljutasid viirukisuitsunõusid, kabeli ette aga kogunesid trummilööjad ja torupillipuhujad. «Ma lähen hulluks, kui seda monotoonset rütmilist muusikat veel kauem kuulma pean,» sosistas mu saatjanna, noor naisarst Burgasest, kelle välisministeeriumi kultuuriosakond Sofias mulle selleks külastuseks kaasa oli andnud.

Trummid põristavad nüüd pöörases tempos. Ebamisi, justkui transiselsundis vabaneb nestinarka tardumusest ning hakkab kabeli ees tantsima. See on tantsukatkend. Kuid korraga väänleb ta piinavates krampides kui demonitest vaevatu ning ta nägu kahvatab, et mõni hetk hiljem tumepunaseks muutuda. Ta lihased tõmbuvad pingule, ta väriseb kogu kehast ning ta käed on külmas kahvatud. Ainult süda peksab. On tunne nagu kuuleks seda. Ning ta suust pääseb valla piinatud halin, mis näitab, et inimene on surmahirnu kütkes.

Otsekui lummuses ja sügavasti vapustatult jälgivad külaelanikud nestinarka kannatustetantsu, kuni ta kurnatusest teadvuse kaotab ning ikoonide ees kokku variseb.

Mu kaaslanna pühib otsaesiselt külma higi: «Ekstaas, imestamapanev näide religioosest ekstaasitantsust, nagu seda varakristlike ja islami sektide juureski esines.»

Pärast lõunat algavad ettevalmistused peo kõrgpunktiks — «tuletantsuks». Külaväljakul süüdatakse puuriit täpselt ettekirjutatud tseremoonia järgi. «Kui jumal end üksildasena tundis, tegi ta suure tule üles,» mõtiskleb üks vanamees kuuldavalt. «Tuletantsijad,» väidab ta, «saavad tantsu läbi ka võime haigeid terveks teha ja tulevikku ennustada.» See meenutab mulle teisi ekstaatilisi tantsijaid, rumeenia *caluşari*'sid, kelle tantsule ma Oltenia Scornicestis ise kaasa elasin. *Caluşari*'d satuvad põrguliku rütmi, välkkiire jalgadega trampimise, tantsukeppide vastu põrandat toksimise ja iseenda lühikeste karjatuste läbi ekstaasi, mis nende *vatafi*te (eestantsijate) hüpnootilistest jõududest suurendatuna avaldab pealtvaatajatesse tohutut sugestiivset mõju. *Caluşari*'d olid veel kuni Teise maailmasõja alguseni organiseeritud meesteliitudeks ning olid kohustatud kord aastas nädal aega — enamasti enne suvistepühi — «ruşaaliate» (metshaldjate) ajal ini-

meste meelelahutuseks tantsima ning eriliste maagiliste tantsudega haigete paranemisele kaasa aitama. Sõna *calușari* tähendab «välkesed hobused» ning viitab tantsude igivanale päritolule, sest vanade traaklaste juures peeti hobust pühaks loomaks ning mõnedki hõimud nägid selles inimese ülimat inkarnatsiooni.

«Ma ei tea, võõras,» jätkas vana bulgaaria talumees, «kas te suudate sellest aru saada: tuli põletab me haigused ära ning nestinarka tants toob meile õnne.» Gongilöök lõpetab meie kõneluse. Ümberringi muutub vaikseks. Nestinarkade kabeli poolt läheneb väike protsessioon. Kõige ees sammub ikoonikandja, saadetuna torupillihelidest ja trummipõrinast. Järgneb tuletantsijanna. Ainitise pilguga nagu madu vaatab ta tulekeelte lõõma. Ikoonikandja sammub ringi ümber hõõguva sütelasu. Nestinarka läheneb tulele keset pingelist vaikust. Torupill hakkab üürgama, trumm põriseb ning igipõlised instinktid päästavad nestinarka suust valla luust ja lihast läbitungiva karjatuse «vaahh, vaahh!», mille saatel ta miilangusse hüppab. Pealtvaatajad tõmbavad hinge. Tuletantsijanna nagu on kahvatu ning tardunud kui surnul. Ainult käed tiirutavad nagu sureva linna abitud tiivalöögid. Nestinarka tantsib miilaval puusöelasul.

Tuletantsijanna ei tunne valu. Ta astub teisel pool tulest välja, pöörab ringi ja hüppab uue metsiku karjatusega sütelõõma tagasi. Tema tants muutub liikuvamaks, moosekantide mäng palavikulisemaks. Ta trambib kõigest jõust miilangut, justkui tahaks ta tuld surnuks tallata. Siis kisub ta end lahti, tõttab tulest välja ning võtab värisevi sõrmi püha Konstantini pildi, mida üks ikoonikandjaist talle vastu sirutab. Ta surub pildi õrna liigutusega oma keha vastu ning tõttab, nagu ei võiks talle enam midagi juhtuda, söelasu juurde tagasi. Nüüd tantsib ta pühale Konstantinile. See on lunastatu tants. Umbes kümne minuti järel astub ta tulest välja. Ebamisi läheneb ta ikoonidele, suudleb neid ning läheb kindlal sammul tagasi oma majja küla serval.

Istusime sellel 21. mai õhtul, Püha Konstantini ja Püha Elena päeval, veel kaua aega papi ja mõnede külaelanikega koos. Väljas platsil loitis ikka veel nestinarkatuli. Tants vaheldus lauluga. Kultusetoomingust oli saanud rahvapidu. «Ma ei leidnud jalgadel mingeid põletushaavu,» alustas naisarst. «Ning taolisi tuletantsijaid on ka teistel rahvastel. Selle taga peab peituma mingi süsteem. Mõned uurijad on arvamisel, et tuletantsijad määrivad oma jalatallad mingite saladuses hoitud kaitsevahenditega sisse, teised aga arvavad, et terveksjäämist tuleb seletada tuletantsuga kaasas käiva psüühilise eelmänguga, mille juures tekib higikiht, mis põletushaavade tekkimist takistab. Tõtt pole veel keegi avastanud. Mina ei tee seda ka mitte.»

«Võib-olla saab teadus kord tuletantsu saladuse jälile,» ütles papp mõtlikult, «kuid kas ta sellega ka usu jõu saladuse jälile saab, see on minu arust küsitav.» Vaikisime.

Bulgaaria «tule peal tantsimise» algeid seostatakse Väike-Aasia tulekultuste ja Dionysose kultuse eelkäijaks olnud Kybele kultuse mõjudega. Kuigi seda hiljem mõjustasid kristliku kultuse elemendid, on nestinarkade tants oma muutumatusena püsinud põhikomponentide — muusika, tantsu ja tule tõttu oma olemuselt jäänud Väike-Aasia paganlikuks kultuseks kuni meie ajani välja.

Selles oli veendunud ka india etnograaf, keda mõned aastad hiljem Strandja mäestiku lähedal vanas Musta mere äärses Athopolise linnakeses tundma õppisin, kus ta otsis jälgi ja tõendeid india ja bulgaaria ühise mineviku kohta. Strandja mäestik asub teel väinade juurde, mis Euroopat Aasiast lahutavad ning mille mõlemal kaldal juba varasel antiikajal elunesid traakia hõimud. Bosporust nimetati antiikajal «Traakia Bosporuseks», Dardanellid (Hellospontos) said aga oma nime traakia dardaanide hõimu järgi.

Oletus, et ajaloo koidikul olid traaklased ja indialased omavahel etniliselt seotud, on praegu juba rohkem kui paljas teaduslik hüpotees. Suurele vahemaale ja erinevale ajaloolisele arengule vaatamata saab mõlema rahva elulaadis ja psüühikas tuvastada palju paralleele. Strandja mäestiku ja Radžastani savannide tuletantsu sarnasus on hämmastamapanev ning paljud tüüpiliselt bulgaariapäraseks peetavad talupoegade nõud ja tööriistad on kasutusel ka mitmetes Lääne-India paikkondades.

Nagu Bulgaarias nii ka Radžastanis on tavaks teatud kevadisel pühapäeval puid ja maju ehtida, tulelõkkeid süüdata, rituaalseid kumblusi ette võtta ning puukoorest punutud kiikesid puude külge kinnitada, et noormehed neide kiigutada saaksid. Nii Bulgaarias kui ka Rumeenias kannab see päev nimetust «Georgi-den» ehk «Singiorzul», Püha Jüri päev, millel muide bulgaaria tava- des on suurem tähtsus kui jõuludel. Sellega seotud tavad ja kombestik on mõlemal Balkanimaal sama mitmepalgeline ning vaatamänguline nagu Indiaski. Seda on kombeks pühitseda Bulgaarias eelkõige Rodope ja Strandja mägedes, Rumeenias aga eriti Transilvaanias. Kui etnograafid veel mõned aastad tagasi arvasid, et Püha Jüri kultuse puhul on meil peamiselt tegemist kristlike tavade- ga, mille juures on säilinud teatud paganlikud sused, siis tänapäeval teatakse, et selle kombestiku juured ulatuvad traakia minevikku, Dionysose kultusesse. Jüripäev on paganlik kevadpidu, kasvu ja viljakuse pidu, kus tuli ja vesi valdavad osa etendavad. Rumeenias lastakse Karpaatide nõlvakutelt tulerattaid orgudesse veereda ning Bulgaarias Rodope mägedes «kümblevad» naised ja tüdrukud jüripäeva koidikul alasti mägi- aasade kastes.

Kõikid mitte ainult tänapäeva bulgaarlaste ja rumeenlaste eelkäijate, traakia odrüüside, besside, müüslaste, daaklaste ja geetide juurest ei vii etnilised jäljed kaugele itta — mõned teadlased on arvamisel, et traakia elemente võib leida Indiast kauge- malegi, Hiinani välja — vaid neid jälgi võib jälgida ka teiste hõimude juures, kes paiknesid Traakia alal, mis esiajaloolisel

ajastul arvatavasti ulatus Mustast merest kuni Aadriani ja Prutist kuni Egeuse mereni. Nii tähistavad arheoloogilised teeviidad selgesti ühendust traaklaste ning Väike-Aasia, Egiptuse ja Egeuse mere saarte vahel varasel pronksiajal. Pärast Teise maailmasõja lõppu uurisid lingvistid vaeva kartmata traakia mineviku mägi-radasid, ennetades arheoloogilist uurimistööd. Nad avastasid üllatavalt palju uusi perspektiive ning loodisid läbi traaklaste ala elanikkonna kui etnilise terviku mineviku kuni 5000. aastani e. m. a.

VÄIKE EKSKURSS ESIAJALUKKU

Mida sügavamale Euroopa ajaloosse me püüame tungida, seda väiksemaks ja värvitumaks muutuvad meie teadmised. See kehtib eriti nende rahvaste kohta, kes asuvad väljaspool kreeka-roma antiikaja valgussõõri, seega ka traaklaste kohta, kes said meile tuntuks alles kreeka ja rooma ajalookirjutajate kaudu. Kuid ka need teated (kui Homeroose eeposed kõrvale jätta) tegelevad eeskätt antiikaja traaklastega. Mis enne seda oli, polnud ka vanadele kreeklastele teada. Traaklaste esiajaloo valgustamine langes meie keeleuurijate ja arheoloogide osaks. Veel pole paljutki üksikasjadeni välja selgitatud, mõnes osas puuduvad ka arheoloogilise uurimistöö tulemused, mida saaks tugevate aluskividena lingvistide julgete konstruktsioonide alla paigutada, et neid kindlustada. Kuid juba hakkavad selgesti eralduma nende Lääne-Euroopa asukate esiajaloo jõulised kontuurid, kelle kohta võime täna täie kindlusega öelda, et neil oli Egeuse mere piirkonnas etniline baas juba enne kreeklasi. Esiajaloo tegelevad teadlased on ühel meelel ka selles, et traaklased tuleb arvata suure indoeuroopa rahvaste pere hulka, keda saksa arheoloogid indogermani rahvasteks nimetavad.

Traaklaste esiajaloolise mineviku järgi otsides sattusid arheoloogid, antropoloogid ja lingvistid traaklaste aladel ootamatult jälgedele, mis viisid täiesti uute tõdemusteni ning uue mõtteviisi indoeuroopa hõimude päritolu ja nende ürgkeele tekkimise suhtes.

Üheksateistkümnendal sajandil oletasid ajaloolased, et indoeurooplased, keda tollal veel aarialasteks nimetati, on pärit kaugele Aasiast. «Antiikaja ajaloos», mis ilmus 1874. aastal, võime lugeda: «Moodsa kultuuri seisukohast erilise tähtsuse omandanud rahvaste hulka tuleb arvata ka see suur aarialaste hõim, kuhu me ise kuulume. Selle Brahmaputrust kuni Atlandi ookeani rannikuni ulatuvaid alasid asustanud ning kõikjal teiste hõimude isandaks ja käskijaks olnud hõimu kokkukuuluvuse avastamine on võrdleva keeleteaduse saavutus. Meie nimetame seda hõimu aarialasteks, sest tema hulka kuuluvad Aasias kasutasid enda kohta nime-tust arja (oiivalised).

Seal, kus Ees-Aasia väike lavamaa Taga-Aasia suurema kõrglavaga kokku puutub, nimelt Hindukušis, Borlotagis ja vanas Imauses, laiub Amudarja (Oxuse) lätetel ja keskjooksul rohketehumadega jahe ja metsane lavamaa, mille orgudes küll põlluharimisega tegeldakse, kuid mis ometi on suurelt osalt ümbrit-

setud kõrbete ja steppidega. Siin vaheldub suvine põletav kuumus talvise läbilõikava külma ja lumetormidega.

See lavamaa oli vanasti aarialaste asupaigaks, kes siit kagu, lõuna ja lääne poole tungima hakkasid. Asukad olid karjased ja jahimehed. Nad tundsid juba põlluharimise põhialuseid. Kõigil neil aaria hõimudel olid ühised jumalate nimed ja ühised arusaamad jumalatest. Ühised olid ka «olemise», peamiste tegevusalade ja lihtsamate sugulusastmete tähistused (verbid ja substantiivid), samuti ka tähtsamad karjaseelu, majaehitust, sepatööd, relvi, vankreid ja abielu puudutavad sõnad ning arvud.

Nende usk nagu semiitide omagi oli looduseusk, mis tõstis esile vastuolud valguse ja pimeduse, vihma ja põua vahel, kuid see oli kõrgem ja puhtam usk. Ühisest tüvest eraldusid kõigepealt keldid, asudes rännakule Lääne-Euroopasse. Slaavlased läksid Ida-Euroopasse, ladina-kreeka hõim Aadria mere rannikumaa-dele, germaanlased aga jäid pikemaks ajaks Musta mere randa-dele. Kõige kauem jäid üksteisega seotuks hilisemad indialaste, meedlaste ja pärslaste hõimud, kuni ka siin nähtavasti tekkis religioosne lõhenemine, mis viis hõimude lahkulöömisele. Osa nendest, keda kreeklaste nimetasid sogdialasteks, baktrialasteks, hürkaanlasteks ja arahooslasteks, asusid Hindukušist põhja ja lääne pool olevatele mägialadele, teine osa aga rändas edasi, läks läbi selle mäestiku edelapoolsete kurude ning võttis oma valdusse viljakad maaribad Induse jõe ääres. Esimesed, keda kutsutakse ka iraanlasteks (või zendi rahvaks nende püha keele järgi), arendasid ajapikku välja kultuurielu, mille nende võitjad, meedlased ja pärslased hiljem üle võtsid. Teised, keda Vana Maailma ülejäänud rahvad nende maa peajõe järgi indialasteks ehk hindudeks nimetasid, löid tolle markantse religioonikombestiku, eripärased riigi- ja õigusvormid, märkimisväärse sanskriti kirjanduse, mida me praegugi veel säilmete ja pärimuste põhjal imetleme.»

Nii lihtsana, nii arusaadavana tundus siis, sada aastat tagasi indoeuroopa aarialaste päritolu. Tänapäeval nimetatakse aarialasteks vaid idapoolseid indoeurooplasi, kes valdava osa teadlaste arvates tungisid Kesk-Aasiasse teisel aastatuhandel e. m. a.

Kuid mida rohkem hakkas teadus selle teemaga tegelema, mida põhjalikumalt ta võttis käsile ka indoeurooplased nondelt aladelt, mis kuni Teise maailmasõja lõpuni olid ses suhtes jäänud *terra incognita*'ks, seda keerukamaks muutus vastuse andmine küsimusele, kust siis need keldid, illüürlased, traaklased, kreek-lased, ladinlased, germaanlased, sküüdid ja teised õigupoolest tulid. Kindlalt teatakse tänapäevani vaid seda, et indoeurooplas-tel oli ühine algkeel ning et nende ekspansioon pidi algama tun-duvalt varem, kui seda arvati → oletatavasti juba jääaja-eelse ajastuga. See ekspansioon kestis mitu tuhat aastat.

Rumeenia, nõukogude ja bulgaaria uurijad on tõestanud indo-euroopa hõimude väga tugevat ekspansiooni varases neoliitiku-mis, kuuenda aastatuhande alguses. Seni arvati, et see ekspan-

siioon toimus tunduvalt hiljem, 3. ja 2. aastatuhandel. Nende uuri-mistulemuste järgi pidi ka indoeuroopa kohalike keelte diferent-seerumine aset leidma tunduvalt varem. Arvatakse, et see sündis umbes 3. aastatuhandel e. m. a. Selles küsimuses aga, kus asus nende arenevate indoeuroopa hõimude algkodu, ollakse ühel meelel vaid eituses: mitte Euroopa põhjaosas, kuhu teadus nad eelkõige kahe maailmasõja vahelistel aastatel oli paigutanud. Praegu on suurem osa arheoloogide arvamusel, et indoeurooplaste algkodu tuleb otsida Lõuna-Vene steppidest Dnepri ja Kaspia mere vahelt. Nõukogude teadlased on tõestanud, et kiviaja kul-tuur tegi neil aladel läbi pikaajalise arengu, mis aitas kaasa nende keeleelementide kujunemisele, mida hiljem hakati pidama indoeu-roopalikuks muutumise tüüpilisteks tunnusteks. Sellele lisandub veel asjaolu, et sel alal, nagu võib kergesti tõestada, elasid kar-jakasvatajad rahvad, kelle pidev vajadus uute karjamaade järele aundis püsivale ekspansioonile kõigis suundades. Sakslastest esi-ajaloo uurijad seevastu arvavad, et indoeurooplaste keskus asus Oderi ja Volga alamjooksu vahelisel madalmikul, kuna aga ling-vistide Georgievi (Bulgaaria) ja Bernsteini (USA) uurimused ei välista päris kindlalt ka Kesk-Euroopat. Tuntud rumeenia ajaloo-lane Pârvan jällegi nimetab daakia-illüüria-traakia ala «eel- ja protoajaloolise tsivilisatsiooni hälliks». Mingil juhul aga polevat need kultuurid kõige esiti tekkinud Itaalias, Kreekas või Väike-Aasias. «Itaalikute, kreeklaste ja asiaatide pärinemine 2. ja 3. aastatuhandest,» ütleb Pârvan, «viib meid uuemate teaduslike tõdemuste alusel Doonau alale.»

Kuigi, nagu väidab saksa ajaloolane Ernst Kirsten, on asjatu «indogermaanlaste kodu otsida, sest kohalike keelte diferentsee-rumine algas sedavõrd vara, et indogermaani algkeele kindlaks-tehtava ühissõnavara põhjal ei saa enam ühtlast asustusala kind-laks teha», meelitavad uusimad uurimistulemused Kagu-Euroopas ometi uut hüpoteesi püstitama. Kui järgida lingviste, kes on tuvastanud laia ürgse indoeuroopa keelebaasi Euroopas, siis pole mitte ainult mõeldav, vaid pigem tõenäoline, et mitmel geograa-filiselt ja kliimaatiliselt soodsal alal Euroopas kujunesid välja tugevad indoeuroopa koondumiskeskused, kust üksteisest sõltu-matult toimusid rännakud ning sissetungid Euroopa hõredasti asustatud maa-aladele. Säärased indoeuroopa keskused võisid eksisteerida nii Oderi ääres kui ka Karpaatides ja Doonau alal.

ESIMESED INIMESED

Millal esimene inimene Traakia alale ilmus, seda ei saa praegu enam keegi kindlalt öelda. Tema katkendlikud jäljed viivad välja kuni vanema paleoliitikumini (umbes kuni 200 000 aastat tagasi). Vanemad Bulgaarias ja Rumeenias seni tehtud leiud pärinevad nn. Acheuli kultuuri perioodist (rohkem kui 200 000 aastat tagasi).

Ümber sada tuhat aastat varasemaid leide on saadud Doonau äärest Svištovist, Russest ja Tutrakanist. Keskmisest paleoliitikumist (100 000 kuni 40 000 aastat tagasi) on arvukaid koopa-leide tänapäeva Bulgaariast, Rumeeniast, Kreekast ja Jugoslaa-viast.

Kõige vanemate inimeste, paleoantropuste jäänuseid on Kagu-Euroopas seni leitud vaid kahes kohas — 1895 Krapinas Zagrebi lähedal (Jugoslaavias) ja 1960 Petralonas Saloniki lähedal (Kreekas). Krapinas leiti ümmarguselt 30 ühe- kuni viiekümneaastase isiku kolju- ja skeletijäänust. Arvatakse, et need Krapina «esimesed» inimesed olid veel inimsööjad, kes kuulusid kahte erinevasse rassi, kusjuures arenenuma liikmed tapsid primitiivsemaid ning need siis ära söid. Krapina ürginimesed olid kütid ja korilased. Tõenäoliselt elasid nad umbes 30 000 kuni 40 000 aastat tagasi. Petralona paleoantropuse kolju leiti ühest koopast, mille punakas pinnases avastati ka veel ninasarviku, hirve ning koopakarude, rebaste, hüäänide ja isegi hobuse jäänuseid. Antropoloogide hulgas puhkes selle kolju määramisel äge vaidlus küsimuses, kas kolju kuulus naissoost *Homo sapiens*'ile või naisneandertallasele. Mesoliitikumis, seega ajavahemikus vanema ja noorema kiviaja vahel, toimus Balkani poolsaarel jätkuva soojenemise tõttu suur kliimamuutus. Veel hiljaaegu vaadeldi seda aega kui hiaatust, kui suurt elu katkestust. Siis aga näitasid koopaleiud, mis Jugoslaavia—Rumeenia Doonau elektrijaama ehitamisel Raudväravate juures päevavalgele tulid, hoopis vastupidist. Elu kestis edasi ka paleoliitikumi ja neoliitikumi vahel, alludes vaid muutustele ning üksnes tõendite puudumine viis järelduseni elu katkemisest.

Üks nendest hiljuti avastatud kultuuridest Schela Cladoveis Doonau ääres Turnu-Severini linna lähedal hõlmab kolme erinevat perioodi. Esimest iseloomustab tulekivitöötlemise ilmne allakäik ning kvartsiiditöötlemise algus. Teisel perioodil ilmuvad mitmesugused hirvesarvedest esemed, sealhulgas ka istutamispulgad ja adraterasarnased esemed. Koos nendega leiti Schela Cladoveis ka primitiivseid kultuseesemeid lihtsate geomeetriliste kaunistustega, nagu neid veel tänapäevalgi rumeenia karjuste puunikerduste juures kasutatakse.

Inimesed tegelesid koriluse ja kalastusega, ilmusid ka põlluharimine ja karjakasvatus. Moodustusi esimesed jahimeeste rühmad, et ühiselt väiksemaid metsloomi küttida. Suured jahiloomad surid välja.

Kolmanda perioodi leiud osutavad inimese üha paiksemaks muutumisele. Nii tehti tuli üles, ikka ja jälle samas paigas ning surnud maeti nende paikade vahetusse lähedusse madalatesse haudadesse. Sellest perioodist pärinevad esemed lubavad järeldada, et elanikud tegelesid juba intensiivselt taimekasvatusega. Tõenäoliselt kasvatati kõige esmalt juurvilja — juurikate või mugulatega taimi või söödavaid viljakandvaid taimi. Olid juba

olemas ka koduloomad: koer ning kodustatud ürgveise ja metssea liik.

Raudväravate arheoloogiliste leidude ülemaailmset tähtsust näeb rumeenia teadlane Vasile Boroneamț selles, et nad tõid lahenduse kolmele küsimusele, mis seni kogu maailma arheoloogide meeli köitsid. Esimeseks küsimuseks oli see, kuidas maaviljelus kõige esiti tekkis ning kuidas ta Euroopas levis. Seni esitatud seisukoht, mille järgi põlluharimisega hakati kõigepealt tegelema elupaikade ümbruses Lääne-Aasias või Väike-Aasias, vajab korrigeerimist. «Meie kaevamiste leiud tõendavad primitiivse põlluharimise olemasolu, mis küll ei küündinud Aasia tasemele, kuid ometi kujutas endast tollast kõrgeimat taset Euroopas.»

Selle esimese küsimusega on rumeenia uurija arvates tihedasti seotud ka teine, nimelt küsimus materiaalistest ja kultuurilistest suhetest Euroopa ja lähedase Aasia vahel. Schela Cladovei kui ka varasematest kultuuridest pärinevad leiud annavad selgesti tunnistust kestvatest sidemetest Euroopa paleoliitikumiga. Ettevaatlikult osutab Vasile Boroneamț millelegi, mida teised teadlased hindavad juba kui teaduslikku sensatsiooni: «On võimalik, et need kultuurid mõjutasid veelgi varasemal perioodil ka Lääne-Aasiat.»

Kolmas küsimus puudutab Schela Cladovei kunstiesemeid, mis oma abstraktsete geomeetriliste ornamentidega on otseselt seotud Euroopa noorema paleoliitikumiga. Ka siin saab ümberlõikamatult selgeks, et vanema ja noorema kiviaja vaheline kultuuriline areng ei katkenud, vaid jätkus pidevalt. «Mis selle ajavahemiku leidudest eriti silma torkab ning inimkonnale tähtsaks osutub, on inimese areng. Looduse orjast sai ajapikku selle seaduste avastaja, toorainete tarbijast sai materiaalist hüvede tootja,» väidab Vasile Boroneamț. Arheoloogilisi tõendeid sellest ajast leiti vähemal hulgal ka Bulgaarias, Bosnia-Hertsegoviinas, Dalmatias, Montenegros ja Kreekas.

Arheoloogide jaoks leiduderikkam on noorem kiviaeg Kagu-Euroopas. Seda uuritakse sõja lõpust alates süstemaatiliselt Bulgaarias, Jugoslaavias ja Rumeenias. Nende maade valitsused on selleks otstarbeks suuri summasid eraldanud. Tulemused pole jäänud saamata. Avastati uusi kultuure, nagu Karanovo Lõuna-Bulgaarias, Kremikovtzi (Sofia lähedal) ja Starčevo Jugoslaavias, millest hiljem arenes Vinča-Durdase kultuur Raudväravatest lõuna ja põhja pool.

Neoliitikumi lõpus näiteks ulatus Karanovo kultuur kuni Egeuse mere rannikuni. Kõik need leiud sundisid ka otsustavalt revideerima seniseid seisukohti. Vana teooria, et noorema kiviaja kultuurid pärinevad Põhja- või Kesk-Euroopast, heideti lõplikult kõrvale. Praegu teatakse, et Balkani poolsaare elanikkond lõi kaua kestnud sisemise evolutsiooni kaudu ise eeldused üleminekuks nooremasse kiviaega, mille majanduslikku, ühiskondlikku ja kultuurilist arengut hiljem veelgi kiirendas kiviaja ini-

meste järkjärguline sisserändamine Väike-Aasiast umbes 5. aastatuhandel e. m. a.

Vase-kiviajal (eneoliitikumis) arenesid Balkani poolsaare kaguosas mitmesugustest neoliitilistest kultuuridest suuremad kultuuripiirkonnad, mida samuti oli võimalik ulatuslikult lokaliseerida. Bulgaarias on nendeks Karanovo kultuur Kagu- ja Kirde-Bulgaarias ning Gniljane-Krivodoli kultuur Lääne- ja Loode-Bulgaarias. Rumeenias on meil tegemist Boiani ja Gumelnița kultuuriga Muntenias, Sălcuța kultuuriga Oltenias ja Cucuteni kultuuriga Transilvaanias ja Moldaavias. Serbias ja Makedoonias osades tekkis Bujanj kultuur, Kreekas aga Larissa-Rahmani kultuur.

VALGE KÄSI PUNASEL TAUSTAL

Mõned aastad tagasi sattusid töölised Bulgaaria suurima terasetehase ehitamisel väikese Kremikovtzi küla lähedal, umbes 20 kilomeetrit Sofiast põhja pool, Balkani mäestiku lõunapoolsete eelmägede juures esiajaloolisele asulale, mille üksikud kultuurkihid ulatusid nooremast kiviajast kuni rauaajani välja. Kõige alumises, seega ajaliselt kõige kaugemas kultuurkihis leidsid arheoloogid seitsme meetri sügavuselt keraamikaesemeid, mis üllatasid oma ebatavalise vormi ja säravate värvidega. Savinõudel on õitselepuhkeva tulbi kuju, nad on 21 kuni 25 sentimeetri kõrgused ning pärinevad umbes 5. aastatuhande esimesest poolest. Nad on kaunistatud mitmesuguste ornamentidega, mis on maalitud valge huumusvärviga säravpunasele pealispinnale. Väikesemad savipeekrid on kaunistatud stiliseeritud, väheke harpuuni meenutava valge käega punasel taustal. Inimkäte motiiv etendas neoliitikumi inimese dekoratiivtehnikas Traakia alal valdavat osa. See iseloomustab inimese võimet kasulikkude ja kaunist ilmale luua.

Kuid ka Lääne-Anatoolias avastati ehitustes ja koobastes «valge käsi punasel taustal». Selle sümboli peaaegu samaaegne esinemine Traakias ja Anatoolias kinnitab oletust, et niisuguse keraamika kunstilised impulsid jõudsid Väike-Aasiast üle Bosporuse Lõuna- ja Lääne-Bulgaariasse koos põlluharijate rännakutega nooremal kiviajal, niisamuti kui sellest ajast pärit haakristi sümbolgi, mis leiti ühelt savikillult Lovetši lähedal asuvas koopas Põhja-Bulgaarias. Haakrist pidi sümboliseerima päikesevalguse elustavat mõju ja igavest liikumist looduses. Mõlemad motiivid näitavad tihedaid seoseid Bulgaaria noorema kiviaja kultuuri ja praeguse Anatoolia kultuuri vahel ning tõendavad veel kord, et isegi väinad põlnud noorema kiviaja inimesele ülepääsmatuks takistuseks.

Sel ajal elab inimene juba avamaal. Ta on koobastest lahkunud ning rajab oma asulad enamasti jõgede ja järvede äärde, mitte liiga järskudele mäenõlvakutele või päikesepaistelistesse

hälludesse. Ta ehitab ühekorruselisi täisnurkse, peaaegu ruudukujulise põhiplaaniga maju. Mõned majad, mis koosnevad ühest-ainsast ruumist, on puit-, teised savipõrandaga. Lahtine kolle ei asu ruumi keskel, vaid vahetult selle seina ääres, mis asub sissepääsu vastas. Noorema kiviaja inimene oskab juba kalavõrke punuda ning endale luust nõelte abil loomanahkadest rõivaid õmmelda. Ta kodustab koera, sea ja kitse ning alustab ka nende loomade kasvatamist. Ta kultiveerib metsikult kasvavaid taimi ning alustab nisu ja odra kasvatamist, enne kui vormib esimesed savinõud, mis pole mõeldud mitte üksnes igapäevaseks tarvitamiseks, vaid peavad ka silma rõõmustama. Inimene hakkab järele mõtlema, tekivad esimesed religioossed kujutelmad.

Põhja-Bulgaarias Russes on leitud koljusid, mis olid avatud ja mulgustatud. Need trepanatsioonid ja perforatsioonid võeti aga ette alles pärast surma; koljuvõlv löigati lahti või raiuti läbi. Mõnedel juhtudel torgati surnute pealuud terava eseme, arvata-vasti vasknõelaga läbi. Tõenäoliselt oli selle protseduuri eesmärgiks kurjade vaimude väljaajamine surnu peast. «Siin kohtame me,» ütleb bulgaaria antropoloog Peter Boev, «toorest etnograafilist tava, mida Bulgaarias tuntakse ka veel tänapäeval, ehkki teistlaadsel kujul. Kuni eelmise sajandi lõpuni puuriti siin laipvaia läbi, et surnu ei saaks vampiiriks muutuda.» Surnute vaivatamine oli Rumeenias Moldaavia vürstkonna kaugemal asuvates küldades ja kogukondades veel kuni 19. sajandini m. a. üldiseks kombeks. Huvitav on see, et postmortalset trepanatsiooni on Balkani alal seni avastatud vaid Bulgaarias ja Rumeenias. Selle kombe püsimine kuni meie ajani annab tunnistust tihedatest etnilistest sidemetest hõimude vahel, kes asusid põhja ja lõuna pool Doonaud.

Viienda aastatuhande teisest poolest alates kuni käesoleva aastatuhande lõpuni väheneb Kremikovtzi ja Lõuna-Bulgaaria Karanovo kultuuri dekoratiivsete elementide mitmekesisus. Kaob ka valge-punase värvikontrast. Nõud on üldreeglina ühevärvilised, kuid nende vana vorm jääb muutumatuks. Ilmuvad ka juba mõned uued vormid: torukujulised anumad, mis on väljastpoolt kaunistatud inimesetaoliste reljeefidega. Siin on ilmselt tegemist kultuseriistadega. Kultuslik tähtsus oli ka tol ajal ilmuvatel võrdkülgse kolmnurga kujulistel savilampidel, mille välisseinad on kaetud geomeetriliste figuridega.

Uued keraamikavormid, mis korruga vanade toodete kõrvale ilmuvad, kirjutatakse Väike-Aasiast sisserännanud tundmatu hõimu arvele.

Kuid väga kauaks see hõim Traakia ala keskosas küll paigale ei jäänud. Kultuurikiht, mille need tundmatud Karanovo asulakunkale maha jätsid, on vaid mõne sentimeetri paksune. See tähendab, et see hõim peatus Traakias «ainult» sadakond aastat, et siis lõuna poole edasi rännata. Tema jälgi avastati jälle alles meie ajal, kui selgus, et mõningaid selle varajase traakia kultuuri

elemente võib leida ka Küklaadi saartel. Küklaadid («Rõngasaared») oma peasaare Delosega olid 2. aastatuhandel koos umbes 120 kilomeetrit lõuna pool asuva Kreeta saarega kõrgesti arenenud esiajaloolise kultuuri keskuseks. Bulgaaria teadlase V. Georgievi oletust, et selle Traakias tekkinud kultuuri kandjad asusid elama Küklaadidele, ei saa ümber lükata.

KUNSTNIKUD JA KANNIBALID

Kuidas nägid siis välja inimesed, kes elasid Balkani poolsaarel kiviajast metalliajastusse üleminekul? Pole olemas mingeid piltkujutisi. Hiljaaegu Rumeenias Raudväravate juures ühes koopas ning Bulgaarias Magura koopas avastatud pildid ei võimalda teha mingeid antropoloogilisi järeldusi, kirjalikke ülestähendusi aga pole, sest tähtkiri polnud tollal, 4. aastatuhandel e. m. a., veel leiutatud. Esimesed konkreetsed seinamaalingud Egeuse piirkonnas tekkisid umbes tuhat aastat hiljem Kreetas ja Küklaadidel. Et meie teadmised nende inimeste välimuse ja elu kohta pole siiski täiesti kahvatuks jäänud, selle eest oleme tänu võlgu arheoloogidele, kelle töö oluliselt kaasa aitas Traakia ala ürgajaloo konkretiseerimisel.

Siinkohal toome ära ühe «bulgaaria» kiviaja inimese antropoloogilise «isikukirjelduse»: «Mehe kolp, leitud Russes (inventarinumbr 84). Eneoliitikum. Vahemere-dinaari rassitüüp. Täisealine (22—25 aastat), mesokraanne, romboidne, keskmise suurusega ja kitsas, ortokraanne ja metriokraanne, keskmise kõrguse ja laiusega, lāngus laup, keskmiselt väljakujunenud koljureljeef, ümmargune kukal hästi väljakujunenud reljeefiga, keskmise kõrgusega nina, madal ja keskmise laiusega nagu madalate silmakooastega, eurümetoopne, ortognaatne, leptoprosoopne, hamekonhne, hameriinne, mesouraanne, brahhüstafüliinne, euenkefaalne. Kasv Manouvrier' järgi 168,9 cm (reieluu põhjal), 178,7 (kõrvarluu põhjal) ja 178,8 (küünarluu põhjal); Breitingeri järgi vastavalt 172,3 ja 177 cm ning Pearsoni järgi 168,2 (õlavarreluu põhjal). Parempoolse *Tuber parietale* all on näha nõelaterava eseme abil teostatud postmortaalne trepanatsioon.»

Kui me selle teadusliku kirjelduse külmast asjalikkusest ja spetsiifilisest terminoloogiast vabastame, siis annab ta meile koos sadade teiste niisama täpsete aruannetega küllaltki kujuka pildi tolle aja inimestest. Noor, umbes 22—25-aastane mees elas esiajaloolises asulas praegusest Russe linnast ida pool, päris Doonau ääres, mille voolusāng pole siin aastatuhandete jooksul enam muutunud. Mees elas umbes 3000 aastat e. m. a. küll vist suuremas maaviljelejate rühmas. Ta oli 1,70 kuni 1,80 m pikkune, tal oli keskmise suurusega kitsas pea lāngus laubaga. Ta kuulus vahemere-dinaari rassi, mis tollal moodustas suurema osa Egeuse mere ümbruse ja Balkani poolsaare elanikkonnast. Silmade ja

juuste värv on meile teadmata. Me ei tea, kas ta oli blond ja siniste silmadega nagu tema traakia järeltulijad või tumeda-juukseline ja kollakaspruunide silmadega nagu tema võimalikud esivanemad Ees-Aasiast. Ka puuduvad andmed, mille pärast mees oma noorusaastail suri. Me ei tea, kas tabas teda surm võitluses või langes ta mõne tõve ohvriks nagu võib-olla ülejäänud 37 naist, meest ja lastki, kes olid tema vahetusse naabrusesse maetud. Umbes kümnepennise läbimõõduga auk koljuvõlvis tekitati pärast tema surma. Surnu maeti lamavas kükkasendis. Jalad tõmmati kõnksu, käed pandi nāo ette ning seoti keha külge kinni. Sellega taheti surnu ihulikku ülestõusmist takistada. Ilmselt tundis hõim hirmu, et surnu võib elavatele häda teha. Natuke kudemit kukla juures tõendab, et surnu oli muldasāngitamisel rõivastatud. Mõned luukere osad olid punaseks värvunud. Et kiviaja inimese hauast leiti ka nāu, milles oli punane ookrimuld, oletab Peter Boev, et sellega maaliti savist kultuseriistu ning et punane värv pandi surnule kaasa kui surmajārgse edasielamise varesūmbol. Doonau põhjavesi kandis hiljem värvi kontidele.

Russe asulakūnka eneoliitilisel kultuuril on Bulgaarias palju paralleele. Kuid teda võib kohata ka Doonaust põhja pool kuni Munteniani ja Põhja-Dobrudžani, kus ta on tuntud kui Gumelnita kultuur. Põhja-Dobrudžas leiti muide üks suurepārasemaid ja tähtsamaid kiviaja saviskulptuure — istuva inimese kuju, kes oma pead mõtlikult mõlemale kāele toetab. Seda esimest «mõtleva inimese» kujutist võib paksu soomusklaasi kaitse all näha ühes Bukaresti rahvusmuuseumi vitriinis.

Umbes sada kilomeetrit Russes kagu pool avastas bulgaaria naisarheoloog Ana Raduntševa 1966. aastal ühel asulakūnkal Sumeni maakonnas Vinitsa juures väikese savist inimfiguuri, mis Russe mehe isikukirjeldust veel näitlikult täiendab. Leid on peale selle veel vārtuslikuks panuseks Balkani rahvaste etnogeneesi uurimisel ning aitab meid selgemini näha nende inimeste palet, kes neoliitikumist metalliajale üleminekul kord siin elasid. Pea rabab oma vasturāākiva vormiga. Tema laup vastab täiesti grātsiilsele vahemere tüübile, sellal kui maskitaolisel nāol on tugevad cesaasialikud rassitunnused. Taolisi päid on leitud Balkani poolsaarel mitmest paigast, sealhulgas ka Lōuna-Bulgaariast Dinja külast Plovdivi lähistel. Savist naisepeas domineerivad suured ovaalsed silmad, mis meenutavad nende Lōuna-Bulgaaria talunaiste silmi, keda bulgaaria maalikunstnik Dimitrov kāesoleva sajandi alguses oma teostes jāadvustas. Nad kujutavad ilusat ja õilsat naisetüpi, mida tänapāevalgi Lōuna-Bulgaarias ja Kreekas kohata võib.

Butomiris (Bosnias) leiti samuti tugevasti vāikeaasialiku mallinguga savifiguure. Üks neist nāeb välja nagu kiviaja Nofretete. Võib oletada, et see vāikeaasia rassitüüp, mida hiljem kohtame Knossose paleede seinamaalinguil Kreetal ning traakia hauamumendil Kāzanlakis Bulgaarias, oli vase-kiviajal esindatud ter-

vel Balkani poolsaarel. See on tüüp, mida praegugi veel võib kohata suursuguste Phanari* naiste järeltulijate hulgas Istanbulis ja Bukarestis, uljalt kaarduva nina, oliivikarva silmade ja sinkjasmustade juustega. Olgugi et ta välimus oli alles primitiivne, oli see inimene juba mõtleval, esteetiliselt tunnetav olend. Mis teda, tõsi küll, ei takistanud parajal juhul tagasi langema sügavaimasse kannibalismi, mida küllaltki ramedalt demonstree-rivad murtud ja purustatud inimluud asulaküngaste jäätmeaukudes ja koobastes. Ka Russe kultuuril võis kannibalismi viga küljes olla. Mõned uurijad arvavad, et mitte just kõik koljumulgustused ei teeninud kultuslikke eesmärke, vaid et vahetevahel sündis see ka kulinaarsetel kaalutlustel. See ei pea meid aga kohutama. Ajalugu on õige mitmel viisil tõestanud, et kunst ja kannibalism ei pruugi teineteist vastastikku välistada. Et Traakia ala kiviaja inimene oli tunduval määral juba mõtleval ja kunstilise tajuga olend, seda tõendavad esiajalooliste kunstnike poolt tollal loodud esimesed primitiivsed skulptuurid, mis kujutavad mitmesuguseid puuslikke. Varaneoliitikumis olid need esemed eranditult savist, vase-kiviajal valmistati aga kolmedimensioonilised skulptuurid eeskätt veel ka luust, marmorist, serpentiinist ning mõnedel juhtudel koguni kullast.

DAAM KARANOVO I-st

Varaneoliitiline daam Lõuna-Bulgaaria Karanovo asulakünnalt on loodud umbes 4000 aastat e. m. a., taasleitud 1960. aastal ning köidab meid oma futuristliku joonega ning — pardon — oma tagumiku seksapiiliga. Tervenisti 11,5 sentimeetri kõrgune habras savifiguurike on üks nendest varaneoliitikumi inimese kujutistest, mis Balkani poolsaarel primitiivse maaviljelemise alguses igal pool nähtavale ilmuvad ning pronksiaja saabudes peaaegu ühel hoobil jälle kaovad. Enamik nendest skulptuuridest kujutab naisi. See vastab esimeste maaviljeluse ja loomakasvatusega tegelevate hõimude religioossetele kujutelmadele. Nad austasid emakest maad (kes oli hilisematele antiikaja traaklastele tuntud kui jumalanna Demeter), taevast ja päikest.

«Karanovo daam» võimaldab meile paljukõnelevat pilguheitu tolle aja inimeste psüühikasse, nende sotsiaalsesse hoiakusse ning ühiskondlikku korda. Ana Raduntševa kirjeldab daami järgmiselt: «Pea on normaalse kujuga ning on stiliseeritud kui riskülik, mis vahetult seostub õlaga. Näos on silmad ja nina vaid kergelt visandatud. Nähtavasti ei võtnud neoliitiline kujur vae-vaks anda kujutatavale objektile iseloomulikke jooni. Kujukese

* Phanar — Konstantinopoli (praeguse Istanbuli) linnaosa, kus elasid peamiselt kreeklased, kellest paljud põlvnesid endise Bütsantsi riigi suursugustest perekondadest. — Tõlkija.

keha on hoolega vormitud ning peaaegu harmooniline. Rinnad kujutavad endast kahte esileulatuvat poolkera, mis paiknevad ebalooslikult kõrgel õlavöö piirkonnas. Alakeha on normaalsete proportsioonidega, millest võime näha, et esiajalooline kujur pole kolmedimensioonilisse savikujusse kätkenud soo jätkamise ideed, ta pole isegi mitte, nagu seni arvati, kujule kaasa andnud maa viljakust. Jalad on koos. Selgesti eralduvad vaid põlved ja pahkluud. Kuju tagakülg on hoolikalt modelleeritud. Selg on ümar, talje kergelt rõhutatud, proportsionaalselt ühendades pikendatud ülakeha laia istmikuga. Skulptuurfiguurid noorema kiviaja mõlemast varasemast perioodist rabavad selle ülemäärase rõhutamisega. Jääb mulje, nagu oleks kunstniku tähelepanu ja oskus keskendunud ainuüksi siia. Väga harvadel juhtudel on ka suguorganid detailselt edasi antud.»

Huvitav on ka pikkade ja peenikeste käte asend. Üks osutab hääbemekolmnurgale, teine toetub kindlalt vöökohale kumerast istmikust kõrgemal. Erinevalt teistest tollest ajast pärinevaist naisekujukestest, millel on näha hoolikalt modelleeritud ning enamasti ülisuuri rindu, on Karanovo «figuur» ilmne Twiggy tüüp, poisilik tüdruk, ilma vanema kiviaja viljakusesümboliteta, kuid muidugi polnud ta täiesti erootilise sümbolikata, mis just sel ajal, inimese arengu tolles staadiumis, avaldus üli rõhutatud istmiku kaudu.

Alles hiljem, kui ilmuvad meesskulptuurid, saavad ülekaalu need figuurid ja statuetid, kus kunstilise kujunduse keskpunktis on primaarsed sugutunnused. See on tähelepanu vääriv ja huvitav nähtus. Temas peegelduvad sügavad muutused ühiskondlikus korras nooremast kiviajast vase-kiviaega (eneoliitikumi) üleminekul, mis avaldus ka austuse ülekandumises emakeselt maalt meessoost jumalale. Üleminek patriarhaadilt patriarhaadile kestis palju sajandeid. Patriarhaadi epohh, kus ühiskondliku struktuuri määrajaks oli ainuüksi emaõigus ning kus ka põlluharijatel polnud veel maa eraomandit, oli rahulik ajastu. Inimeste kultuur, mis avaldub keraamikas, jõudis kõrgele järjele.

Alles metalliaja saabumisega (umbes 4000 aastat e. m. a.) astub esiplaanile mees. Ta kannab uusi, palju ohtlikumaid relvi ning võitleb toorainete ja omandi eest. Seoses selle tööjaotusega hakkavad ilmnema ka esimesed sotsiaalsed erinevused. Inimene astub emotsioonide maailma hämarusest ratsionaalse tehnilise mõtlemise kõledasse valgusesse. Soo jätkamise rollide kindlaksmääramine kajastub selgelt ka selle aja savifiguurides. Meesfigureide juures osutab üks käsi justkui sigitamisele viidates alati suguelundeile. Naisfigureide sümboliseks avalduseks seevastu on sünnitus. Ses suhtes on tüüpilised 1936. aastal Sofias avastatud tumerohelisest serpentiinist skulptuurid, mis kujutavad naisi sünnitamise hetkel.

SALADUSLIKUD KIRJAMÄRGID

Arheoloogia on teadus elust, ehkki ta tegeleb eeskätt surnud materjaliga. Suurte ja tähtsate arheoloogiliste avastuste puhul on peaaegu alati olnud tegemist juhusega. Pidin mõtlema sellele arheoloogilisele käibetõele, kui ma Sofia trakoloogia instituudis ühe viimase aastakümne tähtsama leiu kummalisest loost kuulsin. See on avastus, mis omalt poolt kahtlemata aitab korrigeerida seniseid kujutelmaseid Kesk-Balkani põliselanikkonna vaimsest ja materiaalsest kultuurist. See on juhuste, juhtude kordumiste ning *last not least* ka arheoloogide kuulsu kuuenda meelega. Suvel 1966 sattus rühm noori bulgaaria uurijaid esimesele jäljele järelkaevamistel Bulgaaria seni kõige rohkem leidusid andnud, kuid ikka veel paljusid teaduslikke aardeid varjaval asulakünkal Karanovos. Ühest kultuurikihist seitsme hulgas leidsid nad nõude kildude ja keraamiliste kultusetahvlite katkete seast väikese silmapaistmatu ovaalse, hoolikalt lihvitud servaga saviketta. Väike savitükk polnud ilmselt ühegi keraamilise teraviku osa ning tema puhastamiseks raskest savikast mullast panid uurijad pitsiriga sarnaneva plaadi kuuma liiva sisse. Pärast seda menetlust laskis mullakoorik end kergesti maha harjata ning arheoloogid avastasid nüüd kuuesentimeetrise läbimõõduga puhtalt plaadilt iseäralikke geomeetrilisi märke, mis kahtlemata olid seda liiki märkide hulgas unikaalsed.

Kultuurikihi järgi, millest savipitser leiti, hinnati selle vanuseks enam kui viis tuhat aastat. Seega pidi savipitser pärinema umbes aastast 3500 e. m. a. Ornamentaalse märkide tähenduse suhtes läksid arvamused lahku. Olid need kultusemärgid, juhulikud ornamendid või — mida pitseri vanust arvesse võttes küll vaevalt sõandati välja öelda — esiajaloolise kirja märgid, sarnased kreeka piktograafilise kirja märkidega 3. aastatuhande keskpaigast? Esimestele laias laastus antud hinnangutele pidid järgnema hoolikad uurimised. Ei tahetud olla ennatlik. Üksikleiud pole arheoloogias sageli midagi rohkemat kui tuntud esimene kevadpääsuke, kes ei too veel suve.

Mõned nädalad hiljem anti umbes 300 kilomeetrit loode pool asuval Gradežnitsa asulakünkal Põhja-Bulgaarias uus leiualarm. Seekord leidsid arheoloogid kultuurikihist, mis pärines veelgi kaugemast ajast — umbes 4. aastatuhande lõpust — savitahvli, mis oli 12,5 sentimeetrit pikk ja 10,5 sentimeetrit lai ning kaetud samade ebatavaliste märkidega. Kokku oli neid 24, millest üks oli kui «M», teine aga sarnanes kreeka «D»-tähega. Muidu jälle kolmnurgad ja ka muud geomeetrilised kujundid.

Peaaegu samaaegselt avastasid ka rumeenia arheoloogid, kes olid juba Karanovo leiust informeeritud, Tataria lähedal asuvalt asulakünkal Dobrudžas kohe kolm säärast iseäralikku tahvli. Märgid neil sarnanesid suurelt osalt nende märkidega, mis olid avastatud Bulgaarias.

Savitahvlite ja pitsirite säilimise eest läbi aastatuhandete võlgneb teadus tänu küll puhtale juhusele. Harilikult kasutati neid kiviala «plokkmärgmikke», millele tehtud märgid on ilmselt igapäevaste tarbeesemete sümbolid, vaid üks kord, mille järel nad hävitati või jäeti niisama lagunema. Nüüd leitud tahvliid sattusid küll vist kogemata tulle ning konserveerusid seetõttu rohkem kui viieks tuhandeks aastaks, kuni meie ajani välja.

Bulgaaria filoloog ja keeleteadlane Vladimir Georgiev, professor ja Sofias asuva akadeemia liige, võtab nende leidude erakorralise tähtsuse teaduse seisukohast kokku järgmiste sõnadega: «Nii Karanovo pitseri kui ka Gradežnitsa ja Tataria tahvlite kirjameärgid on vanemad kui kõige varajasem kreeka kiri. Nad on unikaalsed ning vähemalt Euroopas kõige vanem kiri. Ilmne on ka tõik, et need inskripsioonid kujutavad endast kirja kasutamise esimesi faase kogu maailmas, ning et Traakia ja Balkani poolsaar kuuluvad keskuste hulka, kus viis kuni kuus tuhat aastat tagasi, paralleelselt sumerlaste ja egiptlastega, arendati välja esimene kiri.»

Sofia professori arvates aga ei piisa nendest leidudest kirjamärkide seletamiseks, nagu senini on olnud võimatu lahti mõtestada ka varajast kreeka kirja. Mõnesugusegi ülevaate saamiseks oleks vaja leida veel paar tosinat seesugust «teksti». Aga ka siis ei saa seda varaseimat piltkirja mitte lugeda, vaid ainult tõlgendada.

Ning ainult tõlgendada, mitte aga lugeda saab ka hiljem tekkinud traaklaste ning nendega suguluses olevate daaklaste keelt. Sest traakia keel oli keel, mis pole endast kirjalikke jälgi järele jättnud.

Traaklased (nagu illüürlased, keldid ja germaanlasedki) kuuluvad nende suurte indoeuroopa rahvaste hulka, kelle etnilise ja lingvistilise substraadita poleks olnud võimalik tänapäeva Euroopa rahvaste ja keelte kujunemine. Kuid traaklastel enestel polnud oma kirja.

Seda seika tõlgendati minevikus sageli valesti, nähes selles vaimse kultuuri mahajäämise tõendit. Kreeka päritolu rooma ajaloolane Aelianus Claudius (umbes 200 a. e. m. a.) nendib hämmastunult: «Vanade traaklaste juures ei tundnud keegi tähti. Jah, kõik Euroopa barbaarsed hõimud pidasid kirja kasutamist millekski väga häbiväärseks.» Kuid roomlane eksis. Tolle aja «barbaritel» polnud nende ühiskondliku ja organisatoorse arengutaseme juures hoopiski mingit vajadust kirjaga jändamiseks. Nad olid nomaadid ja karjused, kes elasid peost suhu. Kui neil elamiseks enam ei piisanud, siis röövisid nad oma naabreid ning naabrid omakorda naabreid. Vanad traaklased ei tootnud rohkem, kui neile endale vaja läks. Seepärast ei tulnud neile ka mõttesegi kaubitsema hakata, mis oleks neid sundinud vorme ja norme kehtestama, mis ühtlasi oleksid olnud aluseks riiklikule struktuurile. Sel juhul oleks neil kirja tarvis läinud vastastikuseks suht-

lemiseks, mitte aga selleks, et ülal hoida patriarhaalset korda, mis oli rangelt autokraatne ning mille eesotsas seisis juht kõigi õiguste ja kohustustega, mida jahipidamine ja sõda temalt nõudsid. «Ajaloos isa», kreeka ajaloolane Herodotos (a. 484—425 e. m. a.) väidab nende kohta: «Kes on laisk, saab kõrge austuse osaliseks, kes oma põldu harib, langeb sügava põlguse alla. Sõjast ja röövimisest elamine on nende jaoks kõige kaunim.» Ometi polnud vanadel traaklastel puudu religioossetest arusaamadest ning märkimisväärsest materiaalsest kultuurist, mida on veenvalt kinnitanud arheoloogilised leiud pärast Teist maailmasõda.

Kui nad lõppeks paikseks muutusid ning riigitaolise struktuuri välja arendasid, mis kirja eeldas, haarasid nad juba olemasoleva — kreeka ja ladina tähestiku järele. Hiljem assimileerus traaklaste ja daaklaste keel Balkani alal kujunenud uute rahvaste keeltega, alles jäid vaid inimeste, jumaluste ja enamiku hõimude nimed, taimenimetused ning jõgede, mägede ja paikade nimed ning teised toponüümid. Võrdlev keeleteadus on nad palju vaeva nõudnud töö varal praeguste balkani keelte hulgast välja sõelnud, nii et me tänapäeval teame heakese hulga sääraseid sõnu. Kuid niisama hästi kui midagi ei tea teadus traakia keele ehitusest, selle seaduspärasustest, lauseehitusest ja lausevormidest. Pole olemas mingit võrdlusmaterjali. Peale mõne katkendliku väljendi ja hauakirjade pole seni suudetud leida ainsatki lauset traaklaste ja daaklaste keelest.

Oleks aga ennatlik näha traaklaste keeles vaid primitiivsete inimeste suhtlemisvahendit. See keel pidi olema rohkem arenenud. Meie ajaarvamise alguspäevil oli koguni olemas raamat traakia, s. o. geedi keeles. Teame selle tiitlit, autorit ja ilmumiskohta. Tegemist on geedikeelse «Raamatukesega värssides», mille kirjutas ei keegi muu kui rooma luuletaja Ovidius (43—18 a. e. m. a.) oma pagenduse ajal Tomises, praeguses Rumeenia linnas Constanța. Teos on kirjutatud heksameetrites ja pentameetrites. Ovidiuse geedikeelsed värssid on tema surma järel kaduma läinud ning on sama hästi kui lootusetu, et neid võidaks kuskil mõnes kloostiraamatukogus avastada. Et keskaegsed mungad ja bütsantsi kantslistid oma kirjutustubades traakia-geedi keelest enam aru ei saanud, polnud neil ka mingit põhjust «Raamatukest värssides» järeltulevate põlvede jaoks ümber kirjutada. «Kui meil oleks see raamat, oleks varsti lahendatud ka traakia keele mõistatus, millest teame vaid seda, et ta oli iseseisev indogermaani keel iraani, armeenia, illüüria ja kreeka elementidega,» unistas noor rumeenia keeleteadur, keda ma kohtasin Constanța, kus ta töötas traakia pärisnimede etümoloogilist ja leksikaalset tähtsust käsitleva teose kallal.

PRONKSIAEG POLE KOHE PRONKSIAEG

Eneoliitikum tõi varaste Balkani rahvaste — traaklaste, illüürlaste ja kreeklaste etnogeneesi tõsise tsesuuri, mida tähistavad tunduvad muudatused rahvastiku elulaadis ja kultuuri tasemes. Eneoliitikumi all mõistetakse teaduses üleminekut kiviajast, neoliitikumist, metalliaega. Kesk-Balkani alade suhtes on kasutusel ka nimetus vase-kiviaeg, millega tahetakse öelda, et sel perioodil, millal varased Balkani rahvad juba tundsid metalli — eelkõige vaske, hõbedat ja kulda — ei toimunud veel automaatne «hüppeline üleminek» vase- või pronksiaega. See oli pigem pikaldane sissekasvamine uude metallide töötlemise tehnikasse. Pealegi oli ihaldatavat vaske tollal Balkani poolsaarel niisama vähe kui tina pronksi valmistamiseks. Seepärast pidid inimesed edaspidigi osaliselt rahulduma kivist ja luust tööriistade ning relvadega. Mõned uurijad dateerivad eneoliitikumi Balkani alal umbkaudu aastatega 2800 kuni 2000 e. m. a. Sel ajal elas pronksiaeg Kreeta saarel, Küklaadidel ning Egeuse mere Anatoolia rannikul läbi juba oma esimese õitsengu. Balkani ja Karpaatide alal, paljudes Väike-Aasia osades, Musta mere rannikul ning Egeuse mere saartel elasid 3. aastatuhande lõpus põlluharijad, kelle päritolu on veel tänapäevalgi ebaselge, kuid kellest teatakse, et etniliselt kuulusid nad indoeuroopa rahvaste perre.

Need põlluharijad olid üldiselt paiksed ja rahumeelsed, ehkki neid vahetevahel häirisid eelkõige praegusest Anatooliast tulevad rahvasterännu lained. Kuid ka esimesed kultuurilised impulsid tulid idast, Mesopotaamiast, ning sumerlaste ja babüloonlaste vaimne ja kultuuriline paiste ulatus mitte üksnes Egeuse mereni, vaid ka Kesk-Balkani aladele. Tõsi küll, see mõju avaldus Kreetas, kuhu lisaks ulatusid veel Egiptuse tugevad kultuurilised ja majanduslikud impulsid, suuremal määral kui tänapäeva Bulgaa-ria ja Makedoonia alade põlluharijate juures.

Kuid see mõju, mida Viini vanaajaloo-uuri ja Schachermeyer nimetab Anatoolia ja Ees-Aasia «kultuuritriiviks», etendas ühesugust osa nii Egeuse mere kui ka Balkani aladel. See oli korilastele ja küttidele paikse eluviisi, põlluharimise ja pottsepatöö omaksvõtmise ajendiks. Potikeder tuli Mesopotaamias esmakordselt kasutusele umbes 3300 aastat e. m. a. ning oli esimese linnalise elulaadi eelduseks Balkani keskosas.

Kesk-Euroopa maadeni Ees-Aasia «kultuuritriiv» ei ulatunud. Sellega said nii Oriendi ja Egeuse mere piirkonna maad kui ka Balkani alad — viimased võõraste karjus- ja rändrahvaste sissetungi tõttu küll veidi hilinenult — kahe kuni kolme tuhande aastase kultuurilise edumaa Kesk- ja Lääne-Euroopa ees.

VARNA KULLA-AARE

1973. aasta augusti lõpus avaldas Bulgaaria teadeteagentuur Sofia-Press järgmise teadaande: «Musta mere äärse Varna linna läänepoolses tööstusrajoonis avastati esiajaloolised kaevendid, mis pärinevad 4. aastatuhandest e. Kr. Olgugi et kaevendites ei leitud inimluustikke, oletatakse, et need on kalmed, kus toimusid sümboolsed muldasängitamised. Leitud kivist kirved, tulekivinoad ja savinõud on sellele ajastule iseloomulikud. Ainulaadne on üks savinõu, mida kaunistab kuldne ornament. See on esimene seda laadi avastus. Leitud kuldplaadikeste ühtesobitamisel saadi inimmask. Kuldesemed on palju vanemad ja rohkearvulisemad kui need, mida leidis Schliemann Trooja II avastamisel. Kaevamisi ja leidude uurimist jätkatakse.»

Tollal ei aimanud veel keegi, et see leid võib minna arheoloogia ajalukku kui meie sajandi kõige sensatsioonilisem. Aarde avastamine oli juhus, tema säilimine aga õnneasi.

Kujuteldamatu on ka mõte, et Varna kulla-aare, mille väärtus on igas suhtes hindamatu, lebas rohkem kui viis tuhat aastat vaid mõni sentimeeter allpool maapinda, ilma et keegi seda märganud oleks.

Esimesed kuldesemed avastasid töölised, kes ühes vabrikus Varna linna serval kaabli mahapanekuks kraavi kaevasadid. Nad sattusid mõnele metallsõrmustele ja käevõrudele. Et selles paikkonnas pole Rooma ajast pärinevate esemete arheoloogilised juhuleiud haruldased, ei omistanud töölised ka nendele esemetele erilist tähtsust. Käevõrud nägid välja justkui oleksid nad savist voolitud. Töölised võtsid leitu suveniiridena koju kaasa. Nad ei otsinud ka rohkem esemeid, sest päevavalgele tulnu tundus liigagi tähtsusetuna. Järgmisel päeval pidi kaabel maha pandama ja kraav jälle kinni aetama. Selle ettevõtmise ajas nurja ilma järsk halvenemine; algasid tugevad äikesehood ja paduvihmad. Selles olukorras tuli teine kokkusattumus teadusele appi. Üks töölistest elas Vinitas, väikeses viinamarjakasvatavate külas, kus elas ka kooliõpetaja, kes oli Varna arheoloogiamuuseumi ühiskondlik kaastööline. Nad kohtusid kõrtsis, kus nad troopikavihma meenutava saju eest varju otsisid.

Siin sai kooliõpetaja leiust kuulda. Kui ta nägi rasket messingvõruga sarnanevat käevõru ega osanud arvata, missugusest temale teada olevast ajalooepohhist see pärit on, informeeris ta muuseumi. Viimane andis kohe pärast esimest kohapeal ettevõetud järelevaatust alarmi.

«Ülejärgmisel päeval,» meenutab professor Velkov Sofiast, «olin ma juba leiupaigal. Sadas ikka veel. Väljakaevatud ülemine mullakiht oli märg ja ebameeldiv. Kuid morn meeleolu lahtus kergesti, kui me savikas ligases pinnases vaid veidi ringi sonkides mitu tosinat väikest puhtast kullast plaadikest leidsime.»

Otsekohe alustati plaanipäraseid kaevamisi. Arheoloogid kaevasadid lahti vanaaegse matusepaiga, mille nad dateerisid meie ajaarvamise eelse 4. aastatuhande lõppu.

Varna aare seab teaduse ette arvukaid mõistatusi. Töötlemistehnika on tolle aja kohta niisama ainulaadne nagu kõrgekaraadise kulla kasutaminegi. Ehteasjad nagu sõrmused, tseptrid ja käevõrud olid kullakamakaist välja taotud.

Seni pole leitud veel ühtki jälge, millest võiks järeldada, et siin paiknes kindel asula. Mõned uurijad arvavad, et kalmed võisid kuuluda vaiasulale, mida tol ajal Varna ümbruskonnas mitmetes paikades esines. Teised oletavad, et siin, Musta mere rannikul, asus rahvusvahelise tähtsusega kultusepaik, mida võiks võrrelda hoopis hiljem loodud Delfi oraakli asukohaga ning kuhu toodi kingitusi kaugest Babülooniast, Assüüriast, hetiitide riigist ja Kreeta saarelt. Või pärinesid aarded koguni muinasjutulisest teisel pool merd asuvast Kolchisest, mida inimesed tema kullarikkuse tõttu juba mäletamatutest aegadest tundsid? Fantaasiale pole piire seatud. Kuid olgu leidude puhul tegemist imporditud või kohaliku päritoluga kunstiesemetega, mida kasutati hauapanustena, tõendavad nad mõlemal juhul, et siin, Musta mere rannikul, pidi varase pronksiaja «hämaratel aastasadadel» asuma tähtis ning mõjukas kultuuri- ja majanduskeskus.

Varna kuld annab meile mõningat aimu ajalooepohhist, millest me seni niisama hästi kui midagi ei teadnud, kergitades nagu ühest nurgast loori, mis varjab kultuuri, mille lõpu on meile edasi andnud Homeros hiilgavas stseenis traakia sangarist Rhesosest, kes aastasadade hämarusest meie ette ilmub kui jumalik valgusekuju kuldses soomusrüüs ja kullaga üelöödud sõjavankris. Rhesose elule nagu traakia rahva käekäigulegi võis seni pilku tagasi heita ainult kuni Trooja langemiseni. See sündis umbes a. 1150 e. m. a. Varna kuld pärineb umbes ajast 3200 a. e. m. a. Ta sepistati kaks tuhat aastat enne Rhesost. Kes oli see meister? Vaske, pronksi, hõbedat ja kulda tundsid tollal vaid Vahemere idapoolsete alade kultuurid. Kas osutab Varna kullaleid Musta mere rannikupiirkondi hõlmanud kultuuri lähtealale, millest aastatuhanded hiljem võrreldamatult kõrge kunstiline kujundamisvõime välja kasvas? See küsimus peab esialgu lahtiseks jääma.

Väljaspool kahtlust on aga see, et Musta mere rannik oli juba tuhandeid aastaid enne kreeka kolonisatsiooni maailmakultuuri keskuseks, niisamuti nagu Babüloonia, Assüüria, Egiptus ja Kreeta. Sellega omandavad kaalu ja kontuurid need kaalutlused ja hüpoteesid, mille esitasid eeltraakia mineviku uurijad Viini professor W. Tomaschek, bulgaaria teadlane I. Kazarov ja rumeeania uurija V. Pärvan, nimelt et Traakia lihtsalt ongi Euroopa kultuuri läte.

RATSANIKUD PÕHJAST

Põlluharijate kultuuri rahulikkude idüllid, mida mõned ajaloolased nimetavad «kuldseks ajastuks», ning täie õigusega, nagu Varna leiud tõendavad, tungisid teise meie ajaarvamise eelse aastatuhande alguses põhja poolt sisse võõrad rahvad. Võrdlemisi kindlalt võib öelda, et need olid indoeuroopa hõimud, kes tulid Mustast merest põhja pool paiknevatest steppidest.

Tugevad ja elujõulised karjakasvatajad ja rändrahvad vajasid uut eluruumi, mida nad kõige esiti otsisid ja leidsidki Kagu-Euroopa nõrkade ja rahumeelsete põlluharijate mant. Nende sissetungiteid tähistab vanemate arheoloogiliste tsivilisatsioonide hävitamine, mille jäljed ulatuvad üle Rumeenia Transilvaania kuni Pannooniani (Ungari) ja Alam-Doonauni (Muntenia ja Dobrudža), hõlmates tervet Balkani poolsaart kuni Egeuse mere rannikuni. Egeuse mere saartele aga põhjast tulnud ratsanikud ei jõudnud — meri võttis nad kõhedaks nagu teisedki stepirahvad. Sissetungijate kultuur oli paiksete põlluharijate omast võrratult primitiivsem. Sellest ajast ei pärine peaaegu mingeid inimeste ja loomade kujutisi. «Uue» kultuuri kandjatel polnud põlluharijate lummatavat võimet surnud kivi kunstilise kujundamise läbi elustada ning nad ei mõistnud ka savi modelleerimise rikkalikke võimalusi ära kasutada. Nende keraamika on jäme — kõige rohkem esineb laiu ja kohmakaid maalimata kausse. Kaunistused puuduvad peaaegu täielikult ning kui neid esineb, siis on nad tehtud kunstimeele ja esteetilise tunnetusega. Enamasti on need vaid lihtsad täkkejooned.

Näis, et põlluharijate kultuur häabub ratsutajarahvaste sissetungi tõttu täielikult, kuid nii see polnud.

Äärmiselt liikuvate ning rõhutatult patriarhaalselt organiseeritud karjakasvatajate rändrahvaste sissetungi ei tule kujutleda kui ühtset, hästi planeeritud ja organiseeritud sõjakäiku, mis ühel hoobil hävitas kõik olemas olnud kultuurid ja nende kandjad. Vastupidi, stepinomaadide sissetungid järgnesid üksteisele mitme lainena ning olid ka oma jõulisuselt erinevad. Teame aga, et see oli pikaajaline protsess, mis kestis sajandeid, kusjuures üksikud rahvastiku ümberpaiknemised polnud omavahel ei ajaliselt ega territoriaalselt sõltuvad. Mõned alad vallutati isegi mitu korda, kusjuures hiljem tulnud hõimud käitusid oma vahepeal paikseks muutunud sugulastega niisama julmalt nagu põliselanikkonnagagi. Tänu ulatuslikult ettevõetud arheoloogilistele uurimistöödele teatakse nüüd, et stepirahvaste vägivallast tulenevate muutustega kultuuris ja tsivilisatsioonis ei kaasnenud põliselanikkonna täielik hävitamine. Isegi säärestes paikades, kus põlluharijail polnud võimalust ligipääsmatutesse mägedesse varjule taanduda, ei läinud asi totaalse väljarookimiseni. Mehed löödi harilikult küll pärast vangivõtmist maha, naistele ja lastele aga vaa-

dati kui teretulnud saagile. Nad võeti võiduka hõimu hulka kui võrdõiguslikud liikmed, sest orjatare kui niisuguseid polnud.

Mõnes kõrvalises paikkonnas, näiteks sügavates Rodope metskülas Lääne-Bulgaarias oli ka pärast põhjast tulnud invasioonide vaibumist ja soikumist veel puutumatuks jäänud põlluharijate enklave, mis sissetungijate poolt alles aegapidi ning rahuliku segunemise teel assimileeriti.

Tänu karjakasvatajarahvaste paikseks muutumisele, mis tõi endaga kaasa nende elulaadi ja majandussuhete muutumise ning seega ülemineku põllumajanduse kõrgema vormi juurde, sulasid nad kiiresti ühte põliselanikkonnaga. Sellest ühendusest tekkisid uued etnilised rühmad, mille edasine evolutsioon viis lõpuks nende suurte rahvaste kujunemiseni, keda me teame Kagu-Euroopas ajaloo vaateväljas olevat antiikajast alates ka kirjalike allikate põhjal. Need rahvad on illüürlased, traaklased ja kreeklased. Daaklased, tänapäeva rumeenlaste esiisad, asuvad eri positsioonil, mis edaspidi veel kõne alla tuleb.

Sel ajal, kolmanda aastatuhande lõpus e. m. a., tuli veel teine võimas ekspansioon Lõuna-Vene steppidest, sedapuhku ida ja kagu suunas. Tänapäevani tundmatuks jäänud indoeuroopa hõimud suundusid mitme lainena piki Musta mere rannikut kuni Kaukasuseni ning sealt mööda hiljem tuntuks saanud Aleksandriteed kuni Väike-Aasiani, kus nad tänapäeva Anatoolia kiltmaal paigale jäid.

Uhest sellisest indoeuroopa hõimust kujunesid kultuuriliselt arenenud põliselanikkonnaga ühtesulamisel 3. aastatuhande lõpus välja hetiidid, kellest veel sada aastat tagasi ei teatud palju rohkem kui seda, mis Vana Testament nendest räägib. Meil tuleb hetiitidega tegemist teha veel seoses nende ja traaklaste otsese konfrontatsiooniga umbes 1200. aasta paiku e. m. a.

Ning veel teinegi rahvas, õigemini öeldes rahvaste ühendus, pani tollal aluse oma hilisemale rahvaks kujunemisele. Tegemist on nimelt sküütidega, kelle olemasolust saime kõige esiti teada Herodotose kaudu. Kreeka ajalookirjutaja nimetab kõiki Doonau suudme, Dnepri ja Doni vahel Musta mere rannikul elunenud hõime, sarmaadid kaasa arvatud, sküütideks. Ka nendega tuleb meil veel põhjalikumalt tegemist teha.

Must meri, mis alles hiljaaegu pakkus paljudele teadlastele ajaloo seisukohast huvi vaid seoses kreeka mütoloogia ja koloniasatsiooniga, on nüüd kõigis temaga külgnevates riikides toimunud intensiivsete uurimistööde tõttu omandanud uue tähtsuse Euroopa ajaloo suhtes. Kõige uuemad arheoloogiliste kaevamiste põhjal saadud uurimistulemused Nõukogude Liidus, Türgis ja Balkanil kinnitavad oletust, et Musta merd ümbritsevad alad olid varasemal esiajaloolisel perioodil — seega juba enne Egeuse mere esimeste kõrgkultuuride tekkimist kõigi hilisemate antiikaja rahvaste ja kultuuride etnilise kristallisatsiooni põhikeskuseks. Nii tekkis paralleelselt Mesopotaamia ja Egiptusega kõrge kul-

tuur, mille ühise pärandi olemasolu on kindlaks tehtud kõigi Pontos Euxeinose äärsete rahvaste juures. Arheoloogia ja lingvistika tõendavad aga ka seda, et põliselanikkonna evolutsiooni läbi tekkinud uued etnilised rühmad olid omavahel kestvas, kuigi mitte just alati rahulikus vastastikuses suhtlemises. Kõik need rohked rahvad, hõimud ja sugukonnad, kelle kultuurilised ja keelelised erinevused olid tingitud suurtest vahemaadest, on põhiliselt vaid osa ühtsest etnilisest substantist, mida tuleb ühevõrra lugeda nii Musta mere, Karpaatide ja Balkani kui ka Väike-Aasia aladele kuuluvaks.

Pärast Teist maailmasõda avastati inglise arheoloogi J. Mel-laarti juhtimisel ettevõetud kaevamistel Çatal Hüyükis, 300 kilomeetrit Türgi pealinnast Ankarast lõunas, esiajaloolise linna jäänused. Selles linnas elas juba 6. aastatuhandel e. m. a. oletatavasti mitu tuhat inimest. Pärast nende hävitamist (või allakäiku) asusid samasse kohta ikka jälle uued inimesed, jättes lõpuks järele esiajaloolise asulakünka, mille kõrgus on 17 meetrit ja pikkus 500 meetrit. Kümnel erineval kultuurkihil on hämmastamapanev sarnasus Trooja ja Bulgaaria Karanovo omadega. «Juba esimesed leiud,» ütles prantsuse ajaloolane Marchel Brion, «olid sensatsioonilised, sest siin avastati kõige vanemad, vaibamustrit meenutavad maalitud krohvitud seintel ning kõige vanemad kudumid kogu maailmas. Ka see, et leiti tõendeid sõnnikultusest, mis tuhandeid aastaid hiljem Kreetas ja Küproses uuesti esile kerkis, on esiajalooliste kujutelmade arengu seisukohast ülimalt tähtis. Anatoolia avastused näitasid, et neoliitiline revolutsioon, üleminek küti-elult paiksele eluviisile koos põlluharimisega toimus erinevates Väike-Aasia osades umbes üheaegselt. Naisiidolid olid oma ülepakutud vormidega on elukandja ja viljakuse näitlik kujutis ning on oma realismi poolest varasema kiviaja «veenusefiguuride» järeltulijad. Alles 4. aastatuhandel ilmuvad rangelt stiliseeritud abstraktsed kujukesed, mis väljendavad religioosseid kujutelmi jumalaemast. Käsitsi vormitud keraamikas 5. aastatuhandest e. m. a. pärinevast neoliitilisest kihist Hačilaris ilmuvad esmakordselt tüüpilised paelkeraamikale iseloomulikud spiraalid, sellal kui umbes samal ajal valmistatud mesopotaamia nõud Hassunas ja Samarras oma loomakujutistega ilmutavad Iraani loomakasvatavate rändrahvaste mõju. Märkimisväärt on selle varaseima keraamika suurepärase kvaliteet. Viienda aastatuhande teisel poolel e. m. a. leiutati Väike-Aasia kiltmaal ja Iraanis metallide töötlemine... Pronksiaeg, mis siin algas 3. aastatuhande esimestel sajanditel, viis ka Kesk-Anatoolias kultuurini, mis seisis niisama kõrgel tasemel kui Akkadi kultuur Mesopotaamias ning Maikopi kultuur Kubani alal.»

Ühtelangemine esiajaloolise arenguga Traakia alal on ilmne, ühine etnilis-kultuuriline aluspõhi saab vaevalt küll märkamatuks jääda. Ometi tuleb rõhutada, et see ühtelangemine üleminekul neoliitikumist vase-kiviaega tulenes peamiselt paralleelsest, sel-

gelmeliste autohtoonsete joontega arengust, mis aga ilmtingimata ei vältinud ka vastastikust mõju. Kuid see mõju ei avaldunud ainult ühes suunas, nagu seda varem paremate tõendite ja arusaamade puudumise tõttu arvati, vaid kujutas endast vastastikust kunstilist ja kultuurilist rikastamist.

Tänapäeval kahtleb vaevalt küll ükski ekspert selles, et ka hallil esiajal ei olnud rahvad põhiliselt rumalad ega arukad, sünnipäraselt head ega halvad, vaid et nende vaimne ja majanduslik arengutase sõltus suurel määral selle ala geograafilistest tingimustest, kus nad elasid. Rahvale, kes elas ütleme tuhande kilomeetri kaugusel lähematest vase või tina leiukohtadest, ei saa tagantjärele küll ette heita vaimset mahajäämust, et ta pronksi ei leiutanud ning seetõttu alles palju hiljem sai astuda pronksiaja kultuuriastmele, — germaanlased näiteks ligi 1500 aastat hiljem kui hetiidid.

Hilisneoliitiliste kultuuride paralleelse autohtoonse arengu kohta Musta mere mõjupiirkonnas on hulgaliselt tõendeid. Et metall polnud veel avastatud, olid siin kõikide hõimude võimalused võrdsed. Nii oli Karanovo kultuur Lõuna-Bulgaarias enam-vähem sünkroonne Hačilari kultuuriga Anatoolias ning too omakorda sellega, mille nõukogude teadlased avastasid Kubani alal. Mustast merest ida pool. Leiud olid nii siin kui seal ühesugused: brikoonilised anumad, jalakestega nõud, tulekivihammastega sirbid, luust lusikakesed ja väikesed peened naisekujud. Arheoloogilised sidemed viivad aga ka Jugoslaaviasse Stačevo ja Rumeeniasse Gumelnita kultuuripiirkonda.

Nende teineteisest kaugel asuvate asulaküngaste vastavate kultuurkihtide täpne uurimine radioaktiivse süsiniku meetodiga, nn. C^{14} testi abil võimaldab arheoloogidel orgaaniliste ainete vanust kindlaks määrata. See arendati 1946. aastal välja ameerika keemiku Libby hüpoteesi järgi, leidis esmakordselt eksperimentaalset katsetamist 1948. aastal ning põhineb järgmisel teaduslikul tõdemusel. Elavates taimedes või loomades (ning endastmõistetavalt ka inimeses) tekib konstantne kvantitatiivne suhe stabiilse süsinikisotoobi (massiarvuga 12) ja radioaktiivse isotoobi C^{14} vahel. Pärast organismi surma see suhe muutub, sest assimilatsioon või toidu läbi ei saa organism enam süsinikku juurde. Isotoop C^{14} lagundub poolestusajaga 5589 aastat. C^{14} sisalduse määramine võimaldab seega välja arvutada aja, mis on surmast möödunud. See meetod võimaldab näiteks määrata puu- ja luuleitud vanust kuni 50 000 aastani, täpsusega pluss/miinus sada aastat.

Mõnedel juhtudel tehti Bulgaaria ja Rumeenia asulaküngaste juures C^{14} testi abil kindlaks, et võrreldavad arheoloogilised leiud on vanemad kui Väike-Aasias või Musta mere idaalal leitud esemed. Sellega oli saadud kinnitus paralleelse arengu kohta. Seni õigeks peetud Ees-Aasia prioriteet polnud kinnitust leidnud. Eesajaloolise arengu paralleelid jätkusid ka pärast Lõuna-Vene ste-

pirahvaste sissetungi. Nii Anatooolias kui Kagu-Euroopas elasid tol ajal põlluharijad, kes peaaegu samaaegselt alistati põhjast tulnud ratsanike poolt, kellega nad hiljem segunesid. See viis mõlema maa-ala edasisele indoeuropaseerumisele. Põliselanikkonnaga ühtesulamise tõttu kadusid ajapikku ka stepitsivilisatsiooni endised julmad vormid.

Balkani ja Musta mere rahvaste etnogenees ei kulgenud ühtaoliselt, tingituna sisserännanud ja paigale jäänud komponentide erinevusest. See tõi kaasa kujunevate esiajalooliste hõimurühmade tugeva diferentseerumise ja hiljem lõhenesid need rühmad süveneva evolutsiooni käigus üha uuteks hõimudeks. See erinevus kehtis nii keele, kultuuri ja majandusliku arengu suhtes kui andis end tunda ka erinevate hõimude mentaliteedis, kelle psüühiline relevantsus kestab kohati tänapäevani. Nii võib öelda, et erisuguse arengu etnilis-geneetilised tegurid, mida võime näiteks tänapäeva bulgaarlaste ja rumeenlaste juures tuvastada, on samuti seletatavad põlluharijate ja stepirahvaste segunemisel valitsenud erinevate tingimustega. Hilisematest germaanlaste, slaavlaste ja türki rahvaste etnilistest ja lingvistilistest mõjustest hoolimata tuleb bulgaarlaste ja rumeenlaste erinevuse puhul nähtavale põhikomponent, mida peab otsima juba nende esiajaloost.

Praeguste bulgaarlaste ja rumeenlaste neoliitilised esivanemad elasid erinevates paikades ning ka nende konfrontatsioon sissetungivate stepirahvastega oli oma tugevusest erinev. Küllaltki palju asjaolusid osutab näiteks sellele, et tänapäeva Transilvaania, Bessaraabia ja Põhja-Moldaavia aladel elanud põlluharijad kasutasid juba tollal kaitsemeetodit, mis hilisematel aegadel sageli säilitas nende järeltulijatele elu ning aitas kaasa rahva edasikestmisele: nad taandusid hädaohu puhul Karpaatide läbipääsmatutesse mägiipiirkondadesse ning tulid täies koosseisus ja murdumatult jälle oma asulatesse tagasi, pärast seda kui vaenlane oli näiliselt inimtühja maa maha jätnud. Nad panid ülekaalukale vaenlasele vastu sellega, et hoidsid tema eest kõrvale. Nõrgad järelväeosad, mida ratsanikerahvad oma ühendusteede kindlustamiseks maha jätsid, või nood väiksemad rühmad, kes siin uut kodu otsisid, polnud arvuliselt suurele põliselanikkonnale mingiks probleemiks. Nad assimileeriti, ning sajandite jooksul uuesti moodustuv rühm vastas oma mentaliteedilt rohkem põlluharijatele kui põhjast tulnud hobusekasvatajatele.

Traakias, kus lõunasse suunduv ränne Egeuse mere ranniku tõttu pidama jäi ning karjakasvatajate rahvaste hulgad olid sunnitud paikseks muutuma, toimus vastupidine areng — ülekaal jäi sisserändajatele. See näib olevat rahvasterändamise seaduspärasuseks nendel aladel, mis ilmnes selgesti ka slaavlaste sissetungide ajal 4. ja 5. sajandil m. a. j. Ka siis läksid slaavlased Rumeeniast läbi, ilma et oleksid paikseks jäänud, ning jäid alatiseks elunema alles Doonaust lõuna pool.

Mõistagi on nende suurte rahvasterändamiste üksikasjade ja tagajärgede erinevaid tõlgendusi, mida osaliselt määravad ka aktuaalsed rahvuslikud kaalutlused. Isegi teadlased suudavad vaid harva hüpata üle oma rahvusliku varju. Kuid mitmesuguste seisukohtade tuuma võtab jugoslaavlasest esiajaloo uurija Milutin V. Garašanin kokku järgmiselt: «Olgu ajaloolised ja arheoloogilised andmed nii ebakindlad kui tahes, jääb ikkagi ümberlõikamatuks tõsiasi, et kolmandal aastatuhandel e. m. a. algasid üksteisele järgnevad stepirahvaste liikumised, kes põliselanikkonnaga kokku põrgates sellele küll oma tsivilisatsiooni peale surusid, kuid samal ajal ka põliselanikkonna eluvorme omaks võtsid. See suur hävitamise ja ühtesulamise protsess lõppes alles teisel aastatuhandel pronksiaja tsivilisatsiooni väljakujunemisega. Kindel on see, et ajaloo seisukohalt võib kõnelda suurest tsesuurist Balkani rahvaste etnogeneesis. Arheoloogia on ühemõtteliselt tõendanud, et sellel muudatusel oli suur ajalooline tähtsus.»

Selle etnilis-geneetilise muudatuse vahetu tulemusena tekkis Traakia alal kuni 18. sajandini e. m. a. kolm suurt hõimuühendust, nimelt daaklased-möösid, traaklased ja früüglased. Klassikalise antiikaja traaklased ilmusid aga Balkani poolsaare ajaloo näitelavale alles koos raua kasutuselevõtuga.

Pronksiaeg oli Traakia alal võrdlemisi vaikne ajastu, olgugi et ka see polnud vaba seesmistest ja ühiskondlikest pingetest, nagu me tänapäeval ütleksime. Polnud küll suuri invasioone, kuid kujunevate hõimude ja sugukondade vahel esines alatasa hõõrumisi, hõimutülisid ja kohalikke hävitusretki. Oli küll mõningaid külakogukonna algmeid, kuid need viisid lõpptulemusena vaid edasise partikulariseerimiseni.

Vana-Traakia elanikud olid 2. aastatuhandel e. m. a. suhteliselt madalal tsivilisatsioonistmel. Vanast põlluharijate kultuurist polnud enam suurt järele jäänud. Inimesed rahuldusid sellega, mis neil oli, ning nad leidsid küttide ja kalameestena nendel metsa- ja veerikastel aladel rohkem, kui neil endil tarvis läks. Järved ja jõed olid niivõrd kalarikkad, et vanad traaklased söötisid isegi oma hobuseid kaladega.

Kuidas aga oli samal ajal lugu Egeuse mere piirkonnas ja Anatooolias, seega aladel, mis olid läbi teinud peaaegu analoogilise esiajaloolise arengu nagu Traakia maadki? Siin ilmneb märkimisväärtne tendents — kõikjal, kus stepirahvaste sissetungid ja rimata põlluharijad jõudsid maaviljeluse kõrgema vormini, kindlustus ka nende materiaalne kultuur ning moodustusid esimesed linnalised asulad. Säärased nõndanimetatud Egeuse—Anatoolia kultuuriproovintsi linnad — kuivõrd me neid tänu väljakaevamistele teame — olid Trooja Väike-Aasias ja Knossos Kreeta saarel.

Põlluharijate hoogsas majanduslikus arengus etendas maaviljeluse kõrgema vormi kõrval määravat osa ka metallurgia kiire areng, mis oli tingitud maagi olemasolust Väike-Aasias ja Küprosel. Kreetal sepistati 3000. aasta paiku e. m. a. esimesed metallrelvad ja -tööriistad, aga juba ka kuld- ja hõbeesemeid. Tekkisid käsitöö ja kaubandus. Kuid maaviljelus ja metallurgia polnud ainsateks tõukejõududeks, mis kreetalasi juba nende legendaarse kuninga Minose ajal (elas arvatavasti ajavahemikul 2700—2200 aastat e. m. a.) ajendasid organiseeritud kogukonda looma. Kategooriliseks imperatiiviks oli siin saare veevaegus. Alatine veepuudus (nagu Mesopotaamias, Egiptuses või Hiinaski) tegi vajalikuks kunstliku niisutamise, et maad paremini ära kasutada ning puu- ja aedvilja kasvatada. Kuid niisutussüsteem ei teki iseenesest. Seda tuleb planeerida, ehitada ning elulise tähtsusega hüvise õiglaseks jaotamiseks ka valvata, kontrollida ja hallata. Seepärast tuligi Kreetal paratamatult moodustada normistatud kogukond. Günther Kehnscherper kirjeldab seda järgmiselt: «Kreetas kujunes hädavajalikuks sügavkaevude ja vee-

juhtimise ehitamine, et allikavett mägedest lauskmaale juhtida. Ka sadamarajatiste ehitamine üha ulatuslikumaks muutuva merekaubanduse jaoks käis üksikutel perekondadel hoopiski üle jõu. Minosid ja Küklaadid vanemal pronksiajal üle minemas ning sealt saadud, kus võib juba märgata seaduslikult sätestatud

Kõige esiti läbi usina ettevõtlikkusega väikelinnaline asulavorm, väike õitsva käsitöö, agara kaubanduse ja kaugele ulatava laevaliikluse maailm. Laevaliiklus tõigi Kreeta kõrval eriti Küklaadidele nende tsentraalse asendi tõttu Egeuse meres sellise jõukuse, mida hiljem enam kunagi ei saavutatud. Kreeta seisis alles oma merede valitseja osa hakul ning ka ümbruskonna maismaal elanikud polnud kuigi head meresõitjad. Siis mõistsidki Küklaadide elanikud neile avanevaid suuri võimalusi ning võtsid merekaubanduse enda kätte... Nende paljude aerudega merelaevad hõlvasid hulk aega enne ahhailasi, foiniiklasi ja kreeklasi mereteed Itaaliasse, Hispaaniasse ja Baleaaridele. Uued arheoloogilised leiud osutavad tõenäolisusele, et juba siin esinevad keskmisel minose ajastul ulatuslikumalt väljaarendatud kaubanduskolooniate ja fakteooriate võrgu algmed.»

Midagi kõigest sellest ei ulatunud varasel pronksiajal Traakia alale. Alles keskmisest pronksiajast alates võib kindlaks teha analoogilise arengu Mükeene maailmas, eelkõige selle mandriosas ja Traakia alal. Leidnud sündmuste ning juhtumuste vahel, mis on mõnele uurijatele põhjust andnud «Mükeene Traakiast» kõnelemiseks, Alexander Fol, Bulgaaria Teaduste Akadeemia Trakoloogia Instituudi direktor, väidab, et Mükeene Traakia olemasolu ja eluavalduis võib selgesti ära tunda nii arheoloogiliste leidude kui ka mütoloogia, numismaatika ja lingvistika põhjal. Traakia ala kultuuriloolist ühtekuuluvust Mükeene maailmaga saadi möödunud aastatel tuvastada nii potissepakunsti ja metalli töötlemise üksikute faaside ning kõrge arengutaseme järgi kui ka matmistavade ning mäestikualadel paiknevate kindlustusrajatiste põhjal.

Bulgaaria uurijad rõhutavad, et näiteks matmistavade arengumisel on märgata Doonau lõunapoolsete alade elanikkonna kultuurilist ühtsust Mükeene kui tervikuga, kusjuures ei saa salata nende sugulust suurte kivikalmetega Kaukasuses ja Väike-Aasias. Oletatakse, et suurtel hauaehitistel on seost ka nende saladuslike Traakia kõrgmäestikukindlustega ja kultusepaikadega, mis Pirini ja Rodope mägedes alles hiljaaegu avastati ning mille mõistatus pole seni veel täiesti lahendatud.

Kuid me oleme ajast «veidi» umbes sadakond aastat, ette rutanud. Sest enne kui jõuti siin üldjoontes kirjeldatud arengu- ja eluolukorrale, mis iseloomustab pronksiaja lõppu ja rauaaja algust, hävitaa kujuteldamatu katastroof ühel hoobil Kreeta ja Küklaadide kõrgkultuuri.

Veel paar aastakümnet tagasi valitses teaduses arvamus, et mille vaid kreeka mütoloogia kaudu tuntud Minose Kreeta riigi

hävitasid võõrad vallutajad. Praegu me teame, et terved armeed poleks suutnud niisuguse totaalse hävitustööga toime tulla, vaid et selleks oli vaja hiiglaslikku ürgjõudu — umbes 120 kilomeetrit kirdes, Thera saarel asuva Santorini vulkaani 14. sajandi vahetusel e. m. a. Väikese saare ligemal kõrguse vulkaani tipu rebis purse ära, jättes vulkaani sügavusele merepinna alla. Geoloogide hinnangu järgi paisnes ümmarguselt 130 kuupkilomeetrit hõõguvaid kive ja kuuma tuhka miilide kaugusele. Santorini massiivi kokkuvarisemine pidi Günther Kehnscherperi arvates tekitama vägeva hiidlaine, mis oli veel Kreeta kohal enam kui 30 meetri kõrgune, sest isegi 30 meetrit merepinnast kõrgemal asuvad majad mattusid mereveega kohale-uhutud pimsskivimassi sisse.

Pärast katastroofi jäi vulkaani kohale üheteistkümnecilomeetrise läbimõõduga kraatrijärv. Väljapaisatud veemasside tugevusest annab veel tänapäevalgi tunnistust see, et vulkaani servad on osaliselt siledaks lihvitud nagu poleeritud kaljud. Selle laastava vulkaanipurske tuhasadu ulatus Egiptuseni. Tuukrid avastavad veel praegugi pimsskivisetteid merepõhjas Aleksandria lähistel.

TRAAKLASED JA TROOJA

Santorini vulkaani purse hävitas küll ühel hoobil Minose materiaalse kultuuri, kuid hiidlaine ja tuhasadu ei suutnud hävitada seda vaimset mõju, mis küündis Kreetast nii Kreeka mandrile kui ka Troojasse. Arvatavasti purustas Thera saare vulkaanipurskega kaasnenud maavärin järjekordselt ka Trooja.

Linna hävitamist Trooja sõjas dateeritakse praegu umbes aastasse 1150. e. m. a. Selle sõja põhjustas legendi kohaselt ilusa ja ihaldusväärse Helena, Zeusi ja Leda tütre röövimine mitte vähem ilusa Parise, Trooja kuninga Priamose poja poolt. Homeros pajatab, et vihale aetud ateenlased piirasid Troojat üheksa aastat tulemusteta, enne kui linn kümnendal sõja-aastal langes kavala läbi — tänu kuulsaks saanud trooja hobusele, millega ateenlased ennast salaja linna toimetada lasksid. Niipalju legendist. Homeroose jutustuse ajaloolist tagapõhja on vahepeal arvukate asitõenditega kinnitanud ka arheoloogilised uurimised.

«Kokku võttes võib tänapäeval öelda,» konstateerib Kehnscherper, «et Trooja sõda on ajalooliselt kinnitust leidnud tõsiasi. Meresõda, mitte aga Trooja piiramine, võis tõepoolest kesta üheksa või kümme aastat. Olgu sõja vahetute põhjustega kuidas on ning arvestamata seda, kui pikale ta venis, oli vaenutegevus lõppude lõpuks majandussõda, mida pidas toorainete poolest vaene Mückeene. Trooja käes oli Musta mere tulutoov kaubanduskulla, hõbeda, raua, kinaveri ja laevapuiduga, lina, kanepi, kivistatud kalade, õli ja soolaga. Oli ju näiteks ka Hiina jaspis leid-

nud tee Knossoseni Musta mere alade kaudu. Kui Trooja oli langenud, võisid ahhailased selle igivana Kesk-Itta kulgeva kaubateel läbi läbi kindlad asulad, mis varsti said niisama rikkaks kaubanduskeskused, Ugarit või Sitsiilia. Mõningalt sealt said juhtivate mereriikidena Musta mere kaubandusliku tulu Kreeka ajani välja. Nad ostsid nendelt aladelt (Dobrudža geetidelt ja daaklastelt — *Autori märkus*) eriti odavalt kokku teravilja, et seda viljatutel Egeuse mere saartel kasuga maha müüa.»

Trooja sõjaga tulid ka traaklased esmakordselt kreeklaste ajalootadvusse. Homeros jutustab «Iliases» tunnustavalt nende traakia vürstide ja hõimude kõrgest kultuurist ja võitlusmoralist, kes seisid liitlastena troojalaste kõrval võitluses ateenlaste vastu. Odüsseuse küsimustele, kas abirahvad «suiguvad... Ilioni meestega kõrvu või eri äärtel», vastas reetur Dolon: «Sellestki raagis ma sulle ja tõtt ärapeitmata teatan: ranna poolt tulles seal kaaria hõimud on ning vibukandjad paionid ning kaukoonid, leleegid, pelasgide parved. Thymbra ääres ent koht on Lüükia, Müüsia meestel ning ka Früügia ning Maioonia traavlitel-sõit-jail.»

Peale pelasgide, kelle etniline kuuluvus on veel ebaselge, olid kõik siin Homeroose poolt loetletud abirahvad traakia hõimud. Trooja sõja väesalga eesotsas seisis Rhesos. Kreeka mütoloogias on Rhesos traakia pooljumal, kelle ema Klio oli ajalookirjutamise ja eepose muusa. Tegelikult oli ta aga küll vist ajalooline kuju, kes valitses Rodope mägede traaklasi. Homeros nimetab Rhesost kuningaks, kelle traavlid «suured ja uhked nad üpris; on lumivalge neil karv ja nad tuiskavad tuulega võidu. Kullast ning hõbedast särab kõik sõjavanker ta uhke. Ka ise saabus ta siia võrratus turvises kuldses, mis imeväärne; ei see surelikkude jaoks ole tehtud, vaid jumalatele ainult on kõlblik sääraseid kanda.»

Rhesos saabus Trooja piiramise kümnendal aastal oma traakia ratsanikega linna piiramisrõngast vabastama, kuid teda reetis troojalane Dolon ning kreeklaste Odüsseus ja Diomedes tapsid Rhesose.

Traaklaste astumine antiikajaloo areenile jättis tugeva mulje. Praegu teame veel pealegi, et ka Troojas endas ilmnesid tugevad traakia sugemed nii asutamise ajal kui ka «suure rändamise» aegses hävingus, millest veel juttu tuleb. Juba Trooja avastajale Heinrich Schliemannile (1822—1890) hakkas esimese kultuurikihi lahtikaevamisel silma, et siit leitud keraamikal ilmnesid tugevad balkani mõjud. Nüüd on Bulgaarias toimunud väljakaevamistel saadud leiud kinnitanud, et Traakia varase pronksiaja kultuur on peaaegu sarnane Trooja I kuni omaga. Nende tüpoloogiline ühtlangueline kõneleb Väike-Aasia ja Balkani poolsaare ühtsest kunstitraditsioonist sellel epohhil.

Trooja II, Schliemanni kõige rikkalikum leiukiht, näitab veelgi selgemini Balkani kultuurimõjusid. Arhitektuuriliselt ilmnevad need eelkõige linnuse, majade ja teatud sarnasemementide juures, nagu neid võib leida Makedoonias ja Egeuse mere Väike-Aasia rannikul mitte naaberasukad, vaid kuulusid olulise koostööna Egeuse kultuuri hulka ning andsid oma panuse selle arengusse.

Bulgaaria teadlane Dimitar P. Dimitrov arval, et kuulusid kõige varasemate Traakiast Väike-Aasia väljarännanute hulka. Nad ületasid arvatavasti juba kolmandal aastatuhandel e. m. a. Hellespontose ning asusid elama Hissarlike lähistel. Teisel aastatuhandel e. m. a. traakia migratsioonilaine jätkus ning tõi kaasa Propontise (Marmara mere) Aasia ranniku ja Hellespontose asustamise Kyzikosest kuni Skamand-rini. See sisserändamine eelnes Trooja langemisele.

Homerose eeposes «Ilias» mainitakse troojalasi sageli koos dardaanidega. Küllalt sageli võib kohata kõnelust: «Kuulake, troojalased, dardaanid ja muud rahvad!» Kuningas Dardanos, kelle järgi dardaanide hõim oma nime sai, ilmub välja kui esimene Trooja piirkonna valitseja. Ta rajab Dardaania veel enne Troojat. Trooja dardaanide päritolupaika Balkanil tuleb otsida Axiose (Vardari) ja Marguse (Morava) ülemjooksult. Sealt rändasid nad 2. aastatuhande alguses koos esimeste traakia hõimudega välja Väike-Aasiasse, kus nad juba 14. sajandil e. m. a. hetitide liitlastena osa võtsid sõjakäikudest Egiptuse vastu.

Alexander Randa osutab samuti troojalaste ja traaklaste sidemetele: ««Iliases» kohtame traaklast Aeneast, kes ilmselt esimene selgesti piiritletud ja ajalooliselt kindlaks tehtud traakia tegelaskuju. Ta oli praegu Makedoonias elunevate dardaanide juht... ning selle dünastia esindaja, kes sajandite kestel linna valitses.» Salzburgi professori arvates seisis troojalane Aeneas kõiki Tessaalia Peneiosest põhja pool asuvaid hõime hõlmava ning Väike-Aasia Halyses kuni paionite Axioseni, praeguse Jugoslaavia Vardarini ulatuva traakia rahvaste koalitsiooni eesotsas. Sellesse kuulusid früüglased, maioonid, müüsid, kiikonid, paionid, pelasgid, kaarialased, eneedid ja dardaanid, kes olid perekondlike ja hierarhiliste suhete läbi tihedasti seotud Trooja kuningakojaga. See trooja hõimuderühm oli «esimeseks traakia hõimuliiduks ajaloos ning hõlmas kahel pool väinu asuvaid territooriume» (W. Tomaschek).

See, mida Randa ja Tomaschek enam-vähem hüpoteetiliselt väitsid, leidis Teise maailmasõja järgseil aastail kinnitust tänu ulatuslikele arheoloogilistele uurimistele. Homerose eepostes kirjeldatud ning samuti ka kreeka ja Idamaa allikates mainitud suured rahvasterändamised, mis pronksiaja lõpus hõlmasid nii Balkani poolsaare kui ka Väike-Aasia, oli intensiivsete ja süstemaatiliste väljakaevamiste tulemusena võimalik peaaegu lünkadeta üksteise kõrvale seada, ja nii saadi täielikum pilt terve migratsioonist. See on etnoloogilises suhtes hämmeldamapanevalt kirju pilt, mille kandvaks komponendiks on traakia element. Need

leimised näitasid, et traaklased polnud ka Egeuse mere Väike-Aasia rannikul mitte naaberasukad, vaid kuulusid olulise koostööna Egeuse kultuuri hulka ning andsid oma panuse selle arengusse.

TROOJA VIIb2 AJALUGU

Nüüdseks on inimesed metalli ei tundnud, valmistasid nad oma tööriistad luust ja kivist ning oma majapidamisriistad savist. Nüüd et savi on lihtsam vormida kui kivi ja luud, muutus keraamikaga peagi sugukondade, hõimude ja rahvaste kultuurilise ja vaimse elu kajastajaks ning sellega ka nõutavaks tõendusmaterjaliks võrdlevas arheoloogias. Sageli andsid savipoti killud märku ajaloolistest seostest, millest varem ei osatud undki näha. See kehtib ka traakia hõimude ja Trooja vaheliste esiajalooliste suhete, eelkõige Trooja VIIb2 suhete kohta, mis on Trooja viimane ja kõige noorem kultuurkiht. See pärineb 12. sajandi lõpust või 11. sajandi algusest e. m. a. Tõlalt hävitati esiajalooline Trooja viimast korda.

Viimane faas kestis suhteliselt lühikest aega, võib-olla vähem kui sada aastat. Selle epohhi leiukihtidest hakkas arheoloogidele silma Väike-Aasia kultuuritraditsioonile täiesti võõras eriline keramika, mis paistab silma küpse esteetilise vormikujunduse poolest. Tema päritolu suhtes tammusid teadlased pikka aega pimeduses. Et Väike-Aasiast ei leitud analooge, otsiti kusagilt Dardaanidest (Hellespontosest) lääne pool. Mõned teadlased oletasid, et kupalkeraamika pärineb Kesk-Doonau aladelt, ühesõnaga tänapäeva Ungarist, kust see rahvasterändamise ajal 2. aastatuhande viimases veerandis e. m. a. mingi võõra rahva poolt Trooja tõi. Teise teesi kohaselt pärines see keraamika Makedoonia-Aadria alalt, kust ta früügia väljarändajate viimase lainega 1200. aasta paiku e. m. a. Väike-Aasiasse tuli. Kuid ka see osutus mitte paikapidavaks. Näis, et mõistatus jääb endiselt lahendamata. Siis aga tuli juhus arheoloogidele appi.

Lõuna-Bulgaarias, Haskovo rajoonis asuvas Mezeki külas ettevõetud kaevamistel satuti 1932. ja 1933. aastal antiikaja asulale. Arheoloogid avastasid siin ka mõningaid käsitsi vormitud nõude kilde, mis olid kaunistatud Trooja VIIb2 korekeraamika tuntud motiiviga — kontsentriliste, tangentsiaaljoontega ühendatud ringidega. See osutas millelegi, mis teadusemaailma elevile ajas. Kuid kahtlus püsis. Kindlasti oli see peibutav suunanäit, kuid kas võis tõendada, et siin polnud tegemist Troojast juhuslikult Traakiasse sattunud nõuga. Hiljem leiti ka Bulgaaria ja Rumeenia teistes osades sporaadiliselt uusi kupalkeraamika kilde. Trooja VIIb2 Kesk-Euroopa päritolu tees hakkas kõikuma. Arvukad leiud Bulgaarias tõid ükshaaval kinnitust, et Trooja kupal-

keraamika vormid esinesid pronksiajal Bulgaarias üsnagi tihti. Kuid ikkagi olid need vaid killud, mis leiti nõnda et rekonstrueerimine Trooja leidudega võrdlemiseks polnud võimalik. Alles 1956. aastal kroonis bulgaaria arheoloogide suur arheoloogiline kalla juures Kazanlaki lähedal, üle Balkani mägede legendaarse Sipka kuru jalamil leiti urn, mis oli kupalkeraamika nistatud. Tema vormikujundus vastas täpsealt Trooja VIIb2 nõude omale. Järgnesid teised leiud, ning praegu on võimalik täpselt tõestada, et Trooja VIIb2 kupalkeraamika on Lõuna-Euroopa päritoluga. Selle konstateeringuga lõpetati teaduslik vaidlus ning see oli ühtlasi uus oluline panus traaklaste ajaloo valgustamisel. Antiikaja kirjanike andmeid traakia ja sugulashõimude rändamisest Väike-Aasiasse, millele arheoloogia seadus omalt poolt vaevalt kinnitust lisada, võib sellest ajast alates lugeda täiesti tõepärasteks. Traakia hõimud tõid oma keraamika vormi vanalt kodumaalt Väike-Aasiasse kaasa.

Uued leiud Möösias ja Traakias tõendavad veenvalt, et kord siin elanud traakia rahvastik tõi kupalkeraamika Troojasse VIIb2. «Võib-olla,» järeldab bulgaaria teadlane Dimiter P. Dimitrov, «oli tegelik Traakia Balkani mägedest lõunas kupalkeraamika keskuseks, kust see levis põhja ja lõunasse. Kui Trooja VIIb2 keraamika on nii lähedases suguluses Traakia keraamikaga, siis võib öelda, et see on Egeuse rahvasterändamise aegse traakia keraamika kronoloogia *terminus ante quem*. Kui näeme Trooja VIIb2 keraamika 12. sajandisse e.m.a., siis peame traakia keraamika dateerima vähemalt 13. sajandisse. Traaklased ja möösidsid tulid arvatavasti juba 13. sajandil e.m.a. Väike-Aasia loode-ossa ning asusid koos oma keraamikatoodetega elama Troojasse ning selle ümbruskonna maa-aladele. Pärast Trooja VIIa hävitamist, millest nad võib-olla ka ise osa võtsid, tungisid mõned nendest rahulikult viisil kuni linnuseni ning panid aluse Trooja VIIb2 tekkimisele. Nad tõid siia kaasa ka oma keraamika, mille tootmist nad veel kaua jätkasid.»

EGEUSE 'JUUED ISANDAD

Trooja sõja tagajärjed tõid põhjaliku muutuse Egeuse, Balkani poolsaare ja Väike-Aasia poliitilisse, majanduslikku, kultuurilisse ja etnilisse ilmesse. Sai üha selgemaks epohhi lõpp. Meenutagem vaid, et pärast kohutavat Santorini katastroofi, millega minoise kreeka kultuur ja tsivilisatsioon ühel hoobil hävis, võtsid ahhailased üle ka Kreeka pärandi. Ahhailased olid 1900. aasta paiku e.m.a. Kreekasse sisse rännanud. Nende päritolu on selgusetuks jäänud. Ajaloolisel ajal asustasid nad Peloponnesose kaguosa, ala, kus algselt elunesid joonlased. Hiljem nihkusid ahhailased, kellel olid oivalised sõdurid ja hästi varustatud laevastik, Egeuse saarte ja Kreeka kaudu kuni Väike-Aasia rannikuni, mille koloniseerimisel nad etendasid märkimisväärset osa. Rahandeid olid nad ainsad Egeuse mere isandad. Aasia poolle oli vaid Egiptus tõsiseks rivaaliks, samuti Trooja, kes takistas neile juurdepääsu Mustale merele ning seega ka kolhide kullarikastele kallale. Pidi ju müütilise argonautide retke ajalooline tuum olema seotud Musta mere tundmaõppimisega ja ühtlasi Kolchise kullarikuste avastamisega. Nii otsustasid ahhailased alustada kõige julmemat ja pikemat sõda hellenismiajastule eelnenud perioodil. Olgugi et nad selles Trooja pärast peetud sõjas peale läid, jõudis nende epohh, mükeene ajastu, päriselt lõpule.

Hukatus tuli põhja poolt. Alates 13. sajandist e.m.a. veeres tohutu rahvaste mass mitmes laines Euroopa põhjaosast kagu suunas. Aastal 1230 e.m.a. jõudsid tulnukad Kreeka ja Egeuseeni. Nende sõjamehed olid varustatud kergete sõjavankritega ning tänu edukale lähivõitluse tehnikale — nad mõistsid oma pronksmöökkade ja nuga-dega suurepäraselt ümber käia — levis nende ees võitmatuse maine. Nende laevastik, mis purjetas piki Aadria merd kuni Peloponnesoseni, toetas maavägede röövsõdasid uljaste ja hoolimatute kallaletungidega ahhailaste sadamalinna-dele ja rannikuasulatele. Naised, lapsed ja sõjasaagi vedasid need nõndanimetatud «põhja- ja mererahvad» rasketel härjakarikutel endaga kaasa. Ning et nad oma surnud põletasid ja urnides maha matsid, nimetavad arheoloogid neid ka «urniväljade nimeteks». Rahvasterändamist, mille nende sissetung Egeuse aladel valla päästis, nimetatakse «suureks rändeks» ehk «Egeuse rändeks». See vaibus alles 7. sajandil e.m.a.

«Suur ränne», mille viimase lainega ka doorialased Kreekasse tulid — oletatavasti Albaania aladelt — seab saksa arheoloogi Günther Kehnscherperi arvates uurijate ette peamise raskusena selle, et roomed hõimud rändasid paljudest Euroopa piirkonda-

dest ebatavaliste kliimatingimuste ja katastroofiliste loodusnähtuste tõttu küll minema, kuid nendesse hõimude se kuulunud inimesi jäi ka maha vanadesse elupaikadesse. «Nad ke selle rändeaja rahvastest endist viisi hõimude aladel, kuigi vähesel määral, samuti rändeist põiki kihtides Kreekas, Kreetal, Väike-Aasias ja Palestiinas mükeene ja küprose keraamika, makedoonia nõud sorbi elementidega, traakia relvad, Põhja- ja Kesk-Euroopa pronksesemed, etruski vormid, dooria ja illüüria keelerudimendid — kõiki neid kohtab uuriija, kes tegeleb «suure rände» kompleksiga. Sõjalise rände ulatusest annab tunnistust järelejäänud rusudekiht ja selle kohta on esimest korda inimkonna ajaloos olemas ka üksik lisi kirjalikke tõendeid. Ning nimelt savitahvlikeste kujul, mis leiti hetiitide kuninga Suppiluliume kronoloogiliselt järjestatud arhiivis, ning Ramses III templi raidkirjades Medinet Habus. Ühel Küprose kuningale saadetud kiilkirjatahvliil võib lugeda hoiatust: «Vaenlaste laevu on merel nähtud! Ole valvel! Kuhu on paigutatud sinu laevad ja sõjavankrid? Valmistu kaitseks ning oota vaenlast tugeva jalaväega.»

Egiptuse raidkirjades mainitud võõrrahvastest nimetatakse kõige tugevamaks rühmaks viliste. Nendele kui «piibli» rahvale ja nende kultuurile on juba minevikuski pööratud rohkem tähelepanu kui teistele rahvusrühmadele. Ning ikkagi jäi kunis- mase ajani selgusetuks nii nende päritolu saladus kui ka millist osa nad «suures rändes» etendasid. Alles siis, kui saksa teadlasel Joseph Wiesneril õnnestus kindlaks määrata Egiptuse vaaraode võiduteadetes mainitud rahvaste identiteet, said selgeks ka traaklaste ja vilistide vahelised suhted. Nad olid aastasadu tihedas kontaktis. Nad olid naabrid, kes põhjast tulnud rahvaste- rände poolt liikuma panduna muutusid ise vanade ahhaia-mükeene struktuuride peamisteks hävitajateks.

Wiesneri järgi on vilistid oma nime kaudu seotud Strymoni (Struma) jõe vanema nimetusega Palaistinos, «mis on ühenduses vilistide nime kreeka vormiga Palistinoi ja maakoha nimetusega Palaistina. Egiptuse piltmälestised annavad meile kujutisi vilistidest, kes valisid oma rasketel härjavankritel tee maismaad kaudu lõunasse, kuid ka kujutisi vilistide sõjameestest ja laevadest, mis Ramses III vägede poolt pärast ägedaid võitlusi delta- alal tagasi löödi».

Vilistid ja traaklased moodustasid Väike-Aasiasse sissetungi- vate põhja- ja mererahvaste põhiosa. Seal õppisid nad võidetud hetiitidelt rauatöötlemise kunsti. Ning pronksiajal sepatöös vilu- nud traakia hõimud said varsti kuulsaks ka oma osavusega rauast relvade valmistamisel.

VÄIKE-AASIASSE

Varal emed Väike-Aasiaga ulatuvad aga juba põhja- ja lõunalt läbi Hissetungile eelnenud aega. Peale siin- ja sealpool ning sealt läbi Dardanelle paiknenud põlisrahvastiku omavahelise suhtes «tuse» võtsid ka müüslased ja früüglased juba aas- tai 2000 e. m. a. ette sissetungi Euroopast Väike-Aasiasse, kus nende jäljed aegapidi ära kadusid. Tollal tekkis Kesk-Anatoolias hetiitide riik, mille pealinnaks oli Hattusi (praegune Bogazköy, 180 kilomeetrit Ankarast lõuna pool). Hetiidid, indoeuroopa rah- vas, rändasid arvatavasti 3. aastatuhandel mitme lainena Kau- kasusest Väike-Aasia keskpaika, kus nad segunesid põliselanikega. Hetiidid algas pronksiaeg juba 3. aastatuhande esimestel sajan- del, ja väljakaevamised kinnitavad, et 2400. aasta paiku e. m. a. oli nende kultuur niisama kõrgel tasemel kui Akkadi kultuur Mesopotaamias ja Maikopi kultuur Kubani alal. «Kolmeteistküm- nest kuningahauast leiti oivaliselt töödeldud nõusid, karikaid, peapaelu, käevõrusid, sõlgi ja kullast nõelu, samuti pronksist «standarte», loomade või päikeseketaste — universumi sümbolite kujutisi kõrge aluse peal. Väga isepärased on kuldplekist lõiga- tud rangelt stiliseeritud kaksikiidolid, mille rindu tähistavad tummargused augud. Kirvekujulist pead esineb ka elektronist — kuldplekist kulla ja hõbeda sulamist valmistatud iidolitel» (Wiesner, 1936). Selle kultuuri kandjaid nimetatakse hattideks, ning arvatakse, et nende järeltulijaks olid hiljem hetiidid.

Huvitav ja hämmastav on sellega seostuv uskumatu paralleel- sus varase Karanovo kultuuriga praeguse Põhja-Bulgaaria alal. Selle kandjateks olid traaklaste eelkäijad. Ka siin leiti õhukesest kuldplekist valmistatud kujakesi, mis stiliseeritult ja skemaati- liselt edasi andsid inimkeha, nagu seda võis näha ka vase-kiviaja hõbe- ja marmorkujukeste juures. Silmahakkav on ka varasemate hetiitide ja sama aja traaklaste figuraalkunsti ühelaadsus. Ime- tavate emade kujutamine oli mõlema rahva kunstis juba pronksi- ajal armastatud süžeeks.

Hetiitide suurriik saavutas oma ulatuslikuma ekspansiooni ja kultuurilise õitsengu 15. ja 13. sajandi vahel. Umbes aas- tal 1200 e. m. a. varises hetiitide riik põlvele. Rahvaste rün- naku all, mille eesotsas olid vilistid, te suur migratsioon.

Früüglaste päritolu, kelle jälgi leiati alguses e. m. arheoloogid leidnud alles 8. sajandi keskpaigast, tehti kindlaks alles 19. sajandi algul. Nad olid traakia hõim, kelle algkodu asus umbkaudu tänapäeva Jugoslaavia Makedoonias. Nende sisseränne toimus põlvkondade jooksul, saavutades kõrgpunkti umbes 1200. aastal. Sõjalise sissetungiga Egeuse rände raames.

See kohta on meil vähe teada ning ka früüglaste kui Trooja liitlaste mainimine Homeroose poolt ei anna meile pea- aegu täielise selgust esimeste Väike-Aasiasse elama asunud früüg- laste sotsiaalse ja majandusliku olukorra kohta. Kui aga sellele

mõelda, et nende esimesest paigalejäämisest 13. sajandi lõpuni kuni ajaloo vaatevälja jääva riigi rajamiseni 8. sajandi lõpuni moodus enam kui nelisada aastat, võib põhjendada, miks nad polnud kuni selle ajani kuigi kõrgel kultuuril.

Nende riigi rajamine kaob legendidesse. Friid peetakse legendaarset kuningat Midast, kelle käsi on olnud tohutud rikkused. Need on aga hüpoteesid. Tegenkuul moodustus früüglaste riik vist küll mitmete hõimude pikaajalise ühinemise protsessis, millesse haarati kaasa ka hetiitide ja teiste Väike-Aasia rahvaste riismed. Nii sai Früügiast, mis 8. sajandil e. m. a. enda alla võttis Väike-Aasia kõrgplatoo Rhyndakose eelmägedest ja Menderesest kuni Halyseni ja Tatta järveni (praegu Tuzgölü — Tuzi järv), Euroopa ja Oriendi kultuuri sulatusahi. Früüglaste riik polnud mitte niivõrd loomemaa, kui just Egeuse, Mesopotaamia ja ka Egiptuse kultuuri vaimne releejaam. Sellest segakultuurist pärinevad Lääne-Anatoolia suurepäraseid haudade ja kultusega seotud mälestusmärgid. Sangariuse (Sakarya) allika kaljureljeefil etendab suurt osa lõvi motiiv. Fassaadide taga on hauakambrid surnupinkidega.

„SUUR EMA“ KYBELE

Früüglased austasid «Suurt Ema» Kybelet — kellest kreeklaste Rhea — ja Baalile lähedast meesjumalat, keda nad austasid koos tema poja Attisega kui jumal-isa Manest. Kybele, kes kreeklastel kandis ka nimetust «Megale Meter», roomlastel aga «Magna Mater», oli Väike-Aasia mõjukas ema- ja viljakusjumalanna. Früüglaste religioon oli nagu hilisem kristluski üks suuri idamaa müsteeriumireligioone. Ta oli üleminek Suure Ema kultuselt lunastaja Attise müsteeriumile. Attise müsteeriumi pühitseti hiljem Roomas. «Sümpaatne, leebe Attis nõuab ristimist, mis rangelt tavasid silmas pidades võib olla vaid ristimine verega — *mystes* piserdatakse pühitsetud ohvrilooma verega üle,» kirjutab Gregor. Attis suri 23. märtsil lunastaja surma, et kolmandal päeval ülestõusta. Selle dateeringu võttis kristlus hiljem endasse, kuid ka pärast lõputuid teaduslikke vaidlusi ollakse praeguses III vägede kombel seisukohal, et need silmahakavad sarnasust. Iski mitte kurja vaimu töövili, nagu kirikuisad arvasid, vaid sama vähe seletatavad ka kristluse poolt ettevõetud imitatsiooniga, vaid et ühe rahva religioosne eneseväljendus peab teatavates punktides viima samadele arusaamadele ja samade vormideni. Kus muu oma osavusega rauast kib, seal jääb jumalaga ühinemine ülimaks. musikaalsed früüglased austasid oma emajumalanna Kybele all. Kõige vanemast Kybele pühamust Pessinuses jõudis Kybele kultus sajandeid hiljem Kreekasse ning 5. aprillil aastal 205 e. m. a. sai ta ametlikuks pruugiks ka Roomas.

vaid üksikute lauludega, kultus sarnanes oma vägevate protsessioonide, andmete varal ühisega ning orgialik-ekstaatiliste vormide poolest. Hinnalt läbi loomusega, kuid oli veelgi ürgsem ja arhailisem. ning sealt läbi loomusega, kuid oli veelgi ürgsem ja arhailisem. järgmiselt:

Kindlaksmääratud päevadel voolab rahvas murruna templi poole, et hardunult kaasa elada müsteeriumidele, mida sooritavad gallid (Kybele preestrid) ja teised pühad isikud. Nad loikavad endal haavad käsivartesse ning määrivad üksteisel vastastikku seljad veriseks, samal ajal kui paljud teised nende ümber seistes vaikustatult pühi laule laulavad flöödimängu ja trummi- heli. Kõik see sünnib aga väljaspool templit, ning seni hetkede lülitust viisi tegutsevad, ei tohi nad sisse minna. seisukohale, etakse sel päeval ühendusse vastu ka uusi preestreid. muusi rahva ajal kandub sellest osavõtjate ekstaas muusika rütmi tõttu sageli üle ka ümberseisjatele, ning mõnigi, kes vaid vaatajana kohale tuli, võtab äkki ise draamast osa ning mängib seejuures koguni pearolli. Nii kisub noor mees endal korraka rii- ded seljast, hüppab gallide keskele, haarab ühe selleks valmis- pandud lühikestest mõõkadest ning kohitseb enda ära. Mahalõigatud fallos peos, jookseb ta läbi linnatänavate ning viskab fal- losse oma äranägemist mööda ühte majja. Selle elanikud on nüüd hõlmatud mehele arstiabi muretsema ning teda naiserõivaste ja laged, kellega varustama.»

Kybele kultuses ja samuti traaklastelt pärinevas Dionysose kultuses etendas erilist osa mehe suguliikme müstilise austamine. «Fallos kui meheliku seksuaalsuse ja meheliku potentsi sümbol,» väidab Carl von Bolen, «sai seejuures kultusliku tähelepanu peamiseks objektiks, suguühete tahte avaldajaks ning sealhulgas ka viljakuse väljendajaks. Kevad kui elevuse ja meeleli- kuse aastaag ning sügis kui saagikoristuse ja viljade valmimise aeg, said nende meelaste kultusetalituste peamiseks perioodideks. Nii valitseb veel inimese naivne ja vahetu seos loodusega. Kõik ja inimese eostamine, viljade nautimine ja meeleline nauding seisavad veel vahetus ühenduses. Inimene ühes loomu- lik olemus, on ka ühiskonna raames lahutamatu osa. Kõik maa ja loodusega. Side, mis inimest ja loodust ühendab, on suur migratsioonil teataval määral ühendab, pole esialgu üldi alguses e. m. a. C. vent- sionaalsuse kääridega läbi lõigatud. Viimaste hulgas etendatakse mine muutus aga peagi. Ning lõpuks see suguühete pidu tere- tulnud põhjuseks «kollektiivsele üleaisalöömisele», kõigi nautle- misega kõikidega. Olgugi et kultus ja traditsioon moodustasid pärast ühise ühise, võib ometi ära tunda, et kirgede möll on ühte eesmärgiks. Mis varem võis veel olla teatavate kunniliste vormidega seksuaalne kom- bekus, muutus peagi planeeritud ja rafineeritud liiderlikkuseks.» Früüglased ning koos nendega ka enamik traakia hõime säilita- mid veel paljude sajandite kestel oma seksuaalse siiruse. Herodo-

tos jutustab, et traakia tütarlastele oli jäetud suhtlemises meestega, kuna aga naisi kui mehe valvati.

Kui loomulikult traaklased suguühtesse sajandist pärinev münt, mis leiti Bulgaarias lei kujutatakse väga naturalistlikult coitus't. tab maas paremal jalal. Ta vasakul reiel kitooni rõivastatud tütarlaps, hoides oma j. ümber. Tema ülakeha on tahapoole kallutatud rippuvad käsivarred on lõdvestatud, vastupid kelle käevarrelihased on pingul, tütarlast põl iselt enda poole tõmmates.

See pole perverssus, mida traakia müntid tuhandeid kordi kujutatakse, vaid väga loom näib, väga kunnaliselt sooritatava teo väga loom mine.

Suur-Früügia riigi pealinnaks oli Gordion Sangariuse ääres, Ankarast lääne pool. Ühes sealses hauakünkas, nõndanimetatud «Midase hauas», leiti voodilt umbes kuuekümnenaastase mehe luukere, mille peal olid kahekümne villase ja puuvillase teki jäänused. Peale selle oli avarasse hauda pandud toreda töötlusega mööblit, pronkskatlaid ja -rinnanõelu, samuti erakordselt ilusa vormikujundusega keraamikat. Kõik see pidi esindama maailmas mugavaks tegema. Huvitavad on did maalitud reljeefidega, millel on kujutatud sojamened ja loomad. Üks sõjameestest, kelle kujutis on Parzalist leitud friisiplaadil 6. sajandist e. m. a., kannab tüüpilist «früügia kiivrit», nagu seda kandsid ka teised traakia hõimud, eelkõige teisel pool Doonau elavad draaklased. Vaevalt küll saab märkamata jääda euroopalik ühtekuuluvus.

Umbes a. 670 e. m. a. langesid früüglased kimmerlaste, Mitast merest põhja pool asuvatest piirkondadest pärineva ratsa terahva sissetungi ohvriks. Nende riigi hävitamisest võtsid aga osa ka Euroopast sissetungivad Traakia tüünid ja bitüünid. Früügia rahvas aegapidi vallutajarahvastega ühte.

MÜÜRIKID

Niisama haryasid, sed reise enne Pärsia riigi rajamist Väike-Aasias elanud rahva paritolu. Need on müüslased, kes illüürlaste poolt juba enne põl ja mererahvaste pealetungi välja tõrjuti nende põliskodust praeguse Bulgaaria oma osavusega rauast lane Christo M. Danov dateerib esimese a. Lähtekohaks Bulgaaria loodepoolsed servaalad ning võib-olles lõudja Doonau-tagused alad, mida tänapäeval hõlmavad Rumeenia edelapoolsed maakonnad. Müüslaste ränne ei toimunud ühekorraga,

vaid üksikute lainete kaupa. Seda võib antiikaja toponüümiliste andmete varal üsna hästi rekonstrueerida. Müüslased rändasid Doonau läbi idapoolsete Balkani mäekurude Musta mere äärde ning sealt piki rannikut Traakia Bosporuseni. Pärast väina ületamist asusid müüslased esialgu Musta mere lõunarannikule, pärast- poole aga suuremale maa-alale Trooja, Hellespontose Früügia, Suur-Früügia ja Lüüdia vahel. See ala säilitas kogu antiikaja kestel nimetuse Müüsia. Homeros mainib juba 858. a. e. m. a. müüslasi kui Trooja liitlasi, kuid nende tunduvalt varasem kohalolek Väike-Aasias nähtub ühest Ramses II (1317—1251 e. m. a.) aegsest egiptuse dokumendist, milles neid nimetatakse hetitiide liitlasteks. Viimasel ajal on mõned teadlased asunud seisukohale, et müüslasi tuleb otseselt seostada Väike-Aasia muški rahvaga, väites isegi need rahvad identsed olevat. Nimetus muški esineb esmakordselt 1200. aasta paiku e. m. a. ning seda võib nelja sajandi jooksul ikka ja jälle leida kirjalikes Väike-Aasia ajaloo allikates. Nende allikate kohaselt elasid muškid alal, mis polnud kuigi kaugel früügia ja müüsia hõimude asustusala- dest Väike-Aasia idaosas.

Muškide etnilise päritolu suhtes on aga veel suuri lahkarva- musid ning ka erinevaid teooriad. Ühe järgi olevat muškid olnud paigse Väike-Aasia päritoluga. Siis olevat neid alistanud früüg- lased, kellega koos nad siis võtsid osa sõjakäikudest ida poole, assüürlaste ja hetitiide vastu. Alistatud muškide nimetus olevat alla antud ka uutele sissetungijatele, niisamuti nagu näiteks büt- santai allikates on bulgaarlasi küllaltki sageli nimetatud müüs- lasteks.

Laiemalt on aga teaduses levinud juba möödunud sajandi lõpus püstitatud hüpotees, et muškide kuningas Mita on samane Früü- gia valitseja Midasega. Kuningate identsus kandus üle ka mõle- male rahvale. See seisukoht lõi aga tugevasti kõikuma, kui selgus, et nimi Mita esineb ka hetitiide antroponüümikas. Sellest alates muutub üha usutavamaks teooria muškide ja Traakia müüslaste samasusest. Seda arvamust on tugevdanud veel põhjalikud keele- analüüsid, millest nähtus muškide ja müüslaste hõimunimede vaheline tihe etümoloogiline seos.

Traakia hõimude kolmas ja viimane suur migratsioonilaine leidis aset 8. sajandi lõpus ja 7. sajandi alguses e. m. a. Christo Danov arvab, et nende takkajärele tulnute hulgas etendasid pea- osa Traakia bitüünid. Nende esimene asustuspriirkond Väike- Aasias, kuhu nad Strymoni keskjooksu aladelt üle kolisid, sai pärastise Bitüünia kuningriigi ja Rooma Bitüünia provintsi põhi- osaks.

KES JÕUAB KÜLL KÕIKI RAHVAD ÜLES LUGEDA

Pärast 1200. aasta paiku e. m. a. toimunud «suurt rännet» ning sellest tulenevaid etnilisi nihkeid Balkani ja Egeuse mere piirkonnas ja Musta mere ääres siirdusid traakia hõimud oma ajaloolistesse asustuspiirkondadesse. Materiaalse kultuuri taseme langus, mida sel epohhil kõigi hõimude ja rahvaste juures täheldada võib, pole mitte sotsiaalse ja majandusliku laostumise ilming, vaid näitab rahvaste hulgas maad võtnud rahutust, mis peaaegu alati käib kaasas uue ajastu algusega. Üleminek riigi moodustamisele kutsus esile samasugused nähtused näiteks ka mongolite ja araablaste juures.

«Traakia rahvas on indialaste järel kõige suurem maailmas. Kui tal vaid valitseja oleks ja ta ühel meelel püsiks, oleks ta võitmatu ning minu arvates ka teistest kaugelt võimsam rahvas maa peal. See aga on tema juures mõeldamatu ja on võimatu, et asi kunagi nii kaugele jõuab. Seepärast ongi traaklased nõrgad. Igas paigas on neil eri nimetus, kuid kombed on kõikjal ühesugused, välja arvatud geetide, trauside ja krestoonidest põhja pool elavate hõimude juures,» kirjutab Herodotos. Ning õigusega, ent ometi mitte ka päris, sest traaklaste killustumine tosinateks rahvasteks, hõimudeks ja sugukondadeks oli nähtus, mis esines ka põhja pool, germaanlaste juures. Nendest ei teadnud aga Väike-Aasiast, Halikarnassosest pärinev ajaloolane veel midagi. Tema jaoks olid juba põhja pool Doonau asuvad maad kättesaamatus kauguses. «Traaklased ütlevad, et sealpool Istrost elutsevad mesilased, kelle tõttu olevat võimatu kaugemale edasi liikuda.» Ka pidas ta põhjas asuvat maad külma tõttu asustamatuks. See näide teeb meile selgeks, kui raske on tänapäeval täpselt lokaliseerida rahvaste ja hõimude ammuseid asustuspiirkondi. Antiikaja autorite andmed olid sageli mitte üksnes ebatäpsed, vaid mõnikord ka vasturääkivad. Nii näiteks jutustab Strabon kord süntidest, kord jälle saidest, kes elavat Lemnose saarel. Hiljem tuldi sellele, et siin on tegemist ühe ja sama süntide hõimuga, kellest osa asus elama saartele, teised aga jäid Traakia rannikule. Saartelanikke hakati siis saideks nimetama. Alles võrdleva keeleteaduse ja arheoloogia abil saadi mõningaid suuri traakia asustuspiirkondi võrdlemisi täpselt piiritleda.

Umbes tosin enam kui sajast kindlakstehtud hõimust, keda mainivad ka ajalookirjutajad ja geograafid, etendasid domineerivat osa Kagu-Euroopa arengus. Kõigepealt tuleb mainida odrüüse, kes elunesid Maritsa keskjooksul, Arda ääres ja Rodope mägedes, traakia mägirahvaste asustusala pool. Nende mägirahvaste tähtsamaks esindajaks olid Põhja-Rodope, Pirini ja Rila mägedes paiknevad bessid. Bessid ja odrüüsid olid surmavaenlased. Odrüüsid, kellel ainsana traakia hõimudest oli õnnestunud

arvukaid teisi hõime alistada ja riik moodustada, ei suutnud bessi kuni roomlaste võimu tulekuni võita. Puhaste mägihõimude hulka kuulusid ka sattrid, diirid ja diobessid. Neile hõimudele oli omane vaprus, mis oli niisama kuulus kui nende julmus ning sõltumatusetahe. Ning kindlasti polnud see juhus, et fanaatilised bessid ja sattrid olid kõige innukamad Dionysose kultuse eestvõitlejad. Eelkõige bessidel on nende preestrifunktsioonide tõttu Dionysose oraaklis — mis oli Delphi oraakliga samaväärne — eriline tähtsus. Viimasel ajal on mõned uurijad seisukohal, et besside näol oleks meil tegemist hõimuga, vaid preestrite kastiga, kellel oli võim mitme hõimu üle ning kelle ekspansiivne iseloom end lõuna suunas, kuni kreeka Olümposeni, üha selgemini tunda andis. Bessid olid muide ka need, kes traakia hõimudest viimastena, pärast kohutavat vastupanu, Rooma võimu alla langesid.

Tänapäeval taas Lääne-Bulgaaria ja Kreeka vahel tähtsaks ühendusteeks oleva Struma alamjooksul ning Põhja-Egeuse rannikul elunesid edooni-mügdooni hõimud. Struma keskjooksul, umbes praeguse Kjustendili piirkonnas, elasid maidid, kelle ridadest tõusis Rooma ajal esile üks suurtest antiikaja isiksustest — orjade vabastaja Spartacus.

Balkani ja Doonau vahel paiknesid möösid, 2. aastatuhandel e. m. a. Väike-Aasiasse rännanud müüslaste järelejäänud esindajad. Suur triballide rahvas elas esiti Morava ülemjooksul (Jugoslaavias) ning taandus hiljem keltide ja illüürlaste survele kagusse, praeguse Sofia piirkonda, kus segunes samuti Väike-Aasiasse väljarännanud treeride hõimu paigalejäänud järglastega. Alam-Doonau (Istrose) mõlemal kaldal elunesid geetid, keda Herodotos nimetab «kõige vapramaks ja õiglasemaks traaklaste hõimuks». Geetide jäljed on kindlakstehtavad ka praeguses Rumeenia Dobrudžas ja Bessaraabias, kus nad elasid väga tihedates suhetes sküütidega, kes polnud küll traaklased, kuid ikkagi indogermaanlased.

Karpaatide kaares ja ka sellest väljaspool kohtame me daaklasi, kelle etniline päritolu pole veel lõplikult välja selgitatud. Üldiselt oletatakse, et daaklased olid oma keele, kultuuri ja tsivilisatsiooni poolest traaklastega lähedases suguluses olev rahvas. Mõned uurijad räägivad koguni daaklaste ja geetide identsusest või sellest, et daaklased olid traaklaste-eelse Karpaatide-Doonau ala põliselanikkonna järelejäänud osa, kellest alles hiljem tekkisid ajaloolised traakia hõimud. Kindel on see, et geetid ja daaklased elasid tihedas sümbioosis. Rumeenia teadlaste poolt praeguse Rumeenia alal elava rahvastiku kohta kasutatav termin «geedi-daagi» seisab tõele küll vist kõige lähemal. Daaklased ja geetid uskusid mõlemad surematust.

Daaklastest põhja pool, Ida-Karpaatide põhjanõlvakutel, juba Bukoviina piirkonna piirimail, elasid agathürsid, tõenäoliselt traakia-sküütia segarahvas, kellest Herodotos jutustab, et nad

olevat väga hellikud ning kandvat palju kuldehteid. «Nad elavad naistejärgsetes kogukondades, et kõik oleksid omavahel sugulased ja hõimlased, nii et nende hulgas ei kadedust ega tüli tekkida ei saaks. Muude kommete poolest on nad samasugused kui traaklased.» Ning ometi erines nende aristokraatia valdavalt blondidest traaklastest ühes suhtes väga oluliselt — suursugused agathürsid kandsid siniseks värvitud juukseid.

Daaklaste ja agathürside arheoloogilised jäljed viivad idas kuni Prutini ja läänes Tiszani. Geedi hõimud suruti 5. ja 6. sajandil e. m. a. Dobrudžas tagasi sküütide poolt, kes rajasid siin, Doonau suudmealast lõunas, riigi, mida Kreeta ajaloolased nimetasid «Väike-Sküütiaks». Traaklaste ja illüürlaste vahelist etnograafilist piiri on praeguse Jugoslaavia alal raske tõmmata. See kulges küll vist umbes Morava—Vardari joont pidi, seejuures muidugi nii ühele kui teisele poole sisse lõikudes. Ajaloolise ajastu hakul olid «traakia ala» läänepiiri määrajaks paionid ja dardaanid, kes asustasid Vardari ja Struma oru vahelist ala, seega praegust Bulgaaria—Makedoonia piiriala. Paionite etnilist kuuluvust pole, praegu, tõsi küll, võimalik täiesti kindlalt tuvastada. Võrdlemisi kindlalt teatakse aga, et paionid pole kreeklastele eelnenud pelasgide või miniüride järeltulijad, nagu seda veel mõne aastakümne eest arvati. Praegu kaldutakse pigem oletama, et paionid olid illüüria hõim, kellel juba varakult olid tihedad suhted Egeuse mere ja Väike-Aasiaga. Kuid pole ka päris võimaliku päritoluga hõim, kelle hulgast lõpuks võrsusid makedoonlased. Olgu paionite kuuluvuse kohta püstitatud mitmesuguste hüpoteesidega lood kuidas tahes, kuid tõsiasjaks jääb see, et nad elasid illüürlaste ja traaklaste vahelisel kokkupuutealal, ning et nende etnilise kuuluvuse üle vaieldi juba ka antiikajal. See näibki olevat selle ala saatuseks, mille piiriolukordade ebamäärasuses ja ebastabiilsuses pole tänapäevanigi midagi muutunud. Struma ja Vardari vahel olev ala on jäänud piirialaks, kus «stabiilsena» on püsinud vaid üks komponent — siin elunevate inimeste, näiteks makedoonlaste ja bulgaarlaste päritolu suhtes lähevad arvamused lahku ka tänapäeval nagu kolme tuhande aasta eestki.

Dardaanide traakia päritolu on aga vaieldamatu; nad on suguluses Väike-Aasia Trooja dardaanidega, kes siit juba 2. aastatuhandel e. m. a. välja rändasid. Ka dardaanide ja triballide vahele elama asunud eneetidel oli Väike-Aasias vennasrahvas — paflagoonlased. Ning Aadria piirkonnas ja Makedoonias elavaid brüüglasi «tuleb vaadelda kui Väike-Aasiasse väljarännanud früüglaste jäänukaid» (Wiesner). Kaheldamatult traakia päritolu olid ka läänepiiril paiknevad treerid ja tilatailased. Nende asustusala ulatus Sofiast üle Dragomani kuni Jugoslaavia Nišava kitsa puhandusoruni. See metsik romantiline mägimaastik, mis aastatuhandeid seisis liiklusteedest eemal, muutus alles meie päevil

ka võrastele ligipääsetavaks Euroopa autotee Niši ja Sofia vahelise osa valmishitamisega.

Traakia mõjud ulatusid ka kaugele Kreeka sisemaale. Kreeka Olümpos oli traakia jumalatemägi ning Egeuse põhjarannik Vardasuudmest kuni Dardanellideni asustatud traakia hõimudega. Siin elasid traakia mügdoonid, krestoonid ning kreeklastega tiheda suhtlemise tõttu kakskeelsed bisaldid. Chalkidike poolsaar oli traaklastest asustatud ning tema keskmise neem kandis veel kuni Rooma ajani nimetust Sinthonia, mis on traakia süntialaste nimetusest tuletatud. Bisaltide asustusala idas elunesid edoonid, kes valvasid ligipääsu Pangaioni mägede kulla- ja hõbedakaevandustele. Osa edoone asus elama ka Thasose saarele, mille kulla- ja metsarikkus ta antiikajal majanduslikult ja sõjaliselt samuti tahtsaks muutis. Thasose veini vedasid traaklased juba «Homerose ajal» kinnipitseeritud savinõudes kuni Troojani. Traakia saare rahvaks nimetati antiikajal ka Lemnose süntialasi. Samothrake, Thasose, Imbrose ja Kosi saari asustasid samuti traakia hõimud.

Mesta ja Maritsa suudme vahel elasid bistooidid ja kiikonid. Mõlemad hõimud olid teineteisega lähedases suguluses. Siin sai üks bisaltide kuningas Pärsia sõdade ajal hirmuteoga hakkama. Kui tema kuus poega vastu isa tahtmist Xerxese sõjakäigust kreeklaste vastu osa võtsid, laskis ta nendel pärast naasmist silmad välja torgata karistuseks sõnakuulmatuse eest. Bistooidid alustada ida pool elunesid paidid ja apsündid ning Chersonesose poolsaarel bitüünidest ja tüünidest põlvnevad dolonkid, kelle esimene kuningas Miltiades oli kreeka päritoluga. Miltiades noorem oli aga juba traakia printsessiga abielus.

HELLENID, SKÜÜDID, PÄRSLASED JA MAKEDOONLASED

Kaheksandal sajandil e. m. a. haarab tollal Kreeka mandrilt Salonikist lõunasse, Egeuse mere saartele ja mööda kitsast rannariba ka Väike-Aasiasse ulatuvat kreeka maailma tugev majanduslik, sotsiaalne ja poliitiline kriis. Majanduskriisi põhjuseks oli tootlike jõudude erinev areng, mis loomulikult tõi endaga kaasa kreeka rahvastiku ulatusliku diferentseerumise. Algselt olid kreeklased suuremalt osalt maaviljelejad, kes olid põllunduslikud teadmised üle võtnud juba paikseks muutunud traaklastelt. Vanade kreeklaste juures peeti põllutööd austavaks tegevuseks vabale mehele, isegi pooljumalale. Hesiodos ülistas maaviljelust juba a. 900 e. m. a. ning andis luuletustes juhiseid edukaks põllutööks. Xenophanes kiitis põllundust, «sest see täidab maja varadega, tugevdab töötaja keha kõigi pingutuste kandmiseks, valmistab ette sõjateenistuseks, kuivõrd tegemist on jooksu, heidete ja hüpetega, õpetab õiglust ja inimsõbralikkust ning on kõigi kunstide ema». Xenophanese eeskirjad põldude harimiseks tõendavad, et teatavatest põllunduslikest seaduspärasustest oli juba aru saadud. Nii teadsid kreeklased traaklaste käest, et mitte igal pool ei saa kõike kasvatada, vaid et tuleb end pinnase iseärasuste järgi seada. Mullaviljakuse parandamisele väetamise teel inimesed aga veel ei mõelnud. Siiski võib viinamarja-, viigi- ja oliivi- puuga õigeks ümberkäimiseks antud näpunäidetes juba leida plaanipärase väetamise, vääristamise ja kunstliku niisutamise teel hoolitsemise algeid. Viinamarjakasvatus evis aga Kreekas nagu Traakiaski suurt majanduslikku tähtsust. Aedvilja ja taimede arvukad liigid, mida tollest ajast pärinevates teadetes mainitakse, viitavad pealegi arenenud aianduskultuurile. Karjakasvatus polnud põllumajanduse osa, ehkki Xenophanes nimetab seda «maaviljelusega suguluses olevaks kunstiks». Küttimine ja linnupüük täiendasid tootlust. Vastupidi traaklastele esines mesilastepidamist kreeklastel vaid vähestes paikkondades. Maa kuu- lus vabale mehele. Kuna eriti linnades ja linnalähedastes piirkondades polnud põllumajanduskõlvikute pindala enam võimalik laiendada, teiselt poolt aga rahvastik pidevalt kasvas, pidid inimesed uusi tuluaallikaid otsima. Nad leidsid neid käsitöös ja kaubanduses. Kuid ka siin jäi kriis vältimatuks. Tema juured olid tolle aja ühiskondlik-majanduslikus struktuuris, sest vastupidiselt filosoofide heasoovlikele nõuannetele, mis manitsesid põllutöö abil vabaks inimeseks saama, valis suurem osa kreeklasi muga-

vama tee — nad lasksid teistel enda eest töötada. Seesuguse arengu teel tekkis orjanduslik riik, kus rahvastiku mittevaba põhimass tootis vabade inimeste vähemiku jaoks. See areng viis liigtootmiseni, nagu me tänapäeval ütleksime. Toodangut polnud võimalik turustada. Rikastel oli, mida nad vajasisid, vaestel polnud aga raha, et endale soetada neid «laiatarbekaupu», mis jõukate jaoks olid endastmõistetavad. Kuid ka jõukate kreeklaste hulgas tekkis pikapeale tugev sotsiaalne diferentseerumine. Kellel oli suurem maatükk, kes võis rohkem orje töösse rakendada, see võis ka rohkem toota ning oli seega ka rikkam kui teine. Ja ta ühendas oma rikkuse võimuga, et see tema heaolu kindlustaks. Ülikrikkad püüdsid saavutada poliitilist monopoli ning surusid sellega ka vähem rikkad kodanikud majanduslikult vastu seina.

„JUSTKUI KONNAD TIIGI ÄÄRES“

See areng viis Egeuse mere piirkonnas koloniseerimiseni, nähtusen, millel olid kaugeleulatuvad tagajärjed. Esialgu toimus see spontaanselt. Kes kodus enam majanduslikult sammu pidada ei saanud, otsis õnne võõrsilt. Hiljem organiseerisid kolonisatsioonil suured linnad ning see aitas kaasa Kreeka muutumisele õitsvaks käsitöö- ja kaubandusmaaks. Kolonistid hõivasid aegapidi Vahemere, Egeuse ja Musta mere ranniku ning «puhusid ennast läbi justkui konnad tiigi ääres», nagu üks antiikaja kirjanikest ütles. Kuid sotsiaalses struktuuris ei muutnud kolonisatsioon midagi. «Nõrgad» vabad püüdsid — sedapuhku ilma rõhuva konkurentsita — rikkaid kodus matkida. Nad tootsid võõra abiga ning neil oli nüüd võimalus oma tooteid üha suuremaks muutuval turul ka realiseerida.

Suurele kreeka kolonisatsioonile, mis saavutas oma kõrgpunkti 8. sajandil e. m. a., oli juba nelisada aastat varem eelnenud Väike-Aasia ranniku asustamine ahaia ja joonia kolonistide poolt. Ahhailased olid asunud elama Lesbose ja Tenedose saarele ning ka Väike-Aasia looderannikule, kus nad Müüsia rannikul pärast hetiitide riigi kokkuvarisemist rajasid kaksteistkümmend väikest linna, hakates end sellest peale nimetama aiollasteks. Natuke hiljem olid joonlased Attikast ja Euboiast saarelt tulles asustanud Küklaadid ning sealt siis Väike-Aasia Lüüdia ja Kaaria ranniku, kus nad Aiolisest lõuna pool asuvates viljakates maakohtades ehtasid samuti kaksteistkümmend linna, millest kõige tähtsam oli Mileetos. Joonlased said Väike-Aasia kreeklaste hulgas peagi juhtivale kohale ning viisid majanduse ja kultuuri kõrgele õitsengule. Mileetos koloniseeris 7. ja 5. sajandi vahel e. m. a. kõikõige Marmara mere ja Musta mere ranniku. Tollal olevat tekkinud ligemale 80 linna ja asulat. Mileetose hävitasid

aastal 494 e. m. a. pärslased ning hiljem ei suutnudki ta enam toibuda.

Suur kreeka kolonisatsioon kulges tol ajal kolmes suunas: läände kuni Itaaliani, Sitsiiliani ja Aadriani kui ka praeguse Prantsusmaa rannikule, kuni Hispaaniani; kirdesse Traakia rannikule, Traakiasse, Marmara ja Musta mere äärde ning Põhja-Egeuse saartele; lõunasse kuni Aafrika rannikuni, kaasa arvatud Küreene ja Naukratis.

Kreeka kolooniad olid täiesti sõltumatud linnriigid. Nende suhted emalinnadega (metropolidega) olid enamasti majanduslikku ja usulist laadi. Vastvõrsunud linnad olid esmajoones põllunduskolooniad, mis andsid üha tugevamini arenevale ülekreekalisele kaubandusele eelkõige teravilja, karja, vürtse, kuid ka kalu, soola, ehituspuitu, kaevandussaadusi, papüürust (näiteks Väike-Aasiast Pergamonist) ja orje, sellal kui nad ise eelkõige keraamikat, tööriistu, relvi, tekstiili, veini ja õli sisse vedasid. Koloniseerimine tõi kaasa sügavaid ühiskondlik-majanduslikke muutusi Kreekas endas. Linnadesse keskendus majanduselu. Käsitöö lõi õitsele, millele lisandus veel ulatuslik kiht kaubitsejaid, laevaomanikke ja rahavahetajaid, kes kaupmeestele vajalikku krediiti andsid.

Kreeka emalinnade ja kolooniate vahelise häireteta ühendusepidamise vajadus tõi endaga kaasa Kreeka laevastiku kiire väljaehitamise.

«Nagu ühelt saarelt teisele hüppajad» (G. Mihailov) alustasid kreeklased Traakia koloniseerimist. Kaheksandal sajandil muutus Chalkidike poolsaar Kreeka kolooniaks. Siia rajati eelkõige väikesi asulaid ja kaubandusfiliaale. Jutustatakse, et üksnes Chalkidike Sinthonia neemel oli kolmkümmend säärast Kreeka «linna». Chalkidike esimesed koloniseerijad tungisid hiljem sisemaale ning asusid lõpuks Olümpose piirkonda elama, millel oli põhjanev tähtsus hellenite vaimse ja religioosse maailma väljakujunemisel.

Seitsmendal sajandil saab Thasose saar Kreeka omaks. Saare traakia elanikkond satub viimseni orjusesse. Thasosest võetakse ette mitme linna (sealhulgas ka Abderase) rajamine vastas asuvale Traakia rannikule. Siit aga ajavad traaklased kreeklased minema ning nad saavad alles sada aastat hiljem siin lõplikult kanda kinnitada. Samothrake saare vallutamise saavad kreeklased strateegiliselt tähtsa Maritsa suudme enda kontrolli alla. Siis pööravad nad oma pilgud Hellespontosele ja Bosporusele.

Samm-sammult vallutatakse ja hävitatakse traakia rannikuasulad ning nende asemele rajatakse Kreeka linnad. Traakia rannikute koloniseerimist iseloomustab Kreeka emalinnade omavaheline vihane võitlus uute mõjusfääride pärast. Nii tungivad juba 7. sajandil, seega veel enne ateenlasi, Väike-Aasia mileetlaste kiired sõudepaadid Bosporusest läbi ning rajavad praegusest sadamalinnast Constanțast põhja pool oma esimese Musta mere äärse tugipunkti — Histria. Sellele järgnevad Tomis, tänapäeva

Constanța ja Odessos (Varna). Alles sada aastat hiljem tekib Mileetosele «geedi rannal» esimene konkurent — Dooria kaubalinna Megara rajab väikesele saarele Mesembria, praeguse Nessebari. Mõned kilomeetrid Mesembriast lõuna pool — päris Pomorie lähedal, kus ka tänapäeval maastikupildis domineerivad suured rajatised soola saamiseks — said juba ka traaklased Musta mere veest soola. Seda soola pidaski Megara silmas. Kuid sama suuresti oli soola saamisest huvitatud ka Ateena. Nii tekibki Burgases lahe äärde praegune Sozopol (Apollonia), millest peagi saab Mesembria suur rivaal. Soola saamine viibki mõlema linna vahelisele relvastatud arveteõiendamisele, mille jätkuks on tõeline majandussõda Ateena ja Megara vahel. Aastal 432 e. m. a. kehtestab Ateena keelu Megara kaupade importimiseks mereliidu piires ning loob seega ühe põhjuse Peloponnesose sõja puhkemiseks, millega algab Kreeka ülemvõimu lõpp Egeuse merel. Samasegalt Sozopoliga rajati ka Chalatis, praegune Rumeenia Mangalia, ja Dionysopolis (Baltšik) Varnast põhja pool.

Kreeka kolonistide linnade hiilgusest ja rikkusest Bulgaaria ja Rumeenia Musta mere rannikul on järele jäänud vähe — ainult Istros Dobrudžas ja Nessebar Bulgaaria sadamalinnast Burgasest põhja pool. Rannikuriiba jäi pärast roomlaste äraminekut aastasadadeks Balkani ajaloolise arengu varju. Rikkad kaubalinnad muutusid vaesteks kaluriküladeks ja väikesteks majandusliku tähtsusega sadamalinnadeks. Viissada aastat türklaste valitsemist tegi ülejäänud, et helleni minevik Musta mere läänepoolsetel rannikudel unarusse vajuks. Ühendusteed sisemaaga või koguni Bukaresti ja Sofiaga olid halvad. Ning Burgases väideti veel paarikümmend aastat tagasi, et selle sadamalinna elanikud said hõlpsamini Londonisse või Hamburgi kui oma ümmarguselt 500 kilomeetri kaugusel sisemaal asuvasse pealinna Sofiasse.

Veel kolmekümne aasta eest pääses suuremasse osasse Bulgaaria Musta mere äärsetest paikadest vaid laevaga. Alles meie sajandi viiekümnendate aastate lõpus avastati inimtühjad rannikualad turistide jaoks. Läbi puutumatu, paradiisliku maastiku ehitati autoteed. Püstitati hotellilinnad. Avaratel liivarandadel naudivad kõigist Euroopa osadest tulnud päiksenäljased turistid puhkust. Ning ainult üsna vähesed teavad, et nad on siin igipõlisel ajaloolisel pinnal, mis juba varakult kuulus Anatoolia-Egeuse kultuuripiirkonda ning moodustas koos sellega Euroopa vaimse hälli. Ainult kui ehitustööd toovad siin-seal päevavalgele uusi arheoloogilisi leide, nagu seda olid Varna kulla-aare või enam kui kahe tuhande ruutmeetri suurune rooma mosaiikpõrand Tomises, praeguses Constanțas, seavad need selle «ajaloota paiklõuna» eredasse tuledesärasse, valgustamaks kultuuri, mis tollal oma tuhande aasta võrra edestas kultuure muus Euroopas.

Kreeka kolonisatsioon polnud ka Traakia alal mingi ristiusutamise kõrvalt rahulik protsess, millega barbaritele kuulutati kreeka kultuuri õnnistusi. Koloniseerimine polnud mitte hu-

maanne vaid sõjaline akt. Tavaliselt tulid kolonisaatorid kui röövlid Traakia rannikualadele. Traaklaste ja kreeklaste vastastikune rindlus ulatub tagasi juba varasesse Kreeka aega, mütoloogia poolt ehitatud esimeste koloniseerimiskatseteni, nagu seda näiteks oli argonautide retk. Legendaarne Tomise rajamine langeb sellesse aega, samuti ka traaklaste liit Troojaga kreeklaste vastu. Kui 7. ja 6. sajandil e. m. a. algas teine suur koloniseerimislaine, oli vastupanu paikkonniti väga erinev. Musta mere «geedi rannal» polnud mileetlastel enam peaaegu mingeid raskusi, sest nad olid oma okupatsiooni kaua aastaid kestnud kaubandussuhetega targasti ette valmistanud. Teisiti oli lugu lõunas, Egeuse mere rannikul, kus jagelamine kulda ja hõbedat kätkeva Traakia mäestiku pärast viis aastakümneid kestnud võitluseni. Traaklaste ja kreeklaste vaheline sümbioos tekkis alles hiljem.

Kreeka kolooniad Traakia alal ei tekkinud ka mitte kõnnumaale, vaid üldiselt vanade traakia asulate kohale. Odessos (Varna), Mesembria (Nessebar), Byzanthion (Bütsants), Selimbria (Siliviri) ja teised on traakia nimed. Tõenäoliselt tuleb ka Homeroose poolt «Odüsseias» kirjeldatud kallaletungi traakia kiikonite linnale käsitada vaid kui kreeka kolonistide traaklastevastaste võitluste sünonüümi. «Ilioni (Trooja) müüride alt ajas Kikoni rannale tuul mind; Ismaros-linna ma rüüstasin seal ja tas raiusin rahvast. Kui seal röövind me naisi ja hulgana kõiksugu rikkust, jaotlus algas meil, et saaks igamees osa võrdse.» Kuid kiikonid ei tunnistanud end lööduks. Elanikud tõmbusid tagasi Rodope mägedesse, et kreeklasi koos teise hõimu, arvatavasti sapailastega rünnata ja maalt välja peksta. Murelikult märgib kreeklane: «Pääsenud kiikonid sel ajal hõiksid kiikoneid teisi, kes olid naabriteks neil, aga neist üle jaksult ja arvult kaugemal mannermaal; juba meestega tapelda mõistsid nood sõjavankreil, kuid sama hästi ka jalgsi, kui tarvis. Koidikul tuli noid, nagu arvutult lehti ja õisi puhkele lööb kevadkuul. Ning seal tabas, õnnetu, meid siis Zeusist saadetud saatus, et vaevu me kannataks suuri. Algas nii taplus julm meie kiirete laevade juures; vingudes lendasid meil odad vaskised üksühe vastu... Kui aga jõudis jo aeg, mil ikkest võetakse härjad, võitu siis kiikonid said ja ahhailaste kanguse mürdsid.»

Kreeklaste kallaletung kiikonitele polnud kindlasti mitte suunatud ainult linnade ja asulate vastu, vaid püüti hõivata ka maagi poolest rikast tagamaad. Sest Traakiaga olid kreeklased avastanud uue Eldorado. Maa, mis oli kuulus nii oma tuliste hobuste kui ka loendamatute lammaste ja suureteralise vilja poolest. Maa, mille kullasooned Pangaioni mägedes olid nii tugevad, et ehedat kulda võis kamakatena kaevandada, ning mille vein oli nii kange, et leegid kõrgelt loitma löid, kui tilk veini tulle langes (A. Fol). Kuid pikapeale kujunes kreeka linnaelanike ja traakia maa-aristokraatia vahel välja poliitiline ja majanduslik *modus vivendi*, sest vajati teineteist. Vastastikusest majandus-

likust koostööst kasvas välja ka kultuuriline põimumine. Seejuures polnud hoopiski mitte nii, et kreeklaste linnad oleksid olnud ühepoolsed tooniandjad. Sageli oli lugu ka ümberpöörduvalt — tugevad traakia hõimuvürstid sundisid kreeka koloniste reegliliselt makse maksma, mida tuli veel «vabatahtlike» kingituste andmisega suurendada. Maksud olid sätestatud lepingutega. On olemas kivist dokument aastast 357 e. m. a., mis sätestab ateenlaste maksukohustusi Traakia odrüüside kuningatele Kotysele, Berasadile, Amadokile ja Kersobleptesele.

Ka Byzantion pidi veel 2. sajandil e. m. a. traaklastele tribuuti andma, olgugi et ta oli mitu korda proovinud end sellest vabaks võidelda. Kreeka kolonistide jaoks oli tribuudi- ja maksumaksmisel traakia hõimuvürstidele see eelis, et nii seisid nad vürstide kaitse all ega pruukinud peljata küllaltki arvukate röövliljõukude omavolilisi riisumisi.

HEA ÄRI ORJADEGA

Üheks kreeka kolonistide ja traakia hõimuvürstide vastastikkustesse kõnelustesse ja ärisuhetesse astumise tagatiseks oli orjakauplemine. Kreeka emalinnadel kui ka kolooniatel oli suur vajadus orjade järele. Nad said neid peamiselt Traakia provintsidest. Traaklastele olid orjad rahaks, kreeklastele aga ihaldatavaks käibekaubaks — seisid ju traakia orjad oma hea tööjõudluse tõttu üldiselt kõrges hinnas. Neid imporditi ja eksporditi kui investeerimisvara.

Xenophanes jutustab, et odrüüside kuningas Seuthes II sai röövretkel bitüünide vastu aastal 400 e. m. a. umbes tuhat vangi ning müüs nad viimseni kreeklastele. Et Seuthes sellega võlga kreeka äripartneritele veel täielikult tasuda ei saanud, laskis ta lihtsalt oma residentsi ümbrusest 120 omaenda hõimu noormeest ja neidu kinni võtta ning kasutas nad ära järelejäänud võla katteks. On ka teada, et traaklased andsid ära oma lapsi, rahaga maksmise asemel. Neid müüdi nii Kreeka maismaale kui ka ostuhuvilistele Musta mere rannikul asuvates kolonistide linnades. Ainuüksi kahes linnas, Apollonias (Sozopolis) ja Mesembrias elas umbes tuhat orja. Kolonistide orjadeks olid enamasti noored tütarlapsed, keda kreeklased tunnustavalt nimetasid «traakia märedeks». Nessebaris leiti hiljaaegu raidkiri, milles mainitakse «vaba» traaklannat. Tõenäoliselt oli siin tegemist orjatariga, kes kreeklasega abiellumise kaudu «vabaks» sai.

Naise seisund oli tollal nii kreeklaste kui ka traaklaste juures ühteviisi halb. Naised olid praktiliselt õigusteta. Kreeklaste ja traaklaste vahelistest segaabielludest sündinud lapsed said oma rahvuse isa järgi. Oli aga ka vastupidiseid juhtumeid. Umbes aastal 460 e. m. a. Kosi saarel sündinud «meditsiini isa» Hippokratel arvostas oma sugupuud traakia ravijumalast Askelepionist

peale. Kui Hippokratese pojalt Menestiuselt kord küsiti, keda ta rohkem austab, kas oma isa või ema, otsustas poeg ema kasuks. Küsimusele, miks ta eelistab ema oma kuulsale isale, vastas ta: «Mu isa sigitas mind, kuid mu ema on ateenlanna!»

Kreeklaste ja traaklaste vahelised abielud polnud koloniseerimise ajal mingiks harulduseks. Ka kuulus odrütüside kuningas Sitalkes, kes Peloponnesose sõja ajal Ateena liitlasena suurt osa etendas, oli abielus kreeklannaga Abderast. Kreeka kolooniates elasid aga kreeklased ja traaklased harva koos. Mõnes linnas olid küll traakia kvartalid, kuid enamasti elasid seal endised orjad, kellel olid kreeka elanikkonnaga võrdsed õigused. Traakia aristokraadid aga hoidsid kreeklaste linnadest eemale. Neil oli vähe tahtmist sinna elama asuda, sest nad kartsid, et linnalises koosseisus kaotavad nad oma privileegid ja identsuse. Peale selle oleksid tihedad suhted kreeklastega ära rikkunud ka hea äri maksumedga. Traakia mõju üksikutes Musta mere äärsetes Kreeka linnades oli erinev. Iseäranis tugevaks kujunes ta Varnas (Odesos) ja Mesembrias (Nessebaris), pärast seda kui mõlemad linnad pidid traaklastelt abi nõudma kaitseks keltide vastu. Traaklaste ja kreeklaste vaheliste majanduslike suhete taustal kujunesid välja tihedad sidemed mõlema rahva religioonide vahel. Põhiliselt olid mõlemad religiooniküsimustes vägagi tolerantid. Traaklased võtsid sel ajal kreeka jumalaid omaks ning vastupidi, nii et paljud traakia jumalad leidsid tee kreeklaste uskumuste maailma. Ning mõlemad religioonid olid Kreeka kolooniates veel tugevasti Väike-Aasia usu- ja jumalatemailma mõju ning ülevõimu all. See protsess oli eriti intensiivne just hellenismiajastul.

Ometi jäi traaklaste ja kreeklaste vahelises suhtlemises kolooniates püsima distantshipidamine. Kumbki pool ei usaldanud teist täielikult. Vanades Kreeka kolooniates hakkas tugev traakia mõju avalduma alles hiljem, roomlaste ajal. Üldse olid roomlased ja traaklased isekeskis palju lähedasemad kui traakia barbarid ja kreeka kultuuri kandjad. Selles distantshoidmises avaldus kindlasti ka kreeka valeupsakus. «Pole ju sugugi nõnda, et kreeka kultuuri võiks käsitleda millegi homogeense ja ainulaadsena. Nagu igal kultuuril, nii ka kreeka omal oli oma kultuuripärand, ning tema mõju naaberkultuuridele põhines vastastikusel mõjutamisel,» väidab Georgi Mihailov. Ning ta jätkab: «Pole olemas ühesuunalist kultuuri liiklusteed.» Et Pontose linnad olid enamasti Mileetose poolt rajatud, oli nendes ka Väike-Aasia mõju suurem kui Kreeka maismaal. See avaldas kindlat mõju ka majandusele ja kultuurile. Mõju tugevnes hiljem seoses pärslaste sissetungiga 5. sajandil e. m. a. veelgi ning jäi kogu antiikaja kestel püsima, ka siis, kui pärslased jälle olid väinadest ida poole tagasi tõmbunud.

Traakia hõimude edasises arengus etendas üsnagi määravat osa kreeka keele mõju. Selle keele olid traaklased omandanud

kolonistide kaudu. Kolooniates räägiti üldiselt seda kreeka dialekti, mille kolonistid olid oma emalinnadest kaasa toonud. Ning traaklased õppisid neid dialekte. See polnud aga mingi ühtne keel ning ka traakia hõimuvürstid võisid suhelda vaid selles kreeka keeles, mida nad olid õppinud vahetutes kokkupuudetes ähe või teise linnkoloonia elanikega. Seuthes II kohta, kes elas 400. aasta paiku e. m. a. kõneldakse, et ta ei rääkinud kreeka keelt, olgugi et tal olid väga tihedad suhted Kreekaga. Ta võis oma kreeka külalistega, sealhulgas ka Xenophanesega vestelda vaid tõlgi abil. Antud juhul oli selleks laudnik, kellest arvatakse, et ta oli kreeklane.

Kreeka mõju ei puudutanud aga rahvast, vaid ainult aristokraatiat. Viimane võttis üle kreeka kultuuri, kasutas kreeka kirja, ning diplomaatilistes ürikutes kasutati ka kreeka keelt ametliku keelena.

PANGAIONI KULLASOONED

Kreeka kolonisatsioon Traakia alal keskendus eriti Alam-Struma orgu ja Pangaioni mägedesse. Ranniku lähedal asuv Thasose saar ja Pangaioni mäed olid kreeklastele tähtsad oma metsa- ja kultuuriarikkuse tõttu. Praegugi veel on Lõuna-Rodope mäed Bulgaaria varakambriks oma suure metsa- ja maagirikkusega. Sealsete tihedate, ürgmetsataoliste metsade puitu kasutati kuni keskajani laevade ehitamiseks ning Rodope puidust valmistati — küll hoopis hiljem — ka kuulsad Stradivari viiulid. Traakia kulla- ja hõbedakaevanduste valdamise pärast võideldi üle saja aasta. Esmaordselt said kreeklased Pangaioni mägede kaevandused oma valdusesse juba 6. sajandil e. m. a., kuid seejuures polnud küll vist tegemist terve ala vallutamise, vaid pigem maapõuevarade otsimise õigusega, mida traakia edoonid olid nõustunud andma Ateena türannile Peisistratosele. Ikkagi sai Peisistratos oma pagenduse ajal, mille ta Pangaioni mägedes veetis, kaevanduste kulla ja hõbeda abil formeerida palgasõdurite armee, mis võimaldas tal Ateenasse tagasi pöörduda. Traakia maak aitas tollal oluliselt kaasa Ateena hiilgavale kultuurilisele tõusule ja heaolule. Peisistratos laskis vermida esimesed Athena ja öökulli kujutisega müündid, mis Ateenale tüüpiliseks said. Et Peisistratosega tuli Atikasse ka kümneid tuhandeid traakia palgasõdureid, tugevnes Ateenas ka traakia vaimne ja usuline mõju, mis muu hulgas tõi kaasa traakia Bendida kultuse.

Otsustav võitlus Pangaioni mägede pärast tuli aga alles Pärsia sõdade järel, kui traaklased said kulla- ja hõbedakaevandused taas oma valdusesse. Strateegiliselt tähtsa «ühiksa tee» piirkonna hõivamisega Alam-Struma orus ning sellele järgnenud Amphipoliis rajamisega samasse paika ateenaa väepealiku Hagnoni poolt aastal 467 e. m. a. sai olukord lõplikult selgeks.

Kulda ja hõbedat leiti Struma orust Pangaioni mägedes ja Thasose saarelt suurel hulgal. Headel aastatel küündis Thasose kaevanduste sissetulek 300 talendini, maismaal asuvate kaevanduste oma aga 80 talendini. Üheks kaevanduste rentnikuks oli kreeka väepealik ning ajaloolane Thukydides. Ta kuulus kõige mõjukamate isikute hulka selles piirkonnas. Tema suhted traaklastega olid suurepärased. Enne võitlust edoonidega pidi ta ateenadele ülesandel olema vahendajaks kreeklaste ja traaklaste vahel. Kui läbirääkimised nurjusid, tehti Thukydidesele ülesandeks kaitsta Struma jõe suudmeala ning Amphipolise ja Eioni linna ülestõusnud edoonide vastu. Thukydides suutis veel vaid päästa Eioni sadama. Amphipolis oli juba traaklaste kätte langenud. Selle «ebaedu» pärast saadeti Thukydides 20 aastaks pagendusse. Ta viibis seejärel suurema osa ajast Traakias, kus Skapte Hyles veel möödunud sajandil näidati plataane, mille varjus ta olevat kirjutanud oma ulatusliku ajaloo Peloponnesose sõja kohta. Thukydides mõrvati siin aastal 396 e. m. a.

Kõik need on legendid, mis sündisid tõelisusest. Makedoonia ja Traakia kuningate ning paljude Kreeka linnade hõbemündid tõendavad, kuivõrd intensiivne oli kaevanduste eksploatimine. Viimase aja arheoloogiliste uuringutega avastati Bulgaarias hulk sääraseid traakia-kreeka kaevandusi. Kaevandamistehnika oli äärmiselt primitiivne. Kaevandati šahtide ja stollide kaudu, kusjuures kivim nõnda eemaldati, et lagi alati tulptervikutele seisma jäi. Nii tekkis hulk väikesi koopaid. Maagid sisaldasid hõbedat, milles oli ka tina; vask ja kuld esinesid peaaegu puhtal kujul. Tol ajal ei osatud maake sulatada. Kaevandustest saadavad tulud sõltusid rakendatavate orjade hulgast.

«Tahan ehitada silla üle Hellespontose ning oma sõjaväe läbi Euroopa Kreekasse viia, et ateenlasi karistada kõige ülekohtu eest, mis nad on teinud pärslastele ja mu isale.» Nende sõnadega teatas Pärsia kuningas Xerxes pärast Egiptuse alistamist Pärsia suurnike erakorralisele nõukogule oma kavatsusest hõivata ja

Artabanose nõu ei võetud aga kuulda. Xerxes valmistus sõjaks ning laskis kaks silda üle Hellespontose ehitada. Herodotos kirjeldab ehitustööd järgmiselt: «Nad seadsid kokku viiekümneaerulised ja kolmeaerulised: alusena Musta mere poole 360, teisele poole 340, ühed vastu Pontost põikiasendisse, teised Hellespontose voolu sisse kandeköite pingele hoidmiseks. Nad jätsid aga vaba läbisõidu viiekümneaeruliste ja kolmeaeruliste vahele kolme kohta, et tee Pontosesse ja sealt välja väikestele sõiduriistadele vabaks jääks. Seejärel tõmbasid nad köied maa pealt puuvintside abil pingule. Kuid nad ei kinnitanud iga köit eraldi, vaid sidusid kaks valgest linast köit iga silla jaoks ja neli bühloest köit kokku. Need olid ühepaksused ning nägid kenad välja, kuid muidugi olid linased köied suhteliselt raskemad, sest nende iga kütunar kaalus terve talendi. Kui laevadest sild üles oli seatud, saagisid nad puutüved tükkideks, tegid nad niisama laiaks kui silla ning panid nad korralikult üle pingule tõmmatud kandeköite. Kui nad palgid üksteise kõrvale olid asetanud, sidusid nad need veel omavahel kokku. Seejärel tõid nad kohale lauad ning panid ka need puud korralikult paika. Siis panid nad mulda peale. Kui nad selle kinni olid tampinud, püstitasid nad mõlemale poole tõkkepuud, et veoloomad (ja hobused) ei kardaks, kui nad ülalt merd näevad.»

61

tose järgi oli teel 4,2 miljonit inimest, et Ateenat hukutada. Sõdalaste parved olevat olnud nii tohutud, et isegi väikestest jõgedest ei piisanud inimeste ja loomade varustamiseks veega. Tõenäoliselt on sõdurite ja vooride saatjaskonna koguarv 4,2 miljonit kõvasti üle pakutud. Moodsad sõjateaduslikud arvestused näitavad, et sel juhul pidanuks esimesed Pärsia kolonnid juba Termopüülide juurde jõudma, kui viimased parasjagu said teisel pool Tigrist Susast välja marssima hakata. Ometigi pidi Pärsia kuninga poolt kokkuaetud vägede hulk ikkagi märkimisväärne olema. Veelgi rohkem märkimist väärib aga see rahvaste segu, millest need väed koosnesid. Pärslaste kõrval marssisid meedlased, assüürlased, baktrialased, saagid (sküüdid), indialased, araablased, liibüalased, süürlased, früüglased, lüüdialased ja traaklased.

Väike-Aasia traaklastest, kes koos Xerxesega Euroopasse marssisid, jutustab Herodotos järgmist: «Traaklased läksid sõtta, rebasenahad peas ja vammused seljas. Üll kandsid nad kirjusid pealismantleid, jalas ja sääрте ümber hirvenahast saapaid, peale selle viskeodasid, kergeid kilpe ja väikesi pistodasid. Sellest ajast peale, kui nad Aasiasse elama läksid, kutsuti neid bitüünideks, varem nimetasid nad ennast, nagu nad ise ütlevad, strümonlasteks, sest nad elasid Strymoni (Struma) ääres. Nagu nad ise jutustasid, olid uekrid ja müüslased nad vanadest elupaikadest välja ajanud.

Germaanlaste, keltide ja sküütide moodi suurt kasvu traaklased olid mitmeti relvastatud. Neil oli kolm kindlat väljakujunenud väeliiki: hopliidid (raskelt relvastatud), peltastid (kergelt relvastatud) ja ratsanikud. Traakia peltastide taktika ja relvastuse võtsid 4. sajandil e. m. a. üle ka kreeklased.

Hopliidide tüüpiliselt traakiapäraseks relvaks oli üheteistkümne küünra pikkune piik, mida kasutati nii torkeks kui ka viskeks. Vars oli raskest saarepuust, ots aga rauast. Hopliidide lai mükeene mõök asendus meie ajaarvamisele eelnenud kolmandal sajandil keldi raudmöögaga, mida traaklased kandsid üle öla kinnitatud rihma küljes. Kiivrid olid mitmesuguse kujuga, kaitseks kasutasid hopliidid aga suuri puukilpe.

Aristokraadid sõitsid, enne kui neist ratsanikud said, lahingusse sõjavankritel. Nad kandsid rasket nahk- ja metallplaatidest turvistikku. Mõnikord oli see ka üleni metallist ning kunstipäraste kuld- ja hõbesepistega kaunistatud. Hilisemal rauaajal kanti ka rõngassärke.

Rohkem kui raskepäraseid hopliide kardeti traakia peltaste, kellele andis nime nende kilp — peltast. Nad kujutasid endast kergelt jalaväge ning olid varustatud nahkkilbi, pika kitsa mööga, viskeodade ja käsiodadega. Plutarchos nimetab neid «saledateks meesteks läikivvalgete kilpide ja tumedate maani ulatuvate kitoonidega». Peltasti kanti üle vasaku öla käiva pika rihma otsas. Need rihmad läksid läbi kahe põikpuu kilbi siseküljel, nii

et kilpi sai käe ja küünarvarre abil hoida ja hästi liigutada. Kilbid olid varustatud kunstipäraste aplikatsioonidega, mõnikord ka maagiliste märkidega, mis pidid vaenlast kohutama ja talle hirmu nahka ajama. Hiljem tekkisid nendest esimesed kilbivapid.

Eriti mõjuvad olid traakia peltastide odad. Traaklased kandisid alati kaasas kahte oda, mida nad välkkiirelt teineteise järel välja lennutasid ning pikkade nahkrihmade abil jälle tagasi tõmmata said, kui nad märgist mööda olid visanud. Seda relvatehnikat tundsid traaklased juba 6. sajandil e. m. a.

Reservis, mis oma ebatavalise liikuvuse ja relvastuse tõttu enamasti ka lahingu käigu otsustas, seisis traakia ratsanikud. Nad kasutasid relva, mis Kesk-Euroopas alles hunnide sissetungiga tuhat aastat hiljem tuttavaks sai, nõndanimetatud refleksvibu. See vibu paistis silma oma suure läbilöögijõu ja tabamis-kindlusega, mida veelgi suurendasid kolmetiivalised hästi sepsitatud rauast nooleotsad. Ratsanikud kandsid nooli seljas asuvates tuppedes. Nad kasutasid ka maomürgi ja taimsete mürkidega nooleotsi, mis tabatu silmapilkselt surmasid.

Mis taktikasse puutub, siis eelistasid traaklased öiseid jalgsirünnakuid üllatuslike kallaletungidega aovalgel. Hopliidid ja peltastid marssisid eraldi kolonnides ning kohtusid ainult natuke enne ühist rünnakut (kusjuures mõnikord ka juhtus, et eraldi marssinud väesalgad teineteisele vastastikku kallale tungisid).

Xerxese sõjakäigul olid esindatud kõik traakia väeliigid. Dareios oli end veel eksiteele viia lasknud ja traaklaste alast põhja pool elunevatele sküütidele kallale tunginud, edu saavutamata, sest see poolenisti rändrahvas tegutses otsekui vaimude armee ning tema väesalgad ei lasknud end iial otsustavasse lahingusse tõmmata. Seekord põhjapoolne lahtine rindetiib Xerxesele muret ei tekitanud. Sküüdid olid nüüd liiga nõrgad, et teda ohustada. Osa traakia hõime liitus Xerxesega, lootes rikkalikku sõjasaaki Kreeka linnadest, osa jäi aga neutraalseks, ning ainult vähesed astusid kreeklaste liitlastena võitlusse Xerxese vastu.

Esimese Pärsia sõja ajal vallutas Dareios piki Traakia rannikut paiknevad Kreeka kolooniad, ehitades nad välja oma tugipunktideks. Pärast tema taandumist langesid linnkolooniad osalt jälle kreeklaste kätte ning Pärsia haldurid kihutati välja.

Seekord ei hakanud Pärsia kuningas üksikute kreeka kolonistide linnade vallutamisega aega viitma. Seal, kus neid n.-ö. käigult hõivata ei saanud, läks ta neist kaares mööda. Xerxes tahis tungida kuni Kreeka südameni, kuni Ateenani. Kõik tee peal ettejuhtuvad rahvad pidid temaga ühinema. Traaklaste hulgas olid saarasteks rahvasteks paidid, kiikonid, sapailased, dersaid ja edoonid. Rannikul elunevad hõimud pidid pärslaste kuninga käsutusse andma ka oma laevad.

Ainult Lõuna-Rodope mägedes elunevad sattrid ei ühinenud Xerxesega. Neid, nagu nendega suguluses olevaid bessegi, peeti iseloomis vaipraiks ja julgeiks. Kiirmarssidega läbis Xerxes just

selleks otstarbeks rajatud sõjateed pidi Traakia rannikuala. Alles Strymoni ääres laskis ta puhkepeatuse teha. Tema maagid ohverdasi mõned valged hobused jõeale, mida nad nagu traaklasedki pühaks pidasid. Enne Hellespontosest üleminekut aga laskis Xerxes rahutut merd piitsahoopidega karistada ning paari jalakamitsaid vee ohjeldamiseks põhja lasta.

«Üheksa tee» ristumispunktis, kuhu kreeklased hiljem rajasid Akropolise, ohverdati üheksa poissi ja üheksa tüdrukut pärslastega liidus olevate edoonide hulgast. Nad maeti pärsia kombe kohaselt elusalt maa sisse.

Kuid ka inimohvrid ei aidanud Xerxest võidule. Suurejoonelises kaitsevõitluses, mille dramaatiliseks kõrgpunktiks oli lahing Termopüülide juures, võitsid kreeklased lõppeks pärslasi. Xerxes oli juba enne seda õigeaegselt eemaldunud, et kuulsusetust lüüasaamisest kõrvale jääda. Taganemist jäi katma tema väepealik Mardonios. Pärsia vägede riismed liikusid võideldes kõige lühemat teed pidi läbi Lõuna-Traakia kuni Bütsantsini, pärast seda kui nende kuningas kindlas kohas oli. Sellel taandumisel kandsid pärslased traaklaste alaliste kallaletungide tõttu raskeid kaotusi. Mõned ajaloolased on arvamisel, et «traakia hõimude ägedad ülestõusuliikumised põhjustasid Pärsia lüüasaamise Salamis juures» (Wiesner).

Üksnes Eion Strymoni ääres ja Doriskos Hebruse suudmes suutsid vastu pidada. Eriti kuulsaks sai Pärsia sõjaväes Eioni komandant Boges, kes koos edooni vibuküttidega valvas juurdepääsu Pangaioni mägedele. Tema vastaseks oli Philaest pärit Kimon, Miltiadese poeg, kelle ema oli traaklaste kuninga Olorose tütar. Väidetakse, et Kimonile olevat tema isa «atika jutukus» võõras olnud.

Kümne aasta jooksul pärast pärslaste sissetungi muutis ta Egeuse mere Ateena veekoguks. Kimon võitis 466 a. e. m. a. Eurymedoni kaksiklahingu ja sõjakäigu Thasose vastu (462. a. e. m. a.). Ta oli kõrge au sees ning traaklastega tihedasti seotud. Ateenlased tegid Eioni komandandile ettepaneku, et lasevad tal auga lahkuda ning Pärsiasse tagasi pöörduda. Boges lükkas selle ettepaneku tagasi. Seepeale laskis Kimon Struma jõe üles paisutada, kuni vesi Eioni müürid varisema pani. Boges laskis suure tuleriida üles seada, tappis oma naise, lapsed ja orjad ning andis laibad leekide hooleks. Kogu linna kulla ja hõbeda puistas ta purunevatelt müüridelt alla jökke. Siis tappis ta iseenda. Boges oli kokku kogunud kulla, mis oli esimese Pärsia sõja ajal Pangaioni mägedest saadud.

Sellesse aega langeb ka Traakia esimene poliitiline organiseerumine. Tähtsamate traakia hõimude hulka, kes juba varakult ühinesid, kuulusid kõigepealt odrüüsid. Nad paiknesid Maritsa kesk- ja alamjooksul ning selle lisajõgede ääres. Traakia Chersonesol sai dolonkite valitsejatesugu keskseks võimuks ka ümbruskonnas asuvatele hõimudele. Kuid ka Edela-Traakias võrsus

deroonide ja bisaltide juures kuningavõim. Edoonid, kes elasid Struma alamjooksul ja suudmealal, tulid, vaatamata sellele, et nad pärslastega liidus olid, lüüasaamisest välja jõulisemadena ja enesekindlatena. Nad tõkestasid ateenlastele juurdepääsu Pangaioni mägede hõbeda- ja kullakaevandustele. Ateenlased, kes alla Struma oru tasandikule olid juba asustanud ligemale kümme tuhat atika talupoega, et edoonide maad ka etniliselt mõjustada, said Drasbeskose juures 465/64. a. e. m. a. veriselt lüüa. Nõnda teiste silmis tõusnud edoonid kui ka odrüüsid said hiljem otsitud liitlasteks Peloponnesose sõjas.

PÕHJANAABRID SKÜÜDID

Traakia hellenismiajastu kuld- ja hõbesepiste kunstis üllatavad kõige mitmekesisemad loomamotiivid, mis kahtlemata on Väike-Aasia päritoluga. Sellest ajast pärinevad ehted on erakordselt hoolika töötusega ning nende peen filigraan on tähelepanuväärne. Loomamotiivid ja filigraan polnud aga vanadele traaklastele tüüpilised. Traakia kunsti algusaegadel olid esteetiliselt tooniandjaks selged ja lihtsad jooned ning vormid nagu minose kunstiski. Filigraanitöö oli Traakias midagi päris uut. Esimesel pilgul meenutavad loomamotiivid kunstile maneeeri, mis oli omane ka Lõuna-Venemaal leitud esemetele. See sarnasus viib vägisi järeldusele, et siin on traakia kunstis tegemist vahetu sküüdi mõjuga, pealegi kuna praegu on vaieldamatult tõestatud, et sküütide ja traaklaste vahel valitsesid aastasadu tihedad heanaaberlikud suhted, mis ei tekkinud alles Pärsia kuninga Dareiose sõja tõttu.

Sküüdi elementide ühepoolne integratsioon traakia kunstis pidanuks eeldama nende rahvaste kultuuritaseme erinevust. Seda aga polnud. Väljakaevamised Venemaal, Rumeenias ja Bulgaarias on vastuvaidlematult kinnitanud, et traaklased ja sküüdid olid samal kultuuriastmel. Mõlemal rahval oli ka sama kõrgele arenenud põllumajandus ja karjakasvatus ning ka nende ühiskondlik-majanduslik tase oli ühesugune.

Traaklaste ja sküütide vahel polnud taseme erinevust ning valmsed ja kultuurilised mõjud olid vastastikused. Nüüd on kindlaks tehtud, et teatud Väike-Aasia päritoluga loomamotiivid olid kõige esiti traaklaste juures kasutusel, enne kui nad leidsid tee sküüdi kunsti. Kuid samuti esineb vastupidiseid juhtumeid (näiteks Väike-Aasias tavaks olnud portreede stiliseerimine), kus tee on kulgenud sküütide kaudu traaklaste juurde. Nende vastastikuste kultuurimõjustuste arheoloogilised jäljed viivad ringi ümber Musta mere. Nad markeerivad kõigi Pontos Euxeinose ääres elanud rahvaste ühist kultuurisfääri, milles olid võimalikud igasuunalised kultuurivoolud ja -triivid — Doonau alalt kuni Väike-Aasianing sealt üle Kaukasuse kuni Kimmeeria Bosporoseni (praeguse Kertši väinani) kui ka vastupidises suunas. Musta

mere ümber elanud indoeuroopa rahvaste ühist kultuurilist arengut argumenteerides seisavad arheoloogid paljutöötava alguse juures, sest juba esimesed leiud näitasid selgesti, et Musta mere rannikul asunud Kreeka linnkolooniad polnud selle piirkonna kultuuris ainumääravad, vaid et kultuuri arengus rääkisid juba mäletamatuist aegadest samal, kui mitte veelgi suuremal määral kaasa ka Musta mere piirkonna rahvad ise. Kindlasti pole paljas juhus, et varase hellenismiaja traakia kunsti kuld- ja hõbeaarded ilmutavad rohkem pontilis-väikeaasialikke kui kreekalikke jooni. Traakia kunst on üks osa kunstisfäärist, mille võimsat mõju saab hinnata alles tänapäeva arvukate arheoloogiliste leidude põhjal. Selles osas võivad meile veel nii mõndagi üllatust pakkuda arheoloogid, kellele kaasa aitab Lõuna-Venemaa, Rumeenia, Bulgaaria ja osalt ka Türgi industrialiseerimise ja urbaniseerimisega seotud tohutu ehitustegevus, mis juhuleide soodustab.

Antiikmaailm õppis sküüte kõige esiti tundma mitte niipalju nende kunsti kui just sõjaliste ettevõtmiste tõttu, kui nad nendega suguluses olnud (iraani) kimmerlased viimaste asustusaladelt Musta mere põhjarannikul välja tõrjusid ning sellega «suure rände» viimase laine liikvele panid. Osa kimmerlastest tungis seepeale üle Kaukasuse Väike-Aasiasse, kus nad 690. aasta paiku e. m. a. Früügia riigi purustasid. Kimmerlaste ülejäänud osa tõmbus sküütide survele Doonau aladele, läbis seejärel Traakia ning murdis lõppeks samuti vägivaldselt Väike-Aasiasse, kus mõlemad rühmad jälle ühinesid. Seejärel tungisid nad Lüüdia laste kallale. Seejuures toetasid neid traakia treerid ja edoonid, kes nendega liitunud olid. Umbes aastal 600 e. m. a. said kimmerlased aga Lüüdia kuninga Alyattese käest hävitava löögi. Mitte kunagi riigi rajamiseni jõudnud kimmerlaste riismed assimileeriti teiste Väike-Aasia rahvaste poolt.

Teisest küljest aga äratasid sküüdid, kelle all antiikajal mõisteti kõiki Musta mere, Doni, Dnepri ja Doonau ääres elavaid indoeuroopa hõime ning kellest mõned juba enne kreeka kolonisatsiooni paikseks muutusid, oma lõunanaabrite tähelepanu siis, kui nad võitudega harjunud Pärsia kuningale Dareiosele 514. a. e. m. a. vastu hakkasid ning teda oma kuulsate vibukütide paindliku taktikaga taanduma sundisid.

Sküüdi võitlustehnika kohta pajatab Herodotos järgmist: «Sküüdi rahvas on avastanud olulise eelise inimese tegevussfääris. See suur eelis seisneb selles, et mitte keegi, kes nende vastu sõtta läheb, ei saa nende käest ära pageda ning ükski ei saa neid kinni nabida, kui nad ei taha, et neid leitaks. Inimesed, kes pole rajanud ei linnu ega müüre, kes oma eluasemeid endaga kaasa veavad ning kõik on ratsurid ja vibukütid, kes ei elatu põlluharimisest, vaid karjakasvatusest (siin viitab Herodotos nomadiseerivatele sküüdi hõimudele, kes ei kandnud peamist sõjarskust) ning kelle kodu kätkeb vankris — kuidas peakski sää-

rans rahvas olema muud kui võitmatu ja raskesti kättesaadav.

Selle kunsti on nad muidugi seetõttu leiutanud, et nende maa-ala oli selleks sobiv ning et jõed samuti kaasa aitasid. Nende maa on nimelt kaetud lopsaka rohuga ja hästi niisutatud ning teda läbivad jõed, mida pole arvu poolest sugugi kasinamalt kui egiptlastel kanaleid. Nimetaksin vaid neid, millel on olemas niidid ja kuhu merelt sisse sõita saab: Istros (Doonau) viie suudmeharuga, siis Tyras (Dnepr), Hypanis (Bug), Borysthenes (Dnepr) ja Tanais (Don).»

Nagu traaklasedki ei püstitanud ka sküüdid templeid ega pühamuud oma jumalatele. Nad austasid Histiat, Zeusi ja Ged, kuid ka Apollot, Aphroditet, Uraniat, Heraklest ja Arest. Ge on sküütidel Zeusi abikaasa. Üksnes Aresel, traaklastelt ülevõetud sõjajumalal, oli igas maakonnas ebatavaline pühamu. See koosnes suurest haokubude riidast, mille peal oli neljakandiline platvorm. Igal aastal pidid sküüdid selleks andma ümmarguselt 150 koormat hagu, sest niiske ilmastiku tõttu vajus puidumägi kokku. Sellel puidumäel seisis Arese sümbolina vana rauast mõök. Mõõgale tõid sküüdid ohvreid väikeloomade ja hobuste näol. Sõja ajal ohverdati ka inimesi — igast sajast sõjavangist pidi üks suurem. Ohvrisurmaks ettenähtud inimesi ei kägistatud aeglaselt kõltega, nagu see loomade puhul viisiks oli, vaid ohvri pea valati veiniga üle ning seejärel löigati õnnetul kõri anuma kohal üheainsa välkkiire liigutusega läbi. Vere valasid preestrid pidulikult Arese mõõga kohal välja. Sellega polnud vereohver veel lõpule viidud. Sel ajal kui preestrid verd haomäe otsa viisid, löigati surnul parem õlg koos parema käega keha küljest lahti ning visati kõrgele õhku. Nad jäid sinna, kuhu kukkusid, kuni kõdukesid. Nõukogude uurijad kaebasid ühe Arese pühamu lähedalt mullakihi alt välja mitusada mitmest ajastust pärinevat paremat olaliigest ja käeluud.

Ka sküütide sõjatavad olid ajale vastavalt julmad — iga sküüt jäi oma esimese surmatud vaenlase verd. Tapetud vaenlaste pead tõid sõdalased oma kuningale. Ainult see, kes pea üle andis, sai saagist osa. Pead skalpeeriti, peanahk koos juustega pargiti, ning kui see oli küllalt pehmeks muljutud, kasutati seda kätetähtsena. «Ratsanik,» jutustab Herodotos, «seob naha oma ratsu raiamete külge ning uhkustab sellega. Sest seda, kellel kõige rohkem inimnahast kätterätte välja panna, loetakse kõige vapramaks. Paljud teevad mahanülitud nahkadest isegi rõivaid, õmmeldes nad kokku nagu kitsenahkadest karjuserõivad. Mõned tõmbavad tapetud vaenlastel parema käe naha koos küüntega maha ning valmistavad sellest pealiskatte nooletupele. Tegelikult oli inimnahk tugev ja läikiv, peaaegu kõige läikivam kõigist nahkadest oma valge värviga.»

Oma kõige kurjemate vaenlaste koljudest lasksid sküüdid valmistada jooginõusid. «Kõik, mis on silmakoobastest allpool, sae-

takse ära ning kolju puhastatakse. Vaene mees tõmbab siis vaid väljapoole loomanaha peale ning kasutab seda nõndasama, rikas aga laseb lisaks nahast pealiskattele kolju seest üle kullata ning joob siis sellest,» jutustab Herodotos. Samal moel prepareeriti ja kasutati ka tülis mahalöödud sugulaste koljusid. Mahalöödud vaenlaste koljudest jooginõude tegemise komme oli Bulgaarias veel kuni varase keskajani tavaline. Selle kombe olid oma uude kodupaika kaasa toonud Lõuna-Vene aladelt pärinevad türki hõimude hulka kuulunud algbulgaarlased, kes hiljem slaavistusid.

Sküüdi hõimud elasid Lõuna-Vene suurtel jõemadalikel ja steppides. Stepielanikele oli iseloomulik see, et nad kasutasid kütuseks ka loomakonte, jõesküütide targad aga püüdsid huupi visatud pajuvitste järgi kuritööd ja karistust tõlgendada.

Tark olla oli sküütide juures nii mõnigi kord ohtlik elukutse. Eelkõige siis, kui tark kuninga haigevoodi juurde kutsuti. Sküüdid nägid igas haiguses jumalate karistust. Nende arvamust mööda ei pidanud haige ise seejuures hoopiski mitte süüdlane olema. Piisas mõne tema lähema kaaskondlase «üleastumisest», et jumalate needust kaela tõmmata. Targa ülesandeks oli nüüd kindlaks teha, kus olid kuninga haigestumise põhjused. Ta pidi inimestele näitama, milles seisnes kombeseaduse rikkumine, mis nüüd karistuseks kuninga haiguse valla päästis. Säärast laadi «diagnostikat» esines ka Mesopotaamia rahvastel ja vanadel kreeklastel. Nii arutab Achilleus seoses katku puhkemisega Troojas: «Põhjust las selgitab meile nüüd preester või ennustav prohvet või mõni ulmade tundja... Ütelgu meile ta, miks viha kannab me vastu Apollon.»

Kuninga räske haiguse puhul seisid sküüdi targad kahekordse surve all. Et kuningas ise ei võinud oma kannatustes süüdi olla, pidid nad süüdlast otsima kuninga vahetu kaaskonna hulgast. Kui süüdistatav maha salgas — mida mõistagi igaüks tegi — nõudis tava, et pärast esimest kolme tarka kutsutaks neid kuninga haigevoodi juurde juba kuus. Kui ka need ühel häälel väitsid «patustaja» oraakliütuse põhjal süüdi olevat, löödi mehel kohe siinsamas pea maha. Kui aga enamik uutest juurdekutsutud tarkadest süüdistatu vabaks mõistis, langesid kolm esimest timuka käe alla. Nad hukati Herodotose järgi seesugusel viisil: «Vanker laaditakse hagu täis ning härjad rakendatakse ette. Sküüdid seovad targad kinni, köidavad käed seljale kokku, topivad tropi suhu, et nad oma timukaid enam ära needa ei saaks, ning pistavad hagude keskele. Siis süütavad nad oksad põlema, hirmutavad loomi ning panevad nad kihutama. Palju härgi põles ära koos tarkadega, keda valeprohiveteiks peeti. Kuningas ei jäta nendest, keda ta surmata käsib, ka mitte poegi järele. Kõik meessoost järglased tapetakse, naistele seevastu ei sünni aga mingit häda.

Kui kuningas ikkagi suri, siis tapeti samal viisil kõik targad, kes oraakliütlust mõistatada püüdsid.»

Kuninga muldasängitamine sarnanes oma rangelt ettekirjutatud rituaalide poolest traakia kuningate ja hellenismile eelnevat ajastu hõimuvürstide matustega. Sküütide kuningate suured kalmukünkad asusid Dnepri ülemjooksul paigas, kuhu võis pääseda vaid väiksemate sõudepaatidega. Enne aga, kui sküüdid oma kuninga mulda sängitasid, panid nad ta mesilasvahaga sissehõõrutud keha hõimudele vaatamiseks välja. Enne seda avati kuninga kõht, puhastati ära ning täideti uhmis peeneks hõõrutud safrani ja viiruki, selleri- ja tilliseemnetega, mille järel ta siia jälle kinni õmmeldi. Lautsilepanekuga seotud ekstaatilistel laimatalitustel läks asi kuni hullupööraste enesevigastusteni. Mõned sõdalased löikasid endal tüki kõrva ära, teised vigastasid otsaesist ja nina, löikasid endale sälgü ümber õlavarre või torakasid nooled läbi vasaku käe. Nõnda vigastatuna ja moonutatuna saatsid nad oma surnud kuninga järgmise hõimuni, kus kordus sama protseduur. Alles siis, kui kuningas oli kõikide hõimudega hävasti jättnud, viisid tema maakonnavürstid ta kuningahaudade juurde, kus ta suures maasse kaevatud hauas lehtedele sängitati. Tema kõige ustavamate sõjameeste piikidest põimiti pajuvitste abil katus peale. Siis «kägistavad nad ühe kuninga liiglastest, samuti laudniku, koka, talliülema, teenrid ja sõnumitoojad (need, kes kuninga surmateate töid), tema hobused ja kõigi teiste loomade esmasündinud», kes talle teise maailma kaasa antakse. Hauda pannakse ka kuldkaunid, kuid mitte hõbe- või raudkausse. Kuninga viimase puhkepaiga kohale kuhjatakse kõrge mullaküngas.

Sellega pole sküütide matmisrituaalid kuninga muldasängitamisel veel lõppenud. Herodotos annab meile väga üksikasjaliku pildi tontlikust stseenist, mis toimub üks aasta pärast kuninga surma. «Aasta hiljem teevad nad järgmist: nad võtavad kõige paremad kuninga järelejäänud teenrite hulgast. Need on pärismaised sküüdid. Igaüks, keda kuningas kutsub, muutub tema teenriks. Orje nende juures pole. Nendest teenritest kägistavad nad viiskümmend, samuti ka viiskümmend kõige ilusamat hobust. Nad võtavad sisikonna välja, puhastavad kõhuõõne, täidavad selle aganatega ning õmblevad jälle kinni. Siis kinnitatakse pool ratast kahele latile, kumerus allapoole, ning ratta teine pool kahe teise lati külge. Nõnda seavad nad üles sada alust. Igale kahele nendest tõstetakse nüüd hobune, pärast seda kui jäme teivas on tema kehast pikuti kuni kaelani läbi torgatud. Nõnda kannavad esimesed rattad hobuse õlgu, tagumised hoiavad kõhtu tagajalgude ülal. Olaliigesed ja reied hõljuvad õhus. Nad panevad hobustele ka ratsmed külge ja päitsed pähe, tõmbavad ratsmed ettepoole ning seovad hobuse vaia külge. Viiskümmend kägistatud noort meest aga asetavad nad siis hobustele, pannes nad aga nende peale istuma nõndaviisi: kui nad on laiad püstloodis piki selgroogu, teibaga kuni kuklani läbi puurinud, siis jääb sellest puust all välja tükk, mille nad kinnitavad puurauku selle

teiba sees, mis läbi hobuse läheb. Säärased ratsanikud seavad nad ringi ümber hua, ning siis lähevad nad jälle ära.» Surnud ratsanikud on oma kuninga juures auvalves.

Sküütidel olid pärast matusetseremooniaid ette nähtud hoopis erilised rituaalsed puhastusmenetlused. Nad pidid endal pead salvima, seejärel jälle pesema ning pärast seda oma keha aurusaunas puhastama. Viimane kujutas endast vilttelki, mis sarnanes praeguste Balkani mustlaste omadega, milles oli väike veevaagen, kuhu «hõõguvaid» kive sisse visati.

Kuid aurusaun õhutiheda vilttelgi all ei teeninud üksnes kehalise puhtuse eesmärki, vaid ta peletas ka valu ja mure. Imestusega märgib Herodotos: «Nad puistavad ka kanepit kuumadele kividele. Need hakkavad suitsema ning tekitavad nii tugeva auru, et vist küll ükski kreeka higistamissaun seda ületada ei suuda. Sküüdid rõõmustavad selle aurusauna üle ning uluvad naudingust.»

Mida Herodotos teada ei võinud, on see, et sküütide lõbusus ja nauding ei tulenenud mitte veeaurust, vaid kanepisuitsust, niisiis hašišist. Vees kümblemist sküüdid ei tundnud. Nende naised puhastasid end «kosmeetiliste mähistega», mida nad valmis-
tasid purukshõõrutud küpressi- ja seedripuu ning viirukipõõsa puidust, lisades pisut vett. See andis neile üheltpoolt hullutavalt hea lõhna, teiselt poolt olid nad aga järgmisel päeval, kui nad kihi maha kraapisid, värsked ja puhtad.

ODRÜÜSIDE RIIK

Pärsia suurvõimupoliitika fiasko muutis ka Balkani ala poliitilist pilti. Pärsialased tõmbusid 5. sajandi alguses e. m. a. Väike-Aasiasse tagasi ning maismaakreeklastel olid käed-jalad tööd täis, et sõjahaaavu parandada, oma lõhutud linnu jälle üles ehitada ning Pärsia vallutusretkedest väljakurnatud ja halvatud majandusele jälle jalad alla saada. Kuid kiire taastamise püüdlustes kätkesid juba ka Kreeka sisemise ülemvõimu eest peetava võitluse juured, sest loendamatu kreeka hõimude ja linnriikide liiduvalmidus ja ühtsus ei kestnud üldiselt kauem kui väljast tulev surve. See võitlus viis Peloponnesose sõjani, millega algas Kreeka poliitilise iseseisvuse hääbumine. Kuid Pärsia sõda oli muutnud poliitilist pilti ka väljaspool Kreeka emamaad. Traakias ja Illüürias — eelkõige Makedoonias — oli pärslaste väljatõmbumise ning kreeka kolonistide ja kreeklaste võimu kahanemise tõttu tekkinud vaakum, millest tekkinud keerisel lasksid end meelsasti kaasa kanda nii traaklased kui ka makedoonlased.

Tänapäeval ei kahtle küll vist enam keegi selles, et odrüüsidel ja bessidel oli juba Pärsia ülemvõimu ajal olemas riiklik korraldus. Kuid odrüüside riigi hoogne tõus ja kindlustamine algas alles kuningas Teresega, seega pärast aastat 440 e. m. a.

Tema oli esimene konkreetne ajalooline Traakia valitseja. Ta ühendas kõigepealt arvukad odrüüside allhõimud, kes elunesid Hebröse (Maritsa) ja Musta mere vahel. Riigi vahetu haldamine toimus hõimuvürstide kaudu, kelle võimu võib võrrelda Põhja-Ameerika indiaanipealikute omaga. Mitmed uurijad arvavad, et Terese valitsemise ajal eksisteeris odrüüsidel kaaskondlik ühiskonnakorraldus nagu germaanlastelgi. Finantsilise baasi muretas Teres oma riigile rikaste traaklaste kingituste näol, kes austasid oma kuningat nii nagu austatakse jumalaid. Nad ohverdasid talle kulda ja hõbedat nagu teistelegi jumalatele ja oraaklipühamute heaks. Mütoloogia järgi põlvnes Traakia kuningas Tereusest, Arese pojast ja «laulu armastava» Philomela julmast naisehest. Philomela jõle ja julm lugu on meile tuttav ühest kreeka müüdist. Ta oli Ateena kuninga Pandioni tütar ja Tereuse, Megara linna lähedal asuva Phokyda piirkonna kunagise kuninga naiseõde. Kui Tereus, kes oli Philomela õe Proknega abielus, oma naiseõde Ateenasse viima läks, vägistas ta tema ära ning kiiskas tal keele välja, et Philomela teda reeta ei saaks. Ometigi tuli tõde ilmsiks. Philomela tegi selle häbiteo õele teatavaks koemustriga. Mõlemad maksid Tereusele kätte kreeka mütoloogiale endastmõistetava ebainimlikkusega. Nad täpsid tema poja Itise, kelle ta oli Proknega sigitanud, ning panid poisi liha roana Tereuse ette. Teiste sõnadega — ema ohverdas omaenda poja, et enda ja oma õe au nimel kätte maksta. Kui Zeus sellest häbiteost kuulda sai, muutis ta Philomela pääsukeseks, Prokne ootikuks ning tegi Tereusest hauka, et ta neid igavesti taga ajaks.

Et vürstid ja kuningad endale jumala nimesid võtsid, selleks et oma jumalikkude päritolu tõendada, polnud tollal sugugi ebatavaline.

Teres, esimene traaklaste kuningas, oli Sitalkese, tolle odrüüside valitseja isa, kelle valitsusajal ühendati suurem osa Traakiast. Balkani mägede ja Doonau vahel paiknevad hõimud, eelkõige geedid läksid Sitalkese vägedega vabatahtlikult kaasa. Ka Rodope mägilashõimud ning osa paionitest kuni Strymonini (Strumani) said tema käsualusteks. Ainult bessid säilitasid oma sõltumatuse, kuid andsid odrüüside kuningale vastavalt selle vajadustele ja tujudele sõjamehi kõlisevate müntide vastu.

Odrüüside riik ulatus Terese ja Sitalkese valitsemisajal Musta mere läänerrannikult kuni Doonauni ning sealt kuni Iskeri jõe puhanduseni. Sofias põhja pool. Läänepiir kulges mõnevõrra ebamääraselt, sest siin elasid ka sõltumatud treerid ja müüslassed. Lõuna pool ulatus odrüüside kuningate võim üle Rodope ja Pirini mägede kuni Egeuse mere rannikuni. Abdera oli odrüüside võimupiirkonnas. Riigi idaosa, praegune Bulgaaria—Türgi piiriala, oli odrüüside eneste poolt tugevasti asustatud. Odrüüside kuningad nimetasid end pärast seda esimest ühendamist «Traakia kuningateks». Odrüüside riik võttis enda alla 100 000 kuni

130 000 ruutkilomeetrit ning oli niisama suur kui tänapäeva Bulgaaria. Elanikkonna üldarv võis ulatuda 700 000 inimeseni.

Sitalkes, kes valitses umbes 431 kuni 424 e. m. a., polnud mitte üksnes silmapaistev väepealik, vaid ka sama rafineeritud rahandusmees, kel ikka jälle pähe tulid uued meetodid riigikassa täitmiseks. Et ta oli oma rahvale jumal ja kuningas ühes isikus, läks tal meisterlikult korda ohvriandidenä kätte saada ja kokku kuhjata kulda peaaegu kujuteldamatul hulgal. Eriti kõrged olid maksud, mis ta Musta ja Egeuse mere ranniku Kreeka linnadele peale pani. Maksudele lisandusid veel Kreeka elanikkonna suuremal või vähemal määral vabatahtlikud annetised ning kullast ja hõbedast kingitused, kuid ka hinnalised kangad, linased lõuendid ja majapidamisesemed. Säärast laadi kingitusi tuli teha nii kuningale ja tema vasallidele, kuid sama rikkalikke andameid ootasid ka Sitalkese ülejäänud kaaskondlased.

Thukydides, kes oli mitme traakia vürsti säärast praktikat ise tunda saanud, märgib, et traaklased on oma maal «pärsia kombe pahupidi pööranud», see tähendab, et «nad meelsamini võtavad kui annavad».

Mis oli siis pärsia komme? Herodotos jutustab Pärsia kuninga Xerxese traagilisest kohtumisest lüüdiälase Pythiosega, lüüdiälase muinasjutuliselt rikka kuninga Kroisose sugulasega. Lüüdiälane Pythios viibis Sadeses. Ta kostitas tervet kuninga sõjaväge ja Xerxest ennast suurima heldekäelisusega ning teatas, et on valmis sõjaks raha andma. Kui Pythios rahast rääkis, — rahamajanduse oli Lüüdias sisse seadnud kuningas Kroisos, — küsis Xerxes kohalviibivatelt pärslastelt, kes on see Pythios ning kui suur on tema varandus. Nood vastasid: «Tema on sinu järel kõige rikkam inimene, keda teame.»

Xerxes küsis nüüd Pythioselt eneselt, kui palju tal raha on. Too ütles: «Kuningas, ma ei kavatse oma varandust saladuses hoida ega taha ka niisugust nägu teha, nagu ei teaks ma seda. Minu käsutuses on üle 2000 talendi hõbedat ja 3993000 Dareiose kuldstateeri. Selle kingin ma sulle, mul endal on veel küllalt elamiseks oma orjadelt ja mõisatest.»

Xerxes tänas selle heldekäelise pakkumise eest, mida ta aga vastu ei võtnud, ning kinkis Pythiosele, lüüdiälasest võõrustajale, 7000 kuldstateeri, et see saaks oma vara nelja miljonini ümardada. «Hoia endale, mis sa ise saanud oled,» ütles Xerxes, «ja säilita ikka oma meelelaad. Kui sa nõnda talitad, siis ei tule sul nüüd ega edaspidi midagi kahetseda.»

Ei Xerxes ega tema «võõrustaja Lüüdiast» ei teadnud tookord, et nende esimesele kohtumisele järgneb õige pea teine, väga traagiline.

Paar nädalat hiljem, kui Xerxes Hellespontosest üleminekut ette valmistas, tuli Pythios tema juurde: «Isand, palun sind, täida mu soov, mida sul on kerge rahuldada, kuid mis mulle on väga tähtis.» Xerxes arvas, et Pythios palub pigem kõike muud kui

seda, mida tal nüüd tegelikult kuulda tuli. Seepärast ta ütleski, et rahuldab ta soovi. Seepeale palus lüüdiälane kuningat, et ta tema vanima poja sõjateenistusest vabastaks. «Teised neli võid kaasa võtta. Soovin sulle õnneliku tagasitulekut, kui oma eesmärgi saavutanud oled.» Seepeale ütles pärslaste kuningas vihaseks: «Sa oled mu ori, kes tegelikult peaks kogu oma maja ja naisega mulle järgnema. Nüüd pead sa teada saama, et inimese vaim elab ta kõrvus — kuuleb ta head, siis muudab vaim ihu rõõmsaks, kogeb ta aga vastupidist, siis ajab see kihvatama. Mis sulle puutub, et sa head tegid, siis ei tule sul kiidelda, et sa kuninga heategudega üle trumpasid. Et sa aga häbematuks muutusid, pead sa karistuse saama, küll mitte selle, mis sulle ära kulub, vaid vähem, kui oled ära teeninud. Sest sind ja su nelja poega päästab külalislahkus. Kuid selle eluga, kelle küljes sa kõige rohkem ripud, pead sa oma eksimuse lunastama.» Pärast seda otsust tegi ta timukatele otsekohe ülesandeks vanim poeg üles otsida, keskelt pooleks lüüa ning pooled üks vasakule teine paremale poole teed asetada, et terve sõjavägi sealt vahelt läbi läheks.

Hoopis teistsugused olid aga kombed odrüüside riigis. Seal ei saanud ilma kingituste ja «bakšišita» midagi korda saata. Ning seepärast on ka mõistetav, miks Sitalkese ja tema järglaste odrüüside riiki antiikaja allikates «kõigist Joonia merelahe (Adria) ja Pontos Euxeinose (Musta mere) vahel paiknevatest Euroopa riikidest rahaliste sissetulekute ja muu rikkuse poolest kõige vägevamaks» nimetatakse. Nelisada talenti kullas ja hõbedas kasseerisid odrüüside valitsejad aastast aastasse kreeka kolonistidelt. See oli ikkagi kümme ja pool tonni hõbedat või üks tonn ja viiskümmend kilogrammi kulda (kui võtame kulla ja hõbedat suhteks üks kümme vastu). Nii kõrge oli ka Ateenaa aastane maksudest saadav tulu enne Peloponnesose vennatapusõja puhkemist. Kui me sellele lisaks veel arvesse võtame, nagu märgib Mihailov, et antiikajal oli kulla ja hõbedat väärtus tunduvalt kõrgem kui meie ajal, siis omandab odrüüside valitsejate aastane sissetulek veelgi suuremad mõõtmed.

Sitalkesel oli vaja väga palju raha, sest ta valmistus sõjaks. Ning see polnud ka antiikajal odav. Relvad maksid palju raha ning ka sõjameeste tasu polnud tühine. Neile maksti nõndanimetatud küsikutega, väikeste kullast ja hõbedast metallplaadikestega (üks kolmandik kulda ja kaks kolmandikku hõbedat), mis kaalusid 16 grammi ning mille väärtus vastas umbes 16 kuldfrangile. Väepealik sai neli küsikut ning võis sellega mitte ainult ennast ülal pidada, vaid ka oma teenrite ülalpidamise eest tasuda.

VÕITLUS ÜLEMVÕIMU PÄRAST

Välispoliitiliselt tuli Teresel ja veelgi rohkem Sitalkesel pärast teiste traakia hõimude enam või vähem vägivaldset inkorporeerimist nende riigi hulka seista küsimuse ees, missuguses suunas oma ekspansiooni jätkata. Oli olemas kaks võimalust — esiteks kagu suunas, kus kreeklased juba 6. sajandi lõpus olid Miltiades I juhtimisel välja vahetanud Traakia võimu Hersonesose poolsaarel ning sellega ka Dardanellid oma kontrolli alla saanud. Traakiale kuulunud Hersonesose poolsaare esimese Kreeka valitseja vennapoeg Miltiades II lõi pärslasi 490. a. e. m. a. Marathoni juures ning tugevdas seega uuesti Kreeka nõudlust Hersonesose suhtes.

Teine, realistlikum võimalus oli edasitungimine edelasse, Balkani poolsaare südamesse, Makedooniasse, mille valitsejad tol ajal samuti tegelesid ettevalmistustega oma võimu laiendamiseks Kreeka ja Traakia arvel.

Põhja poole oli tee suletud sküütide poolt, kelle tungi lõunasse oli Sitalkes osavalt seisma pannud ühe oma tütre naitmise teel kuningas Ariapetiga. Lõunatiiva oli Traakia kuningas vabaks jätnud tänu liidule Ateenaga.

Sitalkes otsustas asuda kõige nõrgema vastase, Makedoonia kallale. Sellega vältis ta otsest konfrontatsiooni Miltiades II-ga, mis teda paratamatult oleks viinud konflikti ka Ateenaga. Oli langetatud poliitiline otsus, mis võib-olla evis üleilmset tähtsust. Talvel 429. a. e. m. a. otsis Sitalkes ateenlaste nõusolekul lahendust Makedoonia probleemile, püüdes samaaegselt ka sõjalisel teel vaigistada rahutuks muutunud Chalkidike elanikke. Suur Chalkidike poolsaar Egeuse mere põhjaosas oli traaklaste, makedoonlaste ja vaenulike kreeklaste naabruse tõttu muutunud üheks tolle aja neuralgilisemaks punktiks. See oli ka strateegiline võtmekoht võitluses ülemvõimu pärast Egeusel ja Balkani poolsaarel. Kõike seda tuleb aga vaadelda ka vahetus seoses Peloponnesose sõjaga, mis praktiliselt sai alguse Chalkidike poolsaarelt ning mille kestel Ateena ja Sparta püüdsid nii traaklasi kui ka makedoonlasi oma liitlasteks saada.

Sitalkes langes selle poliitilise konstellatsiooni ohvriks. Olgugi et ateenlased olid teda esialgu virgutanud sõjakäigule Makedoonia vastu ning lubanud talle oma laevastiku toetust, jätsid nad ta otsustaval hetkel maha ning piirdusid sellega, et saatsid tema juurde «saadikuid kingitustega». Ateenlastele, kes täpselt jälgisid sõjalist jõuproovi Sitalkese ja Perdikkase vahel, oli küllaltki olulisi põhjusi liidust loobumiseks. Nad olid äratundmisele jõudnud, et mõlemast Traakia—Makedoonia alal ülemvõimu taotlejast olid traaklased mitte üksnes sõjaliselt tugevamad, vaid et nende käsutuses oli ka rohkem raha ja enam majanduslikke ressursse. Ateena pidas odrüüside riiki ohtlikumaks kui makedoonlaste oma. See oli poliitiline valehinnang, mis algul või-

maldas Makedoonial Kreekas juhtivaks võimuks tõusta ning lõpuks viis Kreeka taassünni saatusliku õletuleni Aleksander Suure valitsuse all.

Traakia, nõnda arutlesid ateenlased põhjendatult, saaks pärast Makedoonia üle võidu saavutamist kõige vägevamaks riigiks Balkanil ning sellega Ateena vahetuks vastaseks. Sellele laandus ateenlaste kartus, et ka spartalased võivad Sitalkesega ühineda, et nõnda Traakia metsade ja nende nii hädavajaliku laevaehituspuidu juurde pääseda.

Sitalkese sõjakäik Makedoonia vastu näitab meile selgesti Pärsia eeskujul ülesehitatud odrüüside riigi kõrget riiklikku organiseerituse taset. Sellest sõjakäigust võtsid osa peaaegu kõik traakia hõimud. Ka Doonaust põhja pool asuvad geedi hõimud, kelle vibukütid olid sküütide moodi relvastatud, läksid koos Sitalkesega Makedoonia vastu. Mõned traakia hõimudest läksid kaasa kui palgasõdurid, teised kui liitlased. Ühtekokku oli Sitalkese sõjaväes antiikaja allikate järgi umbes 150 000 meest. Sellest kolmandiku moodustasid ratsanikud, ülejäänud olid jalamehed. Ratsanikke andsid suuremalt jaolt odrüüsid ja geedid. Jalaväelastest olid kõige ohtlikumad bessi ja satri mõõgakandjad. Kuid mitte kõik Sitalkese sõjamehed polnud varustatud raudrelvadega — mõõkade, piikide ja odadega või vibude ja nooltega. «Ülejäänud trobikond» ajas hirmu peale pigem oma massi kui relvastusega. Suurem osa inimestest oli varustatud suurte primitiivsete puumalakate või rautatud puunuiadega.

Kõnes, mida Thukydides Sparta väepealikul Brasidasel pidada laseb, kirjeldatakse traakia sõjameeste häid ja nõrku külgi kreeka vaatevinklist: «Kes nendega veel tapelnud pole, see kujutab endale ette kõige koledamaid asju. On tõsi, et nende arvukate sõjameeste nägemine on kohutav. Kisa, mida nad tõstavad, on talumatu, ning relvade õhus vibutamises on midagi ahvardavat. Kuid niipea kui nad tegelikult kokku lähevad vaenlasega, kes end sellest kohutada ei lase, näeb asi hoopis teistmoodi välja. Barbarid ei võitle sirgetes rivides. Nende meelest pole ka häbistav oma kohalt lahkuda ja põgeneda, niipea kui nad kitsikusse satuvad. Pealetung ja põgenemine teevad neile ühtemoodi au. Nende vapruses pole järelikult midagi, mille järgi seda ära tunda võiks, ning seesuguse meelevaldse võitlusviisi juures on igaühel alati võimalus auga taplusest tagasi tõmbuda.»

Kord peab olema. Spartalane Brasidas ei suuda traaklaste paindlikust sõjapidamisviisist aru saada. Strateegia ja taktika valikul on tema juures määrav intellekt, ning võitleja kohus surmaa vastu pidada on fikseeritud eetilistes käitumisnormides. Termopüülidest kuni Stalingradini pole siin palju muutunud. Sparta väepealikule olid nii intentsioon kui ka instinkt võõrad, sest need jäid ratsionaalsest mõttelaadist väljapoole. Ning nõnda ei suuda ta ka aru saada «plaanitsetud, austusväärse

taandumise» taktikast, nagu sellest muide ei saanud aru ka ameeriklased Vietnamis.

Oma sõdalastele, keda traaklaste metsik käitumine ja ähvardavad žestid ilmselt šokeerisid, püüab Brasidas psühholoogiliselt julgust sisendada ning jätab neile koguni lahti ka korrapärase taandumise võimaluse, kui ütleb: «Ning alles võitluses saab ilmseks, et kõik, mis teile algul nii kohutavana näis, oli vaid silma ja kõrva jaoks määratud. Kui te vastu peate ning, kui vaja, ka korrapäraselt taandute, ei saa teile midagi juhtuda. Ning siis mõistate, et nad püüdsid oma tühjade ähvarduste ja kohutava käitumisega teile vaid hirmu nahka ajada.»

Makedoonlastel oli vähe väljavaateid Traakia kuninga poolt kokkuaetud hirmuäratavale väehulgale edukalt vastu panna. Nad hoidsid vaenlase eest kõrvale, tõmbusid oma linnustesse ja kindlustatud asulatesse tagasi ning ei läinud avalikku võitlusesse Sitalkesega. Nende taktika osutus edukaks. Traaklaste peale tung läks tühja ning suri pikapeale välja. Kui enam midagi rüüstata polnud, kadus traaklastel võitluslust.

Neid väsimuse ilminguid kasutas makedoonlaste kuningas Perdikkas salajaste läbirääkimiste alustamiseks traaklastega. Tema sidepidajaks Traakia kuningaga oli viimase vennapoeg Seuthes, kellest hiljem sai Sitalkese järeltulija. Perdikkas oli Seuthesele lubanud oma õe Stratonika ja suure kaasavara — tolle aja vürstidel ja kuningatel oli sääraesteks puhkudeks ikka mõni kõrgeistündinud peibutis valmis pandud. Seuthes mõjutas oma onu tagasi pöörduma ning Perdikkasega relvarahu sõlmima. Kolmekümne päeva pärast tõmbus Sitalkes Makedooniast tagasi. Sealjuures laastas ta kättemaksuks ateenlaste lahtiütlemise eest Chalkidike poolsaare. Sitalkes suri viis aastat hiljem ühel sõjakäigul ülestõusnud triballide vastu praeguse Bulgaaria põhjaosas. Tõenäoliselt ta mõrvati. Võib vaid oletada, et selle atentadi taga oli ta vennapoja Seuthese käsi. Ajalooliselt on kindel vaid see, et Seuthes võimu üle võttis ning et ka Perdikkas oma sõna pidas, andes traaklaste kuningale naiseks oma õe. Kuid Seuthes I oli nõrk kuningas. Pärast tema valitsemist lagunēs riik mitmeks sõltumatuks vürstkonnaks. Makedoonia sai hinge- tõmbamiseks aega ning kasutas selle ära.

MÕRV TULI KUI TELLIMISE PEALE

Kreeka pärandi pärast peetud võitluses etendas režissööri osa juhus salamõrva näol. Makedoonias valitses ikka veel Perdikkas III, sellal kui Traakias oli pärast troonitülisid võimu enda kätte haaranud ja riigi uuesti ühendanud vägivallatseja ja kunstimeelne odrüüside kuningas Kotys I (383 kuni 360 e. m. a.), kes oli Seuthes II poeg. Ta jätkas Terese, Sitalkese ja Seuthes I poliitikat ning lõi riigile kindla materiaalse ja finantsilise baasi.

Tema sõjavägi kuulus kõige tugevamate hulka Balkani poolsaarel. Tema välispoliitika polnud algul suunatud mitte Makedoonia vastu, vaid pürgis kagu suunda. Kotys tahtis Hersonesose poolsaare Kreeka linnad ning seega ka juurdepääsu Mustale merele oma järelevalve alla saada ning sattus seega konflikti Ateena huvidega. Olgugi et üks Kotyse tütardest oli abielus kreeka palgasõdurite juhi Iphikratesega, kes tõi senisesse võitlustaktikasse pöörded, hakates rakendama kergelt relvastatud (peltaste), kes oma pikkade ja elegantsete mõõkade ja torkepiikidega olid kaugelt üle kohmakatest sparta hopliididest (raskelt relvastatud), tekkisid ikka ja jälle rasked kokkupõrked traaklaste ja kreeklaste vahel. Kui Kotysel lõpuks õnnestus Hersonesose poolsaar jälle Traakia kontrolli alla saada (ning koos sellega ka Dardanellid), otsustas Ateena sooritada poliitilise mõrva. Kotys langes aastal 360 e. m. a. vandenõu ohvriks. Ta tapeti tema enda residentsis. Mõrvarid said Ateenas kodanikuõiguse. Kotys I mõrvamine ei muutnud mitte üksnes Kagu-Euroopa ajaloo kulgu, vaid sellel oli kõikehaarav ajalooline tähtsus. Pärast tema surma jagati odrüüside riik Ateena mahitusel Kotyse poegade Kersobleptese, Amadokose ja Berisadi vahel.

Aasta hiljem suri Makedoonia kuningas Perdikkas. Pärast mõningaid troonitülisid tuli võimule Teebas (pantvangina) kasvatanud Philippos II (359 kuni 336 e. m. a.). Ta võttis keskvoimu oma kuningriigis rangelt enda kätte, sellal kui Traakias Kotyse pojad vastastikku oma võimupiirkondade pärast vaidlesid, mis oli Traakias põlvest põlve kestnud pahe.

Philippos, kes oli Teebas Epameindose sõjaväge tundma õppinud, võttis pärast naasmist kasutusele hiljem kuulsaks saanud ning kardetud kaheksa- kuni kahekümne nelja viirulise makedoonia faalanksi. See lahingurivistu, mis oli nagu personifitseeritud ülimõõtmatega sõjamasin, moodustati koondriviisse paigutatud raskelt relvastatud jalaväelastest, nõndanimetatud hopliididest. Üksikute viirgude vahe oli marssimisel kaks meetrit, rünnakuil üks meeter. Kui faalanksit rünnati, vähendati vahemaad eespool oleva meheni pool meetrit. Sõjamehed moodustasid nagu piikidega seina, mida nende kilbid veelgi tugevamaks tegid. Makedoonia faalanks oli umbes kilomeeter lai ning temas oli 16 000 kuni 18 000 meest. Frontaalselt oli see relvatihe blokk küll vaevalt rünnatav, õrnemad olid vaid tiivad, mida julgestasid ratsanike üksused.

See sõjatehnika oli Philippos II sõjalise edu eelduseks.

Illüürlased, paionid ja traaklased ei suutnud Philippose löögivõimsale sõjaväele vastu seista. Illüürlased said temalt hävitavaltootua aastal 358 e. m. a. Aasta hiljem vallutas Philippos — öeldavasti Ateena jaoks — Amphipolise Struma alamjooksul ning ehitas linna välja sõjalise baasina oma edasisteks sõjaretkedeks Traakia vastu. Nüüd olid Traakia kulla- ja hõbedakaevandused Pangaioni mägedes haardeulatuses ning kõigile asjaosalis-

tele oli selge, et see on veel vaid aja küsimus, millal Philippos ka Traakia vastu liikuma hakkab. Ateena katse Philippot sõjalisel teel tõkestada, et ise Traakia kulda ja hõbedat oma valdusse saada, läks luhta. Philippos polnud mitte ainult väljapaistev väejuht, vaid ka niisama suur poliitikamees. Ateena sõjakuu-lutus andis talle võimaluse otseseks sekkumiseks Kreeka sise-asjadesse. Temast sai Chalkidike linnadeliidu liige, ning selle ülesandel vallutas ta Potidaia, murdes seega atika mõju Chalki-dikel.

Üksmeele puudumine Traakias ning odrüüside kuninga nõr-kus andsid Philipposele võimaluse sekkuda ka Traakia siseasja-desse. «Soodne võimalus kindlustatud alalt üle Strymoni itta tungimiseks avanes Philipposele siis, kui kullarikka Pangaioni mäestiku läheduses asuv Thasose koloonia Krenides abi palus. Kuningas saatis linna makedoonlastest asukaid, kindlustas seda ning andis talle nimeks Philippoi, millega Traakia alal esma-kordselt Kreeka ajaloos anti uusasulale inimese nimi. Traaklaste kuninga Ketriporise vastusammud, kelle võimkonda Krenides kuulus, ei andnud mingeid tulemusi. Aastal 356 e. m. a. tema, paionite kuninga Lykeiose, illüürlase Grabose ja Ateena vahel sõlmitud liit ei pääsenud enam mõjule» (Wiesner).

Traakia kullakaevanduste tuludest laskis Philippos ehitada suure laevastiku. Kasum oli arvatavasti suurem kui tuhat talenti aastas ning Philippose poolt vermitud mündid jätsid aegapidi varju Pärsia dareikosed.

Asjade edasine areng Traakia alal näitab Philippose erakord-set poliitilist kontseptsioonivõimet. Ta mõistis ühtviisi parajal määral ning paindlikult rakendada nii poliitikat kui ka relva-jõudu.

Osavalt kasutas ta ära üksmeele puudumise traakia hõimude vahel, liitudes kord ühe kuningaga, seejärel aga tema vastasega, laotades sel viisil aegapidi asjasse kaasatõmbamise ja kohustuse võrgu üle Traakia, nii et see end veel vaevalt kaitsta suutis, kui Philippos sõjalise vägivallaga lõpule viis selle, mida oli poliitiliselt targasti ette valmistanud — Traakia alistamise. Juba aastal 346 e. m. a. oli ta Traakia kuningat Kersobleptest sundi-nud Makedooniaga ühinema ning toonud tema poja pantvangina Makedoonia kuningakotta, lülitades sellega välja oma peavastase. Philippos jõudis veel samal aastal Traakia Hersonesose poolsaare kaitseks ehitatud müüritõkkeni, mis oli püstitatud juba Miltia-des I valitsemisajal Paktyast kuni Kardiani kaitseks apsüntide sissetungide vastu.

«Traakia küsimuse» lõplik klaarimine algas aastal 342 e. m. a. uue sõjakäiguga odrüüside kuninga vastu. Philippos kukutas Kersobleptese troonilt ning kuulutas iseenda odrüüside kunin-gaks. «Maa Nestose ja Musta mere vahel organiseeriti «Traakia strateegkonnaks», mida asevalitsejana haldas kuninga poolt nime-tatud strateeg. Sellega seotud andamid suurendasid märgatavalt

tulusid, mida kaevanduspiirkonna tõttu juba saadi. Uus kord sai paljus tugineda odrüüside riigis juba varem väljakujunenud sissetulekute saamise ja sõjaväekohustuse korraldusele. Oma osa etendas kindlasti ka traaklaste maal eksisteerinud Pärsia satraa-pia eeskujul, ilma et vastvõidetud ala oleks saanud Makedoonia kuningate isiklikuks omandiks» (Wiesner).

Mitme sõjakäiguga kindlustas Philippos oma positsioone sise-maal. Ta muutis Philippopolise, praeguse Plovdivi, peamiseks tugipunktiks Sise-Traakias. Siis ehitas ta Tundža ääres asuva Kabyle (praeguse Jamboli lähedal, Balkani mägedest lõunas) võitlusvõimeliseks kindluseks odrüüside riigi keskel. Odrüüside kuninga järglasena tegi Philippos teatavaks ka oma pretentsioo-nid geetide maa suhtes. Seejuures lootis ta aga rohkem poli-iitilistele kui sõjalistele tagatistele. Ta tuli kui sõber, mitte kui vaenlane ning näitas seda geetide kuninga Kothelase tütre nai-sekavõtmisega. Aastal 340 e. m. a. jõudis Philippos Musta mere rannikuni. Mesembria (Nessebari) kaudu läks ta Odessoseni (Varnani), kus valgetes rüüdes geetide preestrid teda harfimän-guga vastu võtsid, et temalt palvelauludega jumalatele anuda linna säästmist. Philippos säästiski Odessose, uuendas oma sõp-ruslepingut geetidega ning kindlustas sellega oma põhjapiire, kuigi teda ähvardas oht sküütide ja keltide poolt, kellele ta selles oma võimu laiendamise staadiumis veel vastu astuda ei saanud. Nii lükkas ta sõjaliselt võimekad geetid tõkkeriivina Doonau ja Balkani vahele. Aastal 339 e. m. a. õnnestus Philipposel sküüte võita. Seejärel pidi ta aga Traakia triballide alal leppima otsus-tava lüüasaamisega. Triballid, kes ka odrüüside riigi suhtes olid oma iseseisvuse säilitanud, võtsid makedoonlaselt tema tagane-misel üle Balkani mägede rikkalikku sõjasaaki. Nendes võitlustes sai Philippos raskesti haavata.

Traaklaste poliitilises struktuuris avaldus küll hõimudevahe-lise üksmeele puudumine, kuid seda suuremat üksmeelt väljen-dasid nad oma soovis Philippot tagasi lüüa. Kuid ka siin puudus neil õige koordineerumine. Igaüks valis kallaletungiks talle sobiva aja ja koha. Nii ründasid maidid, kelle elupaigaks oli praeguse Bulgaaria lääneosa, ilma teiste hõimude kaitseta too-kord alles seitsmeteistaastaseks saanud Aleksandrit, keda tema isa Philippos II oli julgeoleku tagamiseks Traakiasse jätnud. Aleksander andis maididele purustava löögi ning rajas oma isa eeskujul «kindla paiga», millele andis nimeks Alexandropolis.

Balkani poolsaare põhjaosas saavutatud edu sundis Kreeka linnriike tunnustama Makedoonia hegemooniat. Kreeka linnade liiduleping aastast 338 e. m. a., mille järgi liidu liikmetel pidid olema ühed ja samad sõbrad ning vaenlased, kuulutas ka Philip-pose juba hellenite sõbraks. Aasta hiljem andis liidukogu Korin-toses helleni maa- ja merejõud Philippose juhtimise alla. Osa kreeka poliitikamehi nägi Philipposes «tugevat meest», kes on suuteline Kreeka väikeriikideks killustatusele lõppu peale tegema

ning kes ka valmis on algavat sotsiaalset ja majanduslikku kriisi ennetama sõjaga Pärsia vastu.

Philippose vastased, eelkõige Demosthenes, kelle käredate, salvavalt teravad Philippose-vastased kõned, nn. «filipikad» tänapäevalgi lugemist väärivad, nägid temperamentses barbarivürstis demokraatlike vabaduste ja Kreeka sõltumatuse surmavaenlast. Nende vaenulikkus oli aga ka väga pragmaatilist laadi — see pidi Philippost takistama nendelt Musta mere tulutoovat kaubandust ära võtmast.

Osava diplomaatia, kahekeelse poliitika, altkäemaksudega — kui seda vaja oli — ja ka veel oma võiduga Chaironeia juures aastal 338 e. m. a. suutis Philippos Korintoses tehtud otsuse läbi suruda. Ühtlasi võeti vastu otsus alustada «kättemaksusõda» Pärsia vastu.

Philippos ise aga ei jõudnud enam Pärsia seiklusega pihta hakata. Sõja ettevalmistamise ajal mõrvati ta 336. a. e. m. a. oma residentslinnas Pellas. Just sel ajal, kui tema õukonnas viibis saatkond Ateenast kinnitamaks, et igasugust tema vastu suunatud vandenõu nuheldakse Ateenas kõige karmimal kombel. Demosthenes pühtses, pidurõivais ja loorberipärg peas, seda mõrva kui demokraatia võitu, sest «tobukene, kes nüüd Pellas ringi jalutavat, võivat Ateena küll täiesti külmaks jätta». Et sellest «tobukesest», nimelt Aleksandrist, saab tema kolmeteistkümneaastase valitsemisaja jooksul kõige suurem vallutaja antiikajal, sellele ei osanud mõelda ka suur kõnemees Demosthenes.

„ASSUAN“ ROOSIDE ORUS

Plovdiv on üks vanimaid linnu Balkani poolsaarel. Tema palge määravad kolm tunnusmärki: kuni 50 m kõrgune süeniidiküngas selle vahel paiknevate linnaosadega, suur lai Maritsa jõgi ning viljakas Traakia tasandik, mis tohtu aiana ümbritseb vana kaubalinna. Plovdiv asub Sofiast 150 km kagu pool.

Selle küngasmaastiku vanimad asukad olid traaklased. Makedoonia Philippos vallutas linna ning oli «selle ilust» sedavõrd hurmatud, et andis sellele oma nime. Nii kandiski linn kuni 17. sajandini m. a. j. nimetust Philipopol (türgi keeles Filibe). Philippos laskis seda tugevasti kindlustada.

Kaitserajatised, mis koos järsult kerkivate kaljuküngastega linna praktiliselt vallutamatuks tegid, pakkusid aga mitte niivõrd kaitset kaugelt kallaletungiva vaenlase vastu, nagu seda näiteks olid keldid ja sküüdid, vaid tagasid makedoonlaste julgeoleku ümbruskonnas paiknevate traakia hõimude kallaletungide eest. Traakia vallutamist Makedoonia poolt iseloomustabki see, et makedoonlased okupeerisid vaid linnad ja «kindlad paigad», kaubandusasulad ja strateegiliselt tähtsamad punktid. Nende ümber asuv maa seevastu jäi vabaks. Mõned hõimud, nagu bessid

ja sattrid, polnud isegi vormiliselt Philippose ülemvõimu all. Nende röövretkede ees pidid Makedoonia linnade garnisonid eriti valvel olema.

Makedoonia hõredakoelise okupatsiooni teiseks iseloomulikuks tunnuseks oli ka see, et traakia hõimuvürstid makedoonlaste kuningaga sobimustesse astusid, mõnikord kui liitlased, mõnikord kui andamikohuslased või palgasõdurite juhid, igal juhul aga nõnda, et nad oma hõimualal täiesti iseseisvalt oma alluvaid valitseda võisid.

Tüüpiline selles suhtes on odrüüside kuninga Seuthes III riik, mis jämedalt öeldes ümbritses keskmist Balkani mäestikku. Selle riigi keskus paiknes maailmakuulsas Rooside orus, seega Balkani ja Sredna Gora (Keskmäestiku) vahel, vaevalt neljakümne kilomeetri kaugusel Plovdivist. Traaklaste ja makedoonlaste vahelistes suhetes on tähelepanu vääriv ka see, et Seuthes III oli võimalik «Makedoonia Traakia strateegkonna» administratiivsest, sõjalisest ja majanduslikust keskusest vaid paari tunni ratsateekonna kaugusel üles ehitada kuninglik residentslinn, mis oli täiesti samaväärne Plovdiviga. Maad Nestose ja Musta mere vahel haldas küll kuninga poolt määratud strateeg, kuid tal ei õnnestunud mõlemal pool Hemuse (seega Balkani) mäestikku asuvat ala tõhusa kontrolli all hoida.

Arheoloogid oletasid antiikaja allikate põhjal küll juba ammu, et Rooside oru piirkonnas ja piki Tundža jõge võib leiduda traakia linnu, kuid neil polnud kunagi korda läinud nende asupaika kindlaks teha, kuni juhus neile appi tuli. Seekord paistammi ehitamise näol, millega pidi algama Bulgaaria elektrifitseerimine pärast Teist maailmasõda. Kaevamist alustati 1948. aasta kevadel. Seejuures sattusid töölised kahe meetri paksusele kindlustusmüürile. Ehitustööd katkestati ning koos arheoloogidega töötati välja plaan, mis võimaldas paralleelselt läbi viia nii ehitustööd kui ka arheoloogilisi kaevamisi. Oru üleujutamine oli planeeritud 1953. aastaks.

Arheoloogide töös ei olnud kõige olulisem mitte ajaline piiratus, vaid ka teadmatus. Sest materjali rohkusele vaatamata ei teatud, missuguse linnaga selle Šipka kurust lõuna pool paikneva asula puhul tegemist oli. Oma plaanipäraselt asetsevate tänavate, rajoonide, elumajade ja avalike hoonetega, templite ja kultusepaikadega, niisiis oma kavatiselt sarnanes linn Kreeka koloonialinnadega, detailidelt ja teostuselt oli ta aga liialt erinev selleks, et teda kreeklaste poolt rajatuks pidada. Oli see nüüd too saladuskattega varjatud odrüüside kuninga Seuthese linn või traaklaste Kabyle, millele Philippos II võimu ajal suur majanduslik tõus osaks sai? Alles 1953. aastal, nii-öelda viimasel minutil, pärast seda, kui oli juba hakatud Tundžat üles paisutama, said arheoloogid täiele selgusele. Nad leidsid kuninga linnusest 63 sentimeetri kõrguse marmorplaadi, mis kergitas linna saladuskatte. Plaadilt võis kreeka keeles lugeda, et traakia linnade

Seuthopolise ja Kabyle vahel on sõlmitud liiduleping. «See vanne,» nii kõlab arheoloogidele kõige tähtsam raidkirja osa, «tuleb raidkirjades marmorplaatidele kantult viia Kabylesse Phosporiona juures ja agoraasse (turuplatsile) Apolloni templi altari juurde, samuti Seuthopolisesse Suurte Jumalate templisse ja Dionysose agoraasse.»

Et marmorplaat leiti Dionysose pühamust, oli arheoloogidel lõplik selgus käes, et nad tõepoolest on avastanud legendaarse Seuthopolise. Sõsarlinna Kabyle asukoha olid arheoloogid vahepeal üles leidnud Lõuna-Bulgaaria linnakese Jamboli lähistel. Kaevamistöid alustati 1975. aastal.

Mündileidude järgi otsustades alustati Seuthopolise ehitamist juba Philippos II ajal. Linna õitseaeeg saabus Aleksandri valitsemise ajal ning see hävitati juba Lysimachose (355 kuni 281 e. m. a.) ajal või vahetult pärast seda. Nime sai linn odrüüside kuninga Seuthes III järgi. Tema poolt vermitud müntidel leiame tema kujutise näol kõige vanema originaalportree traaklastest. Mündil võime näha ilusat pead kaarja nina ja suurte silmadega. Kuningat kujutatakse lõuahabeme ja pikkade juustega. Mündi tagaküljel on šassis habeme ja pulstunud juustega ratsanik. See on tüüpiline traaklase teatud laadi enesekujutistele reljeefidel, müntidel või ka skulptuuridel, mis peavad vaatajat kohutama ning talle hirmu nahka ajama. Nõnda nägid traaklased välja oma sõjaretkedel. Üldiselt kandsid vabad inimesed pikki juukseid. Mõned mehed keerasid oma juuksed pealael puntrasse, teised kandsid neid pea paremal küljel sõlme seotult.

Seuthopolis oli peaaegu sada aastat odrüüside riigi valitsejate residents, kusjuures see peaaegu sõltumatu riik kuulus *de jure* Makedoonia kuningate «Traakia strateegkonna» hulka. Suurtulekahju jäljed ning arvukad kivikuulid, mis olid 300—400-meetrise laskeulatusega sõjamasinate abil linna heidetud, annavad tunnistust selle vägivaldsest hävitamisest. Kes need hävitajad olid, pole täpselt teada. Ka hävitamise aeg on teadmata. Varemetselinn jäi kauaks ajaks asustamata. Alles 12. ja 13. sajandil m. a. j. tekkis uus turupaik, mis aga natukese aja pärast jällegi, seekord türklaste poolt, maha põletati. Linna müürid vajusid maa alla.

LINN NING IKKAGI MITTE LINN

Seuthopolis, mis oma linnaehituslikult kontseptsioonilt küll vastas kreeka kujutelmadele, pole siiski võrreldav Kreeka linnadega. Ta täitis hoopis teistsugust sotsiaalpoliitilist funktsiooni.

Selles seisnebki Seuthopolise avastamise suur tähtsus ajalooteadusele. Ta on seni ainus Traakia linn, mida on teaduslikult uuritud, ning ta võimaldas selgesti mõista odrüüside riigi riikliku organisatsiooni vorme. Seuthopolis polnud urbaanne linn,

ta polnud linlik asula. Siin polnud ka Kreeka polistele vastavaid poliitilisi struktuure, nagu linnakodanike koosolekuid, vande-meeste kohtuid ja teisi demokraatlikke institutsioone.

Põhiliselt polnud Seuthopolis midagi muud kui tugevasti kindlustatud kuninglik residents paljude aristokraatide majadega. Odrüüside riigi «pealinn» polnud ka kuninga administratiivkeskus haldusaparaadi ja sõjaväeüksustega. Ta oli linn linnaliste funktsioonideta, «orjapidajate» asula, kes siit lasksid oma maad ja põldu harida. Odrüüside riigis valitses põhimõtteliselt suurmaaomand, mis oli nagu Pärsia riigiski eranditult jäetud aadli ja kuninga ainukäsitusse. Maatööd tegid pärisorjad, kelle sotsiaalne seisund oli orjade omast veelgi madalam. Neil polnud vähimaidki õigusi. Kuid ka käsitöölised ja teenijarahvas, kes elasid väljaspool linnamüüre armetutes savionnides, polnud vabad. Nad olid vaid valitseva kihi mingiks elusaks inventariks. Sellel totaalse sõltuvuse baasil polnud võimalik mingisugunegi elanikkonna sotsiaalne diferentseerumine. Omaenda vaimse kultuuriga antagonistlik elanikkond oleks saanud anda oma panuse linnaelu virgutamiseks. Seuthopolis aga jäi steriilseks ning tal polnud vähimatki võimalust eneseuuenamiseks, nagu Makedoonia Philippopolisel, mis sajandite kestel mitu korda purustati, kuid mille ta elanikkond ikka ja jälle üles ehitas. Ka tänapäeval leidub seal vaevalt maja, mis ei seisaks möödaniku majade alusmüüridel.

ÜKS MITME LINNA HULGAS

Seuthopolis asus kaunis ja strateegiliselt soodsas kohas Tund-
ža vasakul kaldal, umbes kaheksa kilomeetrit Kazanlakist läänes.
Kolmest küljest ümbritses linna jõgi ning tema kogupind oli
üle viie hektari. Kuni kahe meetri paksused linnamüürid järgisid
jõe ning nurkadelt kaitsesid neid tugevad tornid. Maapoolne
külg kirdes oli peale selle julgestatud veel vahetornidega, mis
flankeerisid peaväravat.

Bulgaaria teadlased oletavad, et Seuthopolis tekkis kuninga palee, nõndanimetatud *tyrsis*'e ümber, mis püstitati linnast sõltumatult. See kuninglik õu koosnes piklikust nelinurksest ehitisest suure saaliga, mis võttis enda alla rohkem kui poole kogu kompleksist. Ehitise pikiseinte küljest leidsid arheoloogid dooria sammastikke ja kapiteele, mistõttu oletatakse, et siin paiknes peristüül, mille kaudu pääses pidusaali vestibüüli, kuid ka teistesse ruumidesse, mida ilmselt kasutati eluruumidena. Rikkaliku heidenistliku sisearhitektuuri tõttu pidi kahekorruseline palee jätma toreda mulje. Selle sisearhitektuuri jäänuseid leiti kõikjalt, niihästi 18 meetri pikkuse ja 12 meetri laiuse saali varemete küljest, mida kaunistasid suurepärased pompeipunased seinamaalid, oiivalised kirjust marmorist bordüürid ja must marmor-

sokkel. Värvide hulka oli segatud mesilasvaha, mis andis pindadele «sügavuse» ja tuhmi läike. Saali keskelt leidsid uurijad umbes kümne kuni kaheteistkümne sentimeetri kõrguse savist poodiumi, mille küljed ja pealispind olid kaunistatud arvukate rõngasornamentide, geomeetriliste kujundite ja figuuridega, kuid ka taime- ja maomotiividega. Tõenäoliselt on siin tegemist ohverdamispaigaga.

Väljaspool palee müüre asuvad majad olid väga ruumikad ning rühmitatud suurte kvartalitena, mida jaotasid sirged kolme kuni nelja meetri laiused tänavad. Tänavad olid kaetud kiviklibuga, majade pindala oli keskmiselt 300—350 ruutmeetrit. Igal elumajal oli ka oma õu, kuhu avanesid aknad. Mõned majadest olid kahekorruselised, kusjuures kivivundamendile rajatud alumine osa oli põletamata tellistest, ülemine aga puidust. Enamikul majadest oli ka puidust palkon, mis on tavaline ka tänapäeva Bulgaaria kloostritel. Kõigil majadel oli oma kaev ning need olid ühendatud kanaliga, mis kulges keset tänavat.

Seuthopolisel oli ka oma agora, mis, nagu teadlased arvavad, polnud Traakia linnades mingi haruldus. Sellel kogunemiseväljakul olid küll hoopis teistsugused funktsioonid kui Kreeka linnades. Seda ei kasutatud demokraatlikeks kokkutulekuteks, vaid valitseja ja tema juhtivate meeste suvalisteks meelelahutusteks.

Bulgaaria teadlane Ivan Venediktov usub, et Seuthopolise ehitas üks valitseja ühel hoobil. Linn ehitati samadel printsiipidel nagu Olynthos Makedoonias või 5. sajandil uuesti ülesehitatud Mileetos Väike-Aasias.

Kas ka teised Traakia linnad olid samal viisil ehitatud, pole seni veel selgeks tehtud. «Me ei tea midagi tänapäeva Jamboli juures asunud Kabyle planeeringust,» ütleb Venediktov, «mida mainitakse kui linna juba enne Traakia vallutamist makedoonlaste poolt ning kus Seuthese ajal valitses keegi Sparadok. Me ei tea midagi selle kohta, kuidas oli planeeritud Maritsa suudmes asunud Traakia Kypsela, mida mõned koguni odrüüside kuninga pealinnaks peavad. Veelgi vähem on teada Helyse, Seuthes III teise traakia kaasaegse, geetide kuninga Dromichaite linna kohta, millest me ei või öelda isegi seda, kus ta asus.»

Üks on aga bulgaaria professori arvates ilmne: Seuthes polnud mitte esimene Traakia valitseja, kelle palee ümber koondusid rikkaste ja suursuguste majad. Seuthopolis rajati sellepärast nõnda, et ka ülejäänud Traakia kuningad oma linna nõnda ehitasid. Neljanda ja kolmanda sajandi vahetusel hakkasid Traakia linnad arenema omalaadseteks linnkuningriikideks, mis tugevasti meenutasid vana Mäike maailma. Ainsaks institutsiooniks oli kuningavõim, mille tõttu ka kunst polnud määratud mitte laialdasele inimeste ringile, vaid hoidus nagu ahhaia Kreekaski õukonna ning seda ümbritseva rikkaste klassi sfääri. See Kreekas Homerose ajal valitsenud olukord püsis edasi veel Traakiaski, kui selle rannikul juba ammu aega eksisteeris Kreeka linn oma

arenenud majanduse, käsitööliste ja kunstkäsitöölistega. Sissevedu välismaalt või Kreeka kolooniatest avaldas pärssivat mõju Traakias ajapikku arenevatele linnadele. Seuthopolis püsis vaid lühikest aega. Seepärast ei saa ei palee põhiplaanis ega linna plaanis täheldada neid komplitseeritud detaile, mida pikk areng esile toob. Peale selle oli tegemist väikekuninga residentsiga, kes ei saanud end kõrvutada sääraсте vanema aja vägevate ja rikkaste valitsejatega nagu Teres, Sitalkes, Seuthes I või koguni Kotys.

Seuthopolis polnud aga kaubandusest isoleeritud linn. Väga elavad olid kaubandussuhted eelkõige Kreeka Thasose saarega, mis kuulus Seuthes III suurimate veini ja õliga varustajate hulka. Ka Kreeka päritoluga pronks- ja hõbenõud, kuldehted ja terrakotaesemed kõnelevad intensiivsest impordist Traakia rannikulinna. Seuthopolise mõisaomanikud omalt poolt eksportisid eelkõige teravilja Kreekasse. Kaubavahetus lõunas asuvate Kreeka linnadega käis Tundža ja Maritsa jõe kaudu. Ühendused Pontose Kreeka linnadega, olgugi et need ruumiliselt lähemal asusid, olid ebasoodsate teeolude tõttu vähemad.

Elanike rikkuse ja heaolu poolest tähelepanu äratanud Seuthopolise majanduslik tõus polnud aga isoleeritud nähtus, vaid seda tuleb vaadelda seoses Makedoonia riigi üldmajandusliku arenguga. Philippos ja Aleksander valmistasid ette hiiglaslikku vallutussõda, millega lootsid üle saada majanduskriisist omaenda maal. Nad pürgisid võraste rahvaste rikkuse ja ressurside poole, millega tahtsid oma maa heaolu kindlustada ja tõsta. Nende eeskujule leidis tuhat aastat hiljem Euroopa koloniaalriikide rajamisel jäljendajaid, ning Aleksandri poliitikat omaenda majanduslike raskuste veeretamisel alistatud ja sõltuvusse seatud rahvaste õlgadele võib küll imperialistliku poliitika muster näidiseks pidada.

Vallutatud Traakia kaevanduste kulla ja hõbeda abil valmistasid Philippos ja Aleksander seda sõda ette. Kogu majandus elavnes. Raha lasti tohutul hulgal käibeles ning arvukate arheoloogiliste leidude põhjal on praegu teada, et Traakia oli «Philippos II» tüüpi müntide vermimise keskuseks ja et ka Seuthes III lõi omaenda müntide vermimisega suurt kasu sõja ettevalmistustest.

TUULISPASK ALEKSANDER

Justkui tuulispask paiskus Aleksander Suur üle Balkani mägede ja Doonau, pärast seda kui ta vaevalt kahekümneaastasena oli Kreeka liidukogu poolt kinnitatud oma isa, Makedoonia Philippose seaduspäraseks järeltulijaks. Külmal kalkuleeritud julmusega peetud välksõjaga hirmutas ta nõrka protesti avaldanud triballide ja geetide hõimud Traakias sedavõrd ära, et isegi

kaugel elavad keldid pidasid soovitavaks saatkondi «Suure Aleksandri» juurde saata. Võimu ja tahet kõiki oma juhtimisele tingimusteta allutada oli Aleksander näidanud juba troonile astumisel, kui ta hoolimatu veresaunaga likvideeris kõik oma tõelised ja oletatavad vastased.

Makedoonia Philippose mõrvas tema ihukaitseseväge pealik Pausanias Philippose tütre Kleopatra ja Epeirose Aleksandri pulmas Aegas. Pikka aega arvati, et mängus oli ainuüksi Ateena käsi, kes lootis, et «tobuke» Aleksander on nõrk järglane oma isale. Praegu me teame, et kuningamõrvaks oli veel teisi, sama kaalukaid motive. Nii oli olemas Philippose poolt äratõugatud kirklik Olympia, Aleksandri ema, kellel oli küllalt põhjusi oma loendamatu armuseikluste poolest tuntud mehe vihkamiseks. Kuid ka Aleksandrit ei saa mõrva traaditõmbajana täiesti välistada.

Tema isal oli nimelt kavatsus abielluda oma väepealiku Attalose noorukese tütreaga ja Aleksandril oli põhjust karta, et sellest abielust võrsuvad järglased ohustavad tema õigusi troonile. Kes tegelikult mõrvari kätt juhtis, pole tänini veel lõplikult selgeks saanud. Ühe Traakiasse ettevõetud karistusekspeditsiooni ajal jõudis Aleksandrini teade, et Teeba ja Ateena on tema surma kohta käivatest kuulujuttudest ja Pärsialt saadud abirahadest julgustatuina uuesti üles tõusnud selleks, et Makedoonia ülemvalitsust õlgadelt raputada. Kiirmarsiga pöördus Aleksander Kreekasse tagasi. Neljateistkümne päeva pärast seisis ta Teeba all ning purustas linna kuni alusmüürideni. Üksnes jumalate templid ja kuulsa luuletaja Pindarose maja jäeti terveks. Huvi-
tav on see, et Ateena suhtes oli Aleksander jällegi leebe, võib-olla seepärast, et tundis ennast Aristotelese õpilasena oma noorusaastail Ateenaga rohkem kui teiste Kreeka linnadega ka vaim-
selt seotud olevat. Sellest ajast alates jäid kreeklased Aleksandri-
rile allutatuteks, ka tema sõjaretke ajal Aasiasse. Ainult spartalased, kes teda iial ei tunnustanud, haarasid relvad tema asehal-
duri Antipateri vastu ning andsid oma kuninga Agis II juhtimisel makedoonlastele Megapolise juures aastal 330 e. m. a. ägeda lahingu, milles Agis surma sai. Sellega oli ka spartalaste võim murtud.

Kevadel 334 e. m. a. asus Aleksander 30 000 jalaväelasest ja 5 000 ratsanikust koosneva sõjaväega ja rohkem kui 30 päevaks kaasavõetud toidumoonaga sõjakäigule Pärsia vastu, kes üksikute satraapide vahel valitseva vaenutegevuse tõttu oli vaevalt suuteline mingit vastupanu osutama. Pärast Hellespontose ületamist kindlustas Aleksander Sardesi, Ephesose, Mileetose ja Hali-
karnassose hõivamisega endale esimese baasi operatsioonideks. Siit okupeeris ta talve jooksul Väike-Aasia lõunaranniku. Järgmise aasta kevadel liikus ta Ees-Aasia suunas edasi kuni Gordionini, kus ta, nagu legend jutustab, raius mõõgaga läbi kuulsa gordioni sõlme, mille lahtiharutamine pidi oraakli ennustuse

järgi tagama võimu Aasia üle. Siis pöördus Aleksander lõunasse, kus Kiliikia rannikul Issose juures leidis aset suur lahing Pärsia kuninga Dareiosega. Kitsasse Pindarose orgu kokkusurutud Pärsia kuninga sõjavägi purustati täielikult. Dareios pakkus Aleksandri-
le rahu, lubades talle Pärsia kuni Eufratini, kuid Aleksander lükkas selle ettepaneku tagasi. Siis läbis ta Süüria, mis talle alistus. Ainult merelinn Tüüros avaldas seitse kuud vastupanu. Siis langes ka see ning purustati täielikult. Jeruusalemm see-
vastu alistus meeleldi, ning tema järel, täis viha pärslaste võimu vastu, kogu Egiptus, kuhu Aleksander ilmus kui vabastaja. Aleksander respektis igivanu kombeid ning võttis Memphisest ette rännaku läbi kõrbe Siva oasi, Ammoni templisse, kelle
pojana preestrid teda siin tervitasid. Niiluse läänepoolse suudme äärde oli ta juba enne seda sõjakäiku rajanud Aleksandria, mis nüüd pidi hävitatud Tüürose asemel saama Vahemere tähtsaimaks meresadamaks ja suure riigi hiilgavaks keskpunktiks.

Pärast Oriendi vallutamist toimus Aleksandri olemuses mär-
gata muutus. Ta oli igauhe vastu umbusklik ning haistis ka oma
ustavate sõprade juures reetmist ja truudusetust. Mitte päris
põhjendamatult, nagu me praegu teame, olgugi et Aleksander
ise andis oma makedoonia sõpradele põhjust kibestumiseks ja
opositsiooni tekkimiseks. Nendes ringkondades heideti noorele
väepealikule ette, et ta pole oma esialgsele eesmärgile — Oriendi
ja kreeka kultuuri ühendamisele truuks jäänud, ning hakanud
vaid pärsia tavaid ja kombeid järele aimama. Ei saa salata, et
Aleksander oli juba Oriendi võlu küttes, enne kui ta sai võide-
tuile kreeka vaimu ja kreeka kultuuri südamelähedaseks teha.
«Kas te ei tea, et võit on lõplik alles siis, kui tehakse sama, mida
tegid võidetud,» ütles ta oma väepealikutele ning astus ise pärast
võitu Dareiose üle «mitte ilma lapseliku rõõmuta vanni, mille
ta lüüasaanu telgist leidis, meeldivalt üllatatud sellest, kui
palju seal oli igasuguseid kannusid, kausikesi ja toose, puhtast
kullast, kõige kunstipärasemalt töödeldud ning sulnilt täis aro-
maatseid lõhnu. Talle imponeerisid ka lamamisdiivanid, lauad
ja lauanõud ning ei kulunud palju aega, kui ka vallutaja istus
peolauas, samuti nagu seda tegid võidetud, nendesamade vana-
rikkaliku kultuuri rafineeritud kommetega, sellesama piiramatu
võimuga käskija jumaliku hiilgusega. Uute saatjatena käisid
Aleksandri kaaskonnas taltsutatud lõvid, kes olid kohased küla-
lisi keset söömaaega ehmatama» (A. von Gleichen-Russwurm).

Aleksander pani selga meedia rõivad, valis aga peakatteks
väikese punase makedoonia mütsi, mille ümber oli valge meedia
peapael. Oma korraldustele Kreeka jaoks kirjutas ta alla kui
kõrgeim protektor, Aasia jaoks aga kui kuningas. «Ta nõudis aga
samuti nagu kunagi suurkuningaski prosküneesi (põlvili lange-
mist) ega teinud endale sellega midagi head,» kirjutab tabavalt
Joseph Gregor, «sest üheks küllalt oluliseks põhjuseks, mille
pärast kreeklased suurtes Pärsia sõdades võitlesid, oli see, et

Vallutaja puhkas kullast voodis, sageli rõivastatuna kui müto-
loogiline jumal — mõnikord kui Herakles nuia ja lõvinahaga,
siis jälle kui egiptuse Zeus kõrge sarvedega peaehtega või kui
Hermes kiivri, tiibadega kepi ja sulgkaunistustega taldade küljes.
Pole midagi imelikku, et Kassander, üks pärastistest diadohhi-
dest, seda maskeraadi nähes laginal naerma hakkas, nagu antiik-

Pulmade kohta pajatab A. v. Gleichen-Russwurm järgmist:
«Kuningas oli aldis sõprusele ning hiilata tahtmise soovile lisan-
dus tihti ka soov rõõmustada. Samaaegselt oma pulmade etteval-

mistamisega valmistas ta ette ka suure arvu sõprade pulmapidu ning kutsus sellele hiiglapeole kõiki neid, kes talle kunagi külalislahkust olid osutanud, ning terve oma sõjaväe. Kõik antiikmaailma kultuurrahvad võtsid üksikute esindajate kaudu külastena osa Aleksandri abiellumispeost. Keelpillihelide ja tantsu, jooma ja sööma juures pidi võimas maailmariik oma püsikindlust näitama. Enamasti makedoonlaste ja Aasia vürstitütarde vahel sõlmitud abielud näisid rahumeelselt ja oiivaliselt kuulutavat Euroopa jõu ja Aasia rikkuse suurt ühteheitmist. Kui kreeka tuuba hüüdis, et kuningas joob, kaikus talle vastu kõigi rahvaste juubeldamine.»

Ent kui makedoonlaste kuningas püüdis ka sõjaväge Pärsia üksustega värskendada, hakkasid veteranid mässama. Asi läks mässuni, millest Aleksander vaid vaevaga jagu sai. Väsinutena ja Aleksandri üha suuremast jumaldamisest nõrdinutena jätsid kümned tuhanded vanad sõdurid armee maha ning pöördusid oma kodumaale tagasi.

Ootamatult suri Aleksander 33. eluaastal 8. juunil 323 e. m. a. Babülonis, arvatavasti malaariahoo tagajärjel. Siit viidi ta surnukeha traakia arstide poolt meevannis konserveerituna Aleksandriasse, kus ta öeldatavasti ka maeti. Tema hauda pole aga tänapäevani leida suudetud.

Pärast ta surma riik lagunes. Et Aleksander ei jätnud ühtki valitsemisvõimelist järeltulijat, pääses otsekohe valla äge tüli tema järgluse pärast. Asehaldurid haarasid oma halduspiirkondades võimu enda kätte ning kuulutasid need sõltumatuteks. Nõnda tekkisid diadohhide riigid. Traakias ei jätnud Aleksander III, keda ajalugu Suureks nimetab, mingeid mainimisväärsed jälgi. Maa sattus diadohh Lysimachose (355—281 e. m. a) võimu alla, kes oli otsustavalt kuningliku kesk võimu vastu. Ta nimetas ennast «Traakia kuningaks» ning aitas sellega kaasa ka hellenistliku separaatriikide tava edasisele tunnustamisele.

HELLENISTLIK TRAAKIA

Aleksander ei jätnud endast järele mitte maailmariigi, vaid mässava ja vaimselt virguva maailma. Kuid just selles seisnebki suure vallutaja maailmaajalooline tähtsus. Vägivallaga loodud suurriik lagunes tema rajaja surmaga, kuid Aasia ja Euroopa kultuuriline ja majanduslik sümbioos, mille Aleksander sõjalise konfrontatsiooniga algatas — võib-olla hoopiski mitte nii teadlikult, nagu idealiseerivad Aleksandri-romaanid juba varasest keskajast alates püüavad uskuma panna —, jäi alles. Ta elas üle diadohhide võitlused, kus asehaldurid, kuningad, alamkuningad, hõimuvürstid ja Kreeka linnriigid kõige paremas *catch-as-catch-can* stiilis Aleksandri poliitilise pärandi ümber jagelesid, ning viis lõpuks kultuurilise ja majandusliku õitsenguni, mida ajaloolased Hellast silmas pidades nimetavad Kreeka «hõbedaseks ajastuks».

Kuid see ajastu, mis jämedalt vaadates kestis Aleksandri riigi rajamisest (336 e. m. a.) kuni Egiptuse vallutamiseni roomlaste poolt (30/31 e. m. a.) ei puudutanud ainuüksi Kreekat. Selle epohhi kõikehaarav üldajalooline fenomen hõlmas nii Kreeka mandrit kui ka Traakia, Itaalia ja Oriendi, ning tema mõjud ulatusid kuni Musta mereni ning India ja Hiinani. See areng avaldas ajaloo käigule mõju veel Bütsantsi ajalgi.

Seda ajaloolist epohhi, mis tõi Aleksandri riigi järglasriikides endaga kaasa sügavaid muutusi majanduslikes, ühiskondlikes ja kultuurilistes suhetes, nimetab teadus möödunud sajandist alates hellenistlikuks. Ainult Prantsusmaal ja Inglismaal kasutatakse terminit hellenism peaaegu eranditult vaid kultuuriepohhi tähistamiseks.

Hellenism jõudis diadohhide ajal erilisse kõrgpunkti seetõttu, et iga Aleksandri järeltulija püüdis oma võimupiirkonnas tema suurt eeskujut järgida. Olles kreeka kasvatusena nagu Aleksandrigi, edendasid nad suurejooneliselt kunsti ja teadust ning rajasid Aleksandri eeskujul arvukaid linnu. Tekkisid suurepärased kunstiteosed — kuulsad skulptuurid nagu Samothrake Nike või Milose Venus või 49 meetri kõrgune Mausolose haudehitis Kaarias ja Zeusi altar Pergamonis.

«Algas Kreeka kolonisatsioon,» väidab U. Karstadt, «mis vana koloniaalperioodi kaugele maha jättis. Egiptuses muutus Memphis poolkreeka linnaks. Süüria rannikul elasid kreeklased kõigis kaubanduskeskustes. Iga vürst kutsus endale kreeka palgasõdureid, ohvitseri, insenere ja eriteadlasi kõigilt aladelt. Nii tekkisid kõikjal kreeka rakukesed.»

Hellenismile ei andnud malli aga mitte üksnes kreeka vaim. Hellenism polnud poliitiline panhelleniline ühinemisliikumine, vaid temas avaldus segakultuur, millel oli erakordne majanduslik tähtsus. «Terve hellenismi levikuala,» konstateerib A. v. Gleichen-Russwurm tabavalt, «Kreeka ise, Väike-Aasia rannik, Süüria oma ilusa pealinna Antiookiaga, Egiptus, Sitsiilia, enne kui ta kultuur Rooma poolt hävitati, aegapidi õitsema puhkev Bütsants ning tema rivaal, võimas, kõiges Veneetsiaga sarnane Rhodos, — kõik see moodustas suure kaubandusliku ja tööstusliku territoriaalkompleksi, mida hingestas ülimalt kosmopoliitiline vaimsus ning mis oli läbi imbunud kreeka keelepruugist ning kreeka kasvatus- ja seltskonnakommetest.»

Hellenistlike riikide vahelisi vaimseid ja kultuurilisi side- meid soodustas üha tugevnev kaubanduslik liiklus, mis regulaarsete laevasõiduliinide abil ühendas nii Vahemere ja Musta mere äärseid linnu kui ulatus ka Araabia, India ning Põhja- ja Läänemere sadamateni.

Traakia oli üks selle hellenistliku maailma osa. Et tema olemasolu antiikaja ajaloo vaevalt mainitakse, tuleneb päris lihtsast põhjusest. Ajaloolased ei teadnud midagi sellest maast, mille poliitiline ja ühiskondlik-majanduslik struktuur alles 5. sajandil e. m. a. konkreetseks muutus. Kindlad arheoloogilised tõendmaterjalid olid aga ikka veel puudu.

Mõned ajaloolased 19. sajandi lõpust, nagu Tomaschek ja ka Mommsen aimasid neid seoseid, kuid ka nemad pidid rahulduma lootusega, mis andis Karl Kassnerile veel 1916. aastal põhjust märkimiseks: «Vanimatest aegadest Balkani poolsaarel ei tea me sama hästi kui midagi, vähemalt selles osas, mis Kreeka vaateväljast kõrvale jääb. Sest kirjalikud teated puuduvad täielikult ning neid pole vist ka kunagi olnud...»

Kuid koobaselamud, kivist mälestusmärgid, joonised kivil ning muidugi ka osa tumulustest (bulgaaria keeles *mogili*) osutavad eelajaloolisele inimesele, kuid viimased peaksid suuremalt osalt pärinema vanaslaavi ajast. Tumulused on korrapäraselt kujundatud keeglikujulised künkad, mis katavad kümne, kahekümne või enamgi meetri suuruse ringikujulise pinna, ulatudes sellest harilikult paar, vahel aga ka kümme meetrit kõrgemale. Sääraseid künkaid on Balkani poolsaarel sadade kaupa. Kord seisavad nad üksikult, kord kahe- või mitmekaupaga koos. Et välja-kaevamistel leiti vaid vähe või üldse mitte midagi, sest künkad olid juba varem läbi tuhitud ja tühjaks röövitud, siis lähevad arvamused nende otstarbe kohta lahku. Võimalik, et neil polnudki üksainus otstarve, vaid osalt olid nad juhtide matmispaigad — nimelt püstitati bulgaaride-eelsete slaavlaste juures (sic! — *Autori märkus*) «laibapõletamispaikade kohale sääraseid künkad —, osalt teetähised jne.»

Kuidas ajad küll muutuvad. Tänapäeval pole hellenistlik Traakia arheoloogidele enam tundmatu maa, sest surnute mat-

mispaigad, mida juba kakskümmend aastat on süstemaatiliselt uuritud, võimaldavad meile paljus konkreetset pilku heita tol- laste traaklaste elule, küll ühe reservatsiooniga: matmispaigad oma sageli väga hinnalise sisustusega kajastavad vaid traakia aristokraatia ja rüütelkonna maailma. Lihtrahvast küngaskalme- tesse ei maetud.

„KULLASSEPATÖÖ MEISTRITEOSED“

Töelisteks arheoloogilisteks varakambriteks osutusid Duvanli küla lähedal Plovdivi juures paiknevad küngaskalmed, mida on viiekümne ümber. Neid on nüüd mõni aasta süstemaatiliselt lahti kaevatud ning nad pakuvad üha uusi üllatusi. Nii on meil tänu ühele Duvanli juures asuvast Basovi künkast leitud, 5. sajandi lõpust e. m. a. pärinevale hõbepiaalile (kultuslikule ane- tuskausele) ja selle kullatud gravüüridele nüüd olemas piside- tailideni küündiv kujutus traakia hobuste võidusõidust. Iga vankri ette on rakendatud neli hobust, kelle rakmed on detail- selt edasi antud. Vankrijuhid on rüütatud pikkadesse kitooni- desse, ainult ühel on mantel üll. Sõjamehed kannavad täit tur- vistikku — kiivrit, soomusrüüd, jalakaitseid ja kilpi. Kahel on peas chalkidike kiivrid põseklappidega, ühel traakia kiiver (*pilos*) ning neljandal korintose oma. Kolmel ümmargusel kilbil igaühel kaunistuseks loomafiguur — hobune, lõvi ja kentaur. (B. Filow.)

Hõbedane 5. sajandist e. m. a. pärinev *kantharos* Goljamata Mogilast (Suurest Künkast) Duvanli juures, viib meid dionüü- soslike müsteeriumide maailma. Umbes 25 sentimeetri kõrgune ja rohkem kui kilogrammi raskune *kantharos* kahe kõrge kõr- vaga, mille otsad on põhja juurde joodetud, on traakia gravüüri- tehnika meistriteos. Ava serval on mõlemale kõrvale joodetud hõbedane sileenipea eefeupärjaga. Anuma kummalgi küljel on kahest graveeritud ja kullatud figuurist koosnev grupp, mis hõbedaselt taustalt selgesti eraldub. Maapind nende jalge all on konventsionaalselt visandatud sümbolse kullatud triibuga: ühel pool Dionysos bakhandiga, kes toob talle anniks metskitse, kelle karvikul on isegi päikeselaigud edasi antud, teisel pool on aga saatür metskitsenahaga ja tantsiv bakhant, mõlemad tüürose kepiga. Kullatud kontuurjoonist täiendab siin graveeri- tud detail, mis sarnaneb mustade figuuridega vaaside omaga. (B. Filow.)

Hellenistlike traaklaste kultusemaailma viivad meid mõned juba sajandeid tagasi täisvarisenud ning pealt tasaseks muude- tud küngaskalmed, mis avastati 1965. aastal mullatöödel Vrat- sas (Põhja-Bulgaarias).

Suur teaduslik tähtsus on haulal, milles leiti mehe ja umbes üheksateistkümnepärase naise põrm. Mees, lugupeetud traak- lane triballide hõimust, on maetud rikkalike hauapanustega —

hõbedaste kannude ja ohvrikaussidega, pronksnõude, relvade ja soomusrüüga. Hiilgavast hõbedast soomusrüüst leidsid arheoloogid aga veel vaid ühe säärekaitse. See ületab kunstiliselt tööluselt koguni Agighioli (Dobrudžas, Rumeenias) omad, mida kuni Vratsa leiuni unikaalseteks peeti. Nii nagu geedi säärekaitsetelgi on ka triballide omal põlve peal orientaalne naisepea, mis on tulnud kreeka säärekaitsete lõvi-, gorgooni- või jumalapeade asemele. Naisepea otsmikku kaunistab eefeulehtedest pärg, mille leheroodud on kriipsupaari abil edasi antud. Silmades on täpselt sisse uuristatud pupillid, mis tõenäoliselt olid klaaspastaga inkrusteeritud. Paremal põsel on laiad kullatud triibud. Ka juuksed ja pärg on moodustatud kuldsest kattekihist. Külgmised juuksed ripuvad suurte lokkidena ning muunduvad allpool mõlemal küljel lõvikujudeks, mis kaela ümber lebavad. Lõvid on edasi antud profiilis, nelja näha oleva käpa, suure pea ja ammuli lõugadega. Lakk on stiliseeritud ning leegikujulisteks salkudeks vormitud. Lõvide all roomavad teokarpidest kaks madu. Neil on lõvipeed orientaalsele kunstile tüüpiliste kortsudega nina ja silmade ümber. Suured lakasalgud lähevad vähehaaval üle soomusteks, mille ümarad otsad on pea poole — seega liikumissuunale vastupidises suunas —, et madu saaks teokarpi tagasi tõmbuda. Säärekaitse altimises osas on maod lõvi-greifipeadega, mille lakk moodustab poolkaare, nagu orientaaelses kunstiski. Üht neist madudest ründab suurte küüntega kotkas. (Ivan Venedikov.)

Hellenistliku kullassepakunsti tõeliseks meistriteoseks oli aga naise skeleti juurest leitud kuldehe. Noore naise kolbal oli kullast pärg. Kahest õlipuuoksast koosneva pärja kõik 160 lehte kui ka 28 vilja olid töödeldud kahest kullakangist, seega oli kummagi oksa jaoks kasutatud kullakangi ühes tükis. Neil polnud ühtki jootekohta ning nad kaalusid kokku 250 grammi. Taoline samast ajast pärinev pärg leiti ka teisest küngaskalmest Rozovetsi juures Lõuna-Bulgaarias.

Oma peene filigraantehnika poolest on suurepäraseks ka surnu kõrvaripatsid, millele ei kujult, süžeelt ega ka tööluselt samaseid polnud Bulgaarias varem leitud. Kõrvaripatsid koosnevad kahest osast. Ülemise osa moodustab ketas fantastiliste rosettide, spiraalide ja ühe pärlikepikesega. Selle küljes ripub kuldtraadiga kinnitatud alumine osa. See on poolkuukujuline ning samuti pärlite ja spiraalidega kaunistatud. Rosettiderea alumise serva küljest ripuvad pikkade ketikeste otsas tammetõrud. Alumise osa sirbikujulises väljalõikes on sireeni kujutis. (A. Venediktov.)

Skeletilt ja vahetult selle ümbert leiti palju mulgustatud kuldplaadikesi, rosette ja nõope, mis kahtlemata tõendavad, et «Traakia printsessi» rõivad olid rikkalikult kullaga kaunistatud. Klaaspärlitest kee täiendas tema ehteid, mille hulka kuulusid ka puhtast kullast nõelad ja pronkspeegel.

Teine Vratsa matmispaik oli vaid sümboolse tähendusega. Surnu pea asemel lebas kuldne diadeem, silmi tähistasid kalliskivid ja suu oli kujutatud seitsme kullatera abil.

VÜRSTIRUUM ALLILMAS

Kazanlaki haudehitis maailmakuulsas Bulgaaria Rooside orus kuulub Bulgaaria tähtsamate kultuurilooliste vaatamisväärsuste hulka, veel enam, ta heidab rohkem kui ükski teine mälestis Balkanil valgust hellenistliku Traakia kunstile ja vaimuilmale. Haudehitis avastati juhuslikult 1944. aastal. Maa-aluse õhukaitsevarjendi kaevamisel väikesesse puudega kaetud künkasse sattusid ühe lennuväeüksuse sõdurid rohmakalt taotud kividega kinnimüüritud käigule. Nad tegid sissepääsu vabaks ning pääsesid kitsasse madalasse käiku, mille lõpus üks mahakukkunud graniitplaat teed takistas.

Poolpimedas *dromos*'es (pikas koridoris) avastasid nad teise juurdepääsu ümarasse ruumi, mille seinad olid maalingutega kaetud. Rohkem nad ei leidnud, ka mitte surnute jäänuseid, mida nad oletasid. Elanikkond tundis küngast üldiselt kui surnuküngast, kuhu olevat 18. sajandil maetud türki paša.

Sõdurid ei aimanud, et nad olid leidnud hellenistliku epohhi kunsti aarde. Nad ei hakanudki selle üle pead murdma. Tõllal käis ju sõda ning venelased liikusid juba Bulgaaria poole. Sel ajal võis küll vaevalt loota, et keegi leiupaiga kaitsmise eest hoolt kannab. Inimestel oli viimasel sõja-aastal teisigi muresid. Peale selle oli oht, et provisoorselt õhukaitsevarjendiks muudetud haudehitis õhurünnakute läbi kannata saab. Kuid kõik läks teisiti. T. Tšorbadžiiski, väikese muuseumi direktor Kazanlaki linnas, mis bulgaarlaste vabadusvõitluses türklaste võimu vastu aastail 1877—1878 Šipka kuru kangelaslikul kaitsmisel tähtsat osa oli etendanud, kuulis leiust ning tegi korralduse esimeste hädavaajalike kaitseabinõude rakendamiseks. Peale selle läks tal ka korda sõjaväekomandot veenda korralduse andmiseks, et haudehitisest välja kolitaks. T. Tšorbadžiiski laskis künka täielikult ära kanda ning alustas otsekohe haudehitise põhjalikku puhastamist ja seinamaalingute esimest provisoorset konserveerimist. Seejuures tegi ta tahtmatult raske vea. Kolme meetri pakuse kaitsva mullakihi äravedamine seadis seinamaalingud nimelt tõelisse ohtu, sest nad sattusid nüüd pärast aastatuhandeid kestnud loomulikku konserveerimist korraga tugevate temperatuurikõikumiste ja päevavalguse kahjuliku mõju kätte. Selle tulemusena kristalliseerusid soolad pealispinnale välja ning värvide kvaliteet halvenes. Kõik see nõudis kiireid meetmeid. Kohe pärast sõja lõppu püstitati hädapärane kaitsehitis, mis haudehitist kõige hullemate ilmastikuolude eest kaitsma pidi. Siis algasid materjali ja haudehitise struktuuri uurimised. Seejärel analüüsiti

jätkuva hävimise põhjusi ning 1960. aastal püstitati haudehitisele uus kaitserajatis.

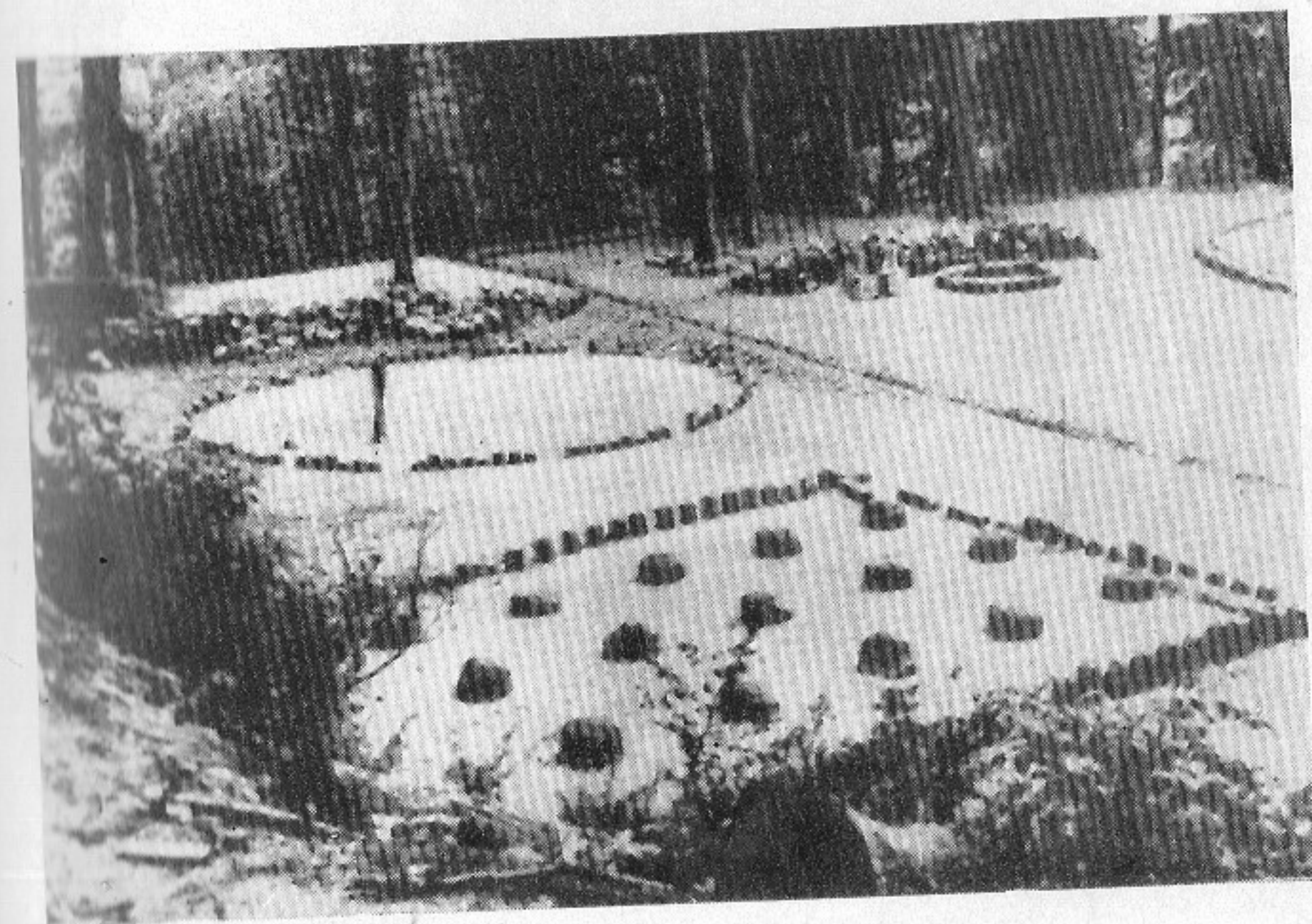
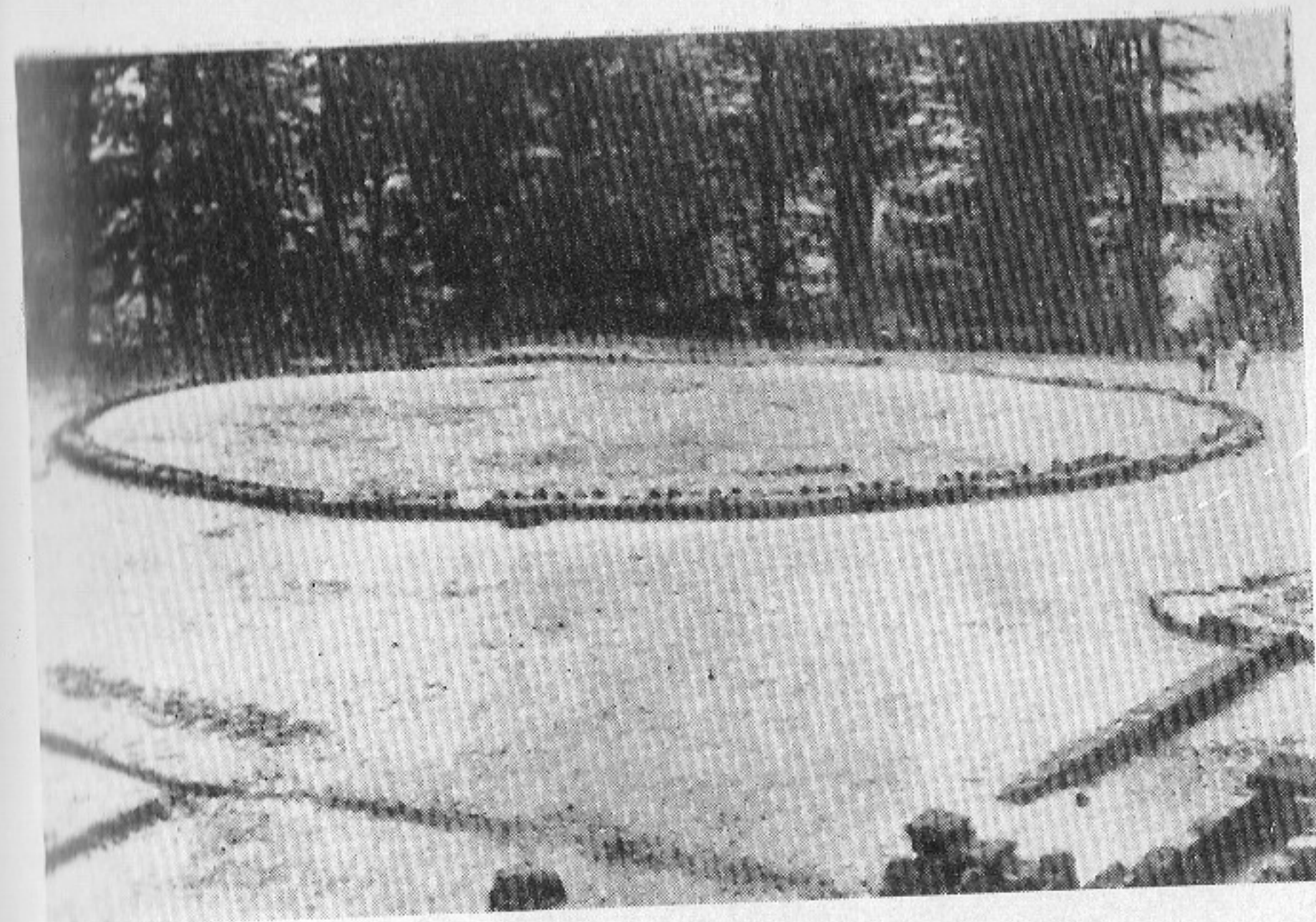
Sellest ajast alates reguleerib kliimaseade temperatuuri ja õhuniiskust. Ometi pole värvide edasise lagunemise oht veel välistatud. Bulgaaria ja rahvusvahelised konserveerimisspetsialistid püüavad juba aastaid teha kõik, et seda ainulaadset ajaloolist dokumenti järelpõlvedele säilitada. Et haudehitise massiline külastamine oleks põhjustanud seinamaalingute edasist kahjustumist, rajati 1974. aastal originaali lähedale täielik loomutruu koopia. Haudehitis ise jääb seega jälle pimedasse.

Kazanlaki haudehitis koosneb neljakandilisest eesruumist (kuhu toona oli maetud kaks hobust), ühest väikesest *dromos*'est ja ühest mitte väga suurest hauakambrist. Arvatakse, et hauakambrit rüüstati mitmel korral juba antiikajal. Olgugi et ehitised olid püstitatud telliskividest, pole ta kuppel ehtne, vaid kunstlik mesilastarutaoline moodustis. Hauakambrisse olid arvatavasti maetud mees ja naine.

«Ainulaadsed selle monumendi juures pole teadlaste arvates ei tema arhitektuur ega ka sealt leitud hauapanused, vaid seinamaalingud. Kolmanda sajandi alguses e. m. a. oli see kunst niihästi Kreekas kui ka Väike-Aasias laialt levinud. Seinamaalingud dekoreerisid tollal nii paleesid ja linnuseid kui ka aristokraatide hauakambreid. Itaalias on etruskide hauakambriid need, mis lubavad seal seinamaalingute leviku suhtes järeldusi teha. Balkani poolsaarel on Kazanlaki haudehitis ainus selle žanri tervelt säilinud esindaja hellenismiajastust. Koridori seinamaaling kujutab kahe armee kohtumist, kes aga ei võitle. On päris ilmne, et kunstnik jäädvustas siin tõenäoliselt suure poliitilise tähtsusega sündmuse, millest haudehitis puhkav aristokraat oli osa võtnud. Ümmarguses hauakambris seisavad alumise suure friisi keskpunktis üks mehe- ja üks naisekuju. Mees istub puuviljaga kaetud laua ees ning tema kõrval troonistmel on ta naine. Mõlemal on peas lillepärg. Mees hoiab käes pokaali. Rõivaste voldid ja troon on kujutatud täpselt samamoodi, nagu seda leiame ka samast ajast pärinevail kreeka hauakividel» (I. Venediktov).

Olgugi et haudehitis tundub olevat läbi ja läbi kreekapärane, on ta oma arhitektuuriliselt põhikontseptsioonilt jäänud traakia-päraseks, ning on ka huvitav, et maalingutel on sama sisuväljendus nagu suurte Pärsia küngaskalmete omadelgi — surnu ülistamine üksteise taga seisvate isikute pika protsessiooni kaudu, mis veel kord kinnitab tihedaid sidemeid Traakia ja Väike-Aasia vahel. Kõike seda kujutatakse küll kreeklaste kunstiliste arusaamade kohaselt, kuid ikkagi jääb haudehitis oma vaimult «idamaiseks» teoseks.

See pole juhuslik, vaid pigem sümptomaatiline hellenistliku Traakia vaimsele ja kultuurilisele orientatsioonile, mis polnud



Sarmizegetusa — suur päikesepühamu

Väike päikesepühamu



Pronkskiiver Brjastovetsist, Burgase rajoon. Valmistatud umbes 2. sajandil m.a.j. Kõrgus 19,7 cm

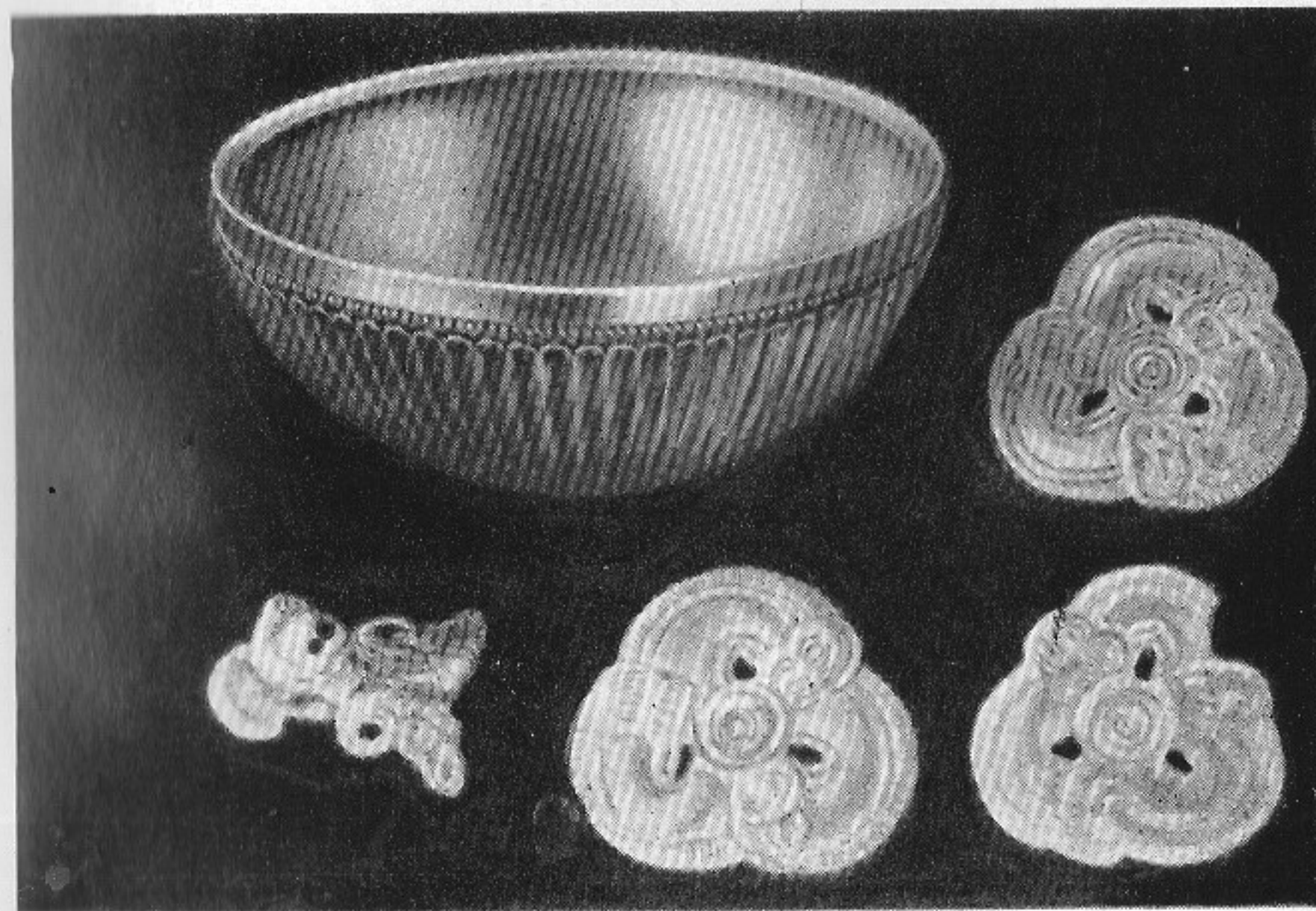


Kazanlaki haudehitis (3. sajand m.a.j.)

Staeen Traianuse sambal



Raudrüü ja kiiver, mõlemad pronksist. Kiiver on valmistatud 6. sajandil e.m.a., raudrüü umbes aastal 450 e.m.a.



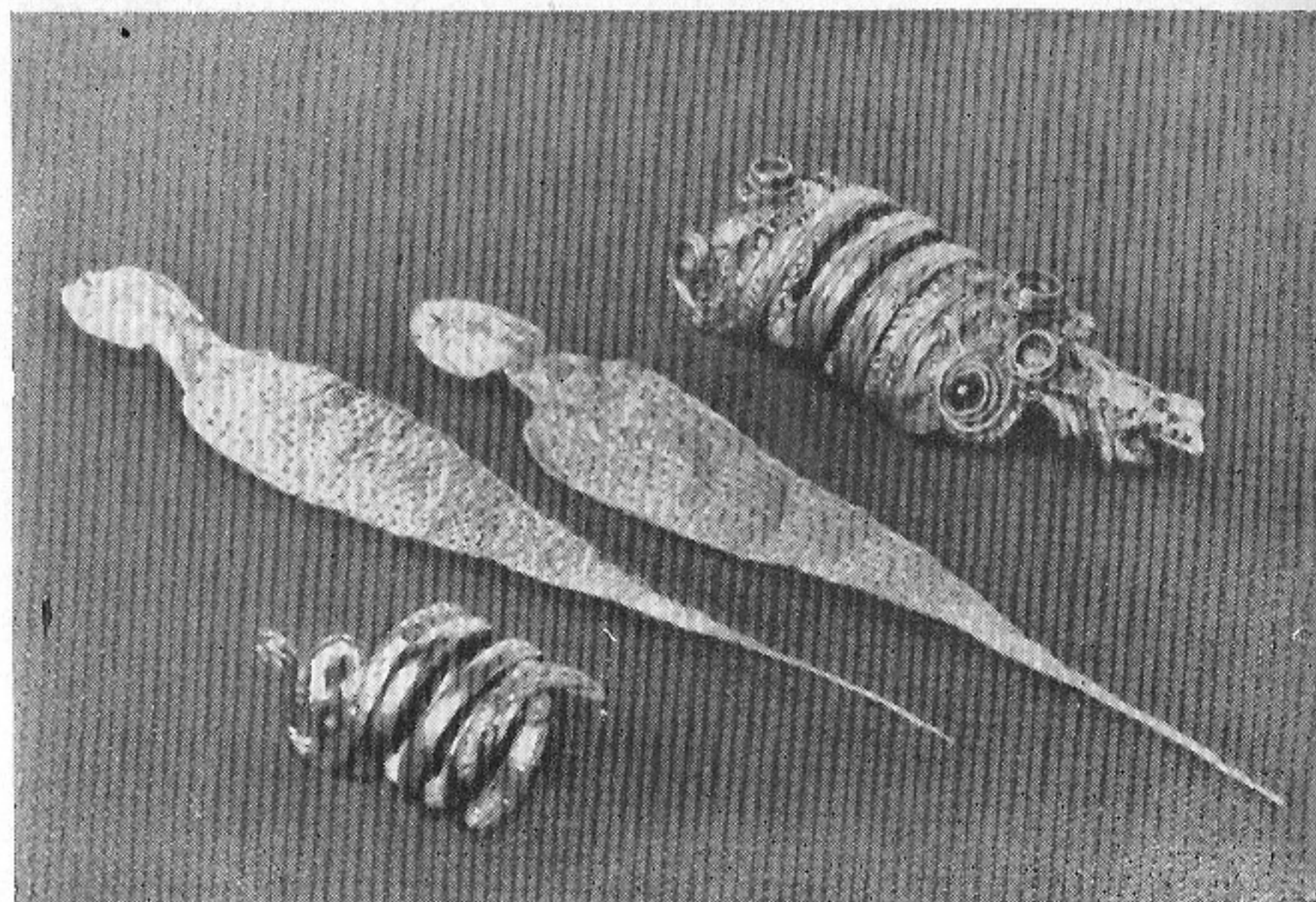
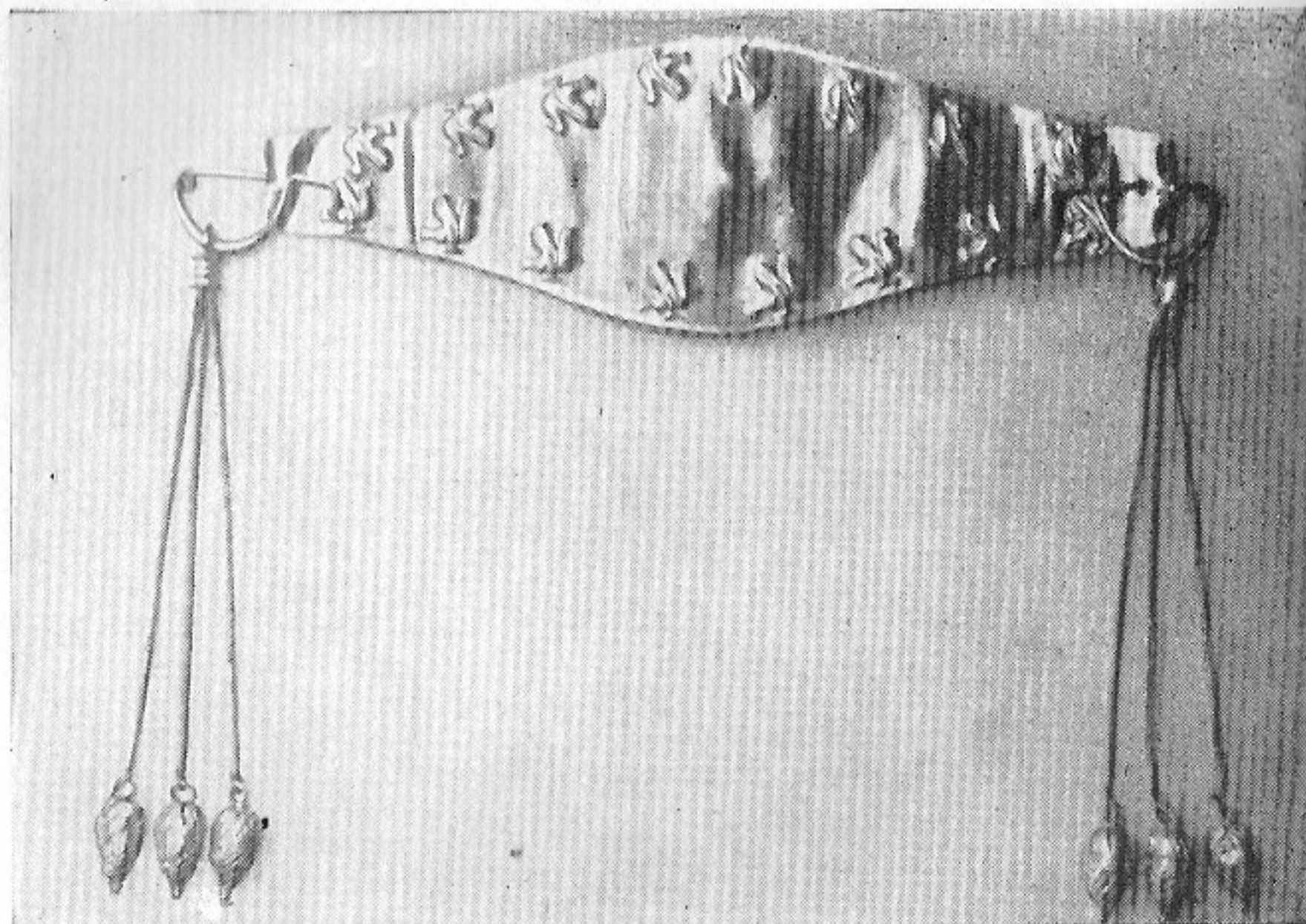
Phalera Gallitše hõbeaardest (2.—1. saj. e.m.a.)
Hõbeplaat ja aplikatsioonid Mezekist (5.—4. saj. e.m.a.)



Jalakaitse detail Vratsast



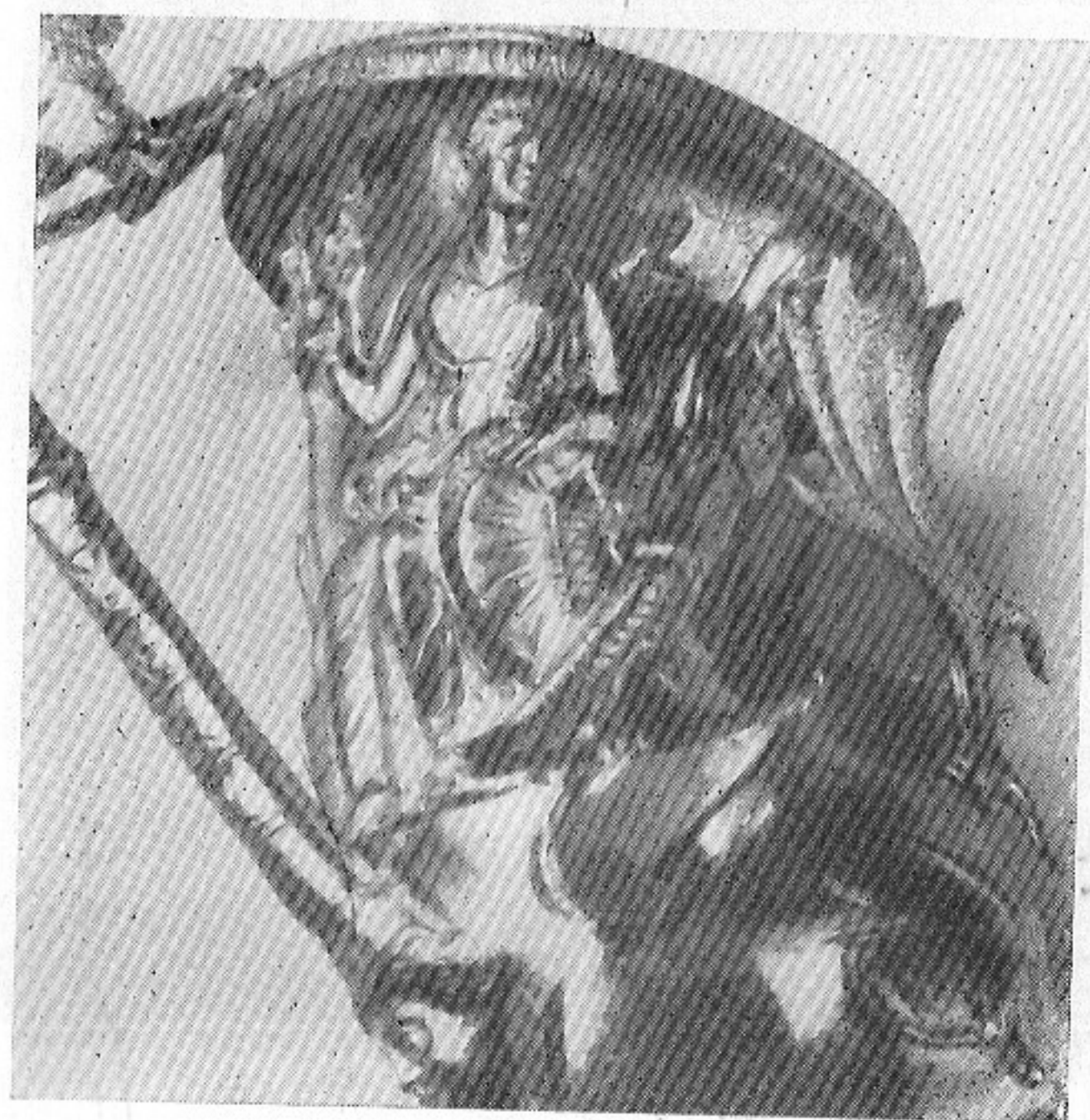
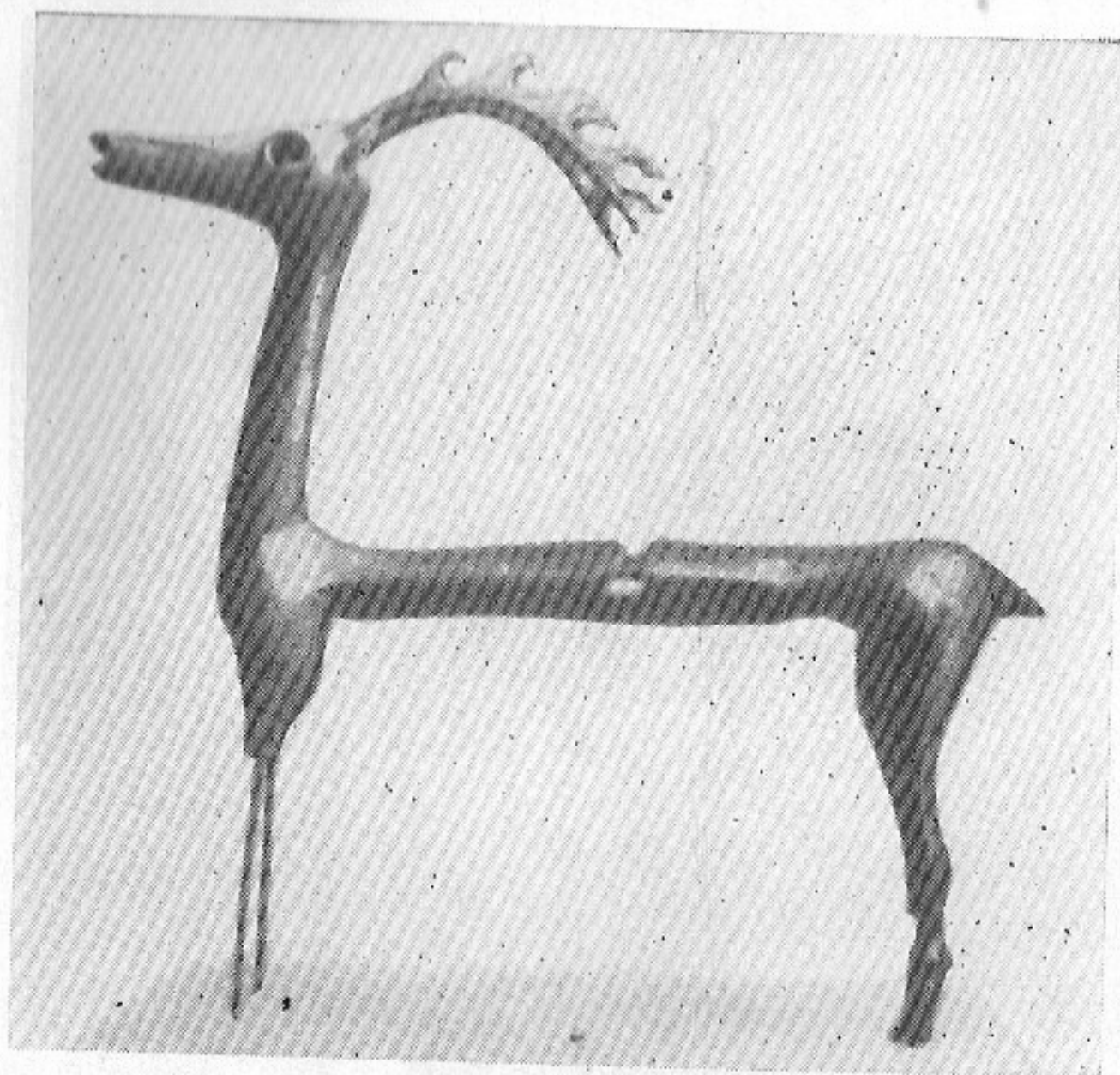
Kilver Agighioli aardest



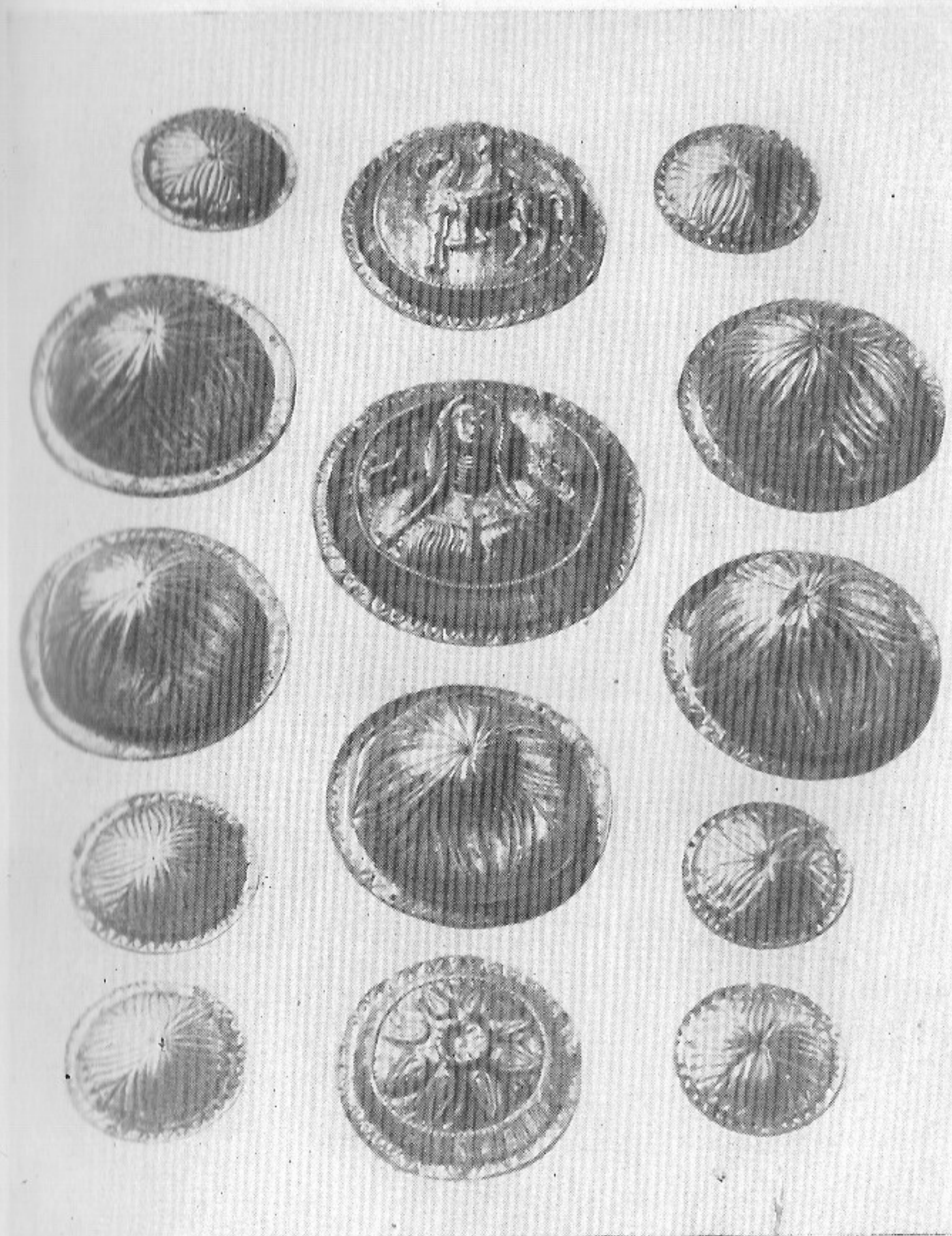
Pektoraal Mušovitsast, Plodivi raj. (6. sajand e.m.a.)
Nessebari kuldehted (4. sajand e.m.a.)



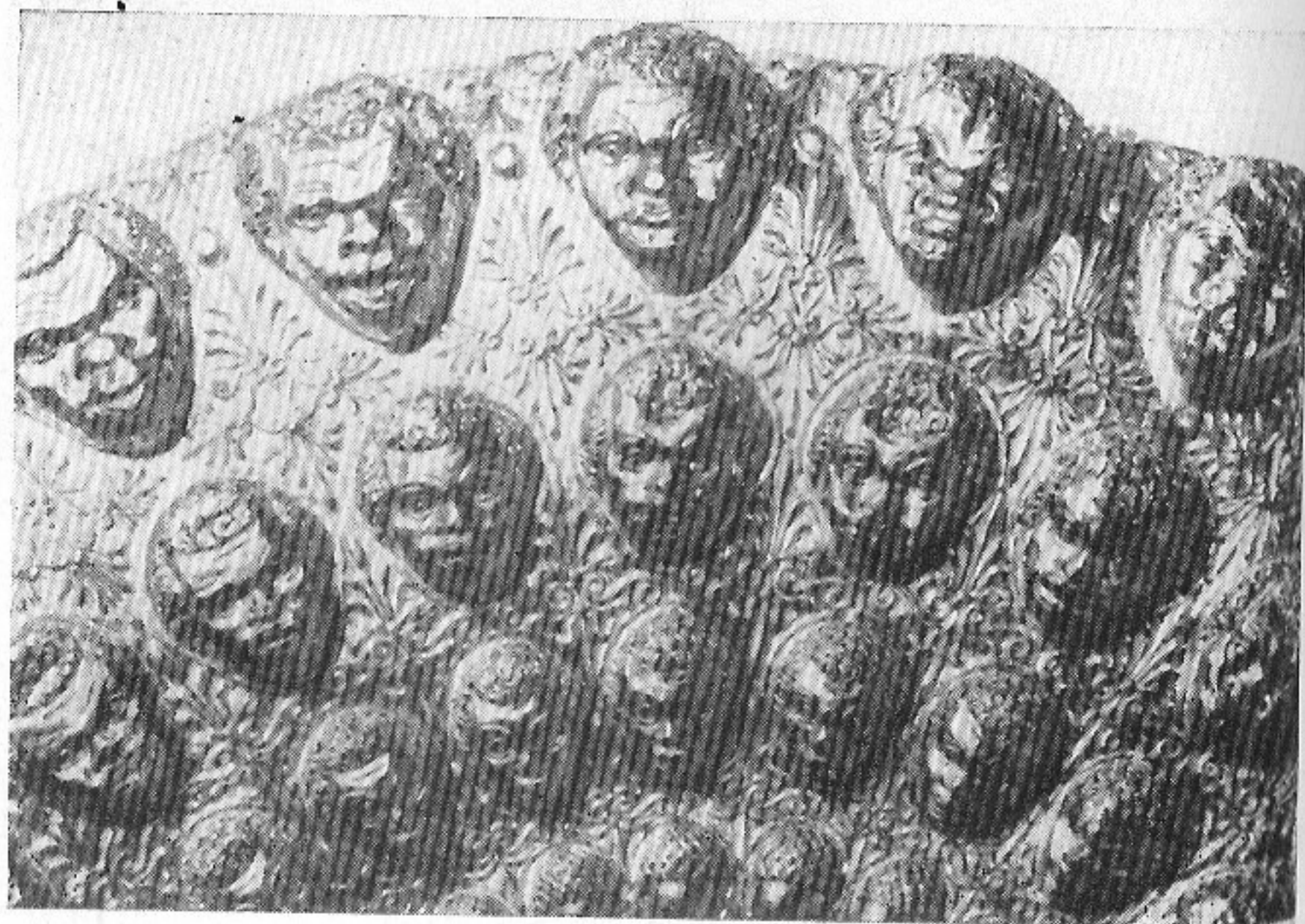
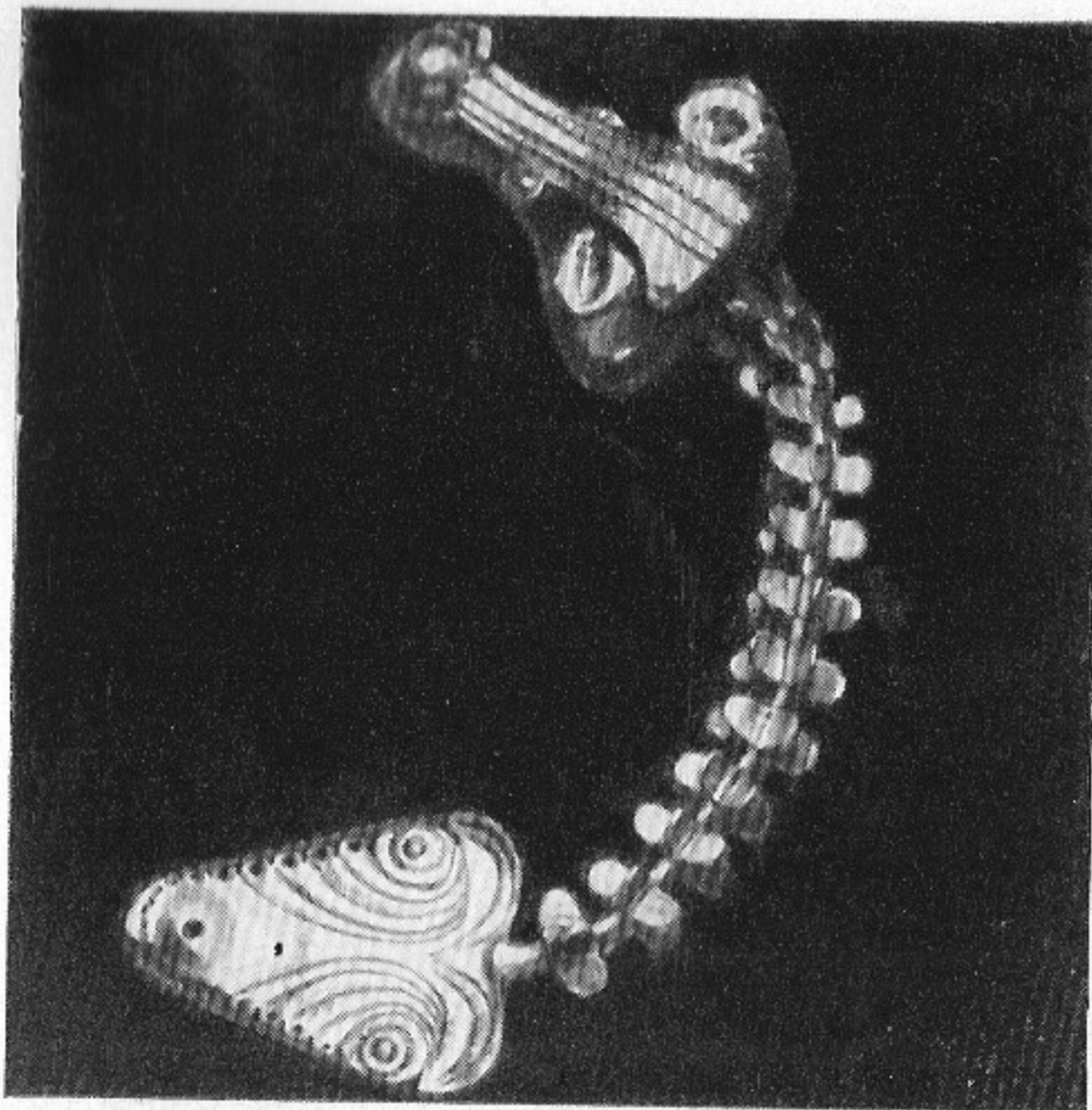
Kuldkörvarõngad Vratsast, pikkus 7,3 cm.



Pronksist hirvekujuke (7. sajand e. m. a.)
Hirvepeakujuline *rhyton* Panagjurište kulla-aardest



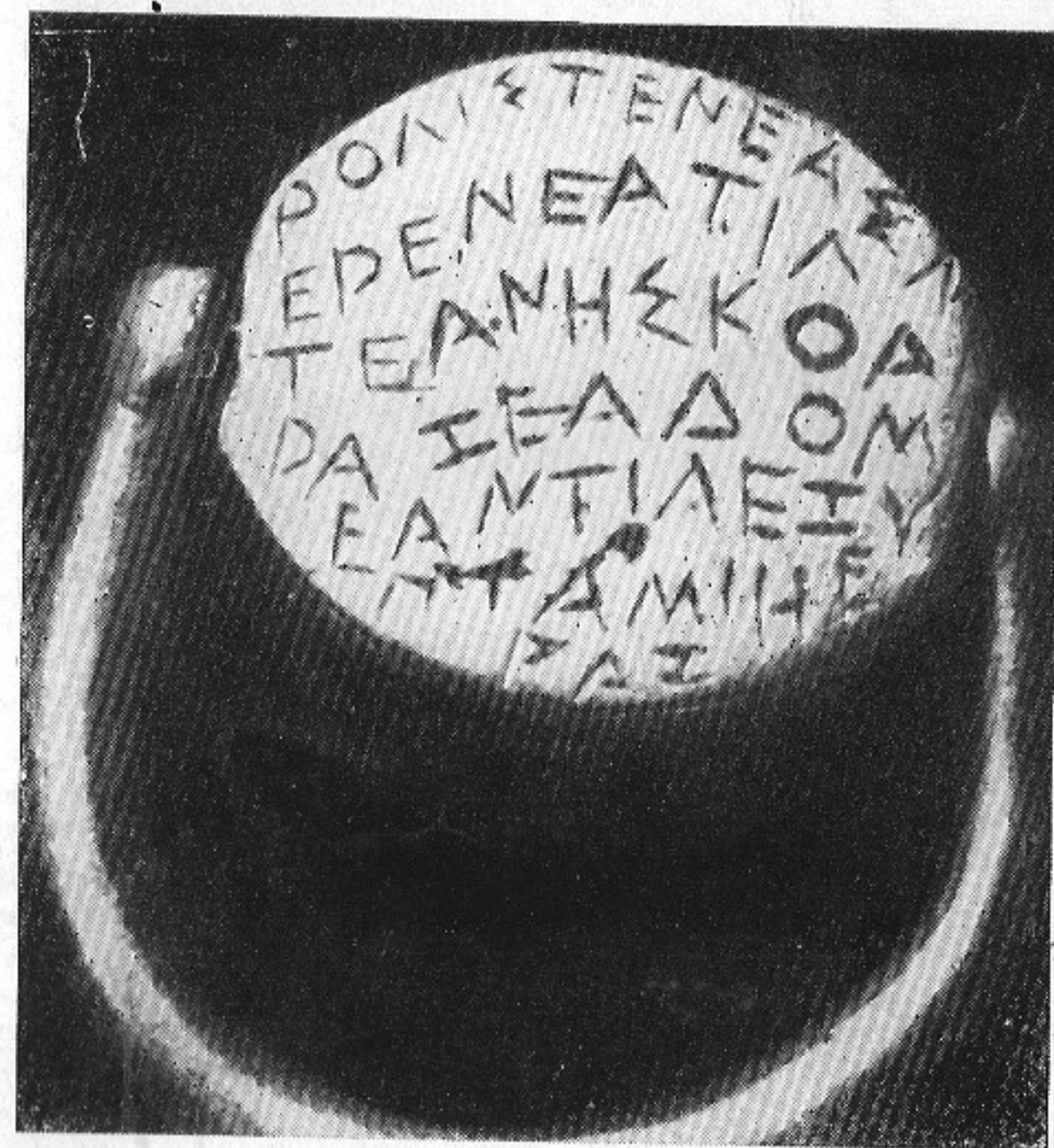
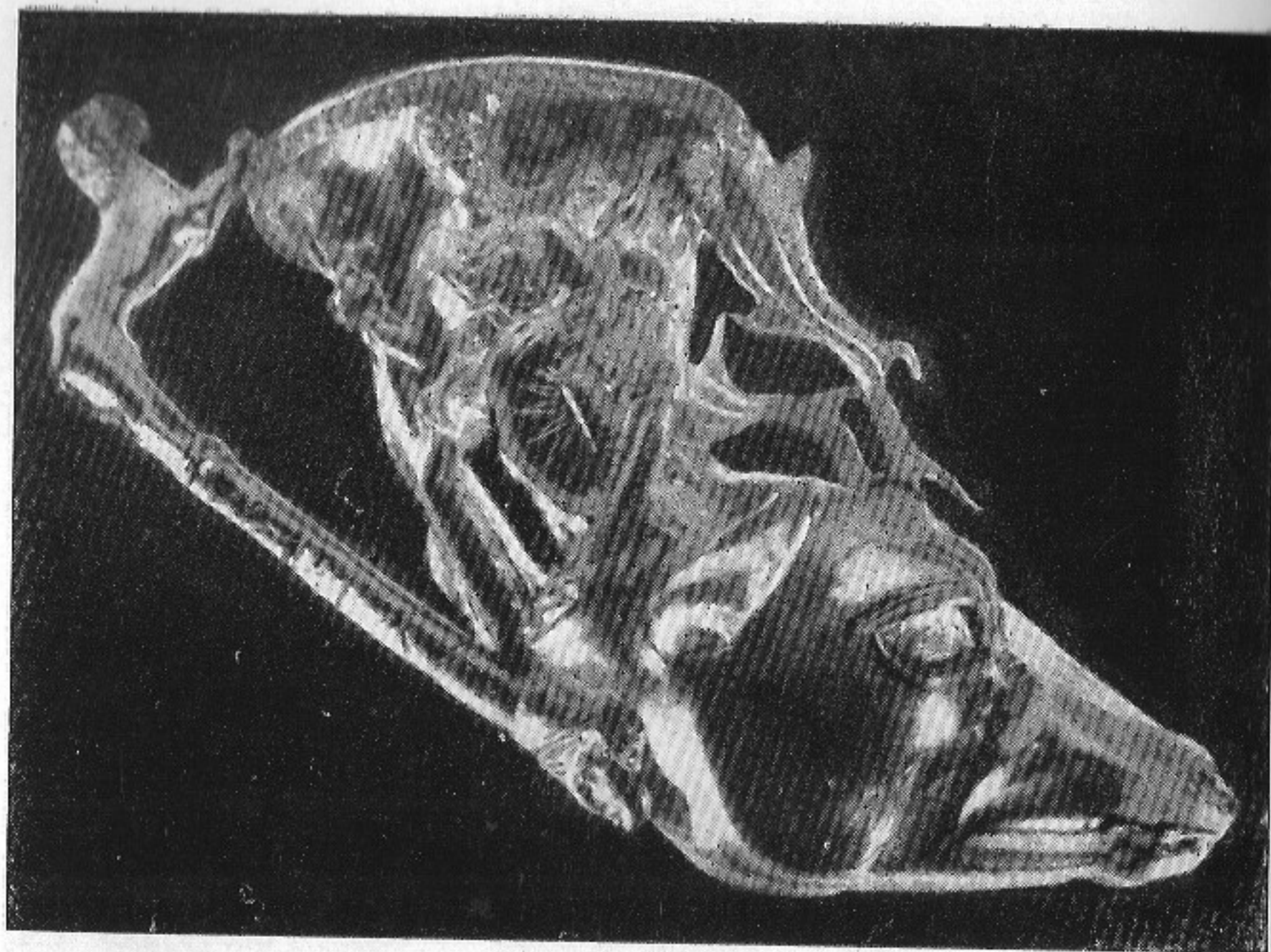
Galitõe hõbeaare (2.—1. sajand e.m.a.)



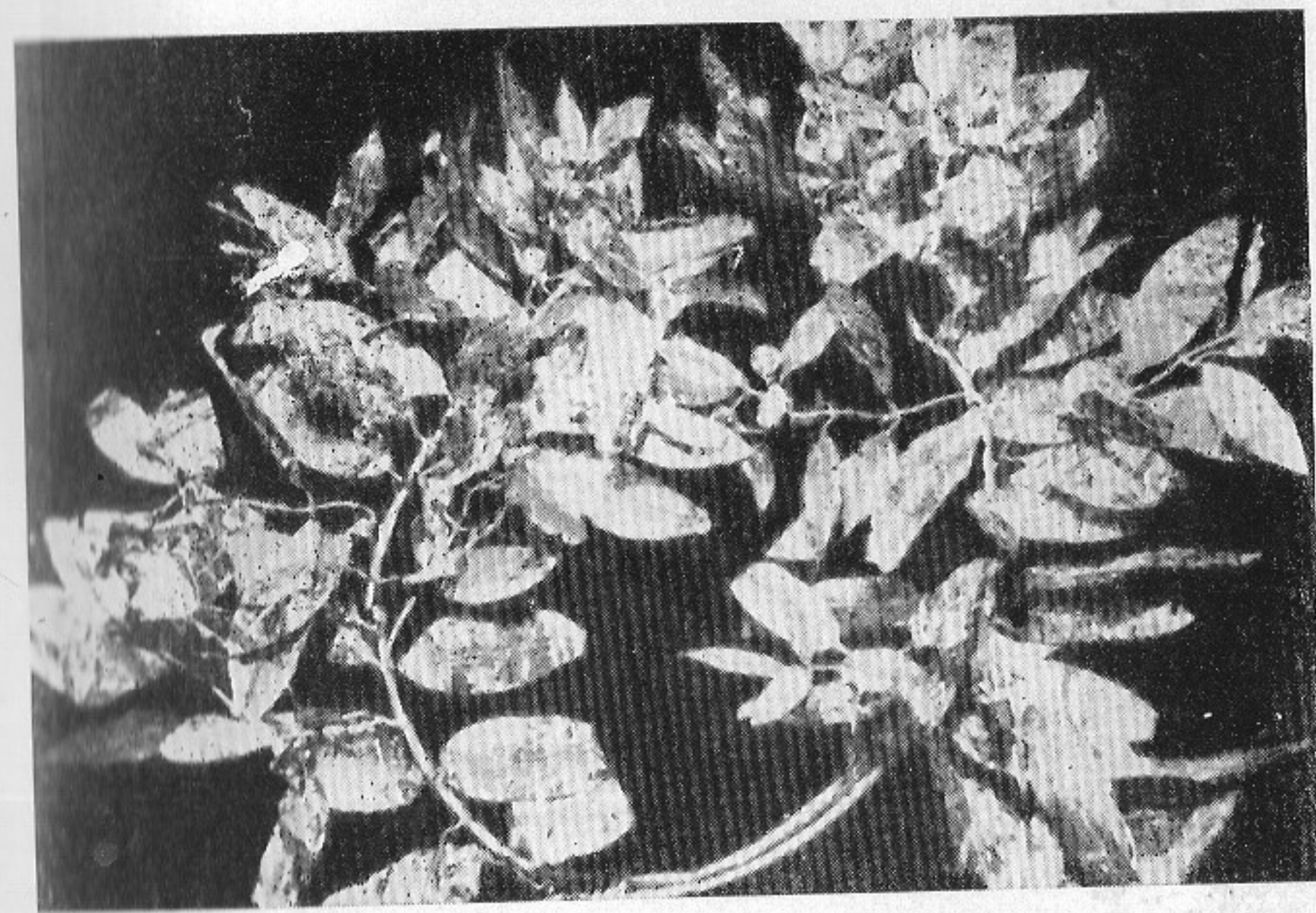
Hõbedane rinnanõel Lomi ümbrusest (Põhja-Bulgaaria)
Kuldplaat Panagjurište aardest (3. sajandi algus e. m. a.)



Mezeki vürstihaud (4. saj. e. m. a.)



Kullast joogikarikas Panagjurište aarde hulgast
Sörmus Ezerevost (5. sajand e.m.a.)



Phalera Letnici aarde hulgast; 4. sajandi keskpaik e. m. a.; kullatud, kõrgus
5 cm
Kuldehe Vratsast (4. sajand e.m.a.)



Panagjurište kulla-aare: kahe kõrvaga kruusi kujuline jooginõu

mitte niivõrd pilguheit lõunasse, Kreeka mandri poole, vaid tule-
nes pigem seostest Väike-Aasia kreeklastega, kes oma vahetute
kontaktide tõttu idamaa rahvastega sarnanesid oma mentalitee-
dilt traaklastele.

Sellele Euroopa ja Anatoolia vahelisele seosele, mis Traa-
kias juba mäletamatuist aegadest eksisteeris, osundab ka tõik,
et kuskil mujal Balkani ja Egeuse alal pole nii palju hauakün-
kaid kui Bulgaarias. Nendest saadud leiud kriipsutavad alla
Traakia tugevat etnilist ja kultuurilist ühtsust Väike-Aasia ja
Musta mere rahvastega. Küngaskalmed on Rumeenias niisama
haruldased nagu tänapäeva Kreekaski.

Seni on Bulgaarias arvele võetud ligemale viisteist tuhat
küngaskalmet. Tõenäoliselt oli neid varem veelgi rohkem. Pal-
jud aga laastati hauarüüstajate ja varanduseotsijate poolt juba
möödunud sajandil ning hävitati. Kuivõrd süstemaatiliselt mõned
hauarüüstajad seejuures tegutsesid, seda võisid arheoloogid
tõendada Rooma ajast pärinevast küngaskalmest leitud sarko-
faagi näite najal. Kindlalt suletud sarkofaagil oli ühel küljel
ümmargune auk, mille otstarvet teadlased esialgu kuidagi sele-
tada ei suutnud. See oli liiga väike selleks, et inimene saanuks
sealt läbi pugeda, ning liiga suur käe sissepistmiseks kiire röö-
vimise eesmärgil. Et skelett ja hauapanused olid puutumata,
tulid arheoloogid pärast täpset uurimist järeldusele, et salapära-
sel aval oli vaid üks otstarve — varas pistis selle kaudu pea
sarkofaagi ning kui ta nägi, et siit midagi võtta polnud, jättis
ta haudehitise puutumata.

Traakia matmispaikade puhul on meil tegemist nõndanime-
tatud võlvhaudadega, mis enamasti ehitati kividest ning see-
järel kaeti mullaga. Ainult Kazanlaki ja Seuthopolise haud-
ehitised on põletatud tellistest. Nende eelkäijateks olid vara-
se Hallstatti ajastu dolmenid, mis püstitati Bulgaarias umbes
12. sajandil e.m.a. Hellenismiajastu haudehitised olid üldiselt
ümmargused. Kus nad seda pole, ei tähenda see ka midagi eri-
list — kohalik ehitusmeister polnud lihtsalt suuteline kompli-
seeritud täisümarat võlvi ehitama.

Tegeliku matmispaiga juurde viivad pikad koridorid, kust
pääseb ka kõrvalruumidesse, kuhu sageli maeti loomi. Oma
kavatiselt on küngaskalmed, mida traaklased kasutasid juba ala-
tes 8. sajandist e.m.a., nii suuruse, materjalide kasutamise, kup-
lite arhitektuuri kui sisustuse poolest erinevad. 3. ja 4. sajandil
e.m.a ilmneb ka selge lihtsustamise tendents. Kalmuküngas
koosneb veel vaid ühestainsast ümmargusest hauakambrist sis-
sepääsu vastas paikneva sarkofaagiga. Mõned hauakambrid on
ainult kahekordsete puitseintega, mille vahe on täidetud kivi-
klibuga. Neid on tänapäeval raske leida või uurida, sest arhi-
tektuurilisi jälgi neist vaevalt veel on jäänud. Kui puit kōdu-
nes, varises konstruktsioon kokku ning aastatuhandete jooksul
muutus inimkäte loodud haudehitis jälle tükikeseks loodusest.

MEZEKI VÜRSTIHAUD

Kõige suurem Balkani poolsaare idaosas seni avastatud kün-gaskalme on Lõuna-Bulgaarias Haskovo linna lähedal Mezeki juures asuv Mal tepe haudehitis. Matmispaik on 30 m pikk, üksteist meetrit kõrge ja *dromos*, mis matmispaika ühe väiksema ja ühe suurema eesruumi kaudu välisilmaga ühendab, on roh-kem kui 20 m pikk, 1,55 m lai ja 2,60 m kõrge. Sissepääs hauda oli suure kiviplokiga suletud ja *dromos*'e võlv trepitaoliselt kividest üles laotud. Kalmukünka läbimõõt on 90 meetrit. Seda vägevast mullaküngast, mis oli hauakambri ja koridori võlvidele kuhjatud, ümbritseb viie meetri kõrgune jämedalt klombitud kiviplokkidest müür. Mal tepe haudehitis püstitati 4. sajandil e.m.a. ning ta meenutab suuresti Mücke haudehitisi, mis ümmarguselt tuhat aastat varem rajati Kreekas ja Väike-Aasias.

Olgugi et teadlased juba alates haudehitise avastamisest kuuekümnendate aastate alguses sellega küllaltki intensiivselt tegelevad, on hauaküngas ikka veel täis lahendamata mõistatusi. Mal tepe näis täiesti puutumatu, kui arheoloogid oma välja-kaevamisi alustasid. Kui nad aga haua sisemusse jõudsid, pidid nad oma suureks imestuseks konstateerima, et arvatavasti juba kaks tuhat aastat enne neid olid siin võõrad käed kallal käinud. Matuse osad polnud enam nende jaoks ettenähtud paigas ning seismises hauakambris puudus surnu põrm. Kohal oli vaid tema rauast, suurepärase hõbedast sepistatud pektoraaliga (rinnakil-biga) soomussärk, samuti kullast nõopide ja ehisplaatidega hobu-seriistade jäänused, mis meenutavad traakia aadlisuguvõsade poolt juba vanadest aegadest harrastatud rüütlitiili, nagu seda esmakordselt kohtame Homerose jutustustes traakia kangelasest Rhesosest.

Et paljudest hinnalistest hauapanustest, alates imeilusate atika vaasidega ning toredate kuld- ja hõbenõudega kuni suur-suguste sisustuse hulka kuuluvate esemeteni, nagu lambid, lüht-rid ja toolid, selles maa-aluses surnuruumis midagi ei puudu-nud, ei tule hauarüüstamine arvesse. «Mõned teadlased,» märgib Ivan Venediktov, «põhjendavad leidude asupaiga muutumist parandustöödega, mis hilisematel aastatel ette võeti. Miks need vajalikuks osutusid, pole selge. Renoveerimistööd hõlmasid aga tervet haudehitise põrandat. Ainult kümme sentimeetrit pealpool esimest sillutist, mis polnud ei kõrvaldatud ega katki, on pan-dud uus kivipõrand, mis kattis ka *dromos*'e, kuigi hoopis suure-matest, hooletumalt ja jämedamalt töödeldud plaatidest. Kivi-plaat, mis varem *dromos*'e sulges, on juba põrandasse paiguta-tud.»

Pärast neid töid viidi hauapanused ning kaks kõrvalruumis üllesseatud urni jälle hauakambritesse tagasi, mitte aga selle surnu põrm, kelle jaoks see suurepärase matmispaik ehitatud oli. Kõik tööd näivad olevat tehtud suure kiiruga. Arheoloogi-

gid leidsid mõned hauapanused maapinnast, väljaspool kinni-müüritud sissepääsu. Need olid ilmselt sinna unustatud, seal-hulgas ka pronkslühter, mille vars on kaunistatud 22 cm kõr-guse tantsiva saatüri kujuga.

Lugu muutus bulgaaria arheoloogide jaoks veelgi salapära-semaks, kui nad pärast teise põrandakatte ülesvõtmist leidsid kummastki eesruumist ühe naisehaua või, õigemini öeldes pro-visoorse haua. «Peale põlenud luude,» meenutab professor Vene-diktov, «lebas seal kunstipäraseid kuldehteid ja teisi väiksemaid esemeid, ning pealegi vähem kui kümne sentimeetri paksuses mullakihi mõlema põranda vahel.» Paistab, et mõlemad naised maeti nende perekondade poolt salajasse hauda hirmust vöö-raste rüüste ees. Kas sel puhul ka mehe maised jäänused eemal-dati, et neid vaenlase teotamise eest kaitsta või oli mees üldse vaid sümboliseelt maetud, see jääb küll igavesti saladuseks. Bul-gaaria arheoloogid oletavad, et matmispaiga laskis Makedoonia Philippos II ajal ehitada mõni traakia hõimuvürst. Pole võimatu, et Mal tepesse on maetud Amatokos, viimane vaba odrüüside valitseja või tema järglane Teres, kes suri Aleksander Suure valitsemisajal.

MATUSED ILMA PISARATETA

Traaklaste matmiskultus oli juba Homerose ajal väga kindla-ilmeliselt välja arenenud. Arheoloogilised leiud ja antiikauto-rite jutustused kinnitavad, et traaklased matsid hellenismiajas-tul oma surnuid erakordse tseremoniaalsusega, andes neile kaasa kunstipäraseid hauapanuseid. Nende surnurituaal oli rõõmsa-meelne ja pingevaba. Nad ei valanud surnu pärast pisaraid.

Rikaste haudasängitamistseremoonia kohta on meil olemas andmeid tänu Herodotosele. Surnut hoiti kolm päeva lautsil, siis ta põletati või laip maeti maha. Olenemata sellest, kas surnu sängitati mulda või põletati, paigutati rikaste maised jäänused hauakambritesse, mis meenutasid maa-aluseid saale. Hauakamb-rite peale kuhjati mullakünkad. Seejärel korraldati võistlusi, kus üksikvõitjaile kõige suuremaid auhindu välja pandi.

Rõõmus meel, millega traaklased oma surnuid matsid, tule-neb Herodotose arvates nende religioosset kujutelmast, mille kohaselt surnu pärast maapealse elu pahesid allilmas igavesele õndsusele vastu vaatab. Ta pajatab Traakia trauside kohta: «Vastsündinu ümber istuvad sugulased ja kurdavad, kui palju häda tal oma elus kannatada tuleb. Seejuures loevad nad üles kõik inimlikud hädad ja viletsused. Surnut aga matavad nad naljatades ning loetlevad seejuures, kui paljudest pahadest asja-dest ta nüüd pääsnud on, elades siitpeale täielikus õndsuses.»

Nende pigem lõbusate kui nukrate matmiskommete vaimsete-religioosete põhjuste suhtes lähevad teadlaste arvamised lahku.

Viini ajaloolane Tomaschek hindas surma üle rõõmustamise kommet kui «tõendit trauside madala vaimse ja majandusliku seisundi kohta», kuna aga tuntud bulgaaria trakoloog Kazarov seletab traakia iseäralikke matusetseremooniaid traaklaste usuga, et surnu pärast maisetest hädadest vabanemist elab õnnelikumat elu jumalate juures. Saksa vana aja eriteadlane Joseph Wiesner, kelle suureks teeneks on see, et ta traaklased Euroopa kaasaegse antiikajauurimise vaatevälja tõi, arvab et trausidel seostus usk surematusse veel silmatorkava põlgusega maise elu vastu, nii et nad surma ei kartnud, vaid võtsid seda kui eeldust üleminekuks õnnelikumasse ellu. Selles seoses tuleb vaadelda ka traakia hõimude surmapõlgust verises võitluses, mille kohta on tõendeid kuni Traakia hilisajani välja.

Ükspuha, kas kaldutakse ühe või teise kaalutluse poole, jääb tõsiasjaks see, et traakia matuseriitused on eripärane nähtus hellenismiajastul. Nad annavad juba märku vaimsest hoiakust, mis hiljem tõi kaasa uskumuse inimhinge surematusse. Kui varem võidi küll mõelda igavesele elule pärast surma, särasel kujul, nagu kreeklased ja teised rahvad seda allilmas ette kujutasid, — ning ei tule imestada, et joomahimulised traaklased allilmas viibimisest igavest purjusolekut lootsid —, siis ajapikku kristalliseerus kõige esiti geetide juures välja hoopis teistsugune arusaam: keha sai traaklasele surelikuks, tema hing aga surematuks. Ning nõnda oli surm neile sama endastmõistetav kui sündiminegi.

Pärast matuseid, mille juures ka loomi ohverdati, toimusid suured joomapeod, mis sageli kõigi osavõtjate täieliku purjajäämisega lõppesid. Xenophon jutustab, et odrüüsid matsid pärast lahingut oma surnud ühiselt, «seejärel palju veini jõid» ja suuri hobuste võidusõite korraldasid. Ka hobuseid ohverdati matuste puhul, kuid mitte nii suurel hulgal kui sküütide juures.

«Arheoloogilised leiud näitavad selgesti erinevust sküüdi hobunomaadluse ja traaklaste rüütelliku suursugususe vahel, mille traditsioon vanasse aega tagasi ulatub» (J. Wiesner).

Traaklaste juures esines ka igivana komme ohverdada surnule tema lemmiknaine, et see lahkunut allilma saata saaks. «Igal mehel on palju naisi. Kui nüüd mees sureb, läheb naiste hulgas suureks vaidluseks lahti. Ka surnu sõbrad võtavad sellest innukalt osa, et kindlaks teha, missugust naist surnu kõige rohkem armastas. Kellele niisugune au omistatakse, see tapetakse tema kõige lähemate omaste poolt meestest ja naistest koosneva piduliku saatjaskonna juuresolekul ära ning maetakse koos abikaasaga. Teised naised on väga õnnetud, sest see on nendele suurim häbi» (Herodotos).

Nii hull see asi häbiga küll vist polnud, kui uskuda teisi antiikajast pärinevaid teateid, mille kohaselt näiteks odrüüside matmiskultuse hulka kuulus see, et surnu sugukonna mehed

austasid surnut mitte ainult oma osavõtuga peiedest või hobuste võidusõidust, vaid ka teise, üsna iseäraliku tavaga — nad tulid täies relvastuses ning kinkidega koormatult surnulõkke äärde ning deklareerisid; et tahavad oma surnud käskijaga võidelda või tema vaimuga rahumeeli kokku leppida järelejäänud naiste tuleviku suhtes. Selle tseremooniaga said noored lesed enamasti juba kohe pärast matuseid uue mehe. Sellest kombest kinnipidamise kohta on tõendeid ka geetide juures.

Väidetava vabatahtliku ja ihaldatud surma kohta nende naiste hulgas, kes lemmiknaistena olevat oma surnud meestele surma järele läinud, puuduvad seniajani kindlad arheoloogilised tõendmaterjalid. Ometi võime oletada, et selline inimeste ohverdamise viis — leskede põletamine Indias ulatub kuni meie ajani välja — oli üldiseks pruugiks. Siiski ei läinud lemmiknaise mõrvamine küll vist mitte nii libedalt ning sellega ei lepitud mitte ka nii rõõmsal meelel, nagu Herodotos seda oma kreeklastest lugejaile idealiseerivalt jutustab. On olemas autentseid teateid leskede tapmisest sküüdi, sarmaadi ja varaslaavi hõimude juures, mis vägagi kujukalt kirjeldavad, missuguse vägivalda ja brutaalsusega need sageli end meeleheitlikult kaitsvad naised lähemate sugulaste poolt ohvriks toodi, kasutades lühikest kahteralist nuga, nii nagu tehakse harakirit. Mõned teadlased aga arvavad, et traakia lesed muudeti enne ohvrisurma saatmist kuulekaks eriliste mürkide abil, mis muutsid «surma ihaldatavaks kui unelma».

ALGUSES OLID JUMALAD

«Traaklased,» ütleb Herodotos, «austavad vaid neid jumalaid: Ares, Dionysos ja Artemis.» Kuid juba järgmises lauses teeb ta olulist vahet traakia aristokraatia ja rahva vahel, kui ta seab: «Teistest kodanikest erinevalt austavad nende kuningad jumalatest kõige rohkem Hermest ja vannuvad vaid tema nimel; nad väidavad, et põlvnevad Hermesest.»

Kui nendest «ajaloo isa» sõnadest tõetera välja võtta, siis tähendab see mitte ainult valitsejate ja valitsetavate usu lahkuminekut, vaid ka mõlema sotsiaalse kihi funktsioonide erinevust traaklaste ühiskondlikus korralduses. Sõjajumal Ares on rahva peajumal, kellele järgneb Dionysos, meeleliste rõõmude jumal, ja Artemis (kelle taga peitub viljakusejumalanna Bendida). Kõik kolm jumalat on sõjakuse, meeleliste rõõmude ja viljakuse sünonüümideks, kajastades seega traaklaste mentaliteeti. See kehtis nii rahva kui ka kuningate kohta. Kuid kuningad seadsid teistest jumalatest kõrgemale Hermese, kõige mitmekülgsema ning küllap ka kõige vähem kohustava jumala. Ta oli jumal, kelle nimel vannuti ja kes sugupoolte üle valitses.

See eristaski traaklasi teistest rahvastest. Ning juba sellest eristamisest kasvas osalt välja nende võim.

Varase traakia religiooni kohta pole sama hästi kui mingeid kirjalikke allikaid. See, mida traaklaste religioonist teatakse, pärineb kreeka ja rooma autorite kirjeldustest ning hiljem suuremal määral ka arheoloogiliste uurimistööde tulemustest. Arheoloogia võimaldab meil traakia usundi- ja jumalate maailma jälgi mööda kuni varaste aegade tagasi minna. Näiteks valitses arvamus, et traaklaste juures nagu keltide, illüürlaste, kreeklaste, sküütide ja makedoonlaste juureski olid kombeks inimohvrid. Kuid alles mõned aastad tagasi puudus täpne arheoloogiline tõendmaterjal. Nüüd on seda mitmeti olemas. Mainigem vaid üht. Istrose linna lähedal uuriti mõningaid küngaskalmeid, mille hauakambrites leidsid kraaviga piiratud suure tuleaseme jäänused. Sellest kraavist leidsid arheoloogid inimskelette matuste jaoks täiesti ebatavalises asendis. Leiti ka nelja hobuse luude jäänused. Teises mullakünkas leiti tuleaset ümbritsevast kraavist kaks skeletti, millest jäi mulje, et nad olid rohkem sinna visatud kui maetud. Kolmandas künkas leidis koldease ilma piirdekraavita. See-eest avastasid arheoloogid kaks hauakohta 35 inimskeletiga. Kolle oli tellistega vooderdatud. Skelettide hulgas leidis ka hobuste ja eeslite luid.

Et skelettide juurest ei leitud rõivastuse, surnuehete ega ka hobuseriistade jälgegi, on selge, et nende küngaste puhul ei olnud tegemist mitte matusepaikadega, vaid kultusepaikadega, kus inimesi jumalatele ohvriks toodi. See komme oli geetide ja sküütide vahelisel piirialal (tänapäeva Bulgaaria Dobrudža) laialt levinud.

Tänapäeval me enam ei tea, keda kellele nendes Istrose küngaskambrites ohverdati. Küll aga teame, et inimohvrite teke oli otseses seoses traaklaste Arese austamisega, mis kujundas nende mentaliteeti kuni Rooma ajani välja. Juba varasest rauaajast peale kujutasid traaklased Arest püsti asetatud mõõga näol. Traakia sõjajumala austamisele on tüüpilised ka varasest ajast pärinevad mõõgatantsud, nagu neid kirjeldab Xenophon 4. sajandil e. m. a. «Kõige esiti tõusid traaklased püsti ning hakkasid flöödi taktis tantsima, mille juures nad kerge vaevaga kõrgeid hüppeid tegid ning oma mõõku viibutasid. Lõppeks hakkasid nad pihta andma, nii et kõik arvasid, et nad üksteist maha löövad. Tabatu langeski moepärast maha.» Kuid mitte alati ei lõppenud need mõõgatantsud nii süütult. Võitlustuhinas löidki traakia sõdalased sageli üksteist maha või said julgushüpetel üle püstipandud mõõga surmavalt haavata — ümberseisjate suureks rõõmuks. Ka Makedoonia Philippos II vend sai mõõgatantsul surma.

Nagu kõigil primitiivsetel rahvastel, nii kätkes ka prototraaklaste kultuskommetes teatud pieteeditunne ja austus nende jõude suhtes, keda nad mingil kujul seostasid ümbritseva loo-

dusega. Koobaste, iseäraliku kujuga kaljude, jõgede ja allikate, mägede ja metsade austamine osutab igivanast ajast pärinevale usule. Need paigad olid traaklaste juures juba pronksiajal omandanud jumalate näo, järeldab bulgaaria ajaloolane Mihailov. Primitiivsetes religioonides kehtib teatavasti põhimõte: mina annan sulle, et sa mulle annaksid. Jumalus pidi midagi saama või talle tuli midagi lubada, et tema heasoovlikkust ja kaitset saavutada. Sel kaalutlusel toodi talle ka ohvrid, mille hulgas kõige väärtuslikum oli just inimene. Kingitused, ohvrid ja pühendused olid mitmesuguse iseloomuga. Me saame aga tuua tõendeid vaid nende kohta, mis olid tehtud püsivast materjalist, niisiis savist, metallist või kivist. Seejuures leiame päris konkreetseid vihjeid soovidele või tänuavaldustele, näiteks: «Tervise eest» või «Tänu pääsmise eest». Need on votiivtahvlid, nagu me neid tänapäevalgi võime leida katoliku palverännakukirikutes või teistegi religioonide juures. Kui rääkida traaklaste religioonist, nende religioosest kultusest, siis tuleb muidugi vahet teha umbes Homerosiga samaaegselt või varem ning hellenismi- ja Rooma ajastul elanud traaklaste vahel. Tuhat aastat — ja need on vaid ajalookäsitluse poolt hõlmatavad tuhat aastat enne meie ajaarvamist — rahva ajaloos toovad endaga loomulikult kaasa selle rahva usuliste vaadete täiustumise ja süvenemise. Tohtud nihked religioosses mõtlemises toimusid umbes ajavahemikul 5. kuni 3. sajandini e. m. a. See, mis oli enne, kaob vahetult traakia mütoloogiasse, millel oli väga tihe seos kreeka mütoloogiaga, kusjuures siin mõistagi ei saa rääkida kreeka jumalate ülevõtmisest traaklaste poolt. Protsess oli paljutahulisem ja komplitseeritum. Mõlemal rahval olid omaenda jumalad, mis tänu hilisematele kontaktidele välja vahetati, muutes nad asendatavaks. Et traaklastel polnud kirja, arvati nende jumalad esimestes antiiksetes kirjalikes allikates kreeka omadeks. Praegu me aga teame, et mõned kreeklaste jumalad olid traakia päritoluga.

Teatavasti on iga traakia müüt üksikult võttes osaliselt identne kreeka mütoloogiaga, mistõttu loomulikult kerkib küsimus, kas seejuures on tegemist traakia elemendiga, mille kreeklased üle võtsid, või puhtakujulise kreeka müüdiga.

Sofia trakoloogia instituudi direktor Alexander Fol, kes tegeleb eriti traaklaste poliitilise ajaloo ja diaspooriga, oletab, et traakia ja kreeka mütoloogial on ühised juured minose kultuuris, mille avastamine tegi lõpu ka «kreeka imele», maailmale, mis näis olevat «kui nõiakepi väel loodud». Minose kultuuri avastamisega saime, nagu ütleb professor Fol, selle tunnustajateks, kuivõrd sügavale ulatuvad olid Egeuse mere piirkonnas väljakujunenud kultuuritraditsioonid mütoloogia, religiooni, folkloori ja kirjanduse valdkonnas. «Ning me peame nentima,» ütleb Fol, «et klassikalise ajastu kreeka mütoloogial on mükeene juured.

Ning pole võimatu, et klassikalise ajastu nimed, sugupuud ja müüdid olid Mükeene aadli looming.»

Samad kaalutlused kõnelevad ka selle poolt, et traakia müto- loogia, mis oli kreeka mütoлогия lahutamatu osa, oli mükeene päritoluga. Traakia müüdid on «kreeka kultuste lokaalsed hüpostaasid, mida mükeene polüteismist» otsida tuleb.

Nii näiteks pole kreeka jumalanna Artemis ei keegi muu kui traakia jumalanna Bendida. Selles seoses on huvitav jälgida Bendida kultuse arengut Edela-Traakias. Alguses oli Bendida jumalanna-ema, kes oli loonud inimesed ning looma- ja taime- riigi. Temale oli alistunud kogu loodus ning tema oli ka see, kes kõiki toitis. Varase rauaaja rahvasterändamise ajal jõudis traakia Bendida kultus Lemnose saarele, kus Bendida sai aegapidi suureks kreeka jumalannaks.

Bendida kultus, mis kõigepealt paljude traakia orjadega Kree- kasse imbus, sai Ateenas 5. sajandi teisel poolel ametliku tun- nustuse. See oli aeg, millal Ateena püüdis Traakia kuninga Sital- kesega läbirääkimistesse astuda, et teda Peloponnesose sõjas liit- laseks saada. Bendidat austati aga ka Egiptuses, ning seal oli olemas isegi tempel traakia jumalannale. Traakias olid Maritsa alamjooksul mõned linnad pühade paikadega. Strabon pajatab orgialikust kultusest vereohvrite ja öiste tõrvikuratsutamistega hobustel. Platon mainib samuti seda kultust, kuid lisab juurde, et see oli kreeklastele võõras ning et pidustused toimusid eel- kõige alamrahva meeleheaks. Kolmandal ja neljandal sajandil e.m.a. ei austatud Bendidat enam kui riiklikku jumalannat, vaid ta oli veel ainult üks lihtrahva ja orjade paljude jumalannade hulgas.

Bendida austamises varaklassikalisel ajastul võib kreeka ja traakia jumalatekummardamises tuvastada kaht elementaarset erinevust. Kui kreeklased oma jumalannale Bendidale, kes pärast Artemisena edasi elas, templeid püstitasid, pühitsesid traaklased oma bendidioone lahtise taeva all, enamasti grottide ja allikate lähedal. Bendidat seostatakse Traakias ka nümfiidega, kes teis- tegi traakia jumalate, näiteks Dionysose juures erilist osa eten- dasid. Traakia nümfe kujutatakse üldiselt alasti. Nad elavad *nymphaion*'ites, paikades, kus oli tervisallikaid või kus neid veel praegugi leida võib. On olemas suurepärane kivireljeef, mil- lel on kujutatud kolm nümfi, kes «ühinevad haruldases harmoo- nias, olles kujutatud kui meloodilises rütmis, tantsivate käte ja peadega, alasti kehade ilus, täiuslikena ja harmoonilistena. Traa- kia nümfid pole inglid, kes jumalaid saadavad, nad on läbi ja läbi naised» (Mara Zontševa).

Bendidat seostatakse ka Asklepiosega (Aesculapiusega), ravi- kunsti jumalaga. Kuid tal on sidemeid ka teiste jumalate ja jumalannadega, mida ei saa aga selgelt piiritleda. Bitüünia traaklaste Bendidose kuu kõneleb aga veel tunduvalt vanemast

kultusest. Herodotos jutustab, et traakia naised olevat oma «kuningannale Artemisele» nisuõlgedest ohvriande toonud.

Piltlikult kujutatakse Bendidat kahel viisil. Kord ratsutab ta, vibu käes, noolt haarates metssea järel, saadetuna hirvest või koerast. Täiesti ilmne on sarnasus Dianaga, keda roomlased hil- jem austasid kui naiste ja viljakuse jumalannat, aga ka kui jahi ja orjade kaitsepatrooni. Teisel reljeefil on ratsutajannast Ben- dida oma näo samuti tahapoole pööranud, kuid seejuures kan- nab ta vasakus käes tõrvikut ja paremas käes jänest. Peale selle on Bendidat votiivtahvlitel kujutatud püstiseisvana, kõrgetes traakia metskitsenahast saabastes, vibu ja nooletupega.

Bendida on kuujumalanna ja valgusetooja ühes isikus. Kol- mandal ja teisel sajandil e.m.a. kujutatakse ja austatakse teda ka kui sõjajumalannat pikas kitoonis, oda ja väike kilp käes.

Ardina ümbruses Bulgaaria Rodope mägedes on järske kal- jusid, millest mõned on kuni 40 meetri kõrgused ja mis ilmselt juba umbes 1000 aastat e.m.a. olid suure traakia pühamu kesku- seks. Arvukad nišid ja koopad lasevad oletada, et siin asus Ben- dida kultuse paik.

Üks suuremaid Bendida kultuse paiku avastati mõned aastad tagasi Bulgaaria «arheoloogilises Mekkas», Duvanlis Plovdivi lähedal. Ühes Kukova künka liivakiviseinas kaevati lahti lige- male sada kärjekujuliselt asetsevat väikest koobast, mille läbi- mööt oli ühest kuni kahe ja poole meetrini ning mis olid kuni kahe meetri kõrgused. Paljudes nendes kultusekoobastes leidsid uurijad tuhka, väikesi luutükke, purunenud savinõusid ning üksikuid inim- ja loomaluid. Ühelt ohvrilaualt leiti sea luukere. Tõenäoliselt ohverdati siin Bendidale varasematel aegadel — esimesed leiud pärinevad 2. aastatuhandest e.m.a. — ka inimesi. Hiljem, hellenismi- ja Rooma ajastul, toodi vaid loomohvreid.

Sea ohverdamise puhul toimunud tseremooniade kohta on meil küllaltki täpseid andmeid antiikaja allikate põhjal. Ohvri- loom toodi muusika saatel pidulikult kohale, puhastati ning tapeti igivana kombe kohaselt, uimastades ta kõigepealt löögiga kuklasse ning lõigates tal siis ohvrinoaga kõri läbi. Veri koguti ohvrinõudesse. Seejärel tükeldati siga kõigi kunstide kohaselt ning kintsud põletati ohvritules. Rasva ja põlenud liha lõhna pidi Bendida traaklaste arusaamade kohaselt iseäranis armas- tama. Ohvritule leekidesse kallati ka kanget veini, nii et leegid suure alkoholisalduse tõttu kõrgele loitma löid. Sea siseelundid ja ülejäänud liha praeti eraldi, ning pärast seda, kui kõik osa- võtjad olid südant, maksa ja neerusid ühisel söömaajal maitnud, söödi ülejäänud üheskoos leiva ja veiniga ära. Seejuures mängis muusika. Esines ka Bendidale ohverdamist ilma tuleta. Nii toodi jumalannale maiustusi ja puuvilja, mida seoti väikeste puude külge, mis oli nii-öelda hilisema saksa jõulupuu esiajaloo variant.

APOLLO ELAS TRAAKIAS

Antiikaja kujureile ja kunstnikele oli Apollo (kreekapäraselt Apollon) mehe ilu ideaaliks. Talle pühendati suurepäraseid tempelid ja kultusepaiku Korintoses, Delfis, Didimas Mileetose lähedal, Deelose saarel ja paljudes muudes kohtades. Üks suurepärasemaid jumala pronkskujusid seisis Apollonias, praeguses Sozopolis Musta mere ääres. See oli 13,20 meetri kõrgune, kaalus ümmarguselt 13 tonni ning oli kuulsa antiikaja kujuri Kalamise teos 5. sajandist e. m. a. Hiljem rööviti kuju roomlaste poolt. Tema jäljed kaovad kuskil Igaveses linnas.

Kuid Apollo «elas» juba tuhandeid aastaid varem Traakias. Teisest aastatuhandest e.m.a. pärinev kultusevankri mudel, mis leiti Banatis Dupljaja lähedal, ilmutab tema jälgi. See on kolme rattaga savist sõiduk, mida veavad linnud ja millel seisab inimkuju. On see hüperborea Apollon, kes luikedest veetud vankril igal sügisel Kreekast Deelose saarelt üle maa, vee ja õhuvalla põhja, jumal Borease (Põhjatuule) riiki siirdus, et alles kevadel jälle tagasi tulla? Dupljaja kultusevankri mudelis näitlikustatud piltmõtte seost hüperborea Apolloni kohta käivate pärimustega kinnitab Joseph Wiesneri arvates veel see, et «juba on mainitud vanaaegset kultuseteed, mida kasutasid hüperborealased ohvriandide toomiseks Apollonile Deeloses ja mis Kreeka Musta mere kolooniate rajamise aega tagasi ulatub. Et see tee viis läbi Doonaumaade ja Balkani alade kuni Aadria mereni, puudutas ta ka nende rahvaste levikuala, keda eepose pärimustele vastavalt loetakse troojalaste liitlasteks. Tegemist on traaklaste ja paionitega, kelle naised tavatsesid oma Artemisele (Bendidale) pühendatud kingitusi nisukõrtesse mähkida, nagu seda tegid ka hüperborealased oma kingitustega, mis olid määratud Deelose Apollole, Artemise jumalikule vennale. Silmas pidades hilispronksiaegseid tihedaid seoseid Doonaumaade ja Balkani leiurühmade ning Egeuse ala vahel, võime arvata, et need jõud olid juba 2. aastatuhandel e.m.a. selgepiirilisel välja kujunenud. Järelikult näitab see meile aega, millesse kuulub ka Dupljaja kultusevanker. Sellele lisandub mükeene lineaarkiri B, mis kinnitab Artemise ja Paioniks nimetatava Apollo kultust varakreeka alal. Need on jumalused, kellel veel ajaloolisel ajalgi oli suur tähtsus traakia religioonis.»

Kuid Apollo jäljed viivad ka teist teaduslikku teed pidi hüperborealaste maale. Hüperborealaste legend on tuntud. Nende nimi tuleneb kreekakeelsetest sõnadest «sealpool põhjatuult elav» või traakia sõnadest «mägede (*bora*) taga elav». Hüperborealased on legendaarne rahvas «kogu maailma äärmisemas põhjas», mis veel Herodotose arvates paiknes Ungari madalikul ja praeguses Transilvaanias. Kreeklaste arvamus mööda elas see rahvas igaveses õndsuses ning tema juures viibiski talvel Deelose Apollo, nagu pajatas kreeka mütoloogia.

Teadus on nüüd siin nagu paljude teistegi kreeka müütide juures avastanud väga reaalse ajaloolise mõttetera. Bulgaaria lingvistid tõestasid, et Apollo oli mütoloogilise poleniste hõimu esiisa, kes talle ka oma nime andis, ning et polenised, kes elasid Doonau keskjooksul ning tõenäoliselt ka Tisza ülemjooksul ja Mureše ääres (Rumeenias), olid hüperborealastega identsed. Siit, nõnda oletab Georgi Mihailov, levis Apollo kultus Traakia kaudu Väike-Aasiasse ja Kreekasse, muutudes 6. sajandil e.m.a. seoses Traakia ranniku koloniseerimisega veelgi tugevamaks.

Me teame ka, et traaklaste Apollo kultus oli tuntud juba enne kreeka kolonisatsiooni. Seda tõendab ka üks kreeklane — Homeros. Ta jutustab nimelt, et Maronias, Traakia rannikul oli juba Trooja sõja ajal Apollo pühamu, mitte tempel, vaid vägev tammehiis, vastavalt traaklaste kombele. Seda pühamut valitses preester Maron, kes koos oma perega oli üks vähestest ellujäänutest pärast kohutavaid tapatalguid, kui kreeklased linna valutasid. Odüsseus jutustab sellest seoses oma seiklusega kükloop Polyphemose juures. «Kuid ise kaksteistkümmend teist, kes tublimad kõigist, läksime tee. Ent kaasa ma kitsenahk-lähkriga võtsin tõmmukat veini, mis kinkind Maron, Euanthese võrse, Ismaros-linnuse kaitsja, Apolloni võimuka preester. Andis mulle ta selle, sest puutumata ta jätsin naise ja lastega koos, aukartu- sest Phoibose vastu, sest elukoht oli tal ju Apolloni varjukas hiiel. Hiilgavaid kinke talt sain: juba kuldagi kaunisti taotut seitse talenti ja puht-hõbe-tempimisnõu, aga siis ta veel kaksteistkümmend astjat suurt, kahekõrvalist kallas täis mesist, lahjendamatut, olümplaste väärilist jooki.»

Homerose vihje oivalistele kullassepatöödele, mida traakia preester häda sunnil kreeka röövelkangelasele annetas, teeb väheusutavaks ka need antiikajast pärinevad teated, mille järgi väheusutavaks ka need antiikajast pärinevad teated, mille järgi kreeka kolonistid olevat viimseni vaid kultuuriliselt mahajäänud traakia rahvastele ja hõimudele sattunud. Siin ei tohi teha üldistusi. Üksikute traakia hõimude areng oli üsnagi erinev. Mõned olid tõesti väga madalale kultuuriastmele seisma jäänud. Nii oli Aristotelese teadete kohaselt olemas hõim, kes isegi neljani oli. Aristotelese teadete kohaselt olemas hõim, kes isegi neljani lugeda ei osanud. Ning Theophrastos jutustab, et toerid, kes asustasid Athose mäestikku Chalkidike poolsaarel, olid sedavõrd jumalakartmatud, et nad karistuseks maavärisemise läbi hävitati. Jumalakartmatu oli tol ajal kultuuriliselt mahajäänud sünonüümiks. Enamik traakia hõime aga jäi oma kultuurilt küll vaevalt maha kreeklastest. Selles suhtes kummutavad ka viimase aja arheoloogilised leiud kreeka teateid, jätmata mingit kaksipidimõistmist. Praegu teatakse ka seda, et näiteks Apollonia (Sozopoli) linn rajati mitte kreeka, vaid traakia Apollo auks, kelle heatahtlikkust kohapeal kindlustada taheti. Traaklastele oli Apollo taimede ja karjaseelu jumal, kes muu hulgas ka traaklaste eluks hädavajalikke nisupõlde põldhiirte eest kaitses. Valgusejumalana oli ta traaklastele ka tervistaja, kes aga oma

päikesenooltega võis ka epideemiaid, valu ja surma valla päästa. Muusika, tants, ennustamine ja ekstaas ühinesid Apollo kultuses diagnoosi ja teraapia instrumentariumiks, mida me praegu psühhosomaatilise patoloogia hulka kuuluvaks peaksime ning mis traaklaste juures Dionysose, Orpheuse ja Zamolxisega oma kõrgpunkti saavutas.

TRAAKIA PÄRITOLUGA KREEKA JUMAL

Dionysos (roomlased kutsusid teda Bakchoseks) oli kreeklastele taimede ja veini jumal. Mütoloogilised andmed on teada: Dionysos oli Zeusi ja tema armastatu Semele poeg. Zeusi abikaasa, kättemaksuhimuline ja armukade Hera, tappis Semele raseduse ajal. Seepeale kandis Zeus enneaegselt sündinut oma reies, kuni aeg täis sai. See tagas poisile jumaliku surematuse. Üles kasvatatud nümfide poolt, kellest hiljem said tema esimesed austajannad, abiellus Dionysos Naxosel Ariadnega. Püüdlustes ennast ka Kreekas maksma panna, kohtas Dionysos, keda metsades ja nurmedel õige mitmel kujul kohata võis, kreeka ülemkihi energilist vastupanu, naised välja arvatud. Kuid Dionysos jälitas ja karistas oma vastaseid julmalt. Nii ajas ta Traakia edoonide kuninga Lykurgose hulluks ja surma. Ka Teeba kuningas Pentheus astus välja uue jumala vastu ning keelas naistele bakhanaalist osavõtu. Tema lõpp oli kole. Dionysos meelitas kuninga metsa, kus määratsevad menaadid ta sõna otseses mõttes tükkideks rebisid. Tragöödia kõrgpunktiks oli aga see, kui üks menaadidest, Pentheuse ema, tapetu verises peas lõppeks ära tundis enda poja oma. Niipalju legendist.

Dionysost peeti aga ka elujõu, looduse, lõbususe ja elurõõmu jumalaks. Tema enamasti naissoost poolehoidjad, keda kutsuti menaadideks või bakhantideks, avaldasid Bakchosele austust orgialik-ekstaatilises joovastuses. Oma öistel kultusekäikudel olid naisosavõtjad pikkades india saride taolistes kirjutes rõivastes või kandsid ainult metskitse- või rebasekarvikut. Ekstaatilises joobumuses haarasid bakhandid hirvi, sokke ja emahirvi, rebisid nad meeletus vihas tükkideks ning jõid nende verd. Oma öistel rongkäikudel kandsid menaadid endaga kaasas suuri penise kujutisi kui võimsa jumala ürgjõu sümboleid.

Arvatakse, et Dionysose kultus tekkis Väike-Aasia traakia päritolu früüglaste juures. Lingvistid on tõestanud, et ka jumala nimi on traakia päritoluga. Zeusi nimekuju früügia keeles on *Dio*, ja *nysos* pole midagi muud kui nooruk. Dionysos on nii siis Zeusi nooruk, Zeusi poeg. Ning kui kreeka mütoloogias räägitakse sellest, et Dionysos anti «Nysa nümfide» hoole alla, siis pidi see koht samuti paiknema Traakia alal, sest nimi on traakia sõna *nysos* — 'nooruk' naissoost vaste.

Väike-Aasiast jõudis kultus küll vist Euroopa traaklaste

juurde, kus ta eelkõige levis Rodope tihedates ja hämarates metsades ja piki Egeuse mere Traakia rannikut. Alles 8. sajandil e.m.a. tungis Dionysose kultus vähehaaval ka Kreekasse. See oli aeg, millal ka majanduslik baas oli sedavõrd muutunud, et paljud kreeklased olid sunnitud välja rändama ja neist said kolonistid, mis viis paratamatult sotsiaalsete muutusteni ja seega ka kreeka usumaailma muutumiseni. Olümpose jumalad sellele muutunud ühiskonnale enam ei kõlvanud, nad ei vastanud enam aja vaimule, nagu tänapäeval öeldaks. Nad olid inimestele ja nende vajadustele võõraks jäänud ning seepärast pole see mingi ime, et kõige sügavamalt inimestega seostuv Dionysose kultus juurdus Kreekas eelkõige lihtrahva hulgas.

Dionysose kultuses etendasid määravat osa tuli, valgusoraaklid ja ekstaas — leegid ja veri sümboliseerisid Dionysost. Bisaltide juures näiteks ennustas tulemärgi suurus oodatavat vilja saaki. Kui tuled kõrgele üles loitsid, oli oodata head saaki, kui tuled aga väikeseks jäid, pidi kartma ikaldust. Ekstaasi puhul oli oluline usk, et nii saab keha ja vaim puhtaks. Makedoonlaste juures andis uus kultus Philipposele ja Aleksandrile võimaluse uuesti tõendada oma «jumalikkude» päritolu, et sellega sunniviisil saavutada austust, nagu seda osutatakse jumalale. Euripidese (480 kuni 406 e.m.a.) tragöödias «Bakhandid», mille tegevus toimub Philippos II ajal, kirjeldatakse üksikasjaliselt bakhanaalmänge. Osutatakse ka sellele, et isegi Aleksandri ema Olympia kuulus suurde bakhantide ringi. Euripides oli selle informatsiooni saanud otsesest allikast, kuna ta pikka aega elas Makedoonia pealinnas Pellas.

Kui sügavalt Dionysose kultus Makedoonia kuninga õukonnas juurdunud oli, sellest jutustab ka Plutarchos. Vihjates asjaolule, et bakhandid endale dresseeritud madusid ümber panid uskudes, et nendes kätkeb Dionysos, kirjutab kreeka kirjanik, et Philippos nägi kord oma naist voodis lamamas koos väljasirutunud maoga. Ta arvas, et mitte Dionysos, vaid Zeus ise on mao kuju võtnud ning hoidus sellest peale oma naisest diskreetsest kõrvale. Ta respektieris vägevamat. Öeldakse, et Philipposele ei tulnud see «avastus» hoopiski mitte ebasobival ajal, sest ta suhted Olympiaga polnud siis enam kõige paremad. Ta ei maganud temaga juba tükk aega, kartes, et naine võib ta mürgitada. Kuninganna vahekord maoga ei jäänud ka ta poja Aleksandri ees saladuseks ning aitas oluliselt sellele kaasa, et Aleksander ise hakkas pikapeale oma jumalikkude päritolu uskuma. Pärast Egiptuse vallutamist, kinnitasid Amoni templi preestrid talle, et ta on Zeusi poeg ja seega ka Dionysose poolvenn.

DIONYSOS KUI POLIITILINE NÕUANDJA

Mitte sedavõrd kultus kui niisugune, vaid pigem Dionysose oraakliütled teenisid Makedoonia kuningate, eelkõige Philippos II ja Aleksander Suure poliitikat. Seejuures järgisid nad kreeka eeskujul, kus Delfi, Olümpia ja Delose suured oraaklikohad olid oma poliitiliste ennustamistega oluliselt mõjustanud Kreeka ajalugu. Peloponnesose sõjale eelnenud aastail, seega 5. sajandil e.m.a., oli eelkõige Delfi oraakel muutunud nii-öelda kõrgeimaks jumalikuks instantsiks, kelle juurest kõik helleni riigid ning ka «barbaarne» välismaa — mille hulka tollal kuulus ka Makedoonia — käisid nõu saamas enne tähtsate poliitiliste ja dünastiliste otsuste tegemist. Peab aga oletama, et oraaklikohad, kus Apollo nõuanded preestritari suu läbi saladuslikul kombel teatavaks tehti, poleks nii kõrget lugupidamist saavutanud, kui preestrid poleks olnud poliitiliselt vägagi kompetentsed. Olid ju nemad need, kes andsid nõutava hinnangu poliitilise või sõjalise olukorra kohta. Nad olid nõuandjad, kes töötasid tasu, antud juhul kingituste eest. Oma poliitilise mõju tõttu olid Delfi oraakli preestrid Kreeka salajasteks valitsejateks. Oma õiguse- ja tõeläidmistes polnud nad aga mitte alati objektiivsed.

«Helleni rahvastele,» väidab Wachsmuth, «polnud oraakli osadus hoopiski midagi säärast, mis pidanuks üksmeelele viivat tagasimõju avaldama, sest oma küsimustes väljendasid nad harva midagi muud kui egoismi. Oraakli ütlused olid oma ebaselge väljendusviisi tõttu mitmeti tõlgendatavad... Olümpia oraaklile tuleb see kiituseks, et ta hellenite sõja suhtes hellenite vastu (Peloponnesose sõda) midagi ei öelnud. Delfi oraakel seevastu aga andis ühtlugu tõendeid oma teenistusvalmidusest ja näitas oma kahemõttelisuse petliku looriga ka seda, et ta mõtles vaid omakasule, oma positsiooni kindlustamisele ja menule, maksu see mis tahes, ning väljendas ilmselt ühemõttelist soovingut, kui selle eest kullaga tasuti.» Mitte ilmaaegu polnud oraaklikohtade kullarikkus legendaarne.

Peloponnesose sõja ajal soosis Delfi oraakel rohkem dooria parteid, sellal kui Olümpia oraakel rohkem ateenlaste soovide poole kaldus. Suur Ateena riigimees Perikles (umb. 495 kuni 429 e.m.a.), kelle valitsemisstiili kohta Thukydides kord ütles, et nime poolest on see demokraatlik, «tegelikult aga esimese mehe valitsus», püüdis seetõttu ka Delfi oraakli võimu kahandada Delose saarel asuva Apollo oraakli abil.

Ka Makedoonia kuningas Perdikkas II (440 kuni 313 e.m.a.), kes Peloponnesose sõja ajal poliitiliselt osavasti Ateena ja Sparta vahel laveeris, teadis kreeka Apollo oraakli poliitilist tähtsust, ning talle oli ka selge, et tal oraaklilt midagi head oodata pole. Nii lõi ta endale Traakia besside juures omaenda oraakli, mis oli pühendatud Dionysosele. Besside ja satriite kohta ütleb Hero-

dotos, et nad elasid kõrgetes, kõiksugu metsade ja lumega kaetud mägedes. Ning ta märgib: «Neile kuulub ka tuntud Dionysose oraaklikoht. See asub päris ülal mägedes, ning bessid, üks satrii hõim, teenivad selles pühamus kui tõlgendajad preestrid. Nagu Delfiski, teeb ennustused teatavaks ülempreestritar. Muldu pole seal midagi erilist.»

Herodotosel polnudki tegelikult midagi erilist avastada, küll aga makedoonlastel, kes nägid siin konkreetset võimalust toetuda oma imperialistliku poliitika läbiviimisel jumala poolt antud ülesandele või jumala otsusele. Oletus, et besside ja kreeklaste vahel oli salajane liit, pole sugugi väheusutav, kui silmas pidada poliitilist olukorda traaklaste aladel. Tol ajal tulid odrüüsid välja oma pretensioonidega saada kõigi teiste traakia hõimude juhiks. Enamiku nad alistasidki; ainult bessid ja satriid jäid vabaks — ning neid polnud ka kaasas, kui Sitalkes oma hiiglaväega Makedoonia vastu sõtta läks. On täiesti võimalik, et kaval Perdikkas sai juba tookord — arvestades, et kuld ei haise — bessid endale liitlaseks. Kui siis hiljem, Philippose valitsemise ajal, Pangaioni mäestiku kulla- ja hõbedakaevandused makedoonlaste kätte langesid, võis Dionysose oraakli kinkidega õnnistatus veelgi suuremaks muutuda.

Kus see legendaarne oraaklipaik täpselt asus, seda me ei tea. Arvatakse, et ta paiknes Lõuna-Rodope mägedes. Kuid on teada, et see oli olemas, ning et just seal kuulutati ette Aleksandri maailmariigi tulekut — ohvrivalamisel löid leegid templi katusest kõrgemale loitma. Seda loeti pühaks märgiks, mis näitas Aleksandri erakordset tähtsust. Ning oli selge, et bessid talle seejuures palju edu soovisid, sest nad nägid temas täie õigusega kõige võimsamat liitlast võitluses odrüüsi surmaväenlastega. On huvitav ning kindlasti mitte ainult juhus, et bessid said säilitada oma sõltumatuse ja vabaduse ka Philippose ja Aleksandri valitsuse ajal.

Dionysose oraaklipaik evis suurt poliitilist mõjujõudu ka hiljem, Rooma ajal. Kui M. Licinius Crassus (115—53 e.m.a.) pärast pikki ja halastamatuid võitlusi saavutas võidu besside kui viimase traakia hõimu üle lõuna pool Doonaud, ajas ta nad nende pühamust minema ning andis selle odrüüside kaitse alla, kes esimestena tunnustasid roomlaste juhtivat osa traakia alal. Aastal 11 e.m.a. oli Roomal Ida-Alpide piirkonnas raskusi raudiskide ja pannoonlastega. Seda Rooma nõrgenemist kasutas ära besside Dionysose-preester Vologaises, et alustada sõjakäiku Roomale truude odrüüside vastu, kelle kuninga Rhaskuporise ülestõusnud tapald. Besside odrüüsidevastane võitlus polnud aga Rooma võimu vastane vabadussõda, vaid selle eesmärgiks oli Dionysose oraakli vabastamine. Ülestõus suruti roomlaste poolt lõpuks maha.

ORPHEUS — ARST JA LAULIK

Mütoloogiline Orpheus elas Traakias, ning võime oletada, et ka ajalooline laulik ja arst, kes oletatavasti tegutses millalgi ajavahemikus 1500—1200 e.m.a. oli traakia päritoluga. Traakia kujutelmad elust ja surmast, nähtamatust ja lõpmatust saavutasid tema õpetuses esimese kõrgpunkti.

Peatugem nüüd veidikeseks mütoloogia valdkonnas. Orpheus, nagu maailm teda tunneb, oli üks kuulsamaid kreeka lauljaid. Ta oli «kaunihääleliseks» kutsutud muusa Kalliope ja jõejumal Oigarose poeg. Mõnikord nimetatakse tema isana küll ka Apollot.

Orpheus sündis Traakias. Oma lüüraga, Apollo kingitusega, võlus ta kõiki — inimesi ja loomi, ning isegi jõed, järved ja mäed allutas ta endale oma muusikaga. Orpheus reisib palju ning võtab osa ka argonautide retkest. Naasnud jälle koju traakia kiikonite alale, kes elasid Egeuse mere põhjarannikul Maronia ja Apollonise vahel, abiellub ta ülikauni Eurydikega. Kui ta naine lühikese abielu järel maohammustuse kätte sureb, järgneb Orpheus talle allilma, liigutades surnuteriigi valitsejaid oma muusika hurmaga. Eurydikele antakse ajapikendust, kuid tingimusel, et laulik võib tema poole vaatamiseks ümber pöörata alles siis, kui nad on päevavalguse kätte jõudnud. Peaaegu juba maapealsesse ilma jõudnud, pöörab Orpheus ümber Eurydiket vaatama ning see kaob nüüd igaveseks ja tagasipöördumatult varjude riiki.

Naistevihkajaks muutunud Orpheus tõmbub oma jüngritega kultusetalitusteks ning küllap ka erootilisteks mängudeks — homoseksualism oli Traakias laialt levinud — mäekünkale, kus nad igal hommikul hardalt tervitavad tõusvat päikest. Üha rohkem austajaid voolab tema juurde ning tema nimi saab Dionysose omast tuntumaks. See pahandab viimast. Ta joobnustab traakia menaadid ning ässitab nad Orpheuse ja tema jüngrite kallale. Kui viimased relvastamatult templis viibivad, tungivad bakhandid neile kallale, tappes nad nende oma relvadega. Orpheuse keha raiuvad märatsejad väikesteks tükkideks. Tema ikka veel laulva pea heidavad nad Maritsasse, mille vood selle siis Lesbose saareni kannavad.

Pärast seda jõledat tegu haaras kohutav katkutaud kogu maa ning oraaklid kuulutasid, et sellele tuleb piir alles siis, kui Orpheuse pea väärilise viimse puhkepaiga leiab. Kalurid leidsidki merelaine poolt kantud lauliku pea. Nad said selle kätte ning tema traakia austajad matsid ta Olümpia juures maha.

Praegu on võrdlemisi vaieldamatu, et Orpheus oli ajalooline isik, kes alles hiljem kandus helleni ja hellenistlikusse mütoloogiasse. Mõned peavad teda Homerose kaasaegseks, teised aga eelkäijaks. Lauljana kehastas Orpheus traaklaste suurt musikaalsust, milles antiikaja pärimustes ikka ja jälle juttu on. Tema

noore ja ilusa naise Eurydike kaotus viis kultuseni, mis Dionysose omast oluliselt erines, ehkki ka selle juuri tuleb otsida katarsisest.

Bulgaaria teadlane Nikola Šipkovenski näeb Orpheuses «esimest arsti maailma ajaloos», kelle nimi pärineb foiniikia keelest ega tähendavat muud kui «suurt arsti». Orpheus oli universaalsegenius, kes ammutas Egiptuse, Foiniikia ja teiste Väike-Aasia igivanade tsivilisatsioonide kultuurirahvaste vaimuvaradest. Teda õhustas aga kannatus ning seetõttu oli ta suuteline rajama omaenda filosoofia — orfismi.

Šipkovenski järgi viis Orpheuse maailmavaade Pythagorase õpetuseni, niisiis selle tunnetamiseni, et kõigel on oma algus — ja see on jumal. Orpheuse õpilane Musaios täpsustas seda põhimõtet järgmiselt: «Kõik luuakse ühest ning kõik pöördub temasse tagasi.» Universumis valitseb harmoonia kosmose ja elu vahel. Taimed ja inimesed alluvad samale seaduspärasusele, millele allub päikese ja tähtede kulg. Kõige oleva harmooniat saab orfismi õpetuse kohaselt kõige paremini väljendada muusikas, mis võib koguni loomi ja inimesi üksteisega vaimselt siduda.

Oma muusikaga oskas Orpheus nii kõige metsikumaid loomi taltsutada ning kõiki loomi inimesega vennastada kui ka haigeid terveks teha ning surnuid — näiteks Eurydiket — taas elustada. Kuigi vahetegemine legendaarse ja ajaloolise Orpheuse vahel on äärmiselt raske, võib siiski võrdlemisi kindlalt oletada, et orfismi loojaks polnud mitte jumal, vaid inimene Orpheus. Sellest annavad tunnistust ka paljud pildid muistsetel vaasidel, mis kujutavad Orpheust laulva ja mängiva tervistajana.

Ning traaklased võtsid vaimustusega üle veel teisegi mõtte — usu taassündi tuhandete aastate pärast, kuni jõutakse täiskasuseni ning ühtesulamiseni sellega, kes on kõige looja. Viimane tsüklistest on igavene elu eluüsumis, maailma läänepool paikneval õndsate maal, igavese kevadega paradiislikel nurmedel. See kujutelm avaldas muide hiljem suurt mõju ka kristlusele.

Juba Strabon oli veendunud, et Orpheus oli ajalooline isik. Ta kirjeldab teda kui muinasjutulise häälega meest, kelle võlule ei suutnud keegi vastu panna. Orpheus nõudis oma jüngritelt mõõdukat elu, asudes seega Dionysose kultuse vastasel seisukohal. Orfistlikud kombetalitused kulgesid rahulikult, keskendatult ning neid saatis ikka rohke muusika. Tema poolehoidjad olid rõivastatud valgesse ning elasid taimetoitlastena. Hiljem muundus Orpheuse õnnis ilme hea karjuse, Kristuse pildiks, keda ümbritsesid metsloomad ja vagad talled. Ka Kristuse kujutamine ilma habemeta, mida Kesk-Aasias kohata võib, on inspireeritud Orpheuse habemeta näost.

RÖÖVSÕDALASED

Olgugi et Dionysose kultus ja orfism, mis uusplatonismis ka filosoofilist tunnustust leidsid, kreeklaste vaimsele ja religioos-
sele arengule küllaltki oluliselt kaasa aitasid, jäi nende eetiline
mõju traakia elanikkonna hulgas väikeseks. Nende kultused on
ka edaspidi seotud loodusereligioonide primitiivsete vormidega
ning olid pühendatud viljakusele, lahinguõnnele, elu kaitsmisele
ega püstitanud mingeid kõlbelisi või eetilisi norme traaklaste
elus. Veelgi vähem olid nad religioosse ja filosoofilise mõtlemise
aluseks.

Polnud üldkehtivaid käsunorme. Nõnda jäidki traaklaste
kombed «barbaarseteks», vastates seega oma aja majanduslikele
tingimustele. Kultused olid küll tähtsaks teguriks nende iga-
päevases elus, kuid nad ei määranud vaimset ja materiaalist
kultuuri ning riigi ja ühiskonna struktuuri, vaid need määrasid
ära kultuste muutumise. Seeläbi jõutigi hiljem religioosse evo-
lutsoonini, mis aegapidi viis kõrgemate religioossete kujutelmade-
deni, tuues kaasa uusi ideid, ning mis mõistagi avaldus ka uutes,
rafineeritumates kultusetimingutes. Traaklastel polnud mingit
üldkehtivat religiooni, mis oleks inimestele «hea» ja «kurja» mõis-
teid vahendanud ning nad teadlikuks muutnud oma kohustustest
perekonna ja ühiskonna vastu. Traakia aristokraatia elas nõnda,
nagu ta heaks arvas ja milleks tal võimu jätkus. Et traaklastel
polnud ka oma kirja, puudus eeldus kultuste ühtsuseks. See aga
takistas üldkehtiva religioosse dogma väljakujunemist. Säärane
areng algas alles kreeka filosoofide mõjul ning levis esialgu
Traakia rannikul ning Propontise (Marmara mere) ja Musta
mere ääres. Hiljem hakkas kreeka mõju ilmnema ka sisemaal,
pärast seda kui Makedoonia Philippos II rajas Philippopolise.
Kuid ka siin piirdus see mõju vaid linnadega. Maal ja laiades
rahvahulkades olid vanad struktuurid ja kombed ülekaalus kuni
Rooma ajani.

Herodotos jutustab, et traaklased pidasid põllutööd häbiväär-
seks, sõda ja röövimist seevastu aga auväärt tegevuseks. Traak-
laste röövellike instinkte mainivad ka teised antiikaja autorid.
Nii jutustab Seuthes II oma Kreeka-Traakia pagenduses Xeno-
phanesele: «Mesades oli mu isa; ta valitses melandiite, tüüne ja
tranipse. Kui odrüüside võim lagunema hakkas, aeti mu isa
minema ja ta suri. Mind aga kasvatati kui orbu praeguse kuninga
Medokose juures. Kui ma noorukiks sirgusin, muutus mulle elu
võõra laua ääres väljakannatamatuks ning seepärast palusin ma
lõunalauas kuningat anda mulle nii palju sõdureid kui võimalik,
osalt selleks, et nendele, kes meid minema olid ajanud, kahju
tekitada, osalt selleks, et mitte enam kauem tema leivast elada.
Seepeale andis ta mulle inimesi ja hobuseid. Nüüd teenin ma
ülalpidamist nende inimestega, rüüstates oma isa alasid.»

Mõrv ja mahalöömine polnud midagi erilist. Sõda oli nagu

jahki alatiseks situatsiooniks traaklaste elus ning erines vaid
oma ulatuse poolest traaklaste teisest lemmikharrastusest —
röövimisest. Meetodid olid nii ühel kui teisel juhul julmad. Nii
kutsusid ateenlased Peloponnesose sõja ajal, seega umbes aastal
415 e.m.a. oma Sitsiilia-ekspeditsioonist palgasõduritena osa
võtma enam kui 1300 traakia mõõgakandjat, kes aga alles
pärast laevastiku väljasõitu Ateenasse päralt jõudsid. Et nendest
lahti saada, saatsid ateenlased nad Boiootiasse, kus traaklased
väikesele Mykalese linnale kallale tungisid ning kohutava vere-
sauna toime panid. Thukydides jutustab sellest järgmiselt:
«Traaklased aga, kui nad Mykalesesse sisse tungisid, laastasid
pühamud ja majad ning tapsid ära inimesed, säästmata vanu või
noori, surmates kõik, kes neile teel ette sattusid. Lapsed ja nai-
sed ning isegi veoloomad ja kõik muu elusa, mida vaid nägid.
Best traakia rahvas kuulub kõige mõrvahimulisemate sekka
barbarite hulgas, kui ta end julgelt tunneb. Siis kerkiski
koletu segadus silmade ette ning kõik hukatuse pildid, ning
nõnda tungisid nad ka poistekooli, kõige suuremasse selles pai-
gas, kuhu poisid alles äsja olid sisse astunud, ning nottisid nad
kõik maha. Nii ootamatu ja kohutav oli löök, mis linna tabas, et
ükski teine pole seda ületanud.»

Kuid traaklased ei jõudnud oma saagiga kuigi kaugele.
Teeba ratsanikud jälitasid röövleid ning ajasid need mere äärde,
kus nende laevad ankrus seisis. «Ning kui traaklased laevadele
minna püüdsid, tapsid teebalased enamiku nende inimestest, sest
nood ei osanud ujuda,» sedastab Thukydides. Mykalese massi-
mõrv polnud aga barbarirahvastele tingimata tüüpiline, vaid
johtus pigem üldisest moraali laostumisest Peloponnesose sõja
ajal, mis ju ka kreeklaste juures kombed sama suurel määral
tooreks muutis. Massimõrvad tulenesid ka taktikalistest poliiti-
listest kaalutlustest, mille kohaselt rahvastiku tugeva vähenda-
mise või ülemkihi armutu hävitamise teel saab allaheidetud rahva
ülejälnud osa tingimusteta kuulekaks muuta. Kuid just see kül-
malt intellektuaalne kaalutus, mis pole barbaarsest stiihiast
välja kasvanud, osutab teisele alglätele. Me leiame seda sadade
variantidena kreeka filosoofiast. Selle taga peitub süsteem, mis
kahjuks on jahmatamapaneva selgusega säilinud meie ajani.
Klassikalise näitena on Herodotos meile selle kohta jätnud järg-
mise loo. Korintose türann Periandros laskis ühelt Mileetose filo-
soofilt nõu küsida, kuidas oma valitsusvõimu kõige paremini
kindlustada. Filosoof viis türanni saadiku nisupõllu äärde ning
lõi seal maha need viljapead, mis teistest kõrgemale ulatusid,
ning sõtkus nad porri. Periandros mõistis filosoofi nõuannet —
ta laskis Korintoses hukata kõik kodanikud, kes rahvamassist
vaimset, poliitiliselt või ka majanduslikult üle olid. Spartalase
Lysanderi (umbes 407 e.m.a.) kohta on teada, et ta laskis pärast
Peloponnesose sõjale lõpu toonud võite Mileetoses surmata
kaheksasada vastaspartei liiget. Teiselt poolt hukati pärast

Sparta ülemvalitsusele lõpu teinud Leuktra lahingut (371 e. m. a.) kõik spartasõbralikud kodanikud. (I. Schwidelzky.) Kuulus Ateena kõnemees ja publitsist Isokrates (436 kuni 338 e. m. a.) kirjeldab väga üksikasjaliselt meetodeid, mille abil näiteks Argose linna ja selle naabrite vahel toimunud võitlustes, kus õnn kord ühele, kord teisele poole kaldus, allajäänud poole juhtivaid mehi kui sõjaroimareid hukati.

Kuid sääraseid seiku möönavad kreeka autorid mõistagi vaid harva. Enamasti kujutatakse neid lakeeritult või tõlgendatakse valesti. Tüüpiliseks näiteks on ka Mykalese massimõrv. Thukydides küll mainib, et traakia mõõgakandjate juhiks oli Diithrepese nimeline mees, vaikib aga, et see oli kreeklane, kes traaklased Boiootiasse tõi, et need võiksid neile lubatud tasu ise võtta — vaenlase käest.

Ometigi olid röövimine ja sõda traaklaste kõige armsamateks tegevusaladeks. Plutarchos jutustab, et odrüüside riigi rajaja Teres, kes 92 aastat vanaks sai, olevat väitnud, et «kui sõda pole, on tal tunne, nagu oleks ta tallipoiss». Säärase suhtumise tõttu on ka arusaadav, et paljud hõimud ühinesid tema poja Sitalkesega, kui see makedoonlase Perdikkase vastu sõtta läks. Sitalkesega mindi kaasa mitte niivõrd tema poliitiliste eesmärkide toetamiseks kui just selleks, et tema kaitse all — odrüüside kuningas oli ikkagi ligemale 150 000 meest jalule ajanud — võimalikult vähese riisikoga laastata ja röövida. «Balkani mägede ümbruses elavad hõimud,» sedastab Strabon, «on kõik röövlid. Ning iseäranis bessid, kes suurema osa Hemusest enda alla võtavad ning keda veel röövlid ise röövliteks nimetavad.»

Xenophon jutustab, et Musta mere ääres oli isegi kaldale uhutud vara kokkukorjamine röövli kombel organiseeritud. Kui Kreeka laev madalikule jooksis, siis ei rutanud traaklased sellele appi, vaid ootasid kannatlikult, kuni laev põhja vajus. Siis rivistusid nad rannal ning märgistasid nooltega ära oma rannaosa piirid, kust siis märgistajal oli õigus kaldale uhutud vara korjata. Selle rannaröövi organisatsiooni tulemusena olevat paljud traaklased saagi ümber tekkinud tülides pidanud oma elu jätma.

Musta mere rannikul asuvatele Kreeka linnadele oli suureks probleemiks, kuidas oma varustamist ja kaubandust kaitsta röövellike traaklaste eest, kellele röövimine oli kõige lihtsamaks elu ülalpidamise meetodiks. Kreeklased otsisid kaitset Traakia kuningate ja hõimuvürstide juurest, kellele nad makse maksid ja kingitusi tegid. Oma osa pidid aga veel saama ka kuninga kaaskondlased, kes oma väikestest linnustest tähtsamaid liiklusteid kontrollisid. Mesembria elanikud tasusid igal aastal selle kaitse eest kuldpärjaga, mille väärtus oli 50 stateeri (450 grammi kulda). Madalikule jooksnud laevadelt kaldale uhutud vara kokkukorjamise eest pidid linna elanikud ikka ühe osa lastist kuningale loovutama. Röövid hakkasid eriti tugevasti edenema Rooma

poolt tuleva ohu ajal. Tookord asusid traaklased oma vabaduse eest võitlema, harjusid siis aga pideva sõjaolukorraga sedavõrd ära, et nad ka ilma väljastpoolt tuleva ohuta omal käel edasi võitlesid, omaenda tasku huvides nagu desperaadod Ameerika kodusõja järel. Veel aastal 9 e.m.a. maalib Ovidius sünge pildi ebakindlast olukorrast Tomise (Constanța) linna ümbruses. «Mis sügune õnnetus on küll see elu siin, besside ja geetide keskel! Nad luusivad linna ümber julmalt ringi, hobused valges vahus. Nad peavad jahti odade ja nooltega, mis on mürgitatud. Vaenulik barbar ajab seda, kelle ta põldudel on kinni püüdnud, kett ümber kaela, enda ees. Paljud hukuvad mürginoolte läbi.» Noolled olid taimse mürgiga prepareeritud ning mõjusid sekundite jooksul surmavalt. «Nende hääl,» ütleb Ovidius, «oli räme ning nende näoilme julm, justkui tuleks Mars ise vastu. Iialgi pole nende käsi juukseid puutunud või habet ajanud. Parem käsi annab kiiresti hoobi ja haarab noa, mis igal barbaril külje peal ripub.» Ovidius kahtleb, kas saab üldse veel inimesteks nimetada neid hulljulgeid selle, «kes olid metsikumad ja julmemad kui hundid», kes ühelegi seadusele ei allunud ning ainult tugevama võimu tunnistasid.

Kuid nii hull, nagu Ovidius seda kirjeldab, polnud olukord kindlasti mitte igal pool. Teame seda arvukatest teistest antiikaja allikatest. Ovidius oli lõppeks ikkagi väljasaadetud, ning tema hahemeelne käitumine oli kindlasti ette kirjutatud soovist näidata, kui ebainimlik oli tema pagendamine Roomast.

PEAD PIIKIDE OTSAS

Viißsada aastat kestnud Türgi okupatsiooni ajal lasti kõigil vangivõetud partisanidel pead maha lüüa, piikide otsa pista ning siis külades hirmutuseks välja panna. Nii barbaarne kui see komme oligi, polnud ta mitte uus. See oli juba tuhat aastat varem tavaks ka traaklastel. Kui nad sõjast tagasi tulid, kandsid nad võidetud vaenlaste päid oma piikide otsas nagu indiaanlased skalpe või sküüdid oma vastaste maharebitud seljanahka.

Kuid ka siin on olemas ühekülgseks jäämise oht. Kui näiteks rooma ajalookirjutaja Livius neid barbaarseid kombeid jahmumiseks kirjeldab, siis ei tähenda see veel, et tema enda kaasmaalased sedasama meetodit innukalt ei oleks kasutanud. Pilk kuulsale Traianuse sambale Roomas või Adamklissi võidumonumendile Rumeenia Dobrudžas näitab, et ka roomlastele polnud see totaalse triumfi žest vaenlase üle võõras. Daaklaste alistamist kujutavates stseenides ei puudu sugugi mitte otsatorgatud peadega piikide kandjad. Ka Decebaluse pead kanti triumfiringkäigus kaasas, olgugi et daaklaste kuningas just sellest häbist pääsemiseks ennast enne vangivõtmist mõõgale kukutas. Tema takkajärele mahalöö-

dud pead näitas Traianus ise juubeldavale rahvahulgale. Seda julma tava mainib ka Plutarchos: «Ariston, paionite juht, surmas vaenlase, näitas Makedoonia Aleksandrile tema pead ja ütles: «Meie juures, kuningas, antakse selle eest tasuks kuldne karikas.»»

Et vaenlaste peade mahalöömine ka veel Rooma ajal tavaline oli, seda tõendavad alles hiljaaegu saadud arheoloogilised leiud. Kõigepealt tuleks mainida kiviplaati, mis leiti Assenovgradi juurest Plovdivi ringkonnas. Sellel plaadil olev reljeef paneb vaatajal tahtmatult hinge kinni. Plaadi keskel võib näha naisekuju, kellel on kitoon seljas. Paremas käes hoiab ta traakia mõõka meenutavat pikka nuga, teises käes aga juukseidpidi maharaiutud naisepead, millest veel verd tilgub. Mõlemal pool seisvat naisfiguuri lebab veel seitse naisepead. Tõenäoliselt on siin tegemist sõjalist iseloomu kandva rituaalaktiga. Teatavasti pidasid traaklased sõja- ja röövkäikudelt tagasi jõudes ülemeelikuid pidusid, mille juures nende naised väga aktiivselt osa võtsid sõjavangide jõhkra kohtlemisest ja tapmisest. Kujutis sellel kiviplaadil lubab järeldada, et siin pole tegemist lihtsa naisega, vaid oletatavasti preestritariga, võib-olla ka ühega nendest preestritaridest, kes peljatud sõjajumalale Aresele inimohvreid tõid. See tähendaks seda, et Aresele (Marsile) ka veel Rooma ajal inimesi ohverdati. Plovdivi lähedalt leiti samuti üks Rooma ajast pärinev votiivtahvel, mis sarnaneb Assenovgradi omaga. Ka sellel hoiab naisekuju nuga paremas ja pead vasakus käes. Kas seejuures on tegemist naise- või mehepeaga, pole võimalik kindlaks teha.

Sõda ja röövimine olid vanal ajal kõigi rahvaste juures niisama endastmõistetavad kui jahipidaminegi. Polnud mingeid erandeid. Vahetegemise seadusliku ja mitteseadusliku röövimise vahel leiutasid inimesed alles hiljem. Seadusliku nimetasid nad sõjaks, tribuudiks, kümniseks ning lõppeks maksuks; ebaseaduslikuks jäi röövimine vaid siis, kui seda võtsid ette selleks mitte õigust omavad isikud.

Antiikaja autorite poolt ikka jälle mainitud ja esile tõstetud traaklaste julmust tuleb seletada Arese kultuse ulatusliku levikuga. Traakia sõjameeste metsik käitumine oli aga mõeldud vaenlaste kohutamiseks. See pidi hirmu nahka ajama, nii nagu ka Ares oma kõhedusttekitava välimusega hirmu nahka ajas. Kreeklased nimetasidki Vardari orus elunevaid paioneid «koledanäolisteks» või «köveranäolisteks».

Arese kultus Traakias on samavõrd märkimisväärne kui ka huvitav nähtus. Nimelt kuulub kreeka sõjajumal Ares kõige vihatumate ja kardetumate jumalate hulka Kreeka antiikajal. Kreeklased, kes polnud vähem sõjakad kui nende traaklastest naabrid, hindasid Arest sedavõrd vähe, et ei andnud talle isegi kohta oma jumalate taevas. Nad panid ta kuhugi külma ning nende jaoks külalislahkuseta Traakiasse elama.

«Iliases» tuleb Ares Traakiast Troojasse, ning Homerose

«Odüsseia» lugudes pöördub Ares pärast oma seiklust Aphroditega jälle traaklaste kõledale maale tagasi. Vanadele kreeklastele oli Ares iseäranis julmade traakia hõimude esiisa. Nendele oli tema nimi aga tundmatu. Pole mingit kahtlust, et sõjakad traaklased vajasid samuti sõjajumalat. Tõenäoliselt kandis Ares erinevate traakia hõimude juures ka erinevat nime. Krestoonidel oli jumal Kandaon, keda kreeklased nimetasid «traakia Areseks», abaündid aga austasid jumal Pleistorit, kellele veel 5. sajandil e.m.a. vangilangenud vastased armutult ohvriks toodi. Mõne uurija arvates on ka legendaarne Traakia kuningas Lykurgos identne sõjajumal Aresega.

Mitmed jumala iseloomujooned määrasid kuni Rooma ajani traakia sõjameeste võitlustaktika, ehkki Ares hakkab juba hilis-hellenistlikul ajastul inimlikke jooni omandama. Ta muutub unelmatesse süvenenud meheks. Sel kujul võime teda igatahes kohata 4. sajandist e.m.a. pärinevates suurepäraseks skulptuurides.

MAA JA INIMESED

Traakia hõimud, nagu juba mainitud, ei moodustanud mingit ühtset riiklikku organisatsiooni. Selles suunas tehtud katsetel polnud pikka aega ning nad olid, nagu odrüüside riigi näitest ilmneb, enamasti seotud vastava valitseja isikuga. Ka Makedoonia ajal ei läinud Philippos II korda traakia hõime ühendada, ning Lysimachos, kellele Traakia pärast Aleksandri surma pärandina kätte langes, nägi asjata vaeva Doonaust põhja pool asuvate geetide alistamiseks.

Polnud mingit riiklikku haldust ning ka mingit sätestatud õiguslikku korraldust. Polnud mingeid kirjutatud seadusi, vaid neid anti pärimustena edasi. Agathürside juures anti «seadusi» ühelt põlvkonnalt teisele edasi laulu kujul. Aristoteles kirjeldab, kuidas nad laulsid «seadusi», et neid mitte unustada. See lubab oletada vana traditsiooni. Surmanuhtlus oli üldiselt kasutusel, kuid ta polnud seaduslikult fikseeritud. Ainsaks erandiks oli see, et oma hõimu liikmeid ei tohtinud tappa. Traakia vürstid läksid sellest tavaõigusest üpris lihtsalt mööda — nad andsid süüdimõistetud üle nende surmavaenlastele, kes siis otsuse otsesemaid ning päris «legaalselt» täide viisid. Nõnda juhtus see aastal 359 e.m.a. odrüüsi aadliku Miltokythese ja tema pojaga, kes olid osa võtnud vandenõust oma kuninga Kersobleptese vastu. Miltokythes oli Ateena sõber ning oli kavaluse läbi sattunud palgasõdurite peamehe Charidemose kätte. Viimane oli küll Ateena kodanik, kuid seisis traaklaste kuninga teenistuses. Kersobleptes mõistis Miltokythese surma ning andis ta koos tema pojaga vanade Ateena vaenlaste, Cardia linna elanike kätte, kes vangistatutele lühikese lõpu tegid. Nad viisid mõlemad laevaga merele,

kus nad kõigepealt poja isa silme ees surnuks torkasid ning siis isa ära uputasid.

Nagu kõigil antiikaja rahvastel, nõnda oli ka traaklastel olemas varjupaigaõigus. Kës suutis kultusepaika põgeneda, see oli päästetud. Ta seisis jumalate kaitse all ning teda ei tohtinud ka pärastpoole enam puutada.

Rahva põhihulk oli absoluutselt sõltuv oma kuningast, hõimuvürstidest või aristokraatiast. Kuninga võim oli piiramatu. Pärast kuninga surma läks kuningaseisus tema poegadele või, kui neid polnud, surnu vanima venna poegadele. Kuid sellest järgluspõhimõttest ei peetud igakord kinni. Sageli otsustas kõige tugevam hõimuliige pärimisjärgluse või võttis mõni hõimuvürst kuningatiitli endale. Nõnda juhtus, kui kellelgi Kotysel — kelle kohta praegu ei saa enam öelda, kust ta tuli — aastal 383 e.m.a. õnnestus odrüüside riigi troon enda kätte saada ning uus dünastia rajada.

Mõnede traakia hõimude juures oli ka peajumala ülempreestril kuninglik võim. Oletatakse, et traaklastel arenes kuninga võim juba 2. aastatuhandel e.m.a. välja preestri- ja võluritekastist. Bessidel oli Dionysose preester Vologaises rahva juhiks sõjas roomlaste vastu ning Möösia kebeenidel ja skaiboelastel olid parajasti ametisolevad ülempreestrid ühtlasi ka valitsejad. Kui skaiboelased kord oma preesterkuninga Konsingase käske ei kuulanud, ähvardas see, et ronib redelitpidi taevasse ning teatab Herale oma alluvate sõnakuulmatusest. See mõjus. Sellest peale olid inimesed talle vastuvaidlematult kuulekad. Nende hirm jumalate ees oli suur. Ometi oleks sellega seoses väärikida säärasest jumalakartusest, nagu see on omane hilisematele religioonidele.

Traakia poliitiline ja ühiskondlik struktuur oli kuni keltide sissetungini 3. sajandil e. m. a. enam-vähem järgmine. Maa oli hõredasti asustatud — ulatuslikud alad, eelkõige ürgmetsad olid inimestest tühjad, näiteks Doonau ääres paiknev Möösia, kuhu roomlased alles hulk aega hiljem asustasid ligemale 50 000 daaklast, kes Doonaust põhja pool asuvatelt aladelt evakueeriti. Odrüüside riik hõlmas umbes saja kuni saja kolmekümne tuhande ruutkilomeetri suuruse territooriumi, mis vastab umbes tänapäeva Bulgaaria kogupindalale (110 000 ruutkilomeetrit). Tookordset elanike arvu hinnatakse umbes kuuesajale tuhandele (Bulgaarias elab praegu ümmarguselt kaheksa miljonit inimest). Kuid odrüüside riik oli vaid osa traaklaste poolt asustatud aladest. Sellele lisandusid veel geetide ja daaklaste asustusalad Doonaust põhja pool. Mõlemad rahvad olivat rooma teadete järgi ikkagi 200 000-mehelise sõjaväe Caesari vastu mobiliseerinud. See relvakandmiseks suuteline meeste arv lubab järeldada, et inimesi oli kokku üks miljon.

Rumeenia ajaloolane Nicolae Iorga peab seda hinnangut ülepakutuks. Ta arvab, et sinna hulka olid arvatud ka daaklaste

germaanlastest ja sarmaatidest liitlased. Iorga hinnangu järgi oli daakia rahvast enne roomlaste vallutusi vaevalt küll rohkem kui sada tuhat inimest. Rooma Daakias, mida kui piirimaad rooma asukatega koloniseeriti, elas Feliciani teadete järgi ümmarguselt saja viiekümne tuhande ruutkilomeetri suurusel alal oletatavasti üks miljon inimest. Võrdluseks olgu märgitud, et tänapäeva Rumeenias, mille territoorium ligikaudu vastab daakia-geedi asustusalale, elab 20 miljonit inimest 238 000 ruutkilomeetril.

Traakias polnud kuni Rooma ajani linna selle sõna otseses mõttes, Kreeka kolooniad välja arvatud. Olid vaid üksikud suuremad asulad, mida nimetati *bria*'deks. Mesembria, praegune Nessebar, meenutab veel seda. Asulad olid mõnikord kõrgete kivimüüridega ümbritsetud. Üldiselt tekkisid nad mõne aadliku või dünasti elupaiga ümber. Viimased olid algul lihtsad, primitiivsed tornid, mis vähehaaval väikesteks linnusteks välja ehitati. Nendega külgnesid rikaste majad, mis enamasti olid ühekorruselised kiviehitised.

Ka vaikülad polnud haruldased. Herodotos jutustab sellest: «Järve keskel seisavad kokkupandud sõrestikud kõrgetel vaiaidel, ning sinna viib maa pealt vaid üks sild. Vaiu, millel sõrestikud paiknevad, püstitasid elanikud muisetel aegadel saladuskatte all, seejärel aga tegid nad seaduse, ning nüüd sünnib see siis nõnda: iga naise eest, kellega mees abiellub, toob ta mägedest kolm vaia ning paneb nad paika; igaüks võtab aga palju naisi. Nad elavad sealsamas järgmisel viisil: igaühel on sõrestiku peal õnn, kus ta elab, ning allalastav luuk sõrestiku sees, mis alla järve viib. Väikesed lapsed seovad nad üht jalga pidi kõlega kinni, hirmus, et nad alla kukuvad. Oma hobustele ja koormaloomadele annavad nad söödaks kalu. Neid on nii suures hulgal, et kui keegi luugi lahti võtab ning tühja korvi kõie otsas alla järve laseb, siis saab ta selle natukese aja pärast, täis kalu, jälle üles tõmmata. Kalu aga on kahesuguseid, nad kannavad nendel nimetust *paprax* ja *tilon*.» Kreeka draamakirjanik Aischylos (526 kuni 456 e. m. a.), kes reisis Struma alamjooksu piirkonnas, mainib mitmesuguseid vaikülasid ning tornidega kindlustatud asulaid lauskmaal.

Ühe tumuluse (esiajaloolise küngaskalme) väljakaevamisel Sumeni lähedal Kirde-Bulgaarias avastati vase-kiviajal ehitatud onnide jäänused. Põhiplaani olid need nelinurksed ning nende pikkus oli umbes 3 kuni 4 meetrit. Onnide seinad olid punutud ning savi ja õlgede seguga krohvitud. Samas künkas leiti ka mõned väikesed majade savimudelid. Iga mudel kujutas eriseva kujuga maja. Kõigile oli aga ühine see, et neil olid külgmised seinad längus. Sisepääs või õigemini öelda sisseronimine toimus katuselt, mis koosnes tihedatest õlekubudest. Mõnel majal oli ka üks või kaks ukseava, kuid mitte ühtki akent. Nad sarnanesid tehiskoobastega. Majade seinad olid

punaseks värvitud ning inkrusteeritud ornamentidega kaunistatud.

Oli aga ka maa-aluseid maju nagu früüglaste ja armeenlaste juureski. Need koosnesid tegelikult ühest suurest kaevendist, mis oli puutüvede ja okstega kaetud. Sellele katusele puistati mulda peale, jättes sissepääsuks vabaks vaid väikese pilu. Rumeenias võis veel mõned aastad tagasi Moldaavia ja Valahhia kõrvalistes kolgastes leida taolisi muldmaju. Mõningaid säärase elamiskoobaste mudeleid võib praegu näha Bukaresti vabaõhumuuseumis. Dobrudža aladel on tuntud veel troglodüüdid (antiikaja koopaelanikud), kes samuti elasid maa-alustes eluasemetes. See komme on Bulgaarias meie ajani säilinud. F. Kanitz kirjeldab sääraseid eluasemeid, mida ta Lomi ümbrusest leidis veel käesoleva sajandi alguses. «Nad on poolenisti maa sisse kaevatud, längu üksteise vastu asetatud puutüvede peale tambitud muldkatustega ja hiiglaslike, roost punutud suitsutorudega.» Früüglased aga, kes elasid lauskmaal ning kellel metsade vähesuse tõttu polnud ehituspuitu, valisid O. Schraderi teadete järgi välja looduslikud künkad, mis nad keskelt läbi kaevasid, rajasid sinna käigud ning laiendasid sel viisil saadud ruumi sedavõrd, kuivõrd pinnase iseloom võimaldas. Üle selle sidusid nad postid üksteisega kokku, valmistades teatavat laadi teravatipulised koonused, kattes need siis roo ja hagudega. Nõnda püstitasid nad oma eluasemete kohale suured, maast kõrgemale küündivad künkad. Sellise ehitusviisi tõttu olid nende eluasemed talvel soojad ja suvel jahedad.

Mõned uurijad on seetõttu ka seisukohal, et mitte kõik Bulgaarias registreeritud tumulused pole tekkinud kui matmispai-
gad, vaid need võisid olla ka elavate inimeste elupaikadeks.

Ühe traakia küla kirjelduse, ehkki pealiskaudse eest võlg-neme tänu Xenophonile. Ta jutustab, et traakia külad koosne-sid ühekorruselistest savimajadest. Igal perekonnal oli oma onn. Et see oli ümbritsetud okstest punutud taraga, mis oli lam-maste karjataraks, sarnanesid need onnid oma kujult küll roh-kem lambakarjuste onnidega, nagu neid veel tänapäevalgi Bal-kanil kõikjal leida võib. Doonaust põhja pool elunenud daak-laste puumajadest, nagu neid meile edasi annavad kujutised Traianuse sambal, pole leitud mingeid jälgi Doonaust lõuna pool. See ei välista aga veel seda, et neid siin esineda võis. Leide pole küll loota, sest puit ei pea üldiselt aastatuhandeid vastu. Pronksiajal said majad endale ka viilud. Nad muutusid ilusamaks, kvaliteetsemaks ning ka suuremaks. See oli kindlasti tingitud parematest tehnilistest võimalustest majade ehitamisel, mida andis uus materjal — pronks. Kuid neist edusammudest said kasu vaid väga vähesed traaklased. Pronksesemed ja -töö-riistad olid elanikkonna laiadele hulkadele kättesaamatud. Nad elasid endiselt edasi niisama primitiivselt nagu nende esiisad neoliitikumis.

Antiikaja kirjanikud mainivad ka traakia linnu, kuid neid pole seni leitud, aadlilinnad Seuthopolis ja Kabyle välja arva-tud. Aleksander Suur vallutas ühe geedi linna Doonau vasemal kaldal ning geetide kuninga Dromichaitese ja vangilangenud diadohhi Lysimachose kohtumine olevat toimunud Helise linnas «geetide kõrbes Pruti ja Dnestri vahel». Ka nende linnade asu-kohta pole seni saadud kindlaks teha. Tõenäoliselt oli ülalmai-nitud «linnade» puhul tegemist vaid linnuste ja kindlustega.

Tacitus mainib mitmeid traaklaste linnuseid, mis paiknesid kõrgeil mäeseljandikel ning kuhu traaklased sõjaohu puhul var-ju viisid oma naised ja lapsed, kuid ka kariloomad. Need raja-tised, mida Rumeenias ja Bulgaarias mõne aasta eest teadus-likult uurima hakati, olid strateegiliselt väga soodsalt paika pandud, nii et Tacitus tunnustavalt märgib, «et neid linnuseid varjestasid naaberkõrgendikud, mis samuti olid kindlustatud, nõnda et Poppaeus Sabinus pidi säärase kindluse ümberhaa-ramiseks piiramisliine nelja miilini pikendama.» Üks suurejoo-nellistest kindlustest, millest veel juttu tuleb, asub Edela-Kar-paatides. See oli Sarmizegetusa, daaklaste kuninga Decebaluse residents.

TALUPOJAD JA KARJUSED

Traakia rahvastiku põhihulk koosnes talupoegadest, kes olid sõltlastena traakia aristokraatia teenistuses. Maaviljelus oli hästi arenenud. Kreeka allikate kohaselt olid traaklased need, kes töid Atikasse maaviljeluse. Kultuurtaimede, nagu odra, rukki ja nisu kasvatamine algas juba varem. Üht traakia hõimu Maritsa keskjooksul nimetasid kreeklased «nisukasvatajateks». Ning traakia tumulustest leiti sellest ajast pärinevaid söestunud nisuteri. Peamiseks toiduaineks oli hirss. Valgeid ube aga, mis praegu on peaaegu saanud Balkani köögi sünonüümiks, traak-lastel veel polnud. Muidugi mõista polnud ka kartuleid ja tomateid, mis alles hulk aega hiljem Ameerikast tulid.

Nisukasvatus oli laialt levinud. Ajaloolisel ajal mainitakse mitmes kohas traakia nisu. Theophrastes märgib, et «traakia nisul on palju kestasid ning ta idaneb hilja», ja Diodoros jutus-tab, et kuningas Lysimachos, kelle residents oli Traakia lausk-maa südames, praeguses Plovdivis, saatis ühe silmaga diadohhi Antogonose poolt ümberpiiratud Rhodose saarele 40 000 vakka otra ja niisama palju nisu. Nisusaadetised toimetati Maritsa jõelt laevadega Egeuse mereni ning sealt kiirpurjekatega Rho-dosele. Iphikratese kihlusel toredust armastava Traakia valit-seja kuningas Kotyse tütreaga sai Iphikrates kaasavaraks kaks kimmelhobuste karja, ühe kitsekarja, kuldse kilbi, lameda joogipeekri, teokarbitaolise nõu ja kruusitäie lund, kuid ka keldritäie hirssi ja kaheteistkümmne küünra kõrguse poti täis

sibulaid. Et traaklased meelsasti ja rohkesti sibulaid ning küüslauku söid, ilmneb Kazanlaki haudehitise maalidelt, kus nende toitude hulgas, mis vürstipaar teises ilmas elamiseks kaasa sai, on ka sibulad ja küüslauk.

Ka daaklased ja geedid kasvasid teravilja. Jutustatakse, et kui Aleksander Suure sõdurid aastal 335 e.m.a. üle Doonau läksid, et geete alistada, pidid nad endale teed rajama läbi viljapõldude, kus vili oli nii kõrge, et nad vaid vaevaliselt edasi jõudsid, piike abiks hoides. Suurem osa teraviljast, mida kreeklased Pontose linnadest mandrile eksportisid, oli tõenäoliselt pärit Dobrudžast. Hiljem mainiti «teraviljasalvena» ka Möösia provintsi, mis hõlmas osa praegusest Bulgaariast ning kust otse-saadetised Rooma läksid.

Pole huvitusest märkida, et nisukasvatuse alad on tänapäevani samaks jäänud, nimelt Bärägan Rumeenias ja Põhja-Bulgaaria ning Traakia lauskmaa avarad väljad Plovdivi juures. Traakia rukist tähistab Galenus sõnaga *britsa*, mida Bulgaarias veel praegugi kasutatakse eriti valge suviteravilja nimetusena.

Struma orus ja Põhja-Bulgaarias kasvas ka hulganisti vesipähklit, mille lehti kasutati hobuste söödaks ning mille viljast traaklased teatud liiki õhukest leiba küpsetasid. Vesipähkel kasvab ka tänapäeva Bulgaarias; tema tuumasid süüakse mõnes paigas röstitult. Traakia aianduse kõrgest tasemest sai tõenäoliselt alguse ka tänapäeva bulgaarlaste kiindumus aiandusse. Kesk-Euroopas leidub vaevalt küll ühtki suuremat linna, mille ümbruses ei elaks bulgaaria aednikke, kes oma toodetega oluliselt kaasa aitavad linnade varustamisele. Samuti on teada, et bulgaaria aednikel on oma ametis õnnelik käsi, mis neile enamasti rohkem kui keskmise saagi kindlustab. Kui tänapäeva sotsialistlik Bulgaaria oma suuri alasid hõlmava maaviljelusega sotsialismimaade eesrindlaste hulka kuulub, siis võime ka selles arengus näha igipõlist traakia pärandit. Bulgaarlane nagu ta muistsed esivanemadki on maapinnaga väga tihedasti ühte kasvanud.

Traakia põllumajanduse oluliseks haruks oli viinamarjakasvatuse. See arenes selles piirkonnas nii-öelda paralleelselt inimesega. Viinamarjakasvatuse järgi võib Traakias kindlaks teha mitte üksnes Egeuse mere rannikul, vaid ka sisemaal, ning pealegi veel kuni Hallstatti ajastuni välja. Kivist moodustised, mis mõne aasta eest Bulgaarias leiti ja mida algul peeti ohvrikivideks surmsünge renniga vere äravooluks, osutusid, nagu seda kinnitasid täiendavad leiud — kivist ja mördist vormid — hoopis meelepärasemat eesmärki teenivaiks esemeiks. Neid kasutati kui tõrvi veini valmistamisel. Veiniraba pandi väikestesse kivist või mördist vormidesse, kust ta juhiti tõrtesse, mis kaeti kiviga või savimullaga. Tänapäeva Bulgaariat silmas pidades asusid traakia viinamarjakasvatuse piirkonnad Balkani mägedes, Sredna Goras (kus asub kuulus Rooside org), Rodope orgudes,

Stranda mägedes ja Musta mere rannikul. Laialdasi viinamarjakasvatuse alasid leidis ka Egeuse mere Traakia rannikul.

Viimase aja arheoloogilised leiud näitavad, et veinivalmistamine pole Bulgaarias aastatuhandete kestel põhimõtteliselt muutunud, kui praegusaja industriaalset veinitootmist mitte arvesse võtta. Isegi viinamarjakobarate lõikamise nuga on oma kujult samaks jäänud. Viinamarjakobarad sorteeriti ning paigutati kas kohapeal väikestesse, umbes 70 kilogrammi raskustesse ning 60 korda 30 sentimeetri suuruse põhjaga 8 sentimeetri sügavustesse anumatesse, kus nad käega puruks litsuti ning välja pigistati. Mahl kallati kivi- või savinõudesse ning pandi keldris käärima. Hulgalisema tootmise puhul toodi viinamarjad suurtesse kivitõrtesse viinamarjaaedade lähedal ning sõtkuti käte ja jalga abil mehuks. Mõnikord tehti seda ka primitiivse veinipressi abil, mis koosnes neljakandilisest puukorvist, mille sisse oli paigutatud linasest riidest kott. Vända ja suure puidust kruvi abil suruti puukaas allapoole ja viinamarjad pressiti puruks.

Väljavoolav mahl koguti tõrtesse ja saviankrutesse, pandi kääma ning paigutati seejärel amforatesse ja kitsenahast lähkritesse. Traakia lõunaosas, bisaltide maal ja Struma alamjooksul, kus kasvasid viigimarjad ja oliivid, kasutati veinipresse ka viigimarjaveini ja oliiviõli valmistamiseks. Viinamarja kasvatati ka daaklaste juures Doonaust põhja pool. Nagu kõik traaklased, nii jõid ka daaklased meelsasti ja palju. Üha laiemalt leviv joomatõbi viis daaklaste kuninga Burebista teokraatliku režiimi ajal reformiliikumiseni, mis daaklastele rangelt keelas igasugu veinipruukimise. Et sellele keelule vajalikku kinnitust anda, laskis kuningas kõik viinapuud hävitada. Kes viinamarju kavatas, poodi üles. Ka Dionysose kultus pandi keelu alla. Pärast Burebista surma, kes Caesari ajal valitses, häabusid reformid kiiresti. Viinapuude radikaalne hävitamine Daakias sundis rooma ajaloolasi eelkõige oletama, et viinamarjakasvatuse tõid Daakiasse alles roomlased.

Traakia hõimud Maritsa, Struma ja Mesta orus kui ka Musta mere rannikul vedasid juba Trooja sõja ajal veini välja. Homeros kirjutab, et laevad tõid iga päev Troojasse suuri amforaid ja teisi traakia veiniga täidetud astjaid.

Mõned antiikaja autorid koguni väidavad, et traaklased olivat viinamarjapõõsast kultiveerinud.

Traaklased valmistasid kangeid ja aromaatsaid veine. Musta mere rannikul asuvast Pomorie (Anchyaluse) linnast pärineval vanal mündil on kujutatud Hermes väikese Dionysosega vasakul käel. Parema käega ulatab Hermes talle viinamarjakobarat. Laps sirutab oma kae selle järele välja.

Ka teistel müntidel on konkreetseid vihjeid intensiivsele viinamarjakasvatusele. Juba 1. sajandi alguses e.m.a. hakkasid traaklased suuri kivist veinikeldreid rajama. Suur hulk neist kaljukeldreist on Haskovo ringkonnas säilinud tänapäevani. Need on kal-

jusse raiutud ümmargused süvendid läbimõõduga kaks meetrit, mille sügavus on 60 sentimeetrit. Mõnes kohas on veel näha puniaukude jälgi. Vahetevahel on need veinimahutid üksteisega ühendatud väikeste kanalite abil, mis võimaldas viinamarjamärju-kese teatavat filtreerimist, enne kui sellega täideti suured amforad.

Traaklased mõistsid valmistada ka odraõlut. Seda «õlut» ei saa küll meie omaga võrrelda. Tegemist oli fermentjoogiga, nagu seda veel praegugi paljude idapoolsete rahvaste juures juuakse, näiteks kalja Venemaal. Odraõlut valmistati suurtes tõrtes ning seda ei filtreeritud. Õlut sai juua vaid ölekõrre abil. Kui vejt hulka ei segatud, jutustab Xenophon, oli selle joogi mõju väga tugev. Paionid jõid peale kange odraõlle ka hirsijooki, mis sarnaneb Bulgaarias veel tänapäevalgi meelsasti joodava bosa'ga.

Ning meie tähelepanu pälvib veel üks jook. Seda valmistati samuti otradest, kuid see polnud õlu, aga antiikaja allikate järgi ikkagi tunduvalt kangem kui kõige raskem vein. Mõned teadlased on arvamisel, et siin oli tegemist viskiga mingil esialgsel kujul.

KUI BARBARID PIDUTSEVAD

Nagu suurema osa indoeuroopa rahvaste juures, nii oli ka traaklastel joomatõbi laialt levinud. «Kogu maailmas on teada,» väidab rooma kirjanik Aelianus, «et nad on kõige kõvemad joojad», ning imestab traakia kombe üle tühjendada peker, ühe söömuga, huuli sulgemata, Platon jällegi on jahmunud, et traakia naised jõid veini, seda veega segamata, mis kreeka arusaamade kohaselt on tüüpiline barbaarse eluviisi väljendus.

Jõid kõik — kuningad, vürstid ja aristokraadid kui ka preestrid ja targad ning lihtrahvas. On teada, et lüügia targad sattusid alles ülemäärase veinipruukimise läbi tollesse transiseisundisse, mis neid suuteliseks tegi tulevikku ennustama. Ühel Traakiast pärineval Rooma-aegsel raidkirjal esineb ravijumal Asklepios kui joomaseltskonna kaitsepatroon. Osavõtjate nimed on ühekaupa kivitahvlisse raiutud. Need kõik on traakiapärased. Et traakia sõdalased endale enne lahingut veiniuima pähe ajasid, on tuvastatud tõik, ning korduvalt surematusse uskumise arvele kirjutatud valmisolekut surma minna võib suuremalt osalt joobeseisundiga seletada. Psüühiline muutus, mis surmapõlgusele tõepoolest religioosse aluse andis, ilmnes alles Rooma ajal. Kõige tugevamini oli see daaklaste ja geetide juures välja arenenud.

Traaklased mitte üksnes ei joonud palju, vaid nad pidasid meelsasti ka ohjeldamatuid pidusid. Neid korraldati rituaalsete talituste nagu pulmade või matuste puhul ja ka siis, kui selleks lihtsalt paras juhus tuli. Ühele säärasele juhupeole võlgname tänu traakia pidusöögi autentse kirjelduse eest, milliseid on säilinud vaid üksikuid. Selle autoriks on nimelt kreeka ajaloolane

Xenophon, kes palgasõdurina toetas odrüüside pagendatud kuninga Seuthes II tagasitulekut. Sellest pidusöögist, mille Seuthes oma kreeka sõdurite pealikele korraldas ning mis ei toimunud mitte tema residentsis, vaid väikeses linnuses kuskil maal, pajatab Xenophon, et kolm kreeklast astusid sisse. «Kõige esiti embasid nad üksteist ning jõid üksteise terviseks sarvpeekrist veini, vastavalt traakia kombele.» Pärast seda kui koostöö vormi ja ühiste sõjaliste aktsioonide suhtes kokku oli lepitud, palus Seuthes oma sõdalased lõunasöögile. Sel puhul rääkis Seuthese esindaja Heraklides Moroniast Xenophoniga, viimasele mõista andes, et säärastel puhkudel on tavaks kuningale kingitusi teha. Dardaani palgasõdurite pealiku Timasoioni juures, kes samuti Seuthese külaliste hulka kuulus ning kellest Heraklides teadis, et tema pakkides on joogi-õluid ja vaipu, väljendus ta veelgi selgemini: «On saanud tavaks, et Seuthese poolt küllakutsutud külalised talle kingitusi teevad. Kui Seuthes siin võimule saab, siis võib ta sind niihästi sinu koju tagasi viia kui ka siin rikkaks meheks teha.» Xenophon ei jutusta, kus sööming aset leidis, kuid ilmselt ei toimunud see lahtise taeva all. «Kui kõige suursugusemad traaklased, väejuhid ja kreeka sõduritepealikud olid nüüd sisse kogunenud, istusid nad ringis söömaajale. Seepeale toodi kõigi külaliste jaoks sisse kolme jalaga laud (arvatavasti olid need järid või seda laadi lauakesed, mis veel praegugi Bulgaarias ja Albaanias kasutusel on. — *Autori märkus*), mis olid kaetud lihatükkide ja suurte hapendatud leibadega. Igale külalisele pandi maa kombe kohaselt road ette. Seuthes tegi algust sellega, et murdis tema juures olevad leivad tükkideks ning viskas neid kord ühele, kord teisele külalisele. Seda sama tegi ta ka lihaga, jättes järele vaid nii palju, kui ta ise ära süüa tahtis. Teised tegid nõndasama. Pakuti ringi sarvi veiniga, mida kõik võtsid. Kui pidulik söömaaeg edasi kestis, astus sisse traaklane valge hobusega, võttis täidetud sarve ning ütles: «Joon sinu terviseks, Seuthes, ja kingin sulle selle hobuse. Sellel kihuta kelle kannul tahes ning sa jõuad talle järele; kui sa aga taganed, siis ei pruugi sa jälitamise pärast muret tunda.» Teine tõi talle noore orja ning andis ta lühikeseks kõneks sarve tõstes samuti kuningale kingiks. Kolmas tõi Seuthesele rõivaid ta abikaasa jaoks. Ka Timasion jõi tema terviseks ning andis talle austuse märgiks hõbedase piaali ja vaiba, mille väärtus oli kümme miini.» See oli väärtuslik kingitus, sest ühest talendist hõbedast vermiti Kreekas 6000 drahmi ning üks talent koosnes 60 miinist.

Xenophon, kes oli juba natuke üleliia joonud ning kellel endal midagi polnud, mida oleks Seuthesele kinkida võinud, leppis sellega, et jõi oma truu sõpruse kinnituseks: «Mina aga, Seuthes, annan sulle kingiks iseenda ja need oma sõbrad.» Seuthes tõusis püsti, jõi Xenophoniga kokku ning veini, mis järele jäi, kallasid nad vana traakia kombe kohaselt üle pea. Siis tulid moosekandid signaalsarvede ja torupillidega ning hakkasid tantsuks mängima.

See kirjeldus on kultuurilooliselt vägagi huvitav. Kingituste

üleandmise vorm meenutab Pärsia eeskujut, nagu seda on kujutatud Apadanas Persepolis ühel 6. sajandist e.m.a. pärineval reljeefil. Sellest ilmneb aga üsnagi isepärane joon traakia aristokraatia ühiskondlikus arengus, mis seisneb Pärsia ühiskondlik-majandusliku struktuuri ulatuslikus ülevõtmises, selle asemel et üle võtta Kreeka orjandusliku ühiskonna oma, millega traaklastel olid tunduvalt tihedamad suhted.

Traakia aristokraatiale oli rahvas nende suurte mõisate elavaks inventariks. Sõltlased elasid küll mitte alati halvemini, kuid igal juhul kaitsetumalt kui orjad Kreekamaal. Viimastel olid vähemalt minimaalsed seadusega kinnitatud õigused. Teatavasti ei koheldud Kreekas orje, kui Sparta kõrvale jätta, kaugeltki mitte nõnda inimväärikust arvestamata nagu näiteks Rooma omi. Kui neid väga halvasti koheldi, võisid nad varjupaika pageda ning nõuda, et neid müüdaks uuele isandale. Isand ei tohtinud oma orja ka tappa, ehk olgu siis, kui ta tabas teda *tête-à-tête* oma emandaga *in flagranti*. Enamik kreeka orjadest olid majateenijad, töötasid käsitöölisena oma isanda arvel või neid laenutati kui «protsente kandvat kapitali» tööks kaevandustes või põllumajanduses. Riigiorjadel oli õigus ametnike peale kaevata. Üldiselt kehtis aga helleni riikides Aristotelese rafineeritult loogiline ütlus: «Orjus on oma loomult õiguspärane, kuna ta vastab ühele looduseadusele, sest suur osa inimkonnast (barbarid) koosneb sündinud orjadest.»

Traakia vürstide pärisorjadel polnud aga isegi neid primitiivseid õigusi. Nende kuningas või hõimuvürstid võisid neid igal ajal orjadeks müüa. Traakia talupoeg oli praktiliselt lindprii.

Oma õukonnas püüdsid Traakia kuningad ja vürstid pärsia stiili järele aimata. Ka nende majanduslikud arusaamad vastasid pärsia eeskujule. Kreeklastelt seevastu võtsid nad üle vaid teatud välised eluvormid — arhitektuuri, maalikunsti ning mõnel juhul ka nende jumalateusu. Arvukad kreeka käsitöölised seisis suurtsugu traaklaste teenistuses. Kuid poliitiliselt ei viinud see hoopiski mitte Kreeka riigi- ja ühiskonnavormide ülevõtmisele, isegi mitte varajase orjapidajate riigi suunas. Puudus lihtsalt majanduslik sund. Traaklastel oli olemas kõik, mis neil eluks ja oma kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks tarvis läks. Rohkem neid ei huvitanud. Kreeka filosoofilisi koolkondi ei tundnud nad isegi nime järgi. Traakia aristokraatia elas õnnelikult. Ning tõenäoliselt oli selle paradiislik-barbaarse eluvormi tõttu ka traakia hõimude allakäik juba ette ära määratud. Nende valitsejad jäid kreeklaste vahetu läheduse ja nendega tiheda suhtlemise peale vaatamata vaimselt ikkagi Pärsia despotismi rudimentaarse vormide küttesse, kuni nad ägedale, kuid ikkagi hilinenud vastupanule vaatamata langesid Rooma impeeriumi tapva poliitilise ja etnilise assimilatsiooni ohvriks. Kuid sellest hiljem.

Diodoros jutustab teisest pidusöögist Lysimachose ajal. Traaklaste kuningas ja kunagine Aleksander Suure ihukaitsväe ohvitser, kellele Traakia oli Makedoonia maailmariigi jagamisel

saanud, oli geetide vastu sõda pidanud ning nende kuninga Dromichaite poolt vangi võetud. «Kui Dromichaite oli siis ohvriannid toonud, kutsus ta vangivõetud kuninga koos tema sõpradega ning suursugused traaklased pidusöögile. Olid kaetud lahti moodi lauad — Lysimachose ja tema kaaslaste jaoks olid laiali laotatud saagiks saadud kuninglikud vaibad, Dromichaite ja traaklaste jaoks aga lihtsad matid. Esimestele pandi ette iga-augu kalleid roogi hõbedasel laual, teistele aga tagasihoidlikult valmistatud aedvilja ja liha puust lauaplaadil. Lõpuks ulatati esimestele veini hõbedast ja kullast, teistele aga puust ja sarvest jooginõudest, nagu see geetidel kombeks oli. Kui juba pikemat aega joodud oli, täitis Dromichaite kõige suurema sarve, kõnetas Lysimachost, nimetades teda isaks, ning küsis temalt, mis sugune söömaaeg tundub talle rohkem kuninga vääriline olevat, kas makedoonia või traakia oma. Ning kui Lysimachos vastas, et ta makedoonia oma väärilisemaks peab, ütles Dromichaite: «Miks sa siis soovid nii hiilgavat elu ja kuulsusrikast kuningriiki maha jätta ning tulla meie, barbarite juurde, kes elavad kui metsloomad, ning karmile, põlluviljade poolest vaesele maale? Miks tõid sa looduse vastaselt oma sõjaväe siinsetesse paikadesse, kus keegi lahtise taeva all kaua vastu pidada ei saa?» Kui Lysimachos seepeale vastas, et ta kõike seda ei oodanud, leppisid mõlemad ära ning lahkusid sõpradena.»

Nüüd me teame, et kreeka ajaloolased ja kirjanikud kujutasid kasvatuslikel eesmärkidel «barbareid» sageli otsekoheste, lihtsate ning põhiliselt ausate ja korralike inimestena, et neid omaenda rahvastele terve, rikkumata ning alles dekadentlikuks muutumata kultuuri eeskujuks seada.

Endastmõistetavalt ei puudunud antiikaja jutustustes ka upsakus ja enesega rahulolu, millega nii mõnigi reisikirjanik ka veel tänapäeval teiste rahvaste kultuuritaseme luubi alla võtab. Võtame näiteks Athenaiose, kreeka kirjaniku Egiptuse Naukratisest, kes oma suurepärase koguteoses «Deipnosophistai» Kotyse võõraspoja pulmast jutustab: «Anaxandrides, pilgates oma komöödiast «Protisilaus» Iphikratese pulmasöömingut, mille ta Traakia kuninga Kotyse tütreaga kihlumisel korraldas, ütleb: «Ning kui te teete, mida ma käsin, korraldan teile vastuvõtu hiilgava olenguga, mis mitte millegi poolest ei sarnane Iphikrate omaga Traakias, kuigi öeldakse, et see oleval olnud erakordselt tore.» Seal oli agora (turuplats) «kaetud purpurvaipadega, mis ulatusid põhjanabani, ning pidusöögist võtsid osa paljud karvad võisööjad. (Piimast, eelkõige lambapiimast, valmistasid traaklased kohupiima, võid ja juustu, kui ka paksu piima, tõenäoliselt hapupiima või jogurti. — Autori märkus) Seal oli vaast keedupotte, suuremad kui kaheteistkümne voodiga tuba, ning Kotys ise pani käed külge ja kandis lauale suppi kuldses kausis; ning et ta limpsis veini kraterides (kreeka veinisegamisnõudes), jõi ta end rutem purju kui need, kellele ta veini valas.»

TRAAKIA KUNSTIVARAD

Viini tarbekunstimuuseumis toimus 1975. aasta kevadel suurepärane näitus, mis enne seda oli juba Moskvas ja Pariisis teaduslikust seisukohast suurt tähelepanu äratanud. Üle tuhande hindamatu kunstiajaloolise väärtusega eksponaadi oli välja pandud nimetuse all «Traakia kunst ja kultuur Bulgaaria pinnal». Ehteasjade ja kunstiesemete kuld üksi kaalus 30 kilogrammi, hõbeesemete kaal ulatus aga 50 kilogrammini. Enam kui sada tuhat külastajat olid võlutud suurepärasest kulla-aaretest, mida siin näidati.

Näituse keskpunktis seisis kolm suurt kulla-aaret, mida tuleb võtta kui tähtsaid traakia kunsti ja kultuuri arengus.

Kõige sensatsioonilisem, Varna kulla-aare, eksponeeriti esmakordselt Austrias. Tema loomine 4. aastatuhandel e. m. a. tähistab kultuuritaset, mida alles kaks või kolm aastat varem võimatuks peeti. Puhtast kullast valmistatud käevõrude, kettide ja vööde töötlemise tehnikal pole Euroopas võrdset.

Suure Egeuse rahvasterändamise aegadesse viib Valtšitrani kulla-aare, mis mõne aasta eest leiti Pleveni rajoonist Põhja-Bulgaarias. Oma 12,3-kilogrammise kaaluga on ta seni leitud hulgas kaalult kõige suurem kullaleid Bulgaarias.

Kolmas traakia kulla-aare pärineb 3. sajandist e.m.a. See koosneb puhtast kullast joogiserviisist, mis leiti Panagjurištes Plovdivi lähedal.

Kultuuriloolastele on eriti tähtsad Varna ja Valtšitrani leiud. Need näitavad, et inimkonna varaste kõrgkultuuride maailm polnud veel jaotatud ja antagonistlikult lõhestatud. Nad tõendavad ühemõtteliselt, et Egeuse piirkond, Väike-Aasia ja Kreeka mandrila, niisis praegused Bulgaaria, Rumeenia ja teised Musta mere rannikualad moodustasid oma ühtse majandusliku terviku taustal ka kultuurilise terviku. Rahvastevahelised diferentseerumised tekkisid sel asustusel alles hiljem ning nende arenemine rikasteks ja vaesteks maadeks tõi endaga kaasa lõhenemise kultuurirahvasteks ja barbariteks, kusjuures kultuurirahvad määrasid ära, kes on «barbarid».

«Me teame näiteks,» ütleb professor Venediktov, «et Kreekas ja Mükenees oli kaksikkirves hellebardi näol võimu sümboliks. Oriendis oli kolmandal ja teisel sajandil ning esimese sajandi alguses e.m.a. teine kirvetüüp preestri- ja valitsejavõimu tähisteks. Selle kirve üks tera on asendatud ornamentide või loomafiguuridega. Säärased kirved olid Väike-Aasias pikka aega kasutusel ning neid võib kohata ka Assüüria templites ja pühamutes. Üht säärast kirvest hoiab hetidi reljeefil oma käes jumal Tešub. Selliseid valitsemisümboleid võib peale selle leida Luristani (Iraan) haudadest, mis pärinevad 2. aastatuhande lõpust ja 1. aastatuhande esimesest kolmest sajandist e.m.a.»

Neid on leitud ka Traakias. Teteveni ja Karlukovo pronksist

kultusekirved, mõlemad 10.—8. sajandist e. m. a., on arheoloogiliseks tõendiks ühisest kultuurilisest arengust, millele vihjatakse kreeka mütoloogias, eelkõige Homeroose eepostes. Lõuna-Bulgaaria Stara Zagora rajoonist leitud kultusekirves on kaunistatud nelja loomapeaga massiivsel pronksist kirvekannal, mis kujutavad endast härjapead, seda nokkivat linnupead, hirvepead ja kitsapead. Kirvekand on joodetud pika raudvarda külge. See tõendab, et pronkskirves polnud mõeldud relvaks.

Nende seoste uurimisel seisavad bulgaaria arheoloogidel kahtlemata ees veel suured ülesanded ja tõenäoliselt veelgi suuremad üllatused. Üksnes viimastel aastatel on Bulgaarias leitud üheksa suurt kulla-aaret, millest mõnesid nende vanust ja kasutatud stiili arvesse võttes tuleb nimetada ainulaadseteks kogu maailmas. Näiteks Hotnitsa aaret, mille neljakümnest tillukesest poolteise kuni kolme ja poole millimeetri suurusest inimiidolist koosnev pronksiajast pärinev kuldkest on seni mõistatuseks jäänud. Puhtast vasest on ka kultusekirved ning tundmatut laadi tööriistad, meislid ja naasklid, mis leiti Varna nekropolist. Nende esemete valmistamiseks kasutatud materjal on saadud praeguse rajoonilinna Stara Zagora lähedal asuvatest vasekaevandustest. See kinnitab käsitööndusliku tootmise olemasolu 4. aastatuhandel e.m.a. ja lubab peale selle järeldada, et ka kaubavahetus pidi tol ajal juba hästi arenenud olema.

Saladuslikuks jääb ka kolmeteistkümnest esemest koosneva ning enam kui kaksteistkümmend kilogrammi kaaluva Valtšitrani kulla-aarde päritolu ja otstarve. Selle hulgas on suur kahe kõrvaga kuldnõu ja neli ühe suure kõrvaga veiniammutamispeekrit (*kyathos*'), mis oma lihtsama vormiga vastavad tolle aja keramikale. Kuid ainulaadsed maailmas on leiu ülejäänud kaheksa eksponaati. Nendeks on üks kolmeosaline nõu ja seitse kaanetaolist eset. Kolmeosalise nõu läbimõõt on ümmarguselt 24 sentimeetrit, pikkus umbes viis sentimeetrit ja ta kaalub 1190 grammi. Nõu koosneb kolmest kullast taotud lehetaolisest lusikast, mis on kahe kergelt kaarja elektronitorukese abil üksteisega nõnda seotud, et vedelik ühest teise voolata saab. Kõik kolm «mahutit» on kaetud kannelüüridega (paralleelselt kulgevate rihvadega). Ümardatud tagaosa on ühendatud elektronvarrega, mis kujutab kolmpiid ning lõpeb piibukujuliselt. Varre sisse uuristatud ornamendid on musta nielloga (väävelhõbedaga) inkrusteeritud.

Kui selle nõu saladust pole veel keegi sõandanud lahti mõtestama hakata, siis kaanekujuliste esemete suhtes on olemas erinevaid arvamusi. Mõned uurijad peavad neid ülemõõdulisteks vööpangadeks, teised päikese sümboliteks või varjudeks, mida jumalate piltide kohal hoiti. Bulgaaria teadlased Venediktov ja Gerasimov on arvamusel, et tegemist on kaantega, mis kuulusid seitsme nõu juurde, need aga pole säilinud. «Tõenäoliselt maeti mingi saatuseöögi puhul, mis traaklaste elus kuigi harvad pol-

nud, tervest erakordselt suurest kallisvarast maha vaid kergemad tükid, mida üks mees hõlpsasti kanda suutis. Kui me seda ole-tame, siis erineb see kallisvara oma koostisosade poolest suuresti teistest hilisemast ajast pärinevatest traakia aaretest, mis tavall-liselt koosnesid lauanõudest, s. o. peekritest, kannudest ja kaus-sidest. Valtšitrani kallisvara kuulub kõige haruldasemate kultuse-nõudest koosnevate aarete hulka.

Viis nõu on puhtast kullast, kolmeosaline nõu kullast ja elekt-ronist ning seitsmel kaanel on sibulakujulise nupu all täispronk-sist paksend. Eri metallide kasutamine nõudis ka erinevat töötle-mistehnikat. Kulda taoti, pronksi ja elektroni aga valati. Töö-kojas töötasid järelikult üheskoos nii kullassepad kui ka pronksi-valajad. Eriti kullassepatöös on näha täiuslikku tehnikat. Nõudel on palju vähem haamrijälgi kui Mückeenes valmistatud hõbe- ja kuldnõudel ning nende juures võib selgesti ära tunda suuremat meisterlikkust...

«Kallisvara iseärasuseks näib aga olevat kaante kaunistamine õhukese hõbedaribaga, mis on kahe hõbeda ja kulla sisse torgi-tud punktikestest veerise abil kindlalt kuldpõhjale kinnitatud. Oletatakse, et seda ornamendi võib seostada pronksiaegse traakia keraamika valgete kriimornamentidega. Ornamendi kuldpõhja sisse tagumist seletatakse isegi kui katset metalli ette valmistada, et hõbekaunistused tema külge pidama jääksid. Kogu selle kal-lisvara kaunistused, nii graveeringud kui ka sissetaotud kannel-üürid, pärlid ja pealepandud hõbeornament on tehniliselt täius-likud. Just seeläbi erineb Valtšitrani kallisvara kõikidest teistest mückeene ja isegi klassikalise ajastu leidudest Traakias ja ka Kreekas.»

PANAGJURIŠTE KULLA-AARE

Traakia hellenismiajastu kunsti stiili ja laadi kuni 3. sajandi alguseni e.m.a. iseloomustab peaaegu juba legendaarseks saanud Panagjurište kulla-aare, mis leiti endiselt besside asustusalt, ühe meetri sügavuselt savikihi seest, ilma mingi ümbritseva kat-teta. Mõned uurijad arvavad, et siin on tegemist kõige isepära-sema jooginõude kogumiga, mis ühel kuningal kunagi olnud. See-vastu teised, nagu Joseph Wiesner, asuvad seisukohal, et leiu-avastamisel ilmnenud asjaolud osutavad «besside alal kuni hilis-ajani korduvalt tõestamist leidnud rituaalile jätta andidena juma-latele määratud pühad esemed ja pildid vahetult maapinna hoolde.»

Kulla-aare koosneb ühest joogiamforast, kolmest loomapea-kujulisest *rhyton*'ist, ühest sokuprotoomi *-kujulisest *rhyton*'ist ja veel kolmest, mis kujutavad amatsoonipäid; neile lisandus veel

* Protoom—loomas «büst». — Tõlkija.

kullast plaal — ühtekokku 6100 grammi kulda. Et selle kallis-vara mõlemale suuremale esemele oli sisse vermitud nende kaal-kreeka numbritena, kusjuures aluseks olid võetud stateerid, mis olid kasutusel vaid Kreeka koloonias Lampsakoses Dardanellide launarannikul, võib arvata, et kogu serviis on sellest linnast pärit.

Ometi pole Panagjurište kallisvara kreeka kunsti näidis. Võib-olla olid tema valmistajateks kreeka kullassepad, võib-olla aga ka traakia omad. Tema loojate etniline päritolu pole kunstiteose hindamise seisukohast õigupoolest üldse nii tähtis kui kultuuri-staar, millest ta pärineb. Panagjurište jooginõude juures on kaht-lemata tugevasti tunda pärsia mõju. Joogisarved olid traditsioo-nilisteks jooginõudeks mitte ainult Makedoonias ja Traakias, vaid ka Väike-Aasias. Ka reljeefide temaatika ja teostus meenutavad pärsia traditsiooni, eelkõige ahhemeniidi elemente. Ning ometi ei või öelda, et kallisvara hulka kuuluvad kunstiesemed oleksid pärsia päritoluga, et neid võib pärsia kultuurisfääri kuuluvaks lugeda.

Klassifitseerimine on komplitseeritum, ning mitte ainult nende, vaid ka paljude teiste kunstiesemete puhul, mis sellest ajast pärinevad ning pärsia stiilielemente ilmsiks toovad. Nad on õigupoolest traakia omad, sest nad vastavad neid tellinud isikute kunstilistele arusaamadele. Ning tellijateks olid traakia hõimu-vürstid või kuningad, kui kõrvale jätta kingitused, mida Pärsia valitsejad tõid näiteks besside preesterkuningatele, et neid võit-luses Kreeka vastu oma liitlasteks saada. Tellijate valik näitab nende maitset ning annab tunnistust nende vaimsest ja kultuuri-lisest kuuluvusest. Ning see kaldus ikka Väike-Aasia ja Pärsia poole. On nimelt tähelepanndav, kuigi mitte arusaamatu tõsiasi, et Kreeka kolooniad ei avaldanud mingit märkimisväärset mõju traaklaste või traakia aristokraatia kunstile. Sofia, Plovdivi, Varna, Burgase ja teiste Bulgaaria linnade arheoloogiamuuseumid on küll ääreni täis eksponaate, mis sel maal on leitud ning mis kahtlemata on Kreeka või Rooma päritoluga. Kuid need on vaid Kreeka linnadest pärinevad arheoloogilised reliktid, mis sõja ja röövimise läbi kandusid ka Traakia sisemaa kõige kaugematesse kolgastesse. See kreeka kunstiteoste küllus pani teadlased varem arvama, et traakia kunst on hellenistliku Kreeka omaga identne. See oli aga ekslik järeldus, nagu vahepeal näitas eksponaatide väljaselekteerimine nende Kreeka-Rooma või Traakia päritolu järgi.

Tegelikult kuuluvad need kunstiesemed, mida sai vastuvaid-lematult identifitseerida kui traakia omandit, põhiliselt ka traakia kultuurisfääri. Nad on selle kõige vitaalsemaks väljenduseks. Kuidas asi nõnda kujunes, seda kirjeldab Venediktov.

«Peamiselt loomakasvatusest ja põlluharimisest elava traakia aristokraatia elu erines nimelt väga oluliselt linnriikide kreek-laste omast, kelle eesotsas seisid merekaubandusega tegelevad

suurkaupmehed, kes reisisid mööda võõraid maid ning elasid edumeelse ühiskonnakorra tingimustes. Selle loomuliku lõhe tõttu traaklaste ja kreeka maailma vahel tundusid neile ka kreeka kunst ja kultuur võõrana. Nad ostsid küll Kreeka kolooniatest ehtasju ja ilusaid majapidamisriistu ning ka ilusat, kunstipärast kreeka keraamikat. Kuid neile polnud vaja ei toredaid templeid oma jumalate jaoks ega suuri teatreid ning nad ei jäädvustanud ka oma surnute kuulsust raidkujudega hauasammastel, reljeefidel ja statuettidenä. Nad ei reprodutseerinud oma jumalaid mitte kivisse raiutult, vaid austasid neid üldiselt ka veel hellenismiajastul kultusepaikades lageda taeva all. Kreeka kultuuri vaim jäi neile siiski arusaamatuks.

Nende elulaad oli ikkagi palju lähedasem paljude Väike-Aasia hõimude omale, keda 6. sajandi lõpul valitsesid Ahhemeniidid. Sest neil hõimudel oli traaklastega ühine see, et nad olid tugevasti juurdunud oma kodupinnasesse. Suur lahknevus Pärsia ja Kreeka vahel seisis nimelt selles, et kreeklased olid mere sõitja rahvas, sellal kui pärslased olid mannermaa külge seotud.»

Pärsia sõdade ajal astusid traakia vürstid ja kuningad uuesti tihedasse kontakti pärslastega. Lõunapoolses Traakias oli suurem osa hõimudest Pärsia võimu all. Mitmed asulad Maritsa orus jäid rohkem kui sajaks aastaks pärslaste kätte. Selle aja kestel hoidsid pärslased Marmara mere ja Chalkidike poolsaare vahel püsivalt tugevaid väeüksusi. Pärsia asehaldurid Traakia ranniku linnades elasid laial käel ning hiilgasid suure luksusega.

Sellele lisandus veel asjaolu, et traaklased võtsid osalt vabatahtlikult, osalt sunnitult osa mõlemast pärslaste sõjakäigust läbi Kreeka. Herodotos jutustab selle kohta järgmist: «Seni loetletud sõjajõududele tuleb aga veel lisada ka need, kes Euroopas sõjakäiguga ühinesid, keda ma, tõsi küll, saan mainida ainult hindamisi. Kreeklased Traakias ja Traakia vastas olevatel saartel panid välja sada kakskümmend laeva, see tähendab kakskümmend neli tuhat meest laevadel. Jalaväelasi panid välja traaklased, paionid, eordid, bottiaillased, Chalkidike elanikkond, brüügid, pierid, makedoonlased, perrhaibid, enierid, dolopid, magneetid, ahhailased ja traakia rannikurahvas; kõiki neid rahvaid kokku hindan ma kolmekümne tuhande meheni.»

See tähendas, et ka traakia väepealikud, kes eranditult pärinesid aristokraatia hulgast, seisis alatises kontaktis pärslastega ning paljude teiste idarahvaste esindajatega. Kui pärslased siis Bosporuse ja Dardanellide taha tagasi tõmbuma pidid ning algas suhteliselt rahulik aeg, sest et mõlemad asjaosalised olid liiga nõrgad selleks, et uut sõjalist lahendust otsida, tekkisid traaklaste ja pärslaste vahel tihedad kaubandussuhted. Need polnud otsesed, vaid kulgesid Musta mere ranniku ja Propontise Kreeka linnade võimekate kaupmeeste kaudu. Tähtis ümberlaadimisadam Musta mere ääres oli Apollonia (Sozopol).

Sellesse aega langevad ka odrüüside riigi rajamine ning riikliku korra mõningane tugevnemine teiste suurte hõimude juures. Nii või kord, nagu juba nägime, sarnanes Pärsia omaga — maa ja võim olid aristokraatide käes, kellele kuulusid suured mõisad. Nendest kõrgemal seisis, nagu Pärsias, piiramatu võimuga preesterkuningad. See struktuur oli niisama iseloomulik ka traakia aristokraatiale, samuti nagu tema poolehoid pärsia kunstile, mis kõige adekvaatsemalt vastas aristokraatia mentaliteedile. Professor Venediktovi arvates mõjustas see kord kahtlemata ka traakia kunsti ja kultuuri iseloomu ning eriti kunstikäsitööd, mis selkõige teenis traakia aristokraatia luksuseiha, kusjuures eeskujuks võeti just Pärsia kuningaid ja satraape.

Pärsia mõju Panagjurište kulla-aardele saab mõista just sellest aspektist. Suurmaaomanikest ja valitsejatest sõltuv käsitöö kandis seetõttu vaid õukondlikku iseloomu. Suurmaaomanikud ja mõisnikud olid need, kes Propontise kullasseppadele tellimusi andsid. Ning mitte ainult nemad, vaid ka preestrid hindasid piki Marmara mere rannikut paiknevate Kreeka linnade kullasseppade tööd. Nõnda tekkis siin, Aasia ja Euroopa vahel, nagu Venediktov ja Gerassimov tõestasid, spetsiifiline arusaam kunstist, milles ikkagi avaldusid teineteist vastastikku mõjustavad erinevad maailmad. Oleme paljude leidude kaudu teada saanud, et pärsia kunsti teatud elemendid olid traaklaste poolt inspireeritud ja nendelt Propontise kullasseppade kaudu pärslasteni jõudnud. Nii kohtame näiteks 5. sajandil ja 4. sajandi esimesel poolel e.m.a. levinud hobuseprotoome sada aastat hiljem, s.o. Seleukiidide ajal taas Pärsias kui hellenistliku kunsti produkte, mis ilmselt mõned vormid oli üle võtnud traaklaste tellimusi täitnud töökodadest.

ASKLEPIOS PÄRINEB TRAAKIAST

Vanad traaklased andsid ka silmapaistva panuse klassikalise muinasaaja meditsiini arenguks. Traakia meditsiini alged, mille teedrajavad saavutused ka veel tänapäeval Hippokratese ja tema koolkonna auga teenitud kuulsuse varju jäävad, ulatuvad tagasi primittiivse ürgrahva ravitarkusesse. Kujukat keelt selle kohta kõnelevad vanema kiviaja koljutrepanatsioonid, mida tehti küll müstilise ende tähe all, et «kurjale vaimule» vaba väljapääsu võimaldada, kuid millel oli ka oma tõetera — aju tuli neoplastilistest põhjustest või verevalumist tingitud kõrgendatud rõhust vabastada. Bulgaarias on leitud eneoliitikumist pärinevaid amulette, mis olid surnud inimeste koljudest välja raiutud. Need amuletid ei juhtinud küll tegelikku ohtu otseselt kõrvale, olid aga kandjale rahustuseks ning pakkusid seega psühhoprofülaktilist kaitset. Amuletid kaitsesid kandjat haiguste, häda ja surma vastu ning tisk sellesse aitas hirmust üle saada.

«Tõsi küll,» ütleb bulgaaria teadlane Nikola Šipkovenski, «ka traaklased ei saanud oma olemasolu säilitada ainuüksi totemismi riitustega ning (loendamata kogemuste teel saadud) pärimuslike tabude järgimisega. Nagu kõik elusolevused pidid nad iseenda ja liigi säilitamiseks ühelt poolt kohanema looduslike tingimustega, teiselt poolt aga vahetut ümbrust oma vajadustele vastavalt ümber kujundama.»

Ning nõnda nad ühendasid maagia ja kogemused, et haiget ühtaegu psüühilisel ja somaatilisel teel abistada. Salapärase võlujook vabastas küll ängistusest, kuid taimemahlad pidid keha häiritud funktsioonid lõppeks taastama.

Traaklased tundsid paljusid ravimtaimi. Ka mürgiseid, sealhulgas sääraseid, mis tegid «surma nii kergeks kui unenäo». Nad ei kasutanud puuvilja, marju ja taimi ainult toiduks, vaid proovisid nad läbi ka tervistamise seisukohalt. See arengukäik oli neil küll kõigi rahvastega ühine ning me mainime seda siinkohal vaid selleks, et seletus oleks täielik. Ning tõenäoliselt täiendasid nad müstilisi nõiasõnu teatud taimede sissevõtmisega kindlas järjekorras, ravimtaimede panekuga haavadele ning isegi kirurgiliste vahelesegamistega — väljaväänatud liikmete paigaldamist on mitme skeleti juures tõendatud. Kindlasti olid nad juba aru saanud ka teatud empiirilistest seaduspärasustest. (N. Šipkovenski.) Mis traakia meditsiini juba pronksiajal teiste rahvaste ravikunstist eraldas, oli psühhoteraapiliste meetodite sihipärasus ja teadlik rakendamine, ja see on püsinud tänapäevani — teater ja muusika, luule ja «kaunid kõnelused». Neid meetodeid rakendati individuaalselt ja kollektiivselt. Veel enamgi, kõikide haigete juures ühendati nad läbimõeldult ja kaalutletult somaatiliste vahenditega. Tragöödia katarsiline mõju oli vanadele traaklastele hästi teada.

Tolle aja arstideks olid preestrid. Nad teenisid neid jumalusi, kes enne mütoloogilist jumalustamist olid tegutsenud kui ajaloolised isikud: Orpheus, Asklepios ja Zamolxis.

Pedro Lain Entralgo märgib, et nii orgialiku Dionysose kultuse ravimiskunst kui ka Orpheuse müstika, millest eespool juba üksikasjalikumalt juttu oli, võrsusid oma sügavas sisimas usulisest pinnasest, saades tuge traditsioonist. Ta nimetab seda mittefüsioloogiliseks arstiteaduseks, mille tervistamised toimusid tänu «jumalaekstaasiga» seotud vaimustusele. See ekstaas murdis läbi Dionysose kultuses. Dionysose pidustustel polnud küll eeskätt meditsiinilist eesmärki, kuid siiski võttis neist osa ka inimesi, ning mitte just vähesel hulgal, kes elasid lootuses, et kõik nende hädad ravib orgialik riitus ja «püha hullustus», mis sääraestest pidustustest osavõtjates valla pääses. Õeldu kehtis seda enam seetõttu, et dionüüsosliku religioossuse fanaatiline propageerimine Hellases oli kreeka temperamendile millegi uue vahendajaks, mida Rhode kirjeldab järgmiste sõnadega: «Teatud haiglane tendents... nii-öelda kalduvus meelte tajumisvõimes ja

tegevuses häireid esile kutsuda, selliseid häireid, mis niisama kiiresti ja äkki kaovad, nagu nad tulidki.»

Samasse ajalooajalooperioodi, kuhu paigutatakse Orpheuse tegevus, langeb ka Asklepiose epohh. Bulgaaria teadlased on üldiselt arvamisel, et Asklepios oli vanatraakia kanglane, kes hiljem ravikunsti jumala ausse tõsteti. D. Detšev on tõendanud, et nimi Asklepios on tekkinud kahe traakia sõna — *as* ('madu') ja *klepi* ('ennast kepi ümber keerama') — ühendamise teel. Aesculapiuse kepp on aga juba sajandeid meedikute sümboliks. Madu austati bulgaaria teadlaste arvates mitte üksnes kui arstide tootmislooma, vaid ka kui tarkuse võrdkuju. Alles hiljem kerkis esile madudejumal kui konkreetne persoon. Asklepiose traakia päritolu poolt kõneleb ka ta poja Telesphori rõivastus, keda ikka kujutatakse traakia kapuutsiga (*gluga*) ja tüüpilise traakia ürbiga. Seda rõivastust kannavad tänapäevalgi karjused Balkani ja Rodope mägedes.

Telesphor oli antiikajal omamoodi laste kaitseingel, kaitsja jumal-deemon. Teda kujutatakse väikese poisina pikas käisteta keebis, kapuuts peas. Tema nimi on kreekakeelne ja tähendab 'see, kes lõpu toob, täiuslikkuse'. Lingvistid on tõestanud, et ka Asklepiose poja kreekakeelne nimi tuleneb traakia keelest.

Sofia arheoloogiamuuseumis säilitatakse Telesphori terrakotakuju 2. sajandist e.m.a. Väike jumal-deemon jätab rahuliku, tasakaaluka mulje ning temast õhkub juba pealevaadates kindlust ja elurõõmu. Kapuutsi alt paistavad spiraalsed lokid, keebil on nõõpide asemel paelad ees. Telesphor on kujutatud ka Plovdivi arheoloogiamuuseumis asuval suurel kiviplaadil (pikkus 2,80 m, kõrgus 1,08 m, raskus 3 t), millel võib näha kogu tervist toovat traakia-kreeka jumalateperet.

Veebruaris 1962 avastati Edela-Bulgaarias Kjustendili linnas (vanas Pauthaliumis) mullatöödel rooma ehitise jäänused. Kuna teadlased õigustatult oletasid, et siin on tegemist ülimalt huvitava ja kaua otsitud ehitisega, nimelt kuulsa Asklepiose pühamuga, jäeti ehitustööd seisma ning ettenähtud kõrghoone püstitati teises kohas. Et üks osa rajatisest, mis arheoloogide hinnangu kohaselt hõlmab kolm tuhat ruutmeetrit, asub osaliselt juba täisehitatud ala all, tuli rahulduda kättesaadava ülejäänud osaga. Kuid ka see oli küllaltki huvitav.

Oletatakse, et ehitisel oli võlvilaadne laekonstruktsioon. Üksikute ruumide vahelt leiti suurte graniitlavedega sissepääse. Ehitis oli varustatud keskküttega, mis paiknes põranda all, keldrikorrusel. Ruumide kütmine toimus spetsiaalselt selleks otstarbeks ehitatud ahjust väljuva sooja õhu abil, mida juhiti põranda alla ning seinte ja vooderdise vahele.

Kasutatud kütteseadme konstruktsioonis lähtuti kahest ehitusviisist. Ühel juhul kasutati neljakandilistest või ümmargustest tellistest, ehitatud väikesi sambaid, milles olid pealt suuremate telliskivide või paksu mördikihiga kaetud torukäigud, teise

juures aga rakendati pörand- ja võlvisüsteemi. Ruumide kütteks olid seintes vastavad võlvitud avad.

Müüride küljest leitud arvukad arhitektuurilised fragmendid kõnelevad hoone rikkalikust väliskaunistusest. Pörand ja seinakate olid marmorist. Mitmetes kohtades olid ilusate kapiteelidega pilastrid. Mõnedes ruumides avastati mitmevärvilise mo-saiikpörandi osi.

Asklepion oli üks esinduslikumaid ehitisi antiikses Pauthaliumis. Paik oli juba antiikajal kuulus oma soojade mineraalveeallikate ja pehme kliima poolest. Asklepion oli hiiglaslik ehitiskompleks, mis oli pühendatud meditsiinijumalale Asklepiosele, keda austati kui kaitsjat. Kümblusruumid, templid, püha suplemiskoht kui ka puhke-, muusika- ja võimlemissaalid paiknesid püha metsa keskel. Peatempel olevat seisnud «Hissarlakal», metsa kaetud künkal linna lähedal. Kjustendil on ka tänapäeval tuntud kümbluspaik, olles viimasel ajal seal läbiviidavate meedravikuuride tõttu maailmakuulsaks saanud.

Kjustendili Asklepiose pühamu ühendas kõiki looduse ravijõude (mineraalveekümblus, mäestikuõhk, mets ja aas koos vastavate ravimtaimedega) kultuuri saavutustega, mille hulka kuulusid nii muusika ja luuleteraapia kui ka teatrietendused ning rahvapeod laulu ja tantsuga. Asklepionid olid esimesed looduslikud ravikümbluspaigad, kus anti kompleksravi. Bulgaaria teadlane Bakardziev, kes väga põhjalikult tegeles Pauthaliumi, Epidauruse (Kreeka) ja Balnea Puteolana (Itaalia) asklepionide vaheliste otseste seostega, on tulnud järeldusele, et traakia «psühhoteraapia» elas edasi ühelt poolt Kreeka templimeditiinist, teiselt poolt aga roomlaste mineraalveesuplustes kui ka kristlike usundite kloostrimeditiinist. Tema arvates on isegi Hippokratese õpetuse üheks lätteks traakia ravikunst, mida «tuleb hinnata kui traakia ja vanakreeka meditsiini tasakaalustatud sünteesi.»

Asklepiose kultus saavutas oma kõrgpunkti Rooma ajal. See oli juba rafineeritum ning kõigis hellenistlikes maades laialt levinud. Üks koht Pausaniase tekstidest tõendab, kuidas jumal sajandite jooksul üha loodusepärasemaks muutus. Pausanias ütleb: «Mitte kaugel Iliast on olemas Asklepiose pühamu. Selles pühamus toimus mu mõttevahetus ühe mehega Sidonist. Ta väitis, et foiniiklased saavad jumalikest asjadest paremini aru kui kreeklased. Nad pidavat nimelt Apollonit Asklepiose isaks, mis aga emasse puutub, siis arvavad nad, et ta pole surelik naine. Sest Asklepios olevat õhk, mis on inimeste ja kõigi elusolendite terviseks hädavajalik, ja Apollon olevat päike, ning see väärivat küll kõige enam, et teda nimetataks Asklepiose isaks, sest tema reguleerivat ju aastaagu ning olevat see, kes õhule tervist kingib.»

JUMAL, KUNINGAS JA ARST

Orpheuse ja Asklepiose kõrval oli traaklastel veel teisigi kuulsaid arste, nagu Abaris ja Anachorsos, kes ravisid haigeid maagilise võlujõuga, samuti kui Darzos, keda hiljem roomlaste ajal jõi, tervise ja vapruste sümbolina samastati Heraklesega. Kirjalikud allikad nende «imeravijate» kohta on kasinad. See-eest on meil aga Platoni «Charmidese» kaudu paremat informatsiooni ühe teise silmapaistva traakia arsti kohta, kes elas ajavahemikus 1600 ja 1300 e.m.a.

Tegemist on legendaarse Traakia kuninga Zamolxisega, keda juba 5. sajandil e.m.a. austati kui jumalat ning kes oli geetidele kuulutanud usku surematusesse. Nagu eespool mainitud, olid mõne traakia hõimu valitsejatel ühtaegu poliitilised, religioossed ja ravialased funktsioonid. Nii ei olnud see aga üksnes traaklaste juures. Inimkonna esimese suure ravimtaimede raamatu, milles on kirjeldatud enam kui tuhat taime ning mille sisu ka vanadele traaklastele teada oli, kirjutas Hiina keiser Šen-nung, kes elas 3000. aasta paiku e.m.a. Teine Hiina keiser, Hvang-ti (2650 e.m.a.), kirjutas esimese arstiteaduse õpiku, mis pärast sai meditsiinilise kirjanduse aluseks Hiinas, Indias ja Väike-Aasias. Ka edukate meditsiinimeeste jumalustamine polnud tollal haruldane.

Zamolxise tegevus oli kahtlemata teada ka Hippokratesele, Sokratese kaasaegsele, kes mainib geedi kuningasjumalat ka Platoni poolt edasiantud dialoogis. Sokrates avaldab traakia arstile, kes oli üks Zamolxise järglastest, arvamust, et kreeka Asklepiose teenrid — Sokrates vihjas seejuures kahtlemata Hippokratese koolkonna esindajatele — arvavat, et silma ei saa ravida, kui ei ravita kogu keha. Traaklane vastas, et kreeka arstidel on üldiselt võttes õigus, «kuid Zamolxis, meie kuningas, kes on jumal, ütleb nõnda: täpselt nõndaviisi, nagu ei saa silmade ravimise juurde asuda ilma pea ravimiseta ning pea ravimise juurde ilma kogu keha ravimiseta, ei saa ka keha ravimist läbi viia ilma hinge ravimiseta; ning siin võib peituda selle põhjus, miks arstid ei saa kreeka rahva suurema osa haiguste vastu edukalt võidelda, sest viimane kui üks arst ei suuda tegelikult mõista seda tervikut, millele peab olema suunatud kogu nende tähelepanu, seda tervikut, mis siis, kui ta halvas olukorras on, ka iga tema osa hea käekäigu võimatuks muudab. Sest kõik hea ja halb, mis keha jaoks olemas — nii kõlab Zamolxise ütlus —, pärineb hingest ning saab sealt alguse, nii nagu silmade algus on peas. Nii peab teda, hinge, kõige esiti ja suurima hoolega ravima, kui tahetakse, et pea ja kogu keha end hästi tunneksid. Mis aga hingesse puutub, siis tuleb teda, mu hea sõber, luba öelda, teatud lausumiste, *epodai*'de abil ravida.»

Need traakia arsti sõnad, nagu me tänapäeval teame, on näidanud teed ühe meditsiini eriala — psühhoteraapia arenguks,

mis alles meie sajandil on täielikult välja kujunenud. Seda silmas pidamata ei saa mõista ka järgmisi mõtteid:

«Kuid hinge, mu sõber, peab ravima teatud lausumiste abil; ning need lausumised on kaunid kõnelused. Kui selliseid kõnelusi kuulda lastakse, siis tõuseb hinges rõõm, *sophrosyne*, ning kui see kord ärkab ning olemas on, siis võib nii pea kui ka ülejäänud keha tervistamisega hõlpsasti toime tulla.»

Traaklane õpetab Sokratesele niihästi *pharmakon*'i, tervistavate medikamentide kasutamist, kui ka lausumisi, *epodai*'sid. Seejuures juhib ta tähelepanu järgmisele: «Keegi ei tohi aga sulle seejuures sisendada, et sa selle meditsiiniga tema pead terveks ravida saad, või olgu siis, et ravitav on sulle enne oma südant puistanud, ning seda selleks, et hing lausumiste läbi tervistusmenetlustele ligipääsetavaks muutuks. Sest nüüdisajal on inimeste hulgas levinud eksiarvamus, et on olemas arstimisviis, mis nendest kahest asjast ühele — hinge rahustamisele või keha tervistamisele eraldi mõju avaldab.»

Traakia kontseptsioon psühhosomaatilisest meditsiinist, mis hõlmab nii keha kui ka hinge, pole tänapäevani oma aktuaalsust kaotanud.

Selle kohta ütleb bulgaaria psühhiaater Nikola Šipkovenski: «Inimese vaimse ja kehalise ühtsuse mõistmisest tuletasid ka traakia arstid somaatilise ja psüühilise ravi lahutamatu ühtsuse.» Kategooriliselt keelas traakia arst ravivahendi ulatamise kellelegi, olgu ta kui tahes rikas, suursugune või ilus (nagu Charmides seda oli), ilma ravisõna ütlemata ja ümberpöörduvalt. «Sest,» ütleb traaklane Sokratesele, «just selles inimeste viga ongi, et mõned püüavad kummagi jaoks eraldi arstid olla.» See põhiviga oli juures nii helleni meedikutel, kui annab bulgaaria teadlase arvates end tunda kaasaja meditsiinini välja. Ühelt poolt püüavad füsioloogiliselt meelestatud, organo-lokalistlikult mõtlevad arstid üksnes somaatilisel teel oma haigeid ravida, teiselt poolt püüavad psühhoanalüütikud ja teised psühhoterapeudid aastatepikkuste analüüsides teel patsiente oma dogmade raamesse suruda, et neid väidetavasti nende «kompleksidest» vabastada. Kui avarapilgulised seevastu olid traakia arstid, kes ikka hinge ja keha ühtaegu mõjutada püüdsid. Nende terviklik käsitlus inimesest johtub ka asjaolust, et neil ei tohtinud olla eri arste ihu ja hinge jaoks, vaid vastupidi, nad jäid selle juurde, et tõeline arst peab iga haige puhul samaaegselt ühendama nii somato- kui ka psühhoterapeutilisi meetodeid.

Psüühilist mõjustamist, mida Zamolxis oma õpilastele ja järglastele soovitas, ei tohi aga segi ajada primitiivsete rahvaste nõiasõnadega. Kui see nõnda oleks, ei kujutaks Zamolxise õpetus endast midagi uut. Primitiivsete hõimude nõidarstid seostavad ju kehalise ravi, olgu see missugune tahes, ikka sõnade pealelugemisega. Seejuures annavad nad enamasti taimedest tehtud jookke ning haruldahte loomade elunditest saadud mahlu, mida

arlatanid ka meie tsiviliseeritud maailmas väga tulutoovalt muutavad. Kuid ka kõrgesti tsiviliseeritud egiptlaste juures kaasnesid ravikuuridega ikka nõiasõnad ja loitsimised. Nende mõju tulenes avaldatavast kaudsest sugestioonist. Kui Zamolxise õpetus oleks seisnenud sellesamas, ravimtaimede sissevõtmisele liandavas sugereerimises nõiasõnade abil, siis poleks uus samm meditsiinis teoks saanud.

Šipkovenski arvates on meil aga Sokratese arutluste näol olemas üksipidimõistetav tõend selle kohta, et psühhoterapeutiline mõju ei ammendunud sugestiooniga, vaid lähtus «kaunitest kõnelustest», mida küll on õigem tõlkida «headeks vestlusteks», nagu seda tegi Kazarov. Siin peitub nimelt põhiline erinevus — «kaunid kõnelused» võisid olla ka paljad loitsimised. Muide, kõik Sokratese dialoogid on just «head vestlused» tema ning ta sõprade ja vastaste vahel. Selle seisukoha õigsus saab selgeks, kui mõelda, et seesuguste kõneluste kaudu tekkinud kaalutlev mõistus — Kazarov kasutab terminit 'tarkus' — tuleb hingest. «Kui hing kord tarkuse omaks võtab,» ütleb Sokrates, «siis saab ta kergesti peale ja kogu ülejäänud kehale tervist anda.» Igaüks saab aru, et ainuüksi sugestiooni, maagiliste loitsimiste ja nõiasõnade abil ei saa hingele anda ei tarkust ega kaalutlevat mõistust. Traakia arstide «kaunid kõnelused», või veel parem «head vestlused» seevastu aga avaldavad mõju vabastava psühhoterapiavaimus.

Sugestioonid ja maagilised loitsimised leidsid küll ka traakia meditsiinis kasutamist, kuid Zamolxis sõandab ette võtta otsustava hüppe veel kaugemale, «heade vestluste» juurde, mis haiget tarkusega täidavad.

Järelikult pole väär otsida Euroopa meditsiini allikaid Traaklast. Suured traakia arstid tegutsesid kui mitte tervelt tuhat aastat, siis vähemalt mõned sajandid enne Hippokratest (460 kuni 377 e.m.a.). «Hippokratese õpetus,» väidab professor Šipkovenski, «vii 'terve ja ebaterve' tunnetamise küll kõrgemale tasemele, ei jõudnud aga inimese hingelise ja kehalise ühtsuse sellise käsitluseni nagu Zamolxis ning sellest tuleneva vajaduseni läbimõeldult kasutada kõikide haigete juures nii somaatilisi kui ka psüühilisi ravimenetlusi. Nõnda jäi traakia ravikunst ses suhtes ületamatuks, olgugi et inimkonna ajaloos on kreeklaste memoraalne füsioloogia ja patoloogia üldiselt tunnustust leidnud kui esimene teaduslikult põhjendatud õpetus tervest ja haigest olekust (eukraasiast ja düskraasiast).»

Pärast Aleksander Suure surma ja Makedoonia maailmarliigi lagunemist helleni maailma haaranud sõjaline, poliitiline ning osalt ka majanduslik kriis ei säästnud ka Balkani poolsaart. Aleksandri riik lagunes jälle oma algseteks koostisosadeks. Veel enamgi. Et tol ajal polnud ühtki ülemvõimu, kes oleks sõjalises või poliitilises suhtes kujundavalt sekkuda saanud, tekkis isegi Aleksandri riigi tuumikuks olnud aladel — Kreekas, Makedoonias ja Traakias — säärane killustatus ning rahvaste ja hõimude vaheline üksteise vastu seismine, millest on peaaegu võimatu ülevaadet saada. Algas areng, millega analoogilist nähtust 19. sajandil, pärast viissada aastat siin kestnud türklaste valitsemist, hakati nimetama «balkaniseerimiseks». Aadria ja Musta mere vahel ning Doonaust kuni Peloponnesoseni tekkis ohtlik vaakum, mis otsekui kutsus tugevaid ja arenevaid rahvaid seda enda valdusesse võtma. Rooma polnud selleks ajaks veel konsolideerunud. Järele jäid niisiis keldid, kes juba 4. sajandi alguses e.m.a. olid Balkani poolsaare loodeosa, praeguse Transilvaania kui ka suure osa Moldaaviast ja Bukoviinast enda alla võtnud. Siit algasid 4. sajandi teisel poolel e.m.a. esimesed keldi ränded ja sissetungid Traakia-Makedoonia aladele.

Juba Aleksandri sõjakäigul traakia triballide vastu aastal 335 e.m.a. oli kokkupuuteid keltidega Bosnia alalt. Nende keskus asus koos skordiskide riigiga Doonau ja Save piirkonnas. Sealt alustasid nad oma röövretki makedoonlaste ja traaklaste vastu. Need sissetungid panid mitmed traakia hõimud liikvele. Keldid olid rauakultuuri kandjad, nende relvad olid vastaste omadest kaugelt üle. Üks antiikaja pealtnägija 3. sajandist e.m.a. jutustab eriti sõjakateks ja julmadeks peetud skordide võitlustehnikast järgmist: «Iga ratsaniku kohta tuli kaks teenrit, kes samuti olid ratsanikud ning kellel olid ka reservhobused. Kui lahing algas, jäid teenrid lahinguliini taha ning olid keldi ratsanikele suureks kasuks. Kui ratsanik või hobune langes, tõi ori otsekohe uue hobuse või astus langenud ratsaniku asemele. Kui saatus ka varumeest tabas, oli olemas veel teine ori, kes oma isanda eest kiires korras taplusse kargama pidi. Kui keldi ratsanik haavata sai, tõi üks teenritest ta taplusest välja, sellal kui teine tema eest edasi võitles.»

Kuid suur keltide laine tuleb alles 3. sajandil e.m.a. Aastal 279 e.m.a. ületavad mõned skordide eelväed Struma ülemjooksu ning läbivad arvatavasti Sofia häilu ja Struma alamjooksu oru ning jõuavad sealt piki Traakia rannikut Hellespontose ja Bos-

poruseni. Aasta hiljem ründavad keldid juba täie jõuga. Nende rünnak, mis algab Morava ja Save alt, kulgeb kolmes löögisunas — triballide ja teiste traaklaste vastu idas, Makedoonia ja Kreeka vastu lõunas ning illüürlaste vastu idas. Makedoonia laastatakse kohutavalt ning keltide eesmised ründesalgad tungivad kuni Tessaaliani, kus nad veel samal aastal Delfit rüüstavad. Keldid ei hooli poliitilisest ja majanduslikust stabiliseerimisest maades, millele nad kallale tungisid. See teeb nende sissetungile Makedooniasse aastal 277 e.m.a. kuulsusetu lõpu — Antigonos Gonatas annab neile Lysimachia lähedal hävitava löögi. Üks keltidest jääb Makedooniasse, kus nad Permioni mäestiku ümbruskonda elama asuvad, teine osa jääb paikseks Kagu-Traakias, umbes praeguse Bulgaaria idaosas, Musta mere rannikule ja Türgi Euroopa-osas, kus nad lühikeseks ajaks oma riigi rajavad. Selle riigi pealinn on Tyle; mida paljudes antiikaja allikates mainitakse ja üksikasjaliselt kirjeldatakse, mille asupaika aga pole seni veel suudetud kindlaks teha. See riik ulatus Marmara merest kuni Maritsa madalikuni, Tundža alamjooksult Odrynini (praegune Edirne) ja sellest kaugemale. Riigi võim kasvas päevast päeva ning oli tõsiselt ohuks selle ala rikkaimale linnale — Byzantionile. Pärast keltide esimesi sissetunge ostsid bütsantslased end tribuutide abil vabaks, andes keltidele kolm, viis ja kord tervelt kümme tuhat kuldstateeri. Üks stateer sisaldas 8,60 grammi kulda. See tähendab, et bütsantslased pidid oma sõltumatus eest esimene kord 26, siis 43 ja lõpuks 86 kilogrammi kulda andma. Lõpuks olid nad sunnitud keltidele, keda valitses kuningas Kauoros (Kavar), maksma kaheksakümmend talenti tribuuti aastas. See on vähemalt 2080 kilogrammi hõbedat või 208 kilogrammi kulda, ümberarvestatult umbes 445 000 kuldfranki. (Mihhailov.)

Üks umbes 20 000 mehest koosnev rühm, kes ka röövretkedest ja Delfi laastamisest osa võttis, läks hiljem Väike-Aasiasse ning asus elama endistele Früügia aladele. Hiljem hakkasid nad ennast nimetama galaatlasteks. Siis assimileeriti nad kohalike rahvaste poolt. Pärast umbes pool sajandit kestnud keltide valitsemist tõusid traakia hõimud üles ning hävitasid umbes aastal 312 e.m.a. keltide riigi. Nende pealinn purustati. Mehed tapeti või müüdi orjadeks, naised ja lapsed aga võeti traakia hõimude hulka. Osa keltidest suutis veel kuni 2. sajandini e.m.a. maa alaosas püsima jääda.

Keldid viibisid Traakias vaid lühikest aega ning ei avaldanud traakia elanikkonnale, kultuurile ja kunstile jäädavat mõju. Keldid ei etendanud oma valitsemise ajal lõuna pool Doonau ka mingit tõelist poliitilist rolli. Nad elasid esialgu enam-vähem rahumeelselt koos neid ümbritsevate hõimudega, alistati siis viimaste poolt ning kadusid ajapikku etniliselt traaklaste hulka. Keldid löid küll kõik Euroopa riigid kõikuma, nagu Mommsen ütleb, ei loonud ise aga ühtainustki, mis oleks püsima jäänud. Ka mitte

tänapäeva Rumeenia alal, kus keltide ülemvõim seal eluneva daakia-geedi elanikkonna üle kestis palju pikemat aega ning oli tugevam. Keldid tungisid nendele aladele Lõuna-Saksamaalt üle Slovakkia Karpaatide ning jätkasid sealt edasiliikumist Bukoviinasse ja Bessaraabiasse (kuni Doonau deltani). See arenemiskäik polnud nii sõjakas kui lõunasse suunatud ekspansioon. Sageli oli see rohkem sisseimbumine, mis viis rahumeelse üksteise kõrval elamiseni põlisasukatest elanikkonna ja uustulnukate vahel. Missugune poliitiline tähtsus oli sellel kokkusaamisel, mis lõppude lõpuks oli oluliseks teguriks selle ala romaniseerimisel, seda hakati mõistma alles meie sajandil. Esimesena tuli selle mõttega välja rumeenia ajaloolane V. Pârvan, saades selle eest vähe tänu ning leides alles hilist tunnustamist. Pârvan oli ajaloolise mõtlejana oma ajast ette jõudnud. Tema hüpoteesi, mida kinnitasid vaid juhuslikud leiud, oli kerge rünnata, sest puudusid veenvad arheoloogilised tõendid. Praegu teatakse, et Pârvanil, kes pärast Teist maailmasõda oli Rumeenias põlu all ning kelle arvamus ei tohtinud ajalooramatutes mainidagi, oli õigus. Keldi komponent oli daakia-geedi alal mitte üksnes tugevam kui seni arvati, vaid ta langes ka täpselt sellesse ajavahemikku, mida Pârvan juba käesoleva sajandi kolmekümnendatel aastatel oletas, nimelt 4. sajandisse e.m.a.

Pârvan tõestas, et Aleksander Suurele olid pärast seda, kui ta aastal 335 e. m. a. Doonaust üle läks ja Muntenia madaliku hõivas, koos teiste naabruskonna «barbarihõimude» esindajatega austust avaldama tulnud ka keltide saadikud. Seega oli esmakordselt esitatud tõend selle kohta, et keldid olid juba tol ajal Transilvaania ja Muntenia aladel. Rumeenia teadlane püüdis sellele teesile ka arheoloogilist kinnitust leida. Tulemused olid aga kesised — Rumeenia, mis kahekümnendatel aastatel nagu suurem osa teisigi Euroopa riike veel raskesti kannatas Esimese maailmasõja tagajärgede all, suutis arheoloogilisi uurimistöid vaevalt finantseerida. Pârvan, keda oli vallanud mõte keltide ning daaklaste ja geetide vahekordi uues, s. o. õiges ja reaalses valguses paista lasta, ohverdas raha ja vaba aega, et väljakaevamistöid omal käel ette võtta. Nii sai ta oma hüpoteesi vähehaaval kinnitada mõne keldi rinnanõela, sõjavankri osa ja mõõgatüki kaudu. Avastati ka keldi haud, mis pärines ajavahemikust 5. ja 4. sajandi vahel e.m.a. Et keltidel oli samasugune matmisviis nagu daaklastel-geetidelgi, või täpsemalt öeldes, keldid olid daaklastelt-geetidelt üle võtnud põletusmatused, polnud täpne kindlaksmääramine enam võimalik. Kuid Pârvan sai nende kesiste leidude põhjal siiski tähistada keltide liikumisteed ja asustusala. Nad olid juba 5. sajandil e.m.a. Slovakkia Karpaatide, Morava ja Ülem-Tisza alale sisse tunginud. Siit viis nende tee kaugele itta, kuni Mureși ja Olti ülemjooksu orgudeni ja Prahova oruni. Oluliseks teetähiseks selle tuvastamisel oli Pârvanile sõjavankri leid Prejmeri haudehitises Brașovi juures. Ka

Alba Julia lähistelt leiti hauapanuseid, mis osutavad 5. sajandile e.m.a. Pârvan arvas, et sellel alal elunenud keltide vaimse-kultuurilise ja majandusliku keskuse moodustas Ida-Karpaatide Galiitsia-poolne nõlvak ja Dnestri-äärne ala, kuhu olid rajatud keldi linnad Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium ja Eracium. Pidevalt järele nihkuvad keldid hõivasid ajapikku Galiitsia, Moldaavia ja osa Ukrainast (kuni Olbiani). Oma edasitungil itta olid keldid enda ees liikuma sundinud germaani bastarnid ja aistrid, kes pärast samuti jäid paiknema Dnestri äärde, Moldova kõrgustiku külje alla ja Doonau suudmesse, kuhu nad rajasid Arrubiumi, Novidiumi ja Aliobrixi linna.

KELTIDEGA TULI RAUD

Vahetevahel on teadlased olnud arvamisel, et sajandeid kestnud keldi mõju praeguse Rumeenia alal viis daaklastest ja geetidest elanikkonna «keltiseerimiseni». Siis taas eitati seda mõju üldse või püüti seda tühisena näidata. Mõlemaks küsimusele lähenemiseks andsid küllaltki põhjust sporaadilised, kuid väga tihedad arheoloogilised leiud, nagu seda näiteks oli Apahida kalmeväli Cluj-Napoca (Klausenburgi) juures ning teised arvukad väljakaevamistelt saadud leiud 3. kuni 1. sajandist e.m.a. Leidude tiheus kinnitas ühe poole arvamus, nende sporaadiline esinemine aga paistis õigustavat teise seisukoha esindajaid.

Pârvan nägi asju teises valguses — ta arvas, et mõlemad etnilised rühmad elasid teineteise kõrval. Keltidega tuli ka raud Transilvaaniasse, mille mäed, eelkõige Lääne-Karpaadid olid rauamaagi poolest üsna külluslikud. See aga ei tähenda, et raua-aeg saabus daaklastest ja geetidest elanikkonnale nii-öelda üleöö. Vanad vormid püsisid edasi, ning Pârvan usub, et raua-aeg oli paiksele elanikkonnale rohkem «puiduaeg». Ometi ei saa tõmmata selget vahejoont raua töötlevate ja kasutavate keltide ning puitu töötlevate daaklaste-geetide vahele. Daaklastel Transilvaanias ja geetidel Rumeenia idaosas oli tollal juba aristokraatlik kiht, kellel kahtlemata olid tihedad suhted ka keltide juhtiva kihiga. Seda tõendavad muu hulgas keldi maagikaevandusi kaitsvad võimsad daakia mägikindlused, mille saladusi pole veel täielikult suudetud ära mõistatada.

Keldid olid rauametallurgia edendajad. Nende relvad ja tööriistad olid rauast. Ning kui pikapeale ka daaklased ja geetid need esemed omaks võtsid, siis polnud enam tegemist daakia või geedi pronksiaja derivaatidega, vaid millegi üpris uuega, mida just keldid olid sisse toonud. Kujundusviisid olid identsed nende vormidega, mis olid Lääne- ja Kesk-Euroopa keltide juures tavallised. Omaenda rauametallurgia arendasid daaklased välja alles 1. sajandil e.m.a. Kuid ka nende maagikaevandamise ja rauatöötlemise keskused olid reeglina mäetippudel paiknevate kindluste

lähedal. On tõenäoline, et ka Edela-Transilvaanias asunud daakia kindlused tegid läbi arengukäigu, mis on tihedasti seotud La-Tène'i rauametallurgiaga.

Kuid nendest keskustest eemal jäi daakia ja geedi elanikkonna elu keldi tsivilisatsioonist pikka aega puutumata. Daakia külade asukad elasid pisikestes neljakandilistes majades, mille suurus oli kaks korda neli meetrit ning mis paiknesid kokkusuurutult väikesel maa-alal. Nagu neoliitikumiski olid seinad vitastest punutud ning katused õlest, Doonau alal roost ning katused tarnast. Enamasti paiknesid need asulad ligipääsmatul mäenukil, jõe või järve kaldal ning olid kergemini ohustatavates kohtades palissaadi ja kraaviga kindlustatud.

Külad olid väikesed. Poolteise kuni kahe hektari suurusel maa-alal oli vaevalt rohkem kui sada maja. Polnud tänavaid, olid vaid väikesed kitsad tanumad. Tera- ja seemnevilja hoiti koobastes, mis mõnikord paiknesid (nagu hauadki) majade all. Nende «teraviljahoidlate» väljakaevatud sisu näitab, et teravilli, kanep ja rops kuulusid Daakia elanikkonna tähtsaimate kultuurtaimede hulka. Oma surnuid nad põletasid ning tuhk maeti küla ümbrusse või majade alla. Lahtikaevatud kultuurkihtides ei leitud peaaegu üldse mitte rauda, kuid väga palju söestunud puitu. Mitte üksnes elamud ning nende kasin mööbel polnud puust, vaid ka vankrid, adrad ja kõik põllutööriistad ja majapidamisesemed, vaadid ja lootsikud. Kindlalt osutavad puidu töötlemisele sel ajal ka tisleritööriistad, mida on leitud mitmel väljakaevamisel. Leidude hulgas on õõnespeitleid, ümmargusi ja ovaalseid meisleid, viile, kirveid, raspleid ning ka kääre. Kuni meie ajaarvamise 1. sajandini jäi kohalik daakia keraamika truuks vanadele neoliitilistele vormidele. Transilvaania kultuurkihtides leidub aga selle keraamikavormi kildude kõrval ka keldi päritoluga keraamika kilde. Muntenias seevastu on haudadest saadud leidude hulgas ülekaalus kreeka keraamika. Eelkõige leiti Rhodosest ja Thasosest, kuid ka Musta mere Kreeka linnadest pärinevaid amforaid.

Keltide sisserände ja sissetungide tagajärjel pole kultuurkihtides mingit katkestust toimunud, kuid esineb arvukaid põimumisi paikse kultuuriga. Põhjas olid need segunemised enne Rooma aega keldi, lõunas aga kreeka päritoluga. Neid põimumisi ja paralleele on tõendanud arvukad leiud.

Keltide ning daaklastest ja geetidest elanikkonna vaheline kaubandus oli tõenäoliselt veel primitiivne vahetuskaubandus. Endistest asulatest pole mündileide seni peaaegu saadudki. Aardeleiud avastati enamasti asulatest väljaspool ning need ei pärinenud ka paikselt elanikkonnalt, vaid kuulusid kreeka, makedoonia ja itaalia kaupmeeste omandi hulka, kelle käes oli kogu eksport- ja importkaubandus. Nendele olid Kreeka drahmid niisama heaks maksmisvahendiks nagu Rooma denaaridki. Nad müüsid maa rikkusi — teravilja, mett, karusnahku, soola ja

arje — ning vedasid selle eest sisse õli, pronksesemeid ja ka terasrelvi.

Rooma kaupmehed, kes alates 2. sajandist e.m.a. laiendasid oma kaubandust ka geedi ja daakia hõimudele, sooritasid äritehinguid samuti peamiselt sularahas. Et käive oli seejuures küllaltki suur, nähtub aardeleidudest, mis pärinevad eeskätt umbes aastast 44 e.m.a. Tollal arvestasid rohked itaalia kaupmehed Caesar'i sissemarsimisega Daakiasse ning karistusekspeditsiooniga geetide-daaklaste kuninga Burebista vastu ning peitsid oma varandused lootuses, et saavad need pärast sõjakäiku kahjustamatult jälle oma valdusse võtta. Kaupmeeste arvestus ei pidanud aga paika — Caesar mõrvati ning Daakia sai veel armuaga. Peidetud varandused on alles meie päevil tänu juhusele välja kaevatud. Kaubandus joondus vastavalt geograafilistele ja poliitilistele tingimustele: maa kaguosa oli rohkem seotud Kreeka turuga, põhja- ja idaosaga aga Rooma omaga.

Keltide mõju geetide ja daaklaste kultuurielule oli väike. Nii ühed kui teised jäid oma kunstilistes arusaamades truuks vanadele geomeetrilistele joontele. Nende jumalaks jääb edasi «pilvedega taeva» valitseja Zamolxis, keda nad austavad koobastes ja mäetippudel. Daaklased jäävad ka truuks surnute põletamisele ning matavad nende tuha isegi Rooma ajal, millal matusepaigad ja sarkofaagid olid kõikjal kasutusel, arhailiste vormidega urnides nagu tuhat aastat tagasi. Nende inertsus on tugev. Alates 2. sajandi keskpaigast e.m.a. võtavad daaklaste matmiskombed üle isegi keldid. Ainsaks erinevuseks (ning seega ka eristamise tunnuseks) on see, et keldid annavad oma surnutele — nagu Galliaski — sealmaailma ellu kaasa nii toiduaineid (sigu, kanu, mett) kui ka kultuseesemeid, nagu urne, peekreid ja vaagnaid, samuti relvi ning turvistiku ja sõjavankri osi, ning peale selle veel ehteid. Geedi-daakia hauad seevastu jätavad oma lihtsusega sügava mulje. Pole peaaegu mingeid hauapanuseid ega hauakünkaid, mis on tavalised vaid traaklaste ja sküütide juures.

FINTÎNELE — TEINE MÜNSINGEN

Keltide uurimise Mekaks on Münsingeni väljakaevamised Šveitsis. Seni olid nad oma sisu, ulatuse ja teadusliku tähtsuse poolest enneolematud. Aastal 1974 kaevati Rumeenias välja teine, mitte vähem huvitav keltoloogia poolus, millega Vasile Pârvani suurejoonelised ja julged mõtted said lõpliku kinnituse.

Pärast viis aastat kestnud uurimistöid kaebas Cluj-Napoca ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudi teadlasterühm Ion Horațiu Crișani juhtimisel Transilvaanias Fîntînele küla lähedal välja keldi kalmeala La-Tène'i ajastust.

Rumeenia arheoloogide arvates kujutavad need keldi matusepaigad endast üht tähtsamat, kui mitte tähtsaimat ja representa-

tiivseimat keldi leidude kogumit, mis Euroopas seni üldse avastatud on. Seni on sellel La-Tène'i kalmealal avastatud 82 kalmu, kuna 20 ülejäänut ei saanud enam päästa, sest põllumajanduslikud tööd olid nad hävitanud.

Selle ainulaadse kalmeala tähtsus seisneb selles, et matmisel on siin toimunud pika aja jooksul, mistõttu horisontaalselt laundunud kihid olid moodustunud kogu keldi ajastu kestel. Nii oli võimalik haudu ja kõiki sinna pandud esemeid kronoloogiliselt täpselt diferentseerida.

Fintinele haualeidudega laheneb ka probleem, mis arheoloogide ja ajaloolasi juba ammu vaevas. Nad võisid tõendada, et keldid tulid Ida-Euroopasse juba 4. sajandi alguses e.m.a. ning mitte alles aastail 300 kuni 278 e.m.a., nagu seni arvati. Sisseränne Saksamaa lääneosast toimus mitme lainena ning kestis üle saja aasta. 23 Fintinele hauda pärinevad 4. sajandi algusest e.m.a. Nende teaduslik läbiuurimine aitas sellele kaasa, et senised arvamised keldi rännete kohta Euroopas võeti revideerimisele. Eri-ajaloolist tähtsust evivad need leiud Rumeeniale ka seepärast, et saadi tõestada tiheda sümbioosi olemasolu keltide ning geetide ja daaklaste vahel juba keldi sisserände algusest alates.

See sümbioos teeb rumeenia arheoloogi I. Horațiu Crișani arvates ka mõistetavaks, et meie ajaarvamisele eelnenud 1. sajandi alguses võis välja kujuneda säärase geedi-daakia vürsti isiksus, nagu seda oli Burebista.

Fintinele haualeiud seadsid õigesse valgusesse ka mõju, mida kreeklased ja traaklased avaldasid daaklastele, kes elunesid Karpaatide kaare sees. Kreeka kolonistide ja lõunapoolsete traakia hõimude mõju geetide ja daaklaste ühiskonna arengule olid paljud teadlased seni niisamuti ülehinnanud nagu keltide mõju ja tähtsust rumeenia rahva etnogeneesile alahinnati. See oli kaasa aidanud sellele, et geedi-daakia maailm jagati kaheks erinevaks osaks — progressiivseks, väljaspool Karpaate, ning mahajäänud, seespool Karpaate paiknevaks tsooniks, mis ei vastanud aga tegelikkusele.

Fintinele leiud kinnitasid peale selle ka geedi-daakia rahvastiku varajast romaniseerimist, nagu seda oli peajoontes näidanud Vasile Pârvan. Keldi tsivilisatsioon, mis hellenistlike ja itaaliapoolsete mõjude tõttu oli väga lähedane Rooma tsivilisatsioonile, pani juba kakssada aastat enne esimeste rooma kaupmeeste ilmumist aluse Daakia romaniseerimisele, mis jõudis kõrgpunkti siis, kui roomlased maa vallutasid.

MARS VÕIDAB ARESE

19. sajandi keskpaigas märgib Vene välisminister vürst Gortšakov oma päevikusse: «Kui ma maakaarti vaatan, siis ei saa ma varjata oma viha selle kaheksa miljoni mitteslaavi rahvusest inimese üle, kes elavad Karpaatide nõlvakul, olles kui nool slaavi rahvaste kehas ning nõnda nende ühinemist takistades. Kui seal rumeenlaste asemel serblased või bulgaarlased oleksid, kui palju lihtsam oleks siis Oriendi küsimust lahendada.» Seejuures ei pidanud venelased tollal silmas mitte üksnes «Oriendi», s.o. välnade küsimuse lahendamist, vaid samal määral ka vanade panslavistlike eesmärkide teostamist. Itaalia ühendaja krahv Cavour kinnitab peaaegu samal ajal, aastal 1856, Vene kartust, kui ta ütleb: «Nõnda on rumeenia rahvas kasulikuks takistuseks panslavismi ohtliku arenemise vastu. Et panslavism on ohuks Läänele..., pole järelikult midagi huvidele vastavat kui luua slaavi rahvaste keskele rahvas, kes tunneks sümpaatiat Lääne vastu.»

Selle tänapäevalgi poliitiliselt relevantseks jäänud ning Euroopas mitte millegagi kõrvutatava Rumeenia ajaloolise erisaisundi väljakujunemine tuleneb otseselt Rooma riigi poliitikaast Kagu-Euroopas. Ta kuulub Euroopa ajaloo ühte kõige paeluvamasse peatükki, millele pole aga Hellast ja Roomat käsitlevates suurtes standardteostes vajalikku tähelepanu pööratud. Või kui küsimust ongi käsitletud, siis nõnda, et see pole tõepäraselt edasi andnud ajaloo kulgu, nii nagu see praegu on kindlaks tehtud, sest küsimuse tõepäraseks käsitlemiseks vajalikud asiosed olid möödunud sajandi ajaloolastele veel suurelt osalt teadmata. Praegu me teame, et Traakia ja Daakia vallutamine roomlaste poolt tõi endaga kaasa traakia-rooma ja daakia-rooma sünteesi, mis põhjustas täiesti erineva ajaloolise arengu Doonast lõuna ja põhja pool asuvates maades.

Kolmanda sajandi lõpus e.m.a. pöörab Rooma esmakordselt oma pilgu Balkanile. Pärast seda kui Rooma on oma võimu läänes, põhjas ja Aafrikas kindlustanud, hakkavad Itaalia ja Kreeka ajalugu ühte sulama. Kuid Traakia ala inkorporeerimine Rooma maailmariigi hulka on pikaldane, sajandeid kestev protsess. Rooma ei saa pärast keltide tagasilöömist niisama, ilma pikema, Aleksandri pärandit üle võtta. Selle endale saamiseks olid 3. sajandi lõpus e.m.a. juba Makedoonia ja Ptolemaioste Egiptuse riik tülili läinud. Mõlemad tahtsid saada määravaks võimudeks hellenistlikul alal.

Nõnda muutub Traakia uuesti suurriikliku poliitika mängu-

kanniks. Egiptuses aastail 323 kuni 30 e.m.a. valitsenud makedoonia-kreeka Ptolemaioste dünastia püüdis juba Lysimachose surmast alates — ta suri aastal 281 e.m.a. võitluses Seleukose vastu — laiendada oma võimu Väike-Aasias, Kreekas ja Traakias. Viimases ulatus nende poliitiline ja majanduslik mõju Hersonesose poolsaarelt kuni Mesta suudmeni. Kuid Traakia aladele hakkas pretendeerima ka Makedoonia, kes 3. sajandi lõpus e.m.a. Philippos V valitsemise ajal (238 kuni 179 e.m.a.) sõjaliselt konsolideerunult maailmapoliitika areenile oli ilmunud kui Hannibali liitlane ja Rooma vastane, keda tuli tõsiselt võtta.

Selles võitluses ülemvõimu pärast Traakia alal astus Makedoonia Philippos V liitu Ptolemaioste surmavaenlastega — süüria Seleukiididega, kes olid Väike-Aasias rajanud võimsa riigi. Philippos ja Süüria suurvürst Antiochos III sõlmisid salalepingu Ptolemaioste hävitamiseks ning nende riigi jagamiseks. Väike-Aasiast ja Makedooniast sõjaliselt pihtide vahele võetuna pidid Ptolemaiased loovutama Egeuse põhjaosa. Philippos sai endale Traakia ranniku kuni Hersonesose poolsaareni.

Kuid nende ühises võidus Ptolemaioste üle kätkes juba hilisem vaen mõlema liitlase vahel. Kolmanda ja teise sajandi vahetus polnud rahulik aeg. Ikka ja jälle pidi Philippos V rahutust Traakias korra järele valvama ning samal ajal jälgima, et Süüria suurvürst ei võtaks Ptolemaioste pirukast rohkem, kui oli kokku lepitud.

Rooma annab aastal 200 e.m.a. märku oma poliitilisest ja eelkõige strateegilisest huvist Traakia lõunaranniku vastu rünnakuga Makedooniale. Philippos V peab oma väed Traakiast tagasi tõmbama, et riigi läänepiiri kaitsta. Teine Makedoonia sõda Rooma ajaloos lõpeb aastal 197 e.m.a. Makedoonia kuninga lüüasaamisega. Antiochos III kasutab kohe head võimalust — ta alistab aastail 196—195 e.m.a. Traakia Hersonesose poolsaare ning tungib Põhja-Traakiasse, kus vallutab ka Kreeka linnad Musta mere ääres. Ka traaklaste poolt hõivatud Lysimachia, Sestose ja Madytose kindlus satuvad tema võimu alla. Suurvürst astub liitu põhjast Doonau poole tungivate germaani bastarnidega. Eelnenud sõdade tõttu elanikest tühjaks jäänud Traakia idaaladele, enam-vähem tänapäeva Türgi Euroopa-ossa asustas Antiochos temale ustavaid traakia põgenikke, keda Aleksandri sõjakäik oli Väike-Aasiasse pillutanud. Kui põgenikud olid vahepeal orjadeks muutunud, ostis Antiochos nad heldekäeliselt vabaks ning varustas neid ka loomade ja vajalike põllutööriistadega. Enesekindlana andis süürlane niihästi roomlastele kui ka Philipposele mõista, et ta Traakiast ei loobu ning et ta pole ka nõus võimaldama makedoonlastele ja kreeklastele Traakia rannikult juurdepääsu Traakia sisemaale.

Selline ebakindel olukord sunnib roomlasi ja makedoonlasi hädapärast liituma, kusjuures kumbki partnereist tunneb teise nuga oma seljal. Rooma väepealiku L. Cornelius Scipio juhtimi-

sel toimunud teisest Rooma sõjakäigust Antiochose vastu aastal 190 e.m.a. võtavad makedoonia väeüksuste kõrval osa ka traakia ratsanikud. Antiochos III saab Magnesia juures lüüa ning peab loovutama Kreeka ja Traakia linnad Egeuse põhjarannikul.

Hersonesose poolsaar antakse vastu traakia hõimuvürstide lootsi mitte neile, vaid Väike-Aasia kuningale Eumenes II-le Pergamonist. See oli juba aastaid olnud salajaseks sidemeheks, kes nüüd sai oma spioonitegevuse eest nii ülemvõimu Anatoolias kui ka selle veel vürstliku tasu võtmepositsioonide näol mõlemal pool väinu. «Süüria sõjakäik» kindlustas Rooma positsiooni. Antiochos löödi 187 e.m.a. ülestõusu ajal maha. Hannibal, kes oma Väike-Aasia pagendusest oli niihästi Antiochosega kui ka Philipposega Rooma vastu konspireerinud, võttis Bitüünias mürgikarika, et pääseda ähvardavast väljaandmisest roomlastele. Ka Makedoonia Philippos võitis oma osavõtuga «Süüria sõjakäigust» vaid vähe — ta sai üksnes mõned tähtsusetud linnad Traakia lõunarannikul.

Rooma korraldustest pettunud traakia hõimud peavad nüüd rüütsõdu igaühe vastu. Väike-Aasiast tagasiteel olevale Rooma armeele tungivad kümme tuhat traaklast selja tagant kallale ning annavad talle hävitava hoobi. Philippos omakorda kasutab seda kallaletungi karistusekspeditsiooni põhjenduseks. Ta tungib sügavale Traakia sisemaale, läheb üle Balkani mägede ning võtab odrüüsise vürsti Amatokose vangi. Teise traakia vürsti, kes end Tereseks nimetab, võidab ta rahumeelsete abinõudega — ta annab ühe oma tütardest vürstile naiseks. See on omalaadne interregnum — igaüks sõdib igaühe vastu ning traakia hõimud pole seejuures kunagi ühel meelel, keda nad ülemvõimu eest peotavas võitluses toetama peavad. Nii vahetavad nad vastavalt juhusele, enamasti ilma pikemaajalise poliitilise kaalutluseta oma liidupartnereid, vaid hetke huvisid silmas pidades. Ning kindlasti pole see juhus, et nad sel ajal austavad erilist laadi jumalannat — Kysmetat, «juhuse» jumalannat.

MAKEDOONIA LÕPP

Makedoonia Philippos on ainuke valitseja, kes võib Roomale pärast Puunia sõdade edukat lõppu veel sõjaliselt ohtlikuks osutada. Mõlemad pooled valmistavad vältimatut sõjalist kokkupõrget diplomaatiliselt ja poliitiliselt targasti ette. Philippos allutab ülimalt brutaalselt teostatud sõjakäigu abil odrüüsid ja dentheledid, kes saavad tema liitlasteks. Germaani bastarnidega, kes on juba kuni praeguse Burgase alani tunginud, peab ta salajasi läbirääkimisi ning esitab neile plaani, millega loodab tabada kaks kärbest ühe hoobiga. Ta kehtutab neid ründama Roomale ustavaid dardaane Vardari ülemjooksu orus. Philippos tahab sellega ühtaegu purustada isolatsioonirõngast, millega roomlased

on aitoollaste, Rhodose, Pergamoni ja dardaanidega sõlmitud lepingute abil ümbritsenud Makedoonia, ning bastarne ära kasutada löögiteravikuna rünnakul Itaalia vastu. Selle sõjakäiguga peavad ühinema ka keldi skordiskid ja illüüria hõimud. Rooma peab Itaalias lüüa saama ning bastarnid tuleb Balkani poolsaarelt ära meelitada. Mommsen nimetab seda plaani «suurepäraseks ja Hannibali väärivaks».

«Aastal 181 e.m.a. tõuseb Makedoonia kuningas vaevalist rada pidi ühele Hemuse mäetipule, et Itaaliasse viiva tee suhtes orienteeruda. Tollal, nagu Livius jutustab, olevat usutud, et sellelt Balkani mäetipult võib näha kuni Doonau ja Alpideni (Randa).

Bastarnid, keda odrüüside kuningas Kotys Philippose ülesandel lahkesti vastu võtab ja varustab, suunduvad Doonault Philippopolisesse (Plovdivi), kuhu nad kogunevad dardaanidele kalalautungimiseks. Kui Philippos V aga 179. aasta sügisel e.m.a. kõigi üllatuseks sureb, viiakse suurejooneline plaan vaid poolleigelt läbi. Bastarnid saavad lüüa ning tõmbuvad jälle tagasi Doonaust põhja pool asuvatele aladele. Rahu, mis nüüd järgneb, on vaid kui suur hingetõmbamine enne otsustavat lahingut.

Philippose poeg Perseus (181 kuni 168 e.m.a.) on küündimatu selleks, et toime tulla ülesandega, mille isa talle jättis. Ta kõhkleb ning jätab kasutamata soodsa võimaluse ofensiivsõjaks roomlaste vastu, enne kui need oma sõjajõud mobiliseerivad. Perseusel pole oma isa julgust, et eduka preventiivlöögi abil teisi Balkani rahvaid Rooma-vastasesse võitlusse kaasa kiskuda. Tema ainus liitlane, odrüüside kuningas Kotys oli talle soovitanud ootamatut pealetungi ning uuesti ühendusse astunud bastarnidega. Need tahtsid kaasa lüüa, kui Perseus neile enne välja maksab veel saamata jäänud tasu ebaõnnestunud ürituse eest dardaanide vastu. Ihnus Makedoonia kuningas aga ei mõelnudki loobuda oma tohutute kulla- ja hõbedavarade ühest osastki.

Roomlased valmistusid siis ette otsustavaks lahinguks makedoonlaste vastu ning 22. juunil 168 e.m.a. langeski liisk tund aega kestnud lahingus Pydna juures nende kasuks. G. F. Hertzberg kirjutab selle kohta järgmist: «22. juunil aastal 168 e.m.a. arenes pärast lõunat eelpostide vahelisest võitlusest kohutav kokkupõrge. Alguses oli pealemarssival faalanksil vastupandamatu hoog, ning selle nägemine tekitas jubedustunde isegi kohukumatus konsulis. (L. Aemilius Paullus. — *Autori märkus*.) Rooma väed taandusid raskeid kaotusi kandes kuni oma laagrini. Niipea aga kui faalanksi terviklikkus kiirel marssimisel mööda ebatasast maapinda lõdvenes, paiskas Aemilius üksikud Rooma kompaniid tekkinud lünkadesse, õnnestunult ka elevate ära kasutades, ning lastes makedoonlased samaaegselt tiibhaardesse võtta ning neid küljelt rünnata. Varsti oli makedoonlaste löök peatatud, ning et ratsavägi kuningatiival halvasti vastu pidas ja Perseuse, kes pealegi veel haavatud oli, oma põgene-

misso kaasa tõmbas, oli ka raske jalavägi, kellele mere poolt veel Rooma merejalavägi kallale tungis, hukkumisele määratud. Toonard langes 20000 makedoonlast ja 11000 võeti vangi. Pydna linn rüüstati.»

Selle vaid tund aega kestnud lahinguga otsustati sõda Makedoonia vastu ning ühtlasi idapoolse maailma saatus kuni Väike-Aasiani. Oli pandud nurgakivi maailmariigile, mis ületas Aleksandri oma. Vaenlase sõjavägi oli hävitatud. Perseus ise ei leidnud enam kuskil asu, tema ohvitserid avaldasid austust roomlastele. Kuningas põgenes Samothrake kabiiride pühamusse ning andis end lõpuks koos kõigi oma aaretega roomlaste meelevalda.

Senat otsustas ta troonist ilma jätta ning tõi ta koos kaaskonnaga, niisiis koos kõigi õukonna-, riigi- ja sõjaväeametnikega ning nende poegade Itaaliasse, kus «nad surmanuhtluse ähvardusel ei tohtinud enam koju tagasi minna». Kuningat ennast, tema lapsi ja traaklaste vürsti Kotyse poega demonstreeriti triumfiringkäigus. See Rooma triumfikäik oli Mommseni sõnade järgi «suure ajaloolise arengu lõputseen, mille krooniks ja haripunktiks, nagu kreeka ajalookirjutaja Polybios ütles, oli Makedoonia kuningriigi lagunemine...

Kui Rooma Cannae juures veel oma elu eest värises, oli Aemilius Paullus üheteistkümnendaastane poisike. Nüüd, kus ta 61-aastaselt raugana Aleksander Suure viimast järglast oma vankri ees marssimas nägi, polnud ümberringi terves teada olevas maailmas kedagi, ühtki linna, ühtki kuningriiki, ühtki föderatsiooni, kes oleks aru kaotamata sõندانud uuesti alustada võitlust Rooma riigi vastu. Peaaegu pimestava selgusega kõneles see päev: Rooma senat ja rahvas olid saanud Aleksander Suure pärijateks.»

Makedoonia riik jaotatakse neljaks vabariigiks. Kuningriigile tehakse lõpp. Uute vabariikide peavärvateks on Amphipolis, Tessalonike, vana kuningalinn Pella ning loodes Pelagonia. Vanad kombad ja tavad jäävad küll puutumata, kuid kokkupuutetud nelja uue riigi vahel piiratakse miinimumini. Abielud eri vabariikide kodanike vahel on keelatud ning ükski kodanik ei tohi teisel maal maaomandit soetada. Armee saadetakse laiali. Ainult piiril vastu Traakiat võib kohalikku sõjaväge pidada.

Makedoonia liitlasi karistatakse samuti karmilt. On ainult üks erand — Ateena jäetakse rahule, nõndasamuti odrüüside kuningas Kotys. Sellega muudavad roomlased esmakordselt ühe traakia vürsti oma liitlaseks. «*Divide et impera*» külv hakkab traakia hõimude hulgas aga võrsuma alles hiljem. Enamik traakia hõimudest jääb roomlaste suhtes endiselt vaenulikult meelestatuks.

Aastal 150 e.m.a. puhkeb Makedoonias ülestõus, mida juhib Andriskose-nimeline sepp. Mees esineb Perseuse pojana, kellega tal olevat olnud ka hämmastav sarnasus, ning püüab süürlaste sõjalise abiga saada Makedoonia kuningaks. Pärast esialgset edu

vabastab aga Süüria valitseja Demetrios end oma liiga tugevaks muutuvast partnerist, teda roomlastele reetes ja välja andes. Senat osutab armulikkust. Ta saadab vale kuningapoja auvangistusse ühte Itaalia väikelinna. Andriskos põgeneb sealt Mileetosse ning leiab nüüd toetust Philippose tütreaga abielus oleva traakia vürsti Terese kui ka traaklaste kuninga Barsabase poolt. Nende abiga võidab ta Makedoonia tagasi ning laseb end Pella Makedoonia kuningaks kroonida. Traaklased on nüüd omalt poolt mures oma julgeoleku pärast. Nad peavad sellega arvestama, et võivad juba järgmistena langeda makedoonlase hegemooniastluste ohvriks. Niisiis vahetavad nad rinnet. Roomlased võidavad Andriskose, kuid sel õnnestub põgeneda traaklaste juurde. Traakia vürst, üks Kotyse poegadest, võtab Andriskose vangi ja annab roomlastele välja.

Andriskos-Pseudophilippos viiakse aastal 146 e.m.a. triumfikäigus läbi Rooma ning hukatakse siis.

Rooma muudab Makedoonia provintiks, mille hulka arvatakse ka praegune Albaania, Traakia rannik ja Hellas. Roomlased saavad seega traaklaste vahetuks naabriks ning nende leegionid muutuvad paljude traakia hõimude vihatumateks vaenlasteks.

ROOMA POOLT JA VASTU

Makedoonlaste ja Kreeka üle saavutatud võidust hoolimata jääb Balkan nagu ennegi roomlastele ohtlikuks rahutuste koldeks. Ikka jälle tungivad traakia hõimud Rooma Makedoonia provintsi kallale ning laastavad Itaalia rannikul asuvaid linnu. Sellal kui Rooma võib Traakia ala rahustamisel tõeliselt kindel olla vaid traakia odrüüsidele ja Kjustendili ümbruses elavatele dentheleetidele, saavad kunagised makedoonlaste vaenlased — dardaanid, bessid, maidid, triballid ja veel paljud teised hõimud nüüd roomlaste vihasteks vastasteks.

Mees aga, kes salamisi traaklaste alatiste ülestõusude ning roomlaste kallaletungide niite tõmbas, istus teisel pool Bosporust. Tema nimi oli Mithridates VI (sündinud umbes 131 e.m.a.) ning ta oli Pontose riigi valitseja. See riik oli tekkinud pärast Aleksandri riigi lagunemist praegusel Musta mere Türgi rannikul ning hõlmas hiljem tervet Musta mere piirkonda. Mithridatesel oli traakia hõimude kaitsjana otsustav poliitiline mõju kuni Makedoonia piirini.

Mithridatese päritolu on jäänud legendide hämarusse. Ük tema esivanematest oli pärast Ipsose lahingut rajanud väikese kuningriigi Halyse alamjooksul (praeguses Anatoolias). Tema isa oli sõbralikes suhetes roomlastega. Kuid isa mõrvati ning tema tollal alles alaealisele pojale sai osaks karm noorus. Tema eestkostjatel ning koguni ta emalgi oli kavatsus tema elu kallale kip-

puda. Oukonnas ähvardavatest ohtudest pääsemiseks läks Mithridates kütina metsadesse ja mägedesse ning temast sai seal karm mees imposantse kasvu ja vägeva kehalise jõuga, väsimatu jooksja ja ratsutaja, hoolimatu sõdur ning tugev prassija nii joomises kui armastuses» (Hertzberg). Ta polnud küll just sõltne sultaniloomus, kuigi Hertzmann märgib, «et sellest kolossaalsest inimesest pidi ajapikku saama oma vaenlaste ohtlikem vaenlane». Tema isikus avaldus ilmselt traakia-pärsia ühine pärand — elu täis toretsevat heldekäelisust, barbaarset julmust ning deemonlikku ihalust «kerge» surma järele.

Kestis võrdlemisi kaua, enne kui tulid sõjalised kokkupuuted roomlastega. Rahuldumata oma päritud riigiga, mis ulatus Musta mere ida- ja põhjarannikul Tiosest ida poole kuni Kolchise piirideni, hakkas Mithridates kõigepealt endale allutama maid Musta mere ida- ja põhjarannikul. Pärast Väike-Armeenias valitumist sundis ta Kolchise valitsejad kuuletuma. Veelgi tõsisem oli tema haare Musta mere põhjarannikul. Siin alistas ta sküütid ja idapoolsetest steppidest tulnud sarmaadid ning muutis kuni Dnestri maad asustavad traakia geedid ning germaani häästarnid ja peukiinid enda alamaks. Osa geedi hõime tõmbus põhja ja kirde poole tagasi, kus nad etendasid tunduvat osa balti ja slaavi etnogeneesis. Dnestri geetide lingvistilisi ja arheoloogilisi jälgi võib täheldada kuni Läänemereni.

Mithridates tuli appi ka Kimmeria Bosporoses, Krimmis ning praeguse Rumeenia ja Bulgaaria Musta mere rannikul asuvatele Kreeka linnkolooniatele, kui sarmaadid neile kallale tungisid. Stepirahvad Kaukasusest kuni Doonau suudmeni olid temaga liidus ning andsid talle hulganisti palgasõdureid. Ainuüksi Bosporuse riigist, mille all mõisteti Musta mere põhjarannikut, sai Mithridates 200 talenti kulda ja 180 000 vakka teravilja aastas.

Pärast Musta mere äärsete rahvaste alistamist laiendas Mithridates oma võimu Väike-Aasias. Rooma, kellel sellal oli piisavalt tegemist kimbrate ja teutoonidega, ei saanud Pontose kuninga ekspansiooni tõhusalt tagasi tõrjuda. Kui roomlased selleks lõpuks võimelised olid, seisid nad vastamisi vaenlasega, kelle taolist neil Hannibali surmast saadik polnud enam tarvis karta olnud.

88. aasta kevadel enne meie ajaarvamist alustas Mithridates VI sõda roomlaste vastu. Tal oli igas suhtes edu. Kõigepealt lõi ta roomlastega liidus olevaid bitüüne ning hõivas Rooma Aasia provintsi (praeguses Anatoolias). Rooma maksunõudjate poolt väljakurnatud elanikkond võttis Mithridatese juubeldades vastu kui vabastaja. Laodikeia elanikud andsid talle köidikutesse seotult välja Rooma asehalduri Oppiuse ning Lesbos andis Aquiluse elusalt võitjale, kes rooma väepealikule julmalt kätte maksis. Ta laskis «sõjaõhutaja» eeslile seotult läbi Väike-Aasia linnade viia ning ta lõppeks Pergamonis mõrvata — sulakullaga, mis rooma väepealikule kõrisse kallati.

Vallutatud Ephesoses, mis alates 2. sajandist e.m.a. oli tugeva Rooma mõju all, andis Mithridates välja kurikuulsa veresauna, mille kohaselt tuli teatud päeval mõrvata kõik tema võimuplirkonnas elunevad Rooma või Itaalia päritoluga inimesed, vanuse ja soo järgi vahet tegemata ning vaatamata sellele, kas tegemist oli vabade või orjadega. Mõrvatute vara konfiskeeriti, pool sellest läks mõrvajatele, teine pool Mithridatesele. «Välja arvatud üksikud paigad, näiteks Kosi saar, leidis Mithridates kõikjal kuulekaid timukaid. Tookord tapeti tagasihoidlikumate hinnangute järgi 80000, kõrgemate hinnangute kohaselt aga 150000 ladina keelt kõnelevat inimest» (Hertzberg). 88. aasta lõpus e.m.a. läks Mithridatese poeg Ariarat suure sõjaväega üle Hellespontose, hõivas Traakia, vallutas koos traakia hõimudega Abdera ja Philippi ning ehitas need välja kindlateks tungipunktideks. Märtsis aastal 86 e.m.a. püüdis geetide kuningas Dromichaite, kes Mithridatese liitlasena oli oma vägedega Kreekas, vabastada rooma väepealiku Sulla poolt ümberpiiratud Ateenat. Ta sai lüüa. Traakia sündid ja maidid said roomlastelt oma lahkulõpmise eest karmilt karistada. Pontose sõjavägi pidi Väike-Aasiasse tagasi tõmbuma. Kuid veel ei loobunud Mithridates võitlusest Rooma vastu. Julmalt värbas ta üha uut sõjaväge, et seda Väike-Aasias roomlaste vastu rakendada. Kuid edu jäi saavutamata. Mithridatese vägivaldavalitsus, mis isegi tema lähemaid sugulasi ei säästnud, soodustas sisepoliitiliselt mässu selle vanadusest jäiga kuninga vastu. Kui roomlased aastal 60 e.m.a. tema üle otsustava võidu said ning oma ülemvõimu Väike-Aasias kuni Armeeniani laiendasid, tõmbus Mithridates tagasi Musta mere Kolchise rannikule. Kuid tema lõpu saabumist ei saanud enam peatada.

Aastal 63 e.m.a. astus ta poeg tema vastu avalikult välja. Mithridatese sõjaväed keeldusid tema käske täitmast. Nüüd ei saanud ka ta residents Pantikapaion kauem vastu pidada. Raugaeas kuningas toimis nii, nagu see tema eluga ühte sobis — pärast seda, kui ta oma tütreid ja kõik haaremi naised ise ära oli mürgitanud, laskis ta end ühel keldi palgasõduril surmata.

Traakias jäi olukord ebamääraseks. Ainult dentheleedid ja mõned odrüüside hõimud jäid Mithridatese sõja ajal roomlastele truuks. Pärast Pontose suurvürstiga surma võtavad vaenlased ette mitu rahustamisaktsiooni mässuliste traaklaste vastu. Nad alistavad ajutiselt bessid ning vallutavad Philippopolise, Hadrianopolise Hebrose ääres ja Kabyle. Mithridatesega liidus olnud Kreeka Musta mere äärsed linnad Mesembria, Odessos, Pionysopolis, Bizone, Tomis ja Istros alistuvad. Ainult Apollonia, praegune Sozopol Burgase lahe ääres, avaldab vastupanu. Roomlased okupeerivad lõpuks linna ning hävitavad ta alusmüürideni.

Need rahustamisaktsioonid ei tähendanud aga veel alistamist. Võitlus rooma sissetungijate vastu ei lõppenud ning roomlastel ei läinud kunagi korda oma ülekaalukat sõjamaterjali massil-

selt rakendada. Traaklaste vaba ning väga efektiivne võitlustehnika, äkilised ja ootamatud kallaletungid ning välkkiired taandumised meenutavad jugoslaavlaste partisanivõitlust Teise maailmasõja ajal ning Vietkongi ülimalt edukat taktikat. Ikka ja jälle tungisid traakia hõimud ka Makedooniasse. Aastal 57 e.m.a. tekkis seetõttu traagiline konflikt Roomale ustavate dentheleedidega. Makedoonia asehaldur Calpurnius Piso, kellele tundmatu päritoluga traakia hõimud kallale tungisid, arvas, et tegemist on dentheleedide salakavala rühmaga. Karistusekspeditsiooni ette võttes laastas ta liitlaste asustusalad, olgugi et nendel kallaletungiga üldse mingit tegemist polnud.

Kuid võitlustes, mis Balkani poolsaarel sel ajal kui algav stepitulekahi kord siin, kord seal lõkkele löid, ei seisnud küsimus enam Rooma sõjalises või poliitilises võimuses sel alal, vaid suures sisepoliitiliste vahekordade selgitamises, Rooma vabariigi saatuses.

Siin toimuski 9. augustil aastal 48 e.m.a. Pharsaluse juures Põhja-Kreekas saatuslik lahing Caesari ja Pompeiuse vahel. Pompeius ründas 4700 mehe ja 7000 ratsanikuga, kelle hulgas oli ka 500 odrüüsi ja 200 sapailast, arvuliselt vähemuses olevaid Caesari vägesid, ning kaotas. Oli langenud maailma-ajaloolise tähtsusega otsus.

BUREBISTA RIIK

Esmakordselt ilmub sel ajal Rooma annaalides kuninga nimi, kes valitses Doonaust põhja pool elunevaid geete ja daaklasi. See on Burebista. Ka tema oli Pompeiusele abi pakkunud ning sellega Rooma sisevõitluses oma panuse valele hobusele pannud.

Burebista nimi juhatas meid rahva juurde, keda ei saa vaadelda traaklastest lahus, kuid ka mitte nendega ühte patta panna. See rahvas on daaklased. Vaadelgem lühidalt nende päritolu ja ajaloolist arengut kuni Rooma ajani. Nende käekäik kulges hoopis teistsuguselt kui Doonaust põhja ja lõuna pool elunenud traakia hõimude oma. Doonaust põhja ja lõuna pool elunenud traakia hõimude erinev geostrateegiline paiknemine avaldas määravat mõju ka nende ajaloolisele arengule. Tänapäeva Bulgaaria ja Põhja-Kreeka traaklased elasid mäletamatuist aegadest alates Oriendi ja Oktsidendi kõige tähtsamal kokkupuutekohal. Igaüks, kes maad mööda Euroopast Väike-Aasiasse läks, pidi Traakiast läbi minema. Ning nõnda pididki traaklased rohkem kui ükski teine Balkani rahvas enda eest väljas olema. Sõda ja röövimine muutusid nende jaoks «kõigi asjade isaks» sõna otseses mõttes. Traaklased pidid olema ründamishimulised ja sõjakad, sest ainult nõnda oli neil võimalik võõraste rahvaste tormijooksudest eluga välja tulla. Doonaust põhja pool, praeguse Rumeenia alal paiknenud geetide ja daaklaste olukord oli hoopis erinev. Mõistagi ei

elanud ka need Karpaatide kaares ja sellest väljaspool asunud hõimud maailmast irdunud elüüsimis. Võõraste sissetungid ja röövretked kuulusid ka sellel alal normaalse ajalookäigu juurde. Geedid ja daaklased olid aga antiikaja suurriikide strateegilistes mõttemõlgutustes vaid vähestel juhtudel subjektiks, jäädes enamasti vaid kallaletungiplaanide ihaldusväärseks objektiks. Oma rikkuse ja maavarade tõttu olid nad ahvatlev saak. Karjus- ja põllupidajarahvas oli nimelt raskesti tabatav. Ta hoidus kutsumata külalisest eemale, peitus pimedatesse metsadesse, kadus ja varjus mäeharjadel, et alles siis mägikarjamaadelt orgudesse lasta, kui vaenlane oli juba maalt lahkunud.

Traaklased Doonaust lõunas ei saanud alatistest vaenulikest sissetungidest ja rännetest ajapikku samal viisil kõrvale hoiduda, nad pidid võitluseks valmis olema. See muutiski neid. «Kes vabaduse eest langeb, see ei sure», kõlab üks bulgaaria vana-sõna viissada aastat kestnud osmanite okupatsiooni ajast. Rumeenlased seevastu pidasid Türgi võõrvalitsuse üleelamiseks peetud võitluses targemaks kõrvalehoidumise taktikat, vastavalt tuntud rumeenia motole: «Kummargil pead maha ei raiuta». Võib-olla tuleb mõlema Balkani rahva mentaliteedile nii iseloomulike elutarkuste algeid otsida juba nende traakia-daakia minevikust.

Doonau ja Karpaatide ala, samuti nagu Balkani mägesid ümbritsevad piirkonnad Doonaust lõunas, oli juba paleoliitikumia asustatud. Käsitlesime selle ala indoeuroopalikuks muutumist eespool. Seepärast mainigem seda siin vaid orientiirina. Daaklaste ja geetide olemasolu on arheoloogiliselt tõestatud kuni pronksiajani, seega ajavahemikuni, mis siin algab umbes aastail 1800 kuni 1700 e.m.a. ning pikkamööda lõpule jõuab 800. aasta paiku e.m.a. Nende kohalolek tänapäeva Rumeenia alal ulatub mõistagi veelgi kaugemasse aega tagasi. Antiikaja autorite tunnistused kinnitavad nagu moodne arheoloogia ja lingvistikagi, et geedid ja daaklased olid traaklastega lähedases suguluses ning et nad rääkisid enam-vähem sama keelt. Nad moodustasid suure traakia rahvasterühma põhjapoolseima haru ning olid nagu seegi indoeurooplased.

Mõnikord leiab Rumeenia publikatsioonides Doonau ja Karpaatide ala varase elanikkonna tähistamiseks kasutamist nimetus «daakogeedid» või «geeto-daaklased». Siin peab parema arusaamise huvides vahet tegema erinevatest ajaloolistest epohhidest tingitud iseärasuste vahel. Traakia hõimude kujunemise ajal polnud mingit daako-geedi rahvast. Olid vaid geedid ja daaklased. Geeto-daaklased tekkisid hiljem. Rumeenia teadlane D. Berciu on kirja pannud vägagi kasutamiskõlbliku juhtnööri rumeenia algrahvastiku etniliseks järgustamiseks, ilma mille abita on vaevavalt orienteeruda nimetuste ja teaduslike vaidluste labürintis. Tema järgi on (praeguses) Dobrudžas ja Doonaust põhja pool elunenud geedid (Homerose eeposte ajast kuni keltide sissetun-

gini, seega umbes aastast 1200 kuni 4. sajandini e.m.a.) puht traakia päritoluga. Ta tähistab neid nimetusega «traako-geedid». Alates 4. sajandist e.m.a. võtavad Karpaatide alal elavad daaklased, kahtlemata ka traakia hõim, geetide vaimse kultuuri üle. See epohh kestab umbes geetide vürsti Dromichaitese ajani 3. sajandil e.m.a. Siin võib Berciu järgi juba kõnelda geeto-daaklastest, võttes arvesse mõlema rahva vahelist tihedat sümbioosi.

Ajapikku võidavad daaklased 1. sajandil e.m.a. ülekaalu, nii et 1. sajandil m.a.j. kõneldakse veel vaid daaklastest. Vastavalt sellele tuleb eristada ka traako-geedi kunsti (kreeka ja pärsia mõjudega) geeto-daakia (milles määravaks oli keldi mõju) ja daakia kunstist, mis oli läänerooma orientatsiooniga.

Geeto-daakia asustusala piiritleb rumeenia ajaloolane C. Daicoviciu järgmiselt: daaklaste ja geetide peamine asustusala langeb enam-vähem ühte praeguse Rumeenia territooriumiga. Lõunapoolriks on Doonau. Kõige kaugemale tagasi ulatuv teade daaklaste loode- ja põhjapiiri kohta 1. sajandi keskelt e.m.a. pärineb Julius Caesarilt. Tema järgi ulatus daaklaste asustus loode suunas kuni tänapäeva Slovakkiani. Sealsamas arvab piirijoont asuvat ka Strabon, kes seob aga daaklasi ja geete tänapäeva Austria ja Slovakkia piirijõe Marusega, kus need rahvad olevat olnud germaani sueebide naabriteks. Praeguse Slovakkia kagu- ja keskosa daakiapärasust 1. sajandil e.m.a. kinnitavad ka arheoloogilised leiud.

Läänepoolseks piirijooneks peavad antiikaja autorid Kesk-Doonaud, edelas seevastu pidi daaklaste asustusala leidude järgi otsustades ulatuma ka jõe lõunakaldale. Idas tungivad geedid kuni Dnestrini, kusjuures Mustast merest põhja pool asetsevat ning Doonau suudmest kuni Dnestrini ulatuvat maariba tähistab Strabon nimetusega «geetide stepp». Ptolemaiosel ulatub Daakia idapiir Doonaust kuni selle punktini Sereti keskjooksul, kust otsejoon seda Dnestri suudmega ühendab. Hiljem elunevad sellel alal germaani bastarnid, «geetide stepis» aga sarmaadid.

Daakia asustuse olemasolu on suudetud tõestada ka Ida-Karpaatidest põhja pool, Galiitsias ja Ukrainas. Siin paiknesid ajuti-selt karpid, kes Karpaatidele nende nime andsid, ja kostoboogid.

MERCATORES — SALAJASED VALLUTAJAD

Daakia hõimude ekspansioon, kelle keskus asus Transilvaanias, oli 2. ja 1. sajandi vahetusel e.m.a. iseäranis tugev. See oli aeg, millal roomlased püüdsid kindlustada oma mõju Doonaust lõuna pool paiknevatel aladel Makedoonias ja Kreekas ning vältisid sõjalisi konfrontatsioone daaklaste ja geetidega. Ometi polnud geeto-daakia Doonau ja Karpaatide piirkond roomlastele *terra incognita* ei poliitilises ega majanduslikus mõttes. Vastupidi, daakia hõimude majanduslik hõlvamine rooma kaupmeeste ja

käsitöölise poolt algas juba 2. sajandi keskpaiku e.m.a. ning kujutas endast Rooma vallutuspoliitika taktikalist erivõtet ja sihiteadlikku romaniseerimisprotsessi. Rumeenia arheoloogilised leiud tõendavad, et Daakia nagu keldi Alpid ja Galliagi, olid sel ajal juba täis rooma ärimehi (*mercatores*), kes olid eelkõige varakama kihi hulgas suutnud juba väga varakult äratada siirast huvi tsiviliseeritud, parema, mugava ja luksusliku elu vastu. Rooma *mercatores* polnud üksnes lihtsad rändkaubitsejad ja kaupmehed, vaid ka iseseisvad ettevõtjad, kes toimisid daakia hõimuvürstide ja kuningate kaitse all sageli kui maa majanduse tegelikud tugisambad ning kelle käsitöölised ehtasid «meistri-tena» kindlusi, valmistasid sõjariistu ning vermisid daaklastele ka esimesed mündid, mis tavaliselt Rooma vabariigi denaare järelle aimasid. Daakia vürstide õukondade juures oli tollal ka eriülesannetega spetsialiste. Rumeenia õpetlane Pârvan nimetab neid *brasseurs d'affaires*, kelle tegevusvaldkond ulatus diplomaatilistest läbirääkimistest kuni sõjavangide orjaks müümiseni.

On vägagi tõenäoline, et juba sel ajal hakkasid daaklased rahvusvahelises suhtlemises keldi keele asemel kasutama ladina keelt. Kreeka keel polnud Daakias, erinevalt Makedooniast ja Traakiast, ka hellenismiajastul kuigi suurt osa etendanud.

Esimesed riikliku organisatsiooni vormid hakkasid geeto-daa-kide alal tekkima 4. sajandi lõpus ja 3. sajandi alguses e.m.a. Neid kutsusid esile majanduslikud muutused seoses raua kasutuselevõttuga. Aegapidi toimus geedi ja daakia hõimude juures elanikkonna sotsiaalne diferentseerumine. Talupoegade ja karjuste hulgast võrsusid kõikjal spetsialistid, kes valmistasid esemeid mitte üksnes enda tarbeks, vaid tootsid kaupu ka väiksema või suurema turu jaoks. Tekkisid esimesed käsitööametid. Kaubavahetuse eest hoolitsesid kaupmehed. See areng tõi lõpuks kaasa daako-geedi algrahvastiku lõhenemise rikkasteks ja vaesteks, aadlikeks ja lihtrahvaks ning ka vabadeks ja orjadeks, ehkki mitte nii selgeilmeliselt kui kreeklaste ja roomlaste juures. Kuid see ei viinud Väike-Aasiale omase despotismini, nagu see oli tavaline paljudel traakia hõimudel Doonaust lõuna pool.

Pärsia kuninga Dareiose sõjakäiguga Doonau alamjooksust põhja pool elunevate sküütide vastu aastal 514 e.m.a. sattusid geedid esmakordselt ajaloo valgusesse. Aleksander Suure sõjakäik kuhugi Suur-Valahhia lääneossa viis «mingile geedi alale viljarikaste põldude ja kindlustatud linnadega» (Pârvan).

Pärast Aleksandri surma asuti Valahhia-Moldaavia madalikul sõlmima esimesi omavahel nõrgalt seotud hõimuliite, mille kõige tähtsamateks juhtideks olid Dromichaite, Zalmodegikos ja Rhemaxos. Isegi Kreeka linnad seisid nende protektoraadi all. Üht nendest kolmest, Dromichaitest, nimetatakse sõjalistes arveteõiendamistes diadohh Lysimachosega — mõlema valitseja sümboolse tähendusega pidusöögist oleme juba kuulnud — «geetide kuningaks». Mõned teadlased näevad temas odrüüside Kuningat,

kuna aga rumeenia õpetlane Constantin Daicoviciu asub seisukohal, et Dromichaite polnud mitte odrüüside, vaid geeto-daa-kia odrüüside hõimu, s. o. Argesi jõe ääres asuvate ordessoide kuningas.

Ajalooliselt mainiti daaklasi Transilvaanias alles hiljem, mis aga paljude ajaloolaste arvates ei tähenda seda, et nad juba varem siin ei elanud. Antiikaja allikais ei märgita neid vaid seepärast, et nendega polnud tollal veel otseseid kokkupuuteid. Põhjapoolsed metsad olid pärslastele niisama õudsed kui kreeklastele ja makedoonlastele. Herodotos jutustab «Mesilaste maast», kuhu oli võimatu sisse tungida. Ning veel esimesel sajandil e.m.a. tundis Rooma väepealik C. Scribonius Curio (74 e.m.a.), kes esimese roomlasena jõudis Raudväravate juures Alam-Doonauni, teatud kartust üle jõe mineku ning «teispool Danubiust asuvasse pimedatesse metsadesse» tungimise ees. Nii jäidki põhjapoolsete metsade elanikud Vahemeremaade valgushelgis paiknevatele antiikaja ajaloolastele ja geograafidele võõraks ning mõistetamatuks.

Tänapäeval teame paljude arheoloogiliste leidude põhjal, et «Mesilaste maa» oli niisama vähe asustamata nagu tohutud metsaalad ja mägikarjamaad Karpaatide kaare siseküljel. «Kui ajaloo kiired hiljem hajutasid selle esiajalooliste aegade udu, mis Transilvaaniat looritas, ilmus esile geeto-daa-kide rahvas kui võimas ja määrav poliitiline tegur Rumeenia pinnal ja mõlemal pool Karpaate,» kirjutab C. Daicoviciu. «Võõrad rahvarühmad olid ammugi geeto-daa-klaste hulka ära kadunud, kuid nende nimi elas veel mälestustes edasi ning nende jäljed jäid paljudes kohaliku elanikkonna eluvormides püsima.»

Daaklased elasid suurtes ja väikestes lahtistes külates, saviga mätsitud puumajades. Nad olid talupojad ja karjased, hakkasid pikapeale tegelema ka käevandamise, pottsepatöö ja metallide töötlemisega. Oli kaks teineteisest eraldatud klassi — harilikud daaklased (*comati*) ja suursugused (*pileati*). Aadlikud kandsid rooma allikate teatel kõrgeid «früügia mütse», kuna ülejäänud elanikkonnal olid pikad juuksed ning neil polnud peakatteid. Aristokraatia käes olid ulatuslikud valdused ja varad ning ta elas nagu ta kuningadki kindlustatud kastellides ja linnustes, mäetippudel. See asustus- ja kindlustamisviis tuleneb vanemat Hallstatti, s. o. keldi vormidest.

Meie ajaarvamise eelse 1. sajandi esimestesse kümnenditesse langeb daaklaste Kuninga Burebista tõus, «kes tegi oma rahvast olulise võimuteguri besside ja odrüüside kõrval» (J. Wiesner).

Aeg oli nüüd küps selleks, et luua riiklik organisatsioon, mis oleks olnud samm edasi hõimuvanema kaaskondadest ja hõimukogukondade moodustamisest. Pärast keltide ülemvõimu varisemist ja Mithridatese despootlikku ülemvalitsust oli Karpaatide ja Doonau alal tekkinud ohtlik tühimik. Poliitilises pildis olid toonandvaks saanud röövimisiha, alkoholilembesus ja anarhia. Kõik

see nõudis, et tuleks «tugev mees» ning *law and order*, nagu me tänapäeval ütleksime, et sisepoliitilise olukorra kindlustamisega tagasi tõrjuda väljastpoolt ähvardavat ohtu.

See «tugev mees» daakia hõimude jaoks oli Burebista. Ta valitses ja reageeris nagu kõik maailma ajaloo «tugevad mehed» enne ja pärast teda.

Kõigepealt põhjendas ta oma samme jumaliku kutsumusega, missiooni teostamise vajadusega. Oma reformitaotlustele vajalikku kaalu andmiseks ühines ta Zamolxise preestritega. «Pikkade võitlustes bastarnidega nõrgestatud daaklaste taastugevdamisele kaasa aidanud reformitaotluste keskpunktiks oli ligipääsmatu jõeäärsel koobastikualal paiknev püha Kogaiononi mägi, Zamolxise eluase. Välismaailmast eraldatult, ainult kuninga ja tema teenrite külastusi vastu võttes, elas siin ülempreester kui jumala järglane, kelle nõuandeid kuulutati kui jumalikke käske» (Wiener).

Üks käskudest, mida ülempreester Dekaineius kuningale jumala ülesandel edasi andis, tabas daaklasi eriti rängalt. Ta käskis neil hävitada viinamarjapõõsad ning nõudis neilt elamist ilma veini pruukimiseta. Meil pole küll teada, kuivõrd suures ulatuses elanikkond seda käsku tegelikult järgis.

Mõned ajaloolased ei välista võimalust, et Burebista tahtis viinamarjakasvatuse keeluga luua endale riigimonopoli, et saada täiendavat raha oodatavateks sõjalisteks kokkupõrgeteks roomlastega. Sellega oleks Burebista tabanud kolm kärbest ühe hoobiga — tõstnud elanikkonna moraali, tugevdanud oma sõdurite distsipliini ning täitnud riigi kukrud. Mõned ajaloolased (näit. B. C. Daicoviciu) seletavad viinamarjapõõsaste hävitamist kui sündmust, mis ei avaldanud suuremat reformaatorlikku mõju, «sest antiikajal viis monarhide tahe sageli olukordadeni, mis meile tänapäeval ebatõenäolistena tunduvad». Või ka mitte, kui mõelda sellele, et üks daaklaste kuninga kaugeist järglasist, Rumeenia partei- ja riigijuht Nicolae Ceaușescu andis niisama spontaanselt oma intuitsiooni järgides veel 1972. aastal oma koduküla talupoegadele korralduse rajada viinamarjaistandus mäele, kus tõenäoliselt isegi Burebista ajal viinamarjad ei kasvanud.

Burebista reformid aitasid kaasa heade kommete ja tavade tõusule, kuid peale selle oli neil veel vägagi konkreetne poliitiline ning sõjaline eesmärk — nad tõstsid tema sõjaväetuumiku löögijõudu, millega Transilvaania daakia hõimuvürst saavutas daakia ja geedi hõimude sunniviisilise ühendamise seespool ja väljaspool Karpaatide kaart, kasutades nad hiljem ära ka oma riigi vallutuslikuks laiendamiseks. Need reformid tulid seega kasuks ka tema kuningavõimu tugevdamisele, kindlustades ühtlasi ülemvõimu aadli ees.

POMPEIUSE JA CAESARI VAHEL

Uut riiki, mis oma tihedate metsade kaitse all sai kujuneda välismõjudest võrdlemisi häirimatult, ähvardas oht sellest silmapilgust alates, kus ta ise muutus poliitiliseks teguriks Doonau ja Karpaatide alal. Läänest ohustasid teda keldi boilased ja lõunast roomlased. Keldi oht oli Burebistale akuutsem. Boilased, kes elasid praeguse Tšehhoslovakkia alal, olid juba 3. sajandil e.m.a. tunginud Tiszani, kus nad hõivasid alad, mis varem kuulusid daakia vürstide võimupiirkonda. Sellega ohustasid boilased vahepealt daakia keskset asustusala Transilvaanias. Seepärast oli loogiline, et Burebista pöördus oma riigi sõjalisel kindlustamisel kõigepealt boilaste ning nendega liidus olevate tauriskide vastu. Kallaletungi aja üle vaidlesid ajaloolased kaua. Praegu me teame, et daaklaste atakk toimus umbes aastal 60 e.m.a. Kallaletungiga tauriskidele Noricumi lähikonnas jõudis Burebista peaaegu Itaalia piirideni.

Pärast ohu kõrvaldamist oma riigi läänepiiril vallutas ja hõivas Burebista Kreeka linnad Musta mere ääres. Esimese linnana langes tema võimu alla Olbia Bugi suudmes ning viimase Apollonia, praegune Bulgaaria Sozopol. Hiljem tungisid tema jõugud ka Illüüria ja Makedoonia kallale ning jõudsid ajuti Balkani põhjapoolsete eelmägede orgudesse. Kuid need sõjalised aktsioonid olid põhiliselt mitte midagi muud kui kuninga privilegeritud röövretked. Tema riigi sõjalise kaitsmisega Rooma üha suureneva surve vastu oli nendel aktsioonidel vähe ühist.

Burebista teadis, et ta ei pääse sõjalisest kokkupõrkest Rooma. Tema luurajad informeerisid teda pingelisest võitlusest võimu pärast Rooma juhtiva tuumiku hulgas. Kui Caesar oli legendaarsest Rubikonist üle läinud ning kodusõda oli vältimatuks muutunud, püüdis Burebista sellest konfliktist endale kõige paremat välja nuputada. Ta toetas sõjaliselt tugevamat Pompeiust, tõenäoliselt ka seepärast, et tundis tema ees vähem hirmu kui Caesari ees. Caesar võitis ning Burebista häälestas end üllatavalt kiiresti Rooma riigi uue isanda peale ümber.

Sellega seoses on huvitav võrrelda nüüdisaegsete rumeenia ajaloolaste poolt Burebistale omistatud «paindlikku välispoliitikat» tänapäeva Rumeenia omaga. Burebista oli nimelt oma range sisepoliitiliste reformide läbiviimisel osutatud misjonärikule innule vaatamata selge pragmaatik kõiges välispoliitikasse puutuvast. Ta teadis täpselt oma võimu piire ning seda, missugune mänguruum on välispoliitiliselt tema käsutuses.

Nagu rumeenia eksperdid oletavad, teadis ta, et peab nüüd Caesari viha arvestama, kuid Daakia kuningale Transilvaaniast oli niisama selge ka see, et viha saab leevendada niihästi kingituste kui ka poliitiliste kontsessioonidega. Tema Pompeiuse sõbraliku eksisammu annab Caesar talle andeks, kaalutles Bure-

bista, kuid andestamatu oleks agressiivne geeto-daakia riik Caesari Väike-Aasia, Traakia ja Egiptuse vastu suunatud operatsioonide ala põhjatiival. Neil kaalutlusil lõpetaski Burebista pärast Caesari võitu kohe oma vallutus- ja röövretked Makedooniasse ja Illüüriasse ning kohandas kogu oma sõjalise jõu Daakia riigi kaitseks. Sellesse aega langebki suurejooneliste kindluste ehitamine Transilvaania Orăștie mäestikus. Need püstitati peamiselt rooma meistrite ja nende abimeeste poolt, kes elasid Daakias kui «abitöölised».

Burebista, keda ühes antiikaja raidkirjas nimetatakse «esimeseks ja kõige suuremaks kõigist kuningatest, kes kunagi on Traakiat valitsenud», saab oma luurajate kaudu teada, et Caesar ei taha «Daakia küsimuse» klaarimist enam edasi lükata. Vägede koondamine Aadria mere äärde ja Apollonia juurde pärast Caesari hiilgavat võitu partlaste üle Tigrise ja Eufrati ääres oli Burebistale märguandeks, et nüüd on kord tema kätte jõudmas. Kuid veel kord lükkub otsustamine edasi. Aastal 44 e.m.a. mõrvatakse Julius Caesar. Burebista langeb samuti rahulolematute aristokraatide vandenõu ohvriks.

Pärast Burebista surma laguneb tema riik neljaks, hiljem viieks. Burebista poolt loodud riigi kiire lagunemine näitab selgesti, et see esimene daakia riiklik moodustis nagu odrüüside ja besside omagi polnud veel riik selle sõna klassikalisel tähenduses, vaid sõjaline organisatsioon, mille eesotsas seisis kuningas kui väejuht, nagu see oli tavaline kõigil teistelgi barbaarsetel rahvastel, kaasa arvatud hunnid, germaanlased ja sküüdid.

SALADUSLIK SARMIZEGETUSA

Teekond Daakia riigi endisesse keskusesse oli veel mõne aasta eest üsna vaevaline. Tänapäeval võib daaklaste kunagise saladusliku pealinna Sarmizegetusa varemeteni jõuda halbadel metssateedel küllaltki hästi džii biga.

Sarmizegetusa varemed asuvad nõndanimetatud Orăștie mäestikus, seega Edela-Karpaatides, umbes 50 kilomeetrit Deva linnast lõunas, selle koha lähedal, kus Hațegist Caransebeși viiv tee kulgeb üle mäekuru. Daakia Sarmizegetusa pole identne edelas asuva samanimelise asulaga. Viimane sai ajaloolise nime tänu praeguses Rumeenias valitsevale poliitilisele suunale näidata romaani päritolu ka antiiksete kohanimedele varal. Nii pandi vanale ungari-transilvaania Kolosvarile (saksa k. Klausenburg, 1918. aastast alates ametlikult Cluj) 1973. aastal vana rooma nimi Napoca. Sellest ajast alates on Kolosvari ametlikuks nimeks Cluj-Napoca.

Võimsa ja ulatusliku daakia kindlustuse jäänused paiknevad ühel mäel Apa Orașului ülemjooksul asuvast Grădiște mägi-külalt kagu pool. See ka varemetena ikkagi veel imposantne

rajatis kõrgub oru lõpus, raskesti ligipääsetavas ümbruses kitsal Godeanu harjal Valea Alba ja Rîul Albi vahel. Oru lõpust viib vaid üks jalgrada Sarmizegetusasse — tõsi küll vaevaline, kuid teekond tasub ennast, sest ta viib mineviku jälgedele, mille taotlusi kuskil mujal Euroopas leida pole.

Sarmizegetusa oli Transilvaania edelaosas paikneva suurejoonelise kindlustustesüsteemi pealinn. Siin asus võrdlemisi väikesel, umbes 150 ruutkilomeetrit hõlmaval alal Mureși jõest lõunas, keset Orăștie mäestikku ja selle ümber daaklaste majanduslik, kultuuriline ja sõjaline keskus (Burebista ajast kuni viimase vaba daaklaste kuninga Decebaluseni). Sarmizegetusale ja seda pärjana ümbritsevatele linnadele ja kindlustele on C. Daicoviciu järgi iseloomulikud järgmised tunnused.

Kindlustused paiknevad üksikult seisvatel mäeharjadel või tippudel mõne oja lähedal. Mäetipp on tasandatud ning on pealt harilikult ovaalne. Sellest allpool on üks või mitu terrassi, mis on enamasti tehiskujud või mida on maastiku ebatasasusi ära kasutades tugevdatud ja nivelleeritud. Linnused asuvad harilikult 500 kuni 1000 meetri kõrgusel.

Kindlused, millest praegu on alles vaid varemed, püstitati suurtest, 50 kuni 60 sentimeetri kõrgustest hästi väljaraiutud kiviplokkidest. Peale kivi kasutati ka õhu käes kuivatatud või kergelt põletatud telliseid ja puitu. Ajaliselt kuuluvad need rajatised esimesse sajandisse enne ja pärast meie ajaarvamist.

Kindlused on võrdlemisi kergesti märgatavad tänu üksikutele koonusekujulistele tõmbi tipuga mäemoodustistele kui ka allpool asuvatele terrassidele, mis kulgevad enamasti rõngakujuliselt ümber mäetipu. Oma süsteemilt ei kuulu nad nende väikeste kindlustatud asulate hulka, nagu geeto-daaklased neid Rumeenia madalmikul ning Transilvaania kõrgustikul väikestele kungastele või jõeastangutele rajasid.

Sarmizegetusa ning ümbruskonnas paiknevad linnused, mis alles pärast Teist maailmasõda arheoloogiliselt läbi uuriti, võimaldavad oma osalt ainulaadsete leidude varal heita põhjalikku pilku daaklaste vaimsesse ja materiaalsesse kultuuri enne roomlaste vallutusi. Need linnused ei olnud ainult sõjaliselt targasti paigutatud kindlustusrajatised, vaid samaaegselt ka linnataolised asulad arvukate korterite ja töökohtadega. Sarmizegetusa avarates rajatistes leidsid arheoloogid kaheksa rauasulatamisahju jäänused. Nende sulatusahjude lähedal avastati toorrauda ja väikese nõukilde rauajälgedega. Hõõguv ning veel pehme raud töödeldi kohapeal. Sepikodades leiti alaseid, mitmes suuruses tange, vasaraid, sepahaamreid, rauast löikeriistu, meisleid, viile ja neetimishaamreid.

Sarmizegetusa madalamate terrasside elamutest leiti adra-raudu ja -teraseid, vikatid, sirpe, kirkasid, labidaid, köplaid, rehaseid ja viinamarjade lõikamise nugasid. Üldse oli seal üks-teistkümmend terrassi, mis olid hierarhiliselt rangesti jaotatud,

lastes selgesti ära tunda sotsiaalsed püramiidi. Võib arvata, et alumistele terrassidele olid paigutatud talupojad ja sõltlased. Kõrguselt järgmistel terrassidel elasid käsitöölised, kaupmehed, aristokraatia ja kuningas. Viimane, kõige kõrgemal asuv terrass selles mägilinnuses oli jumalatele reserveeritud. Siin asusid preestrite eluruumid ja kultusepaigad.

„L“ LAHUTAB TAEVAST JA MAAD

Enne kui Sarmizegetusa ainulaadsete pühapaikade salapärase maailmas natuke täpsemalt ringi vaadata, tuleks öelda paar sõna daaklaste usu- ja jumalate maailma kohta. Nende kõrgeim jumalus oli Zamolxis, kelle kõrval nad austasid veel teisi jumalaid nagu Arest ja Bendidat, kellele hiljem lisandusid veel mõned rooma jumalused. Välise vormi järgi olid daaklased küll polüteistid, kusjuures üksikutele jumalatele langesid nagu katoliku kiriku pühakutelegi üldiselt abistamis-, kaitse- ja eestkostefunktsioonid, kuid sama hästi võiks daaklasi nimetada ka monoteistideks «kõrgeima jumala Zamolxise» õpetuste tingimusteta järgimise pärast.

Kuulsime juba Zamolxisest kui traakia arstist. Tema religioossetest funktsioonidest geetide juures võime Herodotose tekstist lugeda: «Enne kui tema, Dareios, Istrose äärde jõudis, võitis ta kõigepealt geete, kes usuvad inimese surematusse. Sest need traaklased, kes on Salmydessose isandad ning Apolloniast ja Mesembria linnast põhja pool elavad — skürmiaadid ja nipsalised, nagu nende nimeks on — alistusid Dareiosele ilma võitluseta. Geetid aga avaldasid mõttetut vastupanu ning heideti peagi alla. Nad on kõige vapram ja õiglasem hõim traaklaste hulgas. Nad kujutavad inimese surematust ette järgmiselt: nad usuvad, et nad ei sure, vaid et lahkunu läheb deemon Zalmoxise juurde.» (Peame sellest Herodotose kirjutamisviisist veel juttu tegema ühenduses antiikajal muidu tavalise vormiga Zamolxis. — *Autori märkus.*) «Mõned nimetavad teda ka Gebeleiziseks. Iga viie aasta järel saadavad nad ühe loosiga välja valitu saadikuna Zalmoxise juurde ning loevad talle üles oma soovid, mis ta peab jumalale edasi andma. Nad teevad seda järgmisel viisil: mõned nendest, kes on selleks paigale pandud, peavad piike püsti hoidma. Teised haaravad selle käed ja jalad, keda Zalmoxise juurde saata tahetakse, viskavad ta kõrgele üles ja lasevad tal piikide otsa kukkuda. Kui ta siis, nagu oodata võis, piikide otsa jääb ja sureb, peavad nad seda märgiks, et jumal on armuline. Kui saadik aga protseduuri üle elab, siis panevad nad süü temale ning nimetavad teda vanaks õeluseks. Siis saadavad nad teise saadiku jumala juurde. Nad annavad talle omalt poolt ülesandeid, seni kui ta veel elus on. See traaklaste hõim laseb ka nooltega taeva pihta, ning

ühvardab jumalat, kui müristab ja välku lööb. Nad arvavad, et pole olemas ühtki teist jumalat peale nende oma.»

«Nagu ma aga Hellespontose ja Pontose ääres elavatelt kreeklastelt kuulsin,» jutustab Herodotos edasi, «oli Zalmoxis inimene, kes müüdi orjana Samosele. Ta teenis orjana Pythagorase, Mnesarchose poja juures. Siin olevat ta vabaks saanud, suure varanduse omandanud ning sellega oma kodumaale tagasi läinud. Et traaklased aga alles küllaltki armetut ja toorest elu elasid, ehitas Zalmoxis, kes kreeklaste hulgas ning mitte just kõige halvema kreeka õpetlase Pythagorase juures elades oli tundma õppinud joonia elulaadi ja kombeid, mis traaklaste omadest mõistlikumad olid, endale saali, kuhu ta suursuguseid kodanikke pidusöögile kutsus ja neid kostitas. Seejuures õpetas ta neile, et ei tema ega tema külalised ega ka nende järeltulijad ei sure, vaid satuvad kohta, kus nad igavesti edasi elavad ning kus neil kõike külluses käes on. Sellal aga, kui ta sääraseid pidusööke korraldas ning sääraseid kõnesid heietas, laskis ta endale maa-aluse ruumi ehitada. Kui see valmis sai, muutis ta end traaklastele nähtamatuks. Ta laskus nimelt alla sellesse ruumi ning elas seal kolm aastat. Inimesed igatsesid tema järele ning leinasid teda kui surnut. Neljandal aastal ilmus ta uuesti traaklaste juurde, ning siis uskusid nad Zalmoxise õpetust.»

Kuid Herodotos ei saa tema ratsionalistlikule mõttelaadile nii harjumatu jutustust päriselt uskuda. Ta päästab end kimbatusest «nii kui ka» vormeliga: «Sellele, mida maa-alusest ruumist räägitakse, ei taha ma vastu vaielda, kuid päriselt ma seda ka ei usu. Minu arvates elas see Zalmoxis hulk aastaid enne Pythagorast. Kuid see jätkem lahtiseks, kas keegi säärane üldse olemas oli või oli ta geetide hõimujumal.»

Herodotose skeptiline suhtumine Zalmoxise ühendusseviimisesse Pythagorasega polnud aluseta. Kui ta oli preester-tohterdaja, keda alles hiljem kui jumalat austama hakati, siis pidi ta küll elama sajandeid enne Pythagorast. Oli ta aga traaklaste autohtoonne jumalus, siis on tema ühendusse viimine Pythagorasega veelgi kujuteldamatum. Zamolxis oli geetidele — kindlasti aga mitte kõigile teistele traakia hõimudele — jumalik õpetaja, kes avaldas end neile oma preestriks olemise kaudu. Tõenäoliselt oli ta varem kõigepealt geetide kuningas, ülem-preester või prohvet, enne kui ta 6. sajandil e.m.a. nende peajumalaks sai. Zamolxist ei kujutatud kunagi personifitseeritult. Vaevalt et tema õpetus ülejäänud traakia hõimudeni jõudis. Daaklased seevastu kuuletusid geetide jumalale meelsasti. Tema usk surematusse etendas daakia hõimude religioonis määravat osa kuni Daakia vallutamiseni roomlaste poolt ning andis daaklastele julgust ja surmapõlgust.

Nii nagu traaklased austasid ka daaklased oma jumalusi vabas looduses. Et taevale võimalikult lähedal olla, asusid daaklaste kultusepaigad peaaegu alati mäeharjadel ja -tippudel. Ka Zamol-

xist austati nendes pühapaikades, tuues talle ohvreid. Inimohvrite kohta on tõendeid kuni daako-geedi aja lõpuni.

Tõenäoliselt muutus Zamolxise usk sajandite jooksul aga ka traaklaste juures rööbiti ühiskondlik-majandusliku arenguga. Oleme seda nähtust kohanud teistegi primitiivsete rahvaste ja religioonide juures. Muutused ilmsed kõige esiti aristokraatia hulgas ning alles pärastpoole ka laiades rahvahulkades. Zamolxise usku hakati idealiseerima. Et enamik selle aja jumalaid olid oma loomult urano-solaarsed, nihutas aristokraatia ka jumalõpetaja Zamolxise päikese kultuse valdkonda. Mõned uurijad on arvamisel, et vahetevahel Zamolxise nime asemel esinev nimi «Gebeleizis» oli saanud suursuguste ja rikaste juures «taevaliku» Zamolxise sünonüümiks, sellal, kui talupojad ja kerjused teda endistviisi kui maist jumalat austasid. Kuid need seisukohad ei leidnud kuni Teise maailmasõja lõpuni tuge ei ajalooallikatest ega ka arheoloogilistest leidudest.

Et rauaaja daaklased austasid urano-solaarseid jumalaid, on vahepeal arheoloogiliste leidude läbi ühemõtteliselt selgeks saanud. Nii leiti Piatra Roşie kindlusest mõni aasta tagasi rauast ja pronksist kultusevankri osasid, mis kuulusid päikesevankrile *en miniature*.

Daakia kunstnikud kujutasid 1. sajandil e.m.a. päikese ketast sageli keraamiliselt.

Daakia suurim päikese pühamu avastati Sarmizegetusa üheistkümnendal terrassil. Tegemist oli andesiitplaatidest stiliseeritud päikese kettaga, mille läbimõõt koos kiirtega on ligemale seitse meetrit. Lageda taeva alla püstitatud kultuslik monument oli nii altar kui ka ohvrikivi, kus toodi loom- ja inimohvreid. Selle altari ehitusviis on tõendiks suhteliselt kõrgele arenenud ehitustehnikast ja kinnitab ka, et ohvrikivi profaantehnilised funktsioonid rajanesid läbimõeldud konstruktsioonil.

Sarmizegetusa päikese altar koosneb 1,46-meetrise läbimõõduga keskmisest kettast ja kümnest ringsegmentist, mis kujutavad päikese kiiri. Iga segment on 2,72 meetri pikkune. See annabki ühtekokku läbimõõdu 6,90 meetrit. Kiviplaadid, mille pealispind oli algselt peegelsiledaks töödeldud, on umbes 30 sentimeetri paksused. Päikese segmentide välisservadel on mõned väiksemad, nelinurksed, umbes kümme korda kaheksa sentimeetri suurused ja kolme kuni nelja sentimeetri sügavused uuristused, mille otstarvet pole senini veel suudetud selgeks teha.

Ka pole tänapäevani selge, mis osa etendasid väikesed T-kujulised marmorskulptuurid, mis uuristustest leiti. Selgemad on aga 1,05-meetrise läbimõõduga ning päikese kettast 2,30 meetri kaugusele kahe kiirte segmenti vahele paigutatud koldeaseme funktsioonid. Siit leidsid arheoloogid kodusea konte, õhukeste seintega peenkeramikanoõu kilde ja pottsepakedral valmistatud keraamiliste esemete osi.

Umbes kolmandik kiirsegmentidest purustati arvatavasti Sar-

mizegetusa hävitamisel roomlaste poolt või langesid nad hilisematel sajanditel loomuliku erosiooni ohvriks. Miks hävitati vaid kolmandik päikese pühamust, aga mitte kõik, sellest said arheoloogid aru alles siis, kui nad altari alusehitust uurisid ning kiviplaatide alt läbimõeldud konstruktsiooni avastasid, mille abil ohvrite verd koguti ning kanali kaudu eemale juhiti. Kogumissüvend oli 1,30 meetri pikkuses lubjakiviplokis suure pesuvaagna kujuliselt välja raiutud. Süvendil on punniauk ja kivist kork ning ta oli kandetugedeta segmentide alla peidetud. Seetõttu sai neid segmente ka kergemini purustada kui ülejäänuid, mis olid monteeritud lubjakiviplokkidest laotud kindlale alusele. Arheoloogid arvavad, et kiviplaatides, mis hiljem hävitati, olid avad vere äravooluks. Arvatakse, et siin toodi päikese jumalale loomohvrite kõrval ka veel inimohvreid. Mis kujul see toimus, seda saab praegu küll vaevalt veel kindlaks teha. Samuti mitte ka seda, kas ohvrid pärast surma põletati. Peale eespool mainitud kodusea kontide ei leitud pühamu maa-alalt mingeid muid luustiku osi.

Missugust jumalat see päikese altar siis teenis? Antiikaja allikate vasturääkivus arheoloogilistele leidudele on küsimuse veelgi komplitseeritumaks muutnud. Olgugi et ei saa välistada Zamolxise ja Gebeleizise identsust, millest Herodotos meile jutustab, ollakse üldiselt arvamisel, et Zamolxis oli kõrgeim maine jumal, kelle võimu surnuteriigi ja surnute üle tema taevane vastaspool enam tunnustada ei tahtnud. Religioossetes arusaamades toimunud nihete tõttu, mida juba manisime, hakkas osa Daakia elanikkonnast uskuma, et nende surnud lähivad Gebeleizise, mitte aga Zamolxise juurde. Sel juhul pidanuks aga ka Gebeleizis maa peale laskunud ning nagu Zamolxiski maa-alustes ruumides elanud olema. Kuid selle nagu Zamolxisegi maa-aluste ruumide kohta puuduvad arheoloogilised tõendmaterjalid. Seni pole Daakias leitud ainsatki maa-alust kultusepaika.

Seetõttu on teadlased nüüd Zamolxise ja Gebeleizise vahelised suhted hüpoteetiliselt vastupidiseks pööranud, muutes nimelt maise Zamolxise urano-solaarseks jumaluseks. Sääraseks mõttekäiguks andis tõuke Sarmizegetusa päikese altar. Altar oli kahtlemata pühendatud kõrgeimale daakia jumalale, ning see oli Zamolxis. Kuid niisama hästi saab tõendada, et Zamolxis polnud päikese jumal. Ta võis seda olla vaid siis, kui uue tõlgenduse aluseks kasutada mitte antiikajal üldiselt tavalist vormi Zamolxis, vaid Herodotose poolt kasutatud vormi Zalmoxis, kusjuures uue tõlgenduse tõepärasus sõltub vaid ühestainsast tähest, 1-tähe paigutamisest kõrgeima daako-geedi jumala nimes. Lingvistid on nimelt tõestanud, et Herodotose poolt kasutatud kirjutusviis Zalmoxis pidi geetide ja daaklaste jumala juba 6. sajandil e.m.a. urano-solaarsesse jumalat taevasse paigutama.

Rumeenia teadlane C. Daicoviciu on suutnud veenvalt tõestada, et partikkel *zalm* tähendab traakia keeles 'hele', 'kiirgav'

või 'selge'. See on nii daaklaste kuninga Zalmodegikose kui ka mitmete daakia kohanime koostisosaks. Kui Zalmoxis oli taevane jumal, siis on endastmõistetav, et päikesepehhamu oli pühendatud temale kui kõrgemale jumalale. Muidugi eeldusel, et «ajaloo isa» ei juhtunud tegema lihtlabast kirjaviga, mis veel kaks ja pool tuhat aastat hiljem ägeda teadusliku vaidluse esile kutsus.

SARMIZEGETUSA KALENDERPÜHAMU

Suurtsugu gooti soost põlvnev rooma ajaloolane Jordanis esitab oma maailma ajaloos daakia idüllit, mille ta on daaklaste kuninga Burebista aegsetest ladina allikatest üle võtnud. Ta kiidab kõigiti õpetatud ülempreestrit Dekaineiust, kelle käsusõnu daaklased meelsasti järgisid, ning kinnitab daaklastele, et nad on intelligentsed. «Dekaineos on daaklastele filosoofiat tutvustanud, neile moraali õpetanud ning nad nende barbaarsetest kommetest vabastanud. Tema kaudu tutvusid nad füüsikaseadustega ning kuulsid seda, et nad peavad looduse ja elu kärke silmas pidama,» kirjutab Jordanis, et siis peaaegu eksalteeritult sedastada: «geedid hakkasid tänu temale loogikast aru saama ning on seetõttu teistest rahvastest mõistuse poolest üle.»

Oma ajaloolise rapordi lõpetab Jordanis liigutavalt naiivse resümeeaga: «Ning Dekaineos selgitas neile, missuguste nimede ja märkide all nood 346 tähte omal kiirel teekonnal idast läände kulgevad ning missuguses rütmis nad taevapoolusele lähenevad või sellest eemalduvad. Näed, missugust suurt heameelt valmistab nägemine, kuidas üks vapper rahvas filosoofiaga tegeleb. Nii väga, et tal vaid vähe aega sõdadeks üle jäi. Võisid näha, kuidas üks vaatles tähtede asukohta taevas, kuidas teine rohtude ja põõsaste omadusi uuris ning kolmas Kuu kasvu täpselt üles märkis. Ning üks teine vaatles jälle päikesevarjutust ning arvutas välja taeva ja päikese tiirlemise.»

On aga teada, et Jordanis ei kuulunud just kõige usaldatavamate antiikaja autorite hulka ning et geete käsitleva jutu juures olid tal mõttes oma gooti esivanemad. Ta ajas mõlemad rahvad segi ning nagu ta ka ise möönab, pani ta oma «gootide ajaloo» mälu järgi kirja kreeklase Cassiodoruse teose põhjal, mille oli kolme päevaga läbi lugenud, täiendades seda teiste antiikaja autorite andmetega.

Kindlasti Jordanis liialdas, kuid ometi oleks vale tema andmeid niisama kõige täiega aia taha visata. Muidugi ei või neid kogu rahva suhtes kehtivateks lugeda, ka mitte vaimse eliidi suhtes, nagu see kreeklaste juures olemas oli. Need andmed tuleb «projitseerida» daakia preesterkonna väikesele juhtideringile, sest siis pole pilt, mille Jordanis geetidest joonistab, sugugi mitte enam nii vildak — eelkõige siis, kui arvestada, et heakesele hulgale tema esitatud andmetest on vahepeal ka arheoloogiast kinni-

tust saadud. Daaklased kasutasid paljusid ravimtaimi ning Geoagiu tervisallikad olid neile niisama tuntud kui Căłani ja Herkulisbadi omadki. Sarmizegetusas on leitud luust toosikesi salvide ja minkide hoidmiseks, mida valmistati peenelt lihvitud marmorplaatidel. Ühe preestri korterist leidsid arheoloogid arstiriistade komplekti, milles olid teiste hulgas ka skalpell, pintsetid ja mitmed väikesed salvitoosid. Nagu trepanatsiooniarvidega koljud tõendavad, olid preestritest arstid oma meditsiini-instrumentidega suutelised ka koljutrepanatsiooni läbi viima. Erilist huvi pakkus õpetlastele vulkaanilisest kivimist plaat, millelt puudrina mahakaabitud tuhkat pulbrit lahtistele haavadele puistati ja mis nende paranemist kiirendas. Keemiline analüüs näitas, et vulkaaniline kivim pärines Etnalt.

Sarmizegetusa elanike ja Rooma vahelised kaubandussuhted pidid olema võrdlemisi elavad. Suur osa leitud relvadest ja raudesemeist on Rooma päritolu või valmistati kohapeal rooma käsitöölise poolt.

Et Jordanise andmed geedi preesterkonna astronoomia-alasest tegevusest — nende teadmised vastasid tolle aja üldisele tasemele — polnud vaba väljamõeldis, vaid vastupidi, olid geedi-daakia reaalsusele väga lähedased, seda võisid arheoloogid tõendada edasiste väljakaevamistega Sarmizegetusa kindlusrajatise piirkonnas.

Cluj ülikooli arheoloogiainstituudi teadlasterühma poolt professor C. Daicoviciu juhtimisel aastail 1951—1958 läbiviidud väljakaevamiste ajalugu on kõitev. Möödunud sajandi alguses oli teadusemaailmal teada saladuslik paik Orăştie mäestikus, sammaldunud kivide ja pankadega, mis lasksid oletada varasest ajaloost või antiikajast pärinevat asulakohta. Teati terrassikujulist, põliste pöökpuudega kaetud ala, kus ringis paiknevad väikesed kiviplokid maast välja ulatusid.

Juba teaduslik kontrollimine — süstemaatilise uurimisest ei saanud tollal veel juttugi olla — muutis selle varasest aegadest pärineva mälestusmärgi veelgi mõistatuslikumaks. Kalmistu jaoks puudusid luustikud, ohvripaiga jaoks aga kultusesemed ja tuleasemed. Ka oletus, et siin on nüüd lõppeks leitud koht, kus iga viie aasta järel praktiseeriti julma kommet — surmalemääratud noormeeste saatmist Zamolxise juurde — osutus valeks.

Rumeenia ajaloolane Teodorescu, kes enne Teist maailmasõda esmakordselt hakkas põhjalikumalt tegelema saladuslike kividega Orăştie mäestikus, jõudis mõistatuse lahendamisele mõnevõrra lähemale, kui ta oletas, et siin asub suur päikesepehhamu, nagu too pronksiaja rajatis Stonehenge'is Inglismaal, mis avastati 19. sajandil. Arheoloogide tööle oli eriliseks takistuseks ka see, et nad ei võinud tiheda puistu tõttu isegi aimata rajatise tegelikku vormi ja kuju.

«Hakkasime peale metsaraiujatena,» meenutab üks arheoloogidest, kes tookord üliõpilasena esimestest väljakaevamistest osa

võttis. «Alles siis, kui puud olid sporaadiliselt lahtikaevatud kivilaidude piirkonnas langetatud ja kõrvaldatud, avanes meile pilt ringikujulisest rajatisest, millega me esialgu ei osanud suuremat peale hakata.»

Alles väljakaevamispaiga täielik vabastamine kattekihtidest ning selle täpne, üksikasjadeni tungiv läbiuurimine viisid uurijad õigetele jälgedele. Suur, mitmest kivi- ja puitsümbolite ringist koosnev rajatis oli kalenderpühamu, mida hooldasid geodid daakia preestrid. Missugusel kujul ja milliste seaduspärasuste järgi seda kalendrit tegelikult rakendati, selle üle lähevad arvamised veel praegugi lahku.

Jäägem faktide juurde, nagu neid meile esitab rumeenia ajaloolane H. Daicoviciu.

Kalenderpühamu koosnes paljudest elementidest, mis osalt on veel täielikult säilinud. Pühamu hävitasid roomlased Sarmizegetusa vallutamisel aastal 106 m.a.j.

Pühamut piirab tihedasti üksteise kõrvale paigutatud kiviplokkidest välimine ring, mille läbimõõt on 29,40 meetrit. See välimine ring koosneb ühtekokku 104 andesiitplokist, mille pikkus on 80 kuni 90 sentimeetrit, kõrgus 43 kuni 45 sentimeetrit ning laius 47 kuni 50 sentimeetrit. Nende tagakülg on natuke võlvjas, nii et nad kokkupandult täieliku ringi moodustavad. Need kivid paigaldati vahetult pühamu tasandatud aluspinnale selle piiristamiseks.

Teine, vaid veidi väiksem ring koosneb kahe erineva suurusega risttahuka kujuliselt väljataotud andesiitkividest, mis meenutavad kilomeetripöste maanteel ja mille kumerad välisküljed langevad millimeetri täpsusega ühte välimise ringi kivide sisekülgedega. Ühed kivid on kõrged ja kitsad (kõrgus 100 kuni 105 sentimeetrit, laius 24,5 kuni 25,5 sentimeetrit ning paksus 18 kuni 20 sentimeetrit), teised aga laiad ja madalad (kõrgus 50 sentimeetrit, laius 52 kuni 54 sentimeetrit ning paksus 21 sentimeetrit). Nendel kivilidel või täpsemalt öeldes, pikematel kivilidel olid nibukujuliselt väljaraiutud ülemised otsad rooma vallutajate poolt «peajagu lühemaks» lõõdnud. Kivid olid nii sügavale maa sisse taotud, et nad välimisest kiviringist 20 kuni 25 sentimeetri võrra üle ulatusid ja laiamad kivid vaid 10 kuni 15 sentimeetri võrra välisääristusest kõrgemad olid. Kokku oli seal 180 kitsast ja 30 laia kivi, mis katkestamatult võrdsete vahekauguste järel paigutatult moodustasid suletud ringi. Huvitav on kivide paigutus, mis uurijatele palju peamurdmist valmistab. Iga kuue kõrge ja kitsa kivi järel tuli üks lai kivi. See kuue pluss ühe kivi kaupa rühmitamine kordus kolmkümmend korda. Teise ringi sisemine läbimõõt oli 28,02 meetrit.

Kolmas ring läbimõõduga 20 meetrit koosnes 68 puitpostist, mis olid umbes 130 kuni 140 sentimeetri sügavuselt maasse kaevatud ning mille kõrgus oli kolm meetrit. Maasse kaevatud aukude põhjast leidsid arheoloogid kive, mis takistasid umbes 40

sentimeetri paksuste puutüvede sügavamale vajumist. Üksikute tüvede vahekaugus oli 36 kuni 40 sentimeetrit. Nad olid neljakandiliseks tahutud, saviga üle määritud ja õhukeste terrakotaplaatidega kaetud ning nõnda ilmastiku kahjustuste vastu kaitsitud. Iga säärase puitposti küljes oli 9 kuni 13 suurt raudnaela jämeda, rõngakujuliselt sepistatud peaga. Puutüvedest moodustatud ring polnud läbinisti suletud ning ka mitte korrapärane. Seda katkestasid neli lubjakiviplokkidega tähistatud sissekäiku. Kahel oli kummalgi kolm ja kahel kummalgi neli plokki. Nende pühamu kõige seesmisel ossa viivate «sissekäikude» laius oli 130 resp. 220 sentimeetrit. Sissekäikude vahel seisis ühel korral 16, kahel korral 17 ja ühel korral 18 puitsammast.

Kalenderpühamu keskpunkti moodustasid 34 hoburauakujuliselt paigutatud puitsammast. Need sambad, mis olid kaetud samal viisil nagu kolmanda ringi omadki, olid arvatavasti 1,50 kuni 2 meetri kõrgused. Ka sellel kõige seesmisel osal polnud leidude järgi otsustades katust peal.

See oli kõik, mida arheoloogid peaaegu kaheksa aastat kestnud tööga välja kaevata suutsid. Midagi tuleaseme taolist pühamu piirkonnas leidsid arheoloogid alles siis, kui nad 1957. aastal viimase mitmesaja-aastase pöökpuu teaduslikule uudishimule ohvriks tõid. Pöögi juurte vahel avastasid nad ümmargustest jõekividest tuleaseme jäänused. Viimane oli umbes $1,50 \times 1,35$ meetri suurune ning teda poldud küll vist kuigi sageli kasutatud — võib olla oli seda tehtud vaid kalendri sisestõnnistamisel.

Kogu pühamu, nagu juba mainitud, oli rajatud tehisterrassile. Tema valitsev ja kaugelt nähtav asend lamedaks tehtud mäeseljandikul oli sajandite jooksul ürgmetsataolise puistu poolt ära varjatud. Kaevamistööl leidsid arheoloogid kahe meetri sügavuselt eluasemete jälgi (sööjäänuseid, keraamikakilde ja ehituskive), mis lubas oletada vanema asula paiknemist pühamu all. Hilisemad väljakaevamised ei andnud aga sellele oletusele kinnitust. Asula jäljed olid mulla tehiskul kuhjamilisel sügavamale maa alla sattunud. Daakia kalenderpühamu püstitati umbes ajavahemikus 81 kuni 101 m.a.j.

DAAKIA „KUUS“ MAAGILISE „SEITSME“ VASTU

Väljakaevamisega ja selle tuvastamisega, et tegemist on ülisuure kalendaariumiga, polnud aga daakia pühamu mõistatus veel kaugeltki lahendatud. Vastupidi, võis väita, et sellega alles algasid raskused tõepärase lahenduse leidmisel. Oli palju arvamusi ja hüpoteese, kuid kõik olid arutluste käigus mõnes kohas ikkagi teistega asendatavad. Kuid sellele vaatamata polnud neid arvamusi ja hüpoteese ilmaaegu esitatud. Iga tees, ka siis, kui autorid järelemõtlemisel ise ad absurdum'ini jõudsid, sundis daak-

laste ja geetide vaimuilmaga tegelema ning tolle ajastu barbaarite ja kultuurrahvaste elu määranud maailmapilti üksikasjaliselt läbi arutama, seda enam, et vahepeal oli lahendatud ka Lõuna-Inglismaal asuva Stonehenge'i «päikesepühamu» mõistatus — tegemist oli igivana keldi kalenderpühamuga. Stonehenge nagu Sarmizegetusagi eeldasid astroloogilisi teadmisi ja käsitööosavust. Mõlemale ühine keldi komponent on selgesti äratuntav.

Pühamu teise ringi kiviplokkide rühmitamises kätkes mõistatuse lahendamise A ja O; selles olid kõik teadlased ühel meelel. Kuus suurt kivi ja üks väike, see oli kokku seitse kivi. Seitse aga oli pütaagorlaste müstiline arv. Ning kas polnud Zamolxis olnud Pythagorase õpilane?

Kuid arv seitse polnud see, mis mõistatuse lahendas. Teda ei saadud kuidagi astronoomiliselt ühte sobitada pühamu teiste arvudega. Ka mõttekäik, et «6 pluss 1 järjestus» on meile tuntud nädalase ajajaotusega seletatav, osutus paikapidamatuks. Nädalarütm kuus päeva pluss üks esines tollal vaid juutide ja Aleksandria koolkonna esindajate juures. Isegi kui oletada, et see ajajaotus oli Jeruusalemmast Sarmizegetusani jõudnud, ei klapi arvestus ikkagi. Pühamu päevadering pidanuks selle kohaselt koosnema 30 nädalast ja aasta seega vaid 210 päevast.

Kreeklased ja egiptlased jaotasid oma kuud dekaadideks. Kuid ka see mõttekäik ei viinud Sarmizegetusas eesmärgile. Lõpuks lähtusid uurijad mitte antud nädalamarkeeringust 6 pluss 1, vaid päevakivide koguarvust. See on 180, mis võis, nagu õpetlased arutlesid, parasjagu piisata poole aasta kalendreeerimiseks. Ning see oligi oluliseks punktiks, mis teaduse mõistatuse lahendamisele lähemale viis.

Praegu lähtutakse järgmisest oletusest. Preestrid olid kalenderpühamu ehitajaile kätte andnud arhitektuurilis-matemaatilised ja astronoomilised töökäsed, mis tuli avaldada kalendriliste sümbolitena. Kalender pidi sisaldama kõiki põhilisi ajajaotusi — päeva, «nädala» (või teise vastava ajajaotuse), kuu ja aasta.

Kui nüüd oletada, et päevakalender oli seatud poole aasta peale, siis jaotati 180 kivi väikeste kivide abil 30 nädalarühma, à 6 päeva. Madalamate kivide arv vastaks siis ka ühe kuu päevade arvule. See tähendaks siis, et daakia nädal oli *sextima*, kuuepäevane nädal, ning et kuus oleks 30 ja aastaks 360 päeva. Teame, et see jaotus klapi küll matemaatilisel ning vastab teataval määral sünoodilisele kuule, s. o. ajavahemikule, mille vältel Kuu teeb tiiru ümber Maa Päikese suhtes, mis on 29,5 päeva, kuid et see ajajaotus ei lange aasta tegeliku kestusega ühte. Järelikult pidi veel olema võimalus korrektuuride (s. o. millegi liigpäevade taolise) sisseviimiseks. Kuid ikkagi põhjustas jäik dateerimine daakia aastaks ümmarguselt viiepäevase puudujäägi. See puudujääk esines ka teistel rahvastel, näiteks babüloomlastel ja egiptlastel kui ka vanadel kreeklastel ja indialastel. Mõned nendest rahvastest said sellest «ajapuudujäägist» üle viie päeva

lisamisega, kui jäigalt jaotatud aasta täis sai. Daaklased lahendasid selle küsimuse teisiti või, nagu mõned uurijad oletavad, lasksid võõral astronoomil teisiti lahendada. Omaenda taevavaatluste põhjal teadsid nad, et 360 päevast ei piisa päikese ja tähtede tagasitoomiseks eelmise aasta lähtepunkti (päikese ja tähtede sama tõusu ja loojangu juurde); selleks jäid mõned päevauhikud puudu.

Prantsuse teadlane G. Charrière on nüüd usutavalt tõestanud, et daaklaste kalenderpühamus oli täiesti võimalik korrektsiivne teha, nimelt kolmanda ringi ja hoburauakujuliselt paigutatud puitsammaste arvu abil. Prantsuse uurija arvates on nende mõlema arv vahetus seoses korrektsiiviga nõndanimetatud troopilise aasta ja daakia aasta vahel. 68 sambast koosnev ring kujutab 180-päevast tsüklit ning 34 sambast koosnev kaar aastatsükli. Miks aga just 34 aastatsüklist? Vastus, kui seda kord juba teatakse, pole sugugi nii iseäralik. Astronoomid olid välja arvutanud, et daakia aastal tekkis 34 aasta järel 178,22-päevane tasatagemisvajadus (reaalse aja suhtes). See aga vastas peaaegu daaklaste 180-päevasele poolaastakalendri. Niisiis tuli 34 aasta möödumisel juurde lisada poole aasta tsükkel, et reaalse ajaga sammu pidada. See andis 34 aasta kohta 12 420 päeva tegeliku 12 418,22 päevaga võrreldes — seega oli diferents vaid tühi 1,78 päeva. Charrière on arvamisel, et kalenderpühamu 34-aastase tsükli arvutasid välja daakia preestrid ning see annab tunnistust daaklaste teaduslaste saavutuste tollasest tasemest.

Lahtiseks jääb küll veel küsimus, kuidas daakia preestrid oma mammutkalendrit praktiliselt kasutasid, kuidas nad päevade, «nädalate», kuude ja aastate möödumist tähistasid. Sest kalendri mõte oli ju see, et nad pidid teda täpselt lugeda saama, et siis elanikkonnale anda käske ja korraldusi pidudeks, ohvitööde toomiseks, kuid ka külvi ja viljakoristuse alguseks. Oletatakse, et pühamu preestrid märkisid iga päeva kitsale kivile, tehes 180 päeva järel iga kord märgi ühele kolmanda ringi poolaastasambale. Täisaasta märgiti siis ühele hoburauakujuliselt paigutatud sammastest. Nii oli neil olemas kahekordne aastate kulgemise kontroll. Informeeritus aja suhtes polnud preestrite võimust ära võetud hoopiski mitte vähesel tähtsusega. On kindel, et matemaatilisel see Sarmizegetusa «püha» kalender funktsioneeris. Raske on endale aga ette kujutada, kuidas teda pikema aja jooksul praktiliselt kasitati, sest nihke tõttu kalendri kulgemise ja aasta tegeliku kestuse vahel pidi paratamatult tulema kalendrinihke, mis 34. aastal ulatus koguni poole aastani ja see ei lubanud aastaaegu enam tegelikult fikseerida. Äärmuslikkuseni minnes võib öelda, et 34. aastal pidi kalender näitama suve, kui tegelikult oli talv, ning vastupidi.

Kuid Sarmizegetusa preestritel ei tulnudki selle häda üle pead murda, kuigi mõned uurijad arvavad, et ajakorrektsiivne oleks juba iga kahe aasta takka täiesti võimalik olnud. Sest siis,

kui neil lõppeks oli oma kalender (nagu kõigil teistelgi antiikaja rahvastel), puhkes aastal 106 m.a.j. roomlaste ja daaklaste vahel sõda, mis lõppes Sarmizegetusa alistamise ja vallutamise. Daakia muutus Rooma provintiks ning tema aeg samastati Rooma ajaga. Suure vaevaga ja tõenäoliselt mitme aastakümne jooksul ettevalmistatud ja väljaarvutatud «püha» kalender hävitati. Tema ajaarvamine oli kasutamiskõlbmatuks muutunud.

RAHUTUSTE KOLLE TRAAKIA

15. märtsil aastal 44. e.m.a. mõrvati Caesar viimasel senati istungil enne tema ärasõitu Aasiasse. Cassiuse ja Brutuse tegu viis Rooma kodusõja keerisesse, mis haaras kõiki impeeriumi rahvaid, ka Euroopa kaguosa, kus roomlastel alles pärast sada aastat kestnud võitlusi õnnestus aastal 46 m. a. j. «besside Arese aheldamisega» muuta rahutuste kolle Traakia Rooma provintiks.

Caesari surma ja besside alistamise vaheline aeg oli verine sajand. Reetmine, mõrvad ja mahalöömine kuulusid niisama Rooma poliitika instrumentariumi nagu arvukad sõjad ja karistusekspeditsioonidki, mida kõik asjaosalised enneolematu julmusega ette võtsid. Ühel serdide ja maidide vastu sooritatud karistusekspeditsioonil laskis Crassus kõigil vangidel hoiatuseks käed maha raiuda. Aastal 28 e.m.a. alistas ta bessid ning andis nende Dionysose pühamu odrüüsidele üle. Seeläbi lõi mõlema hõimu vaheline vana vaen uuesti lõkkele. Selle püha mägi- ja metsaala valdamise pärast peetud julm ja halastamatu pisisõda nõudis aastate kestel arvukaid ohvreid.

Caesari surma ajal polnud 2. sajandi lõpus ja 1. sajandi alguses e. m. a. igasse ilmakaarde suunatud plahvatusliku vallutuspoliitika läbi tekkinud Rooma riik ei välis- ega ka sisepoliitiliselt kindlustunud. Hispaaniast kuni Väike-Aasia ja Egiptusest kuni Saksamaa põhjaosani ulatuv hiiglariik polnud mingi homogeenne rahvasteblokk. Ta koosnes pigem üksikutest ühiskondlik-majanduslikult täiesti erisuguselt arenenud maadest, mille ühiseks ühendusklaambriks oli esialgu ainuüksi armee. Nende üksikute territoriaalsete fragmentide vahel polnud ka mingit poliitilise arengu järjepidavust, ning liigagi kiiresti kiputakse unustama, nagu rumeenia ajaloolane V. Pârvan kord tabavalt väljendas, «et 1. sajandil e.m.a., millal Rooma oma võimu Süüriani laiendas, kõneldi Paduas, Veronas või Milaanos ladina keelt veel üsna halvasti, ning et tsisalpiinse Gallia tsivilisatsioon vastas rohkem keldi Euroopa omale kui rooma Itaalia tsivilisatsioonile ja et roomlaste riigi romaniseeritud tsisalpiinsed elanikud seisis gallialastele, illüürlastele ja daaklastele etniliselt lähemal kui ladinlastele.»

Pilk maakaardile muudab roomlaste ebastabiilse olukorra

Balkani poolsaarel ja Doonau-Karpaatide alal veelgi selgemaks. Mõningal määral kindel oli Rooma jaoks vaid «Macedonia» provint, mille hulka kuulus ka praegune Kreeka. «Moesia» provint, mis hõlmas praeguse Kirde-Serbia kuni Doonauni, oli bastarnide, daaklaste ja sarmaatide armastatud rünnakuobjektiks. Traakias, mis oli strateegiliselt tähtis ühenduslülili «Macedonia» ja «Moesia» provintsi ning Rooma Väike-Aasia provintside vahel, olid vaid dentheleedid ja odrüüsid ajuti liidus roomlastega. Enamik traakia hõimudest olid alatises võitluses roomlastega ja nende traakia vasallidega.

Roomlastele, nagu juba öeldud, oli olukord Euroopa kaguosas sõjaliselt ebakindel ja poliitiliselt ebastabiilne. Ning veel seda enam, et põhja pool Doonaud, mis tollal ei pakkunud oma alamjooksul mingit kindlat kaitset kallaletungide vastu, oli roomlastele juba Caesari valitsemise ajal daakia-geedi ühinemispüüete ning nende liidu tõttu germaani bastarnidega ja türki soost sarmaatidega hakanud kasvama võimas potentsiaalne vastane.

Caesar püüdis saavutada vägivaldset lahendust. Ta tahtis traakia hõimud alistada ning oma liitlasteks muuta, daaklasi, keda valitses kuningas Burebista, aga hävitussõjakäiguga seda võrd nõrgestada, et nad poleks iial enam võimelised impeeriumi kirdepiiri ohustama. Caesar kavatses põhja pool Doonaud paiknevas laialdases piirivööndis elunevad daaklased, bastarnid ja sarmaadid ümber asustada ning rooma kolonistid sellesse julgeolekutsooni elama paigutada.

Tema surm ning sellele järgnev neljateistkümnenda aastane kodusõda sundis seda suurejooneliselt kavandatud plaani edasi lükama. Daakia sai ajapikendust ning vahetu sõjaline konfrontatsioon Roomaga jäi esialgu ära.

Teisiti oli lugu Traakias, mis pärast Caesari surma tõmmati otseselt Rooma kodusõja heitlustesse. Traakia vürstid lülitusid tollal esmakordselt vahetult Rooma edasise saatuse pärast toimuvatesse kokkupõrgetesse, näiteks Rooma vabariigi tuleviku pärast peetud Philippi lahingusse Traakia pinnal Strymoni ääres aastal 42 e.m.a. Võitluses võimu eest seisis siin Caesari mõrvarid Brutus ja Cassius vastamisi triumviride Marcus Antoniuse ja C. Octavianusega. Kaks sapai vürsti toetasid kumbki kolme tuhande ratsanikuga Rooma vastasleere. Need olid vennad Rhaskuporis ja Rhaskos, kes selles võitluses olid kumbki pannud oma panuse erinevatele kaartidele. Rhaskuporis toetas Brutust, kuna aga tema vend Rhaskos andis oma ratsaväe triumviride käsutusse. Muidugi vaid tingimisi, sest mõlemad vennad jätsid enda otsustada oma vägedele võitluskäsu andmise, mis lubas neil «omaenda kasu silmas pidades poliitiliselt üle rinnete takti lüüa. Tulemuseks oli see, et Rhaskuporis seisis oma venna vahendusel juba enne lahingu lõppu võitja leeris» (Wiesner).

Seda kiigepoliitikat jätkasid traakia vürstid ka hilisemate kokkupõrgete kestel. Nii oli see ka praeguses Albaanias asuva

Aktiumi juures peetud lahingus aastal 31 e.m.a., kus traakia väeosad võitlesid nii Antoniuse kui ka Octavianuse poolel. Pärast lahingut seisid Antoniuse poolel võidelnud vürstid Sadala ja Rhoimetalkes I võiduka Octavianuse laagris. Seda poolte vahetust lahingu ajal kviteeris võidukas roomlane sõnadega: «Ma armastan reetmist, aga mitte reetureid!» Kuid üksikute traakia vürstide ja roomlaste väepealikute vahelist liitu ei tohi kuidagi ette kujutada kui mõlema rahva vahelise vaimse-kultuurilise sünteesi algust. Need olid eranditult otstarbest tingitud sõjalised liidud, mida võis taktikalistel või strateegilistel kaalutlustel igal ajal lõpetada, muuta või vastupidiseks pöörata.

Sellesse ei toonud mingeid muutusi ka Rooma poolt pärast sisepoliitiliste suhete konsolideerumist ettevõetud katsed endale traakia vürstipoegade üleskasvatamisega usaldatavaid vasallvalitsejaid saada. Rooma polnud traaklastele mingiks vaimseks koduks ning kui nad Traakiasse tagasi pöördusid, toimisid nad rohkem oma instinkti kui ratsionaalsete poliitiliste kaalutluste järgi. Oma instinktiivsete tegudega erines ju traakia «barbarlus» oluliselt vanade kreeklaste *ratio* poolt määratud tegutsemisest ning roomlaste kodifitseeritud mõtlemisest.

BESSIDE LOOJANG

Kui aastal 13 m.a.j. suri sapailaste kuningas Rhoimetalkes, kes ainsana traakia vürstide hulgas oli aru saanud Rooma ülemvõimu reaalsusest ja selle tähtsusest Traakia majanduslikule ning kultuurilisele arengule, siis kasutas Keiser Augustus seda kui põhjust odrüüside riigi jagamiseks.

Rhoimetalkese poeg Kotys IV sai viljaka Traakia tasandiku koos Philippopolise kui residentsiga ja kuninga tiitli. Tema onu Rhaskuporis, surnud kuninga vend, pidi rahulduma ligipääsuteedeta Balkaniga ning vaevalt hõlvatud «Ripa Thraciae» kaitsealaga Balkani ja Doonau vahel. Seal, kus tänapäeva Põhja-Bulgaarias laiuvad kirkas päikesevalguses hiiglaslikud, sageli kilomeetritepikkused nisu- ja maisipõllud, oli maa tollal veel läbipääsmatu ürgmetsaga kaetud.

Rooma deviis «jaga ja valitse» tõi kaasa kiire edu. Daaklaste ja geetide kallaletung sunnib Rhaskuporise lühikeseks ajaks Rooma poolele asuma. Koos Rooma väepealiku L. Pomponius Flaccusega lööb ta sissetungijad üle Doonau tagasi. Kuid pärast keiser Augustuse surma tungib Rhaskuporis ikka ja jälle oma vennapoja riiki. Keiser Tiberius hoiatab traakia vürsti edasise eskalatsiooni eest, kuid Rhaskuporis ei hooli sellest hoiatusest. Ta tahab mõlemad riigid oma võimu alla ühendada ning siis Roomast lahti lüüa. Ta kutsub oma vennapoja lepituseläbirääkimistele ning laseb selle siis ahelatesse panna, kui see tema soovidele järele ei anna.

Lõhenemine on täielik. Tiberiusele pole asjade areng vastu meelt, sest see annab talle nüüd võimaluse uueks sekkumiseks vahendajana. Ta nõuab Kotyse väljaandmist ning lubab Rhaskuporisele küsimust objektiivselt selgitada. Rhaskuporis vastab väljaandmistootlustele Kotyse mõrvamisega, mida esitatakse kui enesetappu. Selle *fait accompli*ga lootis ta endale saada parema lähtepositsiooni läbirääkimisteks roomlastega. Kuid siin Rhaskuporis eksis. Tiberius ei tahtnud läbirääkimisi, vaid kuningat ennast.

Ning ta meelitaski kavala traaklase lõksu. Ta saatis Rhaskuporise juurde tema kunagise relvakaaslase Pomponius Flaccuse, kes siis «tohutute lubaduste abil» mõjustas traaklast üle Rooma piirikaitseliini minema. Tugev «aukaardiväeüksus» võttis traakia vürsti vastu, et teda Rooma saata. Kuid mida kaugemale jõuti, seda selgemaks sai, et oma sõbra ausõnast hoolimata ei astu Rhaskuporis maailmalinna mitte kui vaba mees, vaid kui vang.

Inimeserööv oli täiuslik. Kotyse naise Tryphaena süüdistuse põhjal langetatakse Rhaskuporisele kohtuotsus, millega ta pagendatakse Aleksandriasse. Tema poeg Rhoimetalkes II, kelle kohta roomlased teadsid, et ta on nende poolel, saab endale Traakia põhjaosa, Kotyse alaealsed lapsed saavad maa lõunaosa, mida Rooma asehaldur valitseb kui Rooma provintsi. Rhaskuporis surmatakse väidetaval põgenemiskatsel. Tiberius on oma Traakia alistamise püüdlustes sammu võrra edasi jõudnud. Rhoimetalkes II on Rooma keisri ustav vasall. Tingimusteta toetab ta roomlasi nende võitluses ülestõusnud traakia hõimude vastu ning annab abivalmilt keisri käsutusse arvukalt nekruteid. See ja Rooma kontrolli all seisvate hõimude järkjärguline relvitustamine viib aastal 26 m. a. j. bessi diiride võimsa ülestõusuliikumiseni. Rooma ajaloolane Tacitus pajatab selle kohta järgmist:

«Traakia hõimude ülestõusu põhjuseks oli see, et nad ei lasknud endale meeldida oma kõige tugevamate meeste nekruteerimist meie sõjateenistusse. Nad olid iseloomult vabadustarmastajad ning nende vimma suurendas veel elu metsikus kõrgmäestikus. Nad olid harjunud isegi oma kuningale kuuletuma vaid nii, nagu nad heaks arvasid. Kui nad abivägesid andsid, siis valisid nad väejuhi enda hulgast ning nad olid valmis üksnes naaberrahvaste vastu sõdima.»

Enne aga, kui bessiid ja nendega liidus olevad hõimud relvade järele haarasid, püüdsid nad saavutada rahuviisilist reguleerimist. Nad saatsid roomlastele läkituse, milles kinnitasid oma lojaalsust juhul, kui neile enam uusi sõjalisi koormisi ei panda. Kui neile aga «kui võidetuile orjake kaela pannakse, siis on neil küllaldaselt rauda, võitlevat noorust ja vaprust vabaduseks või surmaks». Peale selle andsid nad Möösia asehaldurile Sabi-nusele teada, et nende omaksed on juba Balkani kaljukindlustes varjulises kohas, ning ähvardasid Sabinust — kui häda sunnib — «raske, vaevalise ja verise sõjaga».

Rooma ei põika enam otsustusest kõrvale. Et oma Doonau ääres paiknevate väeüksuste kohalemarssimiseks aega võita, annab C. Poppaeus Sabinus traakia saadikutele algul positiivse vastuse. Rahuldatult lähevad traaklased minema. Seepeale mobiliseerib Sabinus Rhoimetalkese abiväed, kes rüüstates ja põletades besside ja nende liitlaste asustusaladele tungivad. Nendes, ülestõusnutele vaid sisemaise vaenutegevusena paistnud võitlustesse sekkub üllatuslikult Sabinus kahe leegioniga, kes tekitavad vapralt võitlevatele bessidele raskeid kaotusi. Ellujäänud ülestõusnud põgenevad Balkani mägedesse.

Nende traagilisest lõpust pajatab Tacitus järgmist: «Sabinus alustas traaklaste redulinnuse piiramist tugevate muldvallidega piiratud punktide väljaehitamisega. Seejärel ühendas ta need kaldkülgse kraaviga, mille pikkus oli neli tuhat sammu. Et bessidelt vesi ja karjamaad ära võtta, tõmbas ta piiramisrõnga järkjärgult üha enam koomale. Samal ajal laskis ta üles kuhjata kõrge tammi, et sealt vaenlast kivide, viskeodade ja tulekoonaldegaga üle külvata. Miski ei kurnanud aga vaenlast hullemini kui janu. Paljude sõdalaste ja mittesõjaväelaste kasutada oli vaid üksainus allikas. Ka barbarite poolt kindlusesse kaasavõetud kariloomad hakkasid söödapuuduse tõttu kõngema. Sealsamas kõrval lamasid nende inimeste laibad, kes olid haavade või janu tõttu kokku varisenud. Kõik oli roiskumisest ja haisust saastatud.» Ebavõrdne võitlus lõppes siis, kui ülestõusuliikumise juhid roomlaste sõjalisest üleolekust oma järeldused tegid. Vanad ja nõrgad alistusid. «Võitlusvõimeline noorus seevastu jagunes kahte leeri — Tarsa ja Turesise leeri. Mõlemad olid kindlalt otsustanud hukkuda vabade meestena, ainult et Tarsa soovis kiiret lõppu. Hüüdega: «Hirm ja lootus tuli korraga tappa» torkas ta endale mõõga rinda, ning paljud tegid nõndasamuti kui tema.» Turesis oma salgaga ootas öö saabumist, et siis piiramisrõngast väljamurdmist üritada. «Saabus õudne tormiöö. Vaenlase metsikule kisale järgnes vaikus, mis hoidis piirajaid pingelises teadmatuses. Sabinus käis ringi ning manitses oma sõjamehi, et nad ei laseks ennast kahemõttelisest kärast või näilisest vaikusest eksiteele viia ning seeläbi vaenlasele hõlpu ei anna. Igaüks peab jääma kohale, mis talle kätte näidatud, ilma et ta end liigutaks ning ilma et ta oma heiterelvi huupi välja saadaks» (Tacitus).

Bessid tulid korraga suure hulgana tormijooksul ülalt alla ning paiskasid kätega kive, tules tugevdatud teibaid ja tammetüvesid roomlaste valli vastu. Haokubude, kokkupõimitud vit-sade ja laipadega püüdsid nad kraave täita. Teised viskasid kaasatoodud ronisillad ja redelid kaitserinnatise sakmetele, haarasid nendest kinni ja püüdsid neid maha rebida ning kähmlesid kaitsjatega mees mehe vastu. Roomlased heitsid pealetormajate poole viskerelvi ning tõrjusid neid kilbikupalde abil tagasi. Nad lasksid oma kaitsetõketelt kivilaviine kallaletungijate peale veereda.

«Meie omadel,» märgib Tacitus, «õhutas vaprus eneseusal-

dust ning mõte suure häbi sisse sattumisest ei lasknud neil põgeneda. Vaenlast tiivustas viimane pääsmislootus, paljude naiste ja laste kohalolek ning nende hädakisa. Öö suurendas ühes kohas julgust, teises kohas hirmu. Torgati ikka ja jälle pimesi ning saadi haavu, ilma et oleks nähtud, kust, sest võimatu oli sõpra või vaenlast ära tunda. See ja kaljuseintelt mitmekordselt vastukai-kuvad barbarite lahinguhüüded ajasid meie omad sedavõrd segadusse, et nad mõned tugipunktid käest andsid. Siiski pääsesid vaenlastest vaid vähesed läbi. Ülejäänud tõrjus Sabinus aovalgel mägikindlusesse tagasi, kus kurnatud sõdalased lõpuks alla andsid. Lähema ümbruskonna elanikud alistusid siis vabatahtlikult. Teisi kaitses talve varajane saabumine Hemuse mäestikus alistamise eest vägivalla või piiramise teel.»

Bessi diiride lõppvõitlus, mis sai vaba Traakia loojangu otsustajaks, meenutab ülestõusnute tingimusteta oma elu kaalulepanekuga ja vaprusega toda peaaegu juba legendaarseks saanud lahingut Šipka mäekurus Vene-Türgi sõja ajal aastal 1877. Siis avaldasid bulgaaria haidukid samuti Balkani nõlvadel võrratu surmapõlgusega vastupanu türklaste ülevõimule nii kaua, kuni saabusid Vene vabastusväed. Bulgaarlastele oli selle lahingu tulemuseks vabanemine 500-aastasest Türgi ikkest, bessidele tõi nende lahing aga peaaegu sama pika allutamise Rooma ikke alla.

Pärast «besside Arese aheldamist» sai Rooma *de facto* isandaks Traakia üle, mis pärast viimase Traakia kuninga Rhoimetalkes III mõrvamist aastal 46 m. a. j. muutus ka juriidiliselt Rooma provintsiks.

TRAAKIA ROOMA IMPEERIUMI KOOSSEISUS

Traakia vallutamine oli Roomale strateegiline paratamatus ning kõik roomlaste poolt pärast võimu ülevõtmist rakendatud meetmed olid eranditult seotud nende sõjaliste vajadustega. Nad ehitasid teid ja sildu, rajasid linnu ning püstitasid piki Doonaud Raudväravatest kuni Musta mereni kaitsevõimeliste piirikindlustuste ahela.

Traakia ühiskonna sotsiaalses ja majanduslikus struktuuris ei tulnud Rooma võimu läbi esialgu peaaegu mingeid muutusi. Sõjaline haldus respektis vana hõimudejärgset jaotust ega muutnud midagi ka traakia aristokraatia sotsiaalses seisundis. Maa ja sõltlased jäid endistviisi piiramatult aristokraatia käsutusse. Traakia andis Rooma armeele nisu ja hobuseid ning varustas orjadega, keda peamiselt kasutati tööks põllumajanduses, kaevandustes ja linnade käsitööettevõtetes. Ning ka gladiaatoritena.

Gladiaatorid olid vanas Roomas üksikvõitlejad, kes pidid ebavõrdselt relvastatuina teineteisega elu ja surma peale võitlema. Gladiaatorite võitlused, mis olid traakia ja etruski vürstide matustega kaasnenud kultuslikest talitustest välja kasvanud, olid Rooma riigis laialt levinud. Nad olid eranditult määratud publiku tasuliseks meelelahutuseks, olles ülimalt tulus äri nende korraldajatele. Võitlused, mis toimusid amfiteatrite areenidel, olid just võitlejate ebavõrdse relvastuse tõttu rafineeritult põnevad, brutaalsed ja barbaarsed. Nõnda näiteks astusid teineteise vastu võitlejad, kellest ühel oli mõök, kuid polnud kilpi, teisel seevastu oli kilp, kuid polnud mõõka. Mitte alati ei võitnud mõõgakandja. Surma suu ääres tundes lõi nii mõnigi meeleheites gladiaator palja kilbiga maha oma mõõgaga relvastatud vastase. Sageli seisid vastamisi kalavõrguga ja harpuuniga gladiaatorid. Nende võitluste puhul polnud sugugi haruldane, et «kalur» kolmeharalise harpuuniga varustatud gladiaatori võrku püüdis ning publiku suureks meeleheaks ära kähkistas. Võitlus loeti alles siis lõppenuks, kui üks gladiaatoritest surnud oli. Viikijäämist polnud. Mõnikord pidid gladiaatorid võitlema metsloomadega. Ka siis kestis võitlus nii kaua, kuni üks võitlejaist surma sai. Hilisematel aastatel sunniti kristlasi röövlloomadega elu ja surma peale kahevõitlust pidama.

Traakia orjad olid Roomas juba enne Traakia vallutamist tuntud nimetuse all «Thraex» kui surmapõlgavad gladiaatorid.

Üks nendest, maidide hõimu kuulunud traaklane oli Spartacus. Ta organiseeris aastal 72 e.m.a. kõige suurema antiikaja orjade ülestõusu, mis roomlastele erakordseid raskusi valmistas. Traakia, keldi ja germaani ülestõusnutega ühines ligemale 60 000 meest — orje, vabakslastuid ja vaeseid talupoegi, kes Capuast alustades vallutasid terve Lõuna-Itaalia. Rooma sõjavägi Campanas hävitati ning Roomal tuli läbi elada üks oma suurimaist alandustest, kui Spartacus traakia kombe kohaselt korraldas matustevõitlused, kus 400 vangilangenud roomlast gladiaatoritena võitlema pidid.

Pärast alguses saavutatud suurt edu mandub ülestõus aga peagi ohjeldamatuteks röövkäikudeks. Eesmärkide ja võitlustaktika ümber tekkinud vaidlused viivad lõpuks saatusliku lõhenemiseni. Kelt Crixus, üks Spartacuse lähimaist kaaslasist, lööb koos oma poolehoidjatega sõjaväe peajõududest lahku ning saab hävitavalt lüüa.

Spartacusel õnnestub esialgu põhja poole läbi murda. Ta tahab Itaaliast Illüüriasse, Makedooniasse ja Traakiasse pääseda. Sealt loodab ta abi ja vabadust. Kuid ta sõdurid sunnivad teda tagasi pöörduma lõunasse, kust loodavad saada veelgi suuremat sõjasaaki.

Aastal 71 e.m.a. seab rooma väepealik Crassus, hüüdnimega «Rikas» traaklase olukorda, et see peab vastu võtma otsustava lahingu. Enne seda tapab Spartacus oma esiisade vana kombe kohaselt hobuse selle märgiks, et tagasiteed pole. Tema naine Valeria («Eluihaline»), endine Dionysose preestritar, ja tema ustavamad sõbrad võitlevad koos temaga kuni kibeda lõpuni. Nad ei lange elusana roomlaste kätte. Need 6000 ellujäänut aga, kes relvad maha panid, puuakse Crassuse käsul piki Via Appiat risti. Kuus tuhat risti kuuetele tuhandele mehele.

Kui praegu Sofia kesklinnas muistse rooma Serdica varemete vahel mööda maa-aluseid jalakäijate läbikäike jalutada või saada tugeva elamuse Põhja-Bulgaarias Abrituse linna vägevaid kivimüüre silmitsedes või kui Varna ja Nessebari suurepäraseid rooma skulptuure imetleda, siis seisame küll kõrge kultuuri ja tsivilisatsiooni tähelepanuväärsete tunnismete ees, kuid nendel pole enam midagi tegemist vanade traaklastega. Ka mitte sekundaarselt! Sest vaatamata tohutule arheoloogilisele leiumaterjale, mille rooma tsiviliseerijad tänapäeva Bulgaaria territooriumile maha jätsid, jäi Rooma vaimne ja kultuuriline mõju Traakia rahvastiku valdavale osale väikeseks.

Thracia provints oli Roomale eelkõige sõjaline baas. Sihipärast romaniseerimist nagu Daakias või osaliselt ka Möösias siin ette võtta ei kavatsetudki. Roomlased ja traaklased elasid teineteise kõrval. Nekrutite võtmisega ja orjastamisega vähenes rahvaarv kiiresti. Traakias seda uusasukate või kolonistidega ei asendatud, sest Rooma ei tundnud selle vastu mingit huvi. «Traakia rahva elujõu aeglane väljakurnamine» (Wiesner) viis tööjõu

puuduse tõttu ka sügavale ulatuvate muutusteni maavaldussuhtes. Traakia aristokraatide mõisad sattusid roomlaste kätte, said keisri domeenideks või anti teenekate veteranide kasutusse. Seepeale otsisid noored aristokraadid õnne Rooma sõjaväe eliitüksustes ning läksid nõnda oma rahvale kaduma. Nad muutusid roomlasteks nagu igaüks, kes edasi jõuda tahtis.

Armees võisid traakia sõdurid nagu kõik teisedki illüüria, pannoonia või makedoonia «roomlased» jõuda kõrgeimate auastmeteni ning koguni keisriks saada nagu Maximinus C. Iulius Verus Thrax aastal 235 m.a.j.

Ta võitis alevanne Reini ääres, vabu daaklasi Transilvaanias ning lõpuks sarmaate Doonau suudmes. Sõjaväelaagritest valitses ta Rooma maailmariiki. Roomat polnud ta kunagi näinud. Kuid juba pärast kolmeaastast valitsemisaega langes «traakia tõusik» 238 a. m.a.j. Aquileias senati poolt õhutatud mauretaania ja keldi vägede mässu ohvriks.

Pärastine Ida-Rooma keiser Justinianus (482 kuni 527 a. m.a.j.) oli samuti traakia päritoluga nagu praegusest Lõuna-Bulgaariast Stara Zagorast pärinev Traianus Mukian, kes lõpetas oma sõjaväelise karjääri kui Dux (mis oli kõrgeim auaste, mida Rooma anda sai). Justinianus nagu Mukiangi rääkis vaid ladina keelt ning nende sõjaväeteenistusest mallitud kasvatus oli roomalik. Nende etniline päritolu ütleb seega tegelikult vaid vähe.

ESIMENE DOONAU RINNE

Esimene Doonaumaadel paiknev regioon, mis esialgu aastal 15 m.a.j. ühe ning 26. aasta paiku m.a.j. kahe leegioni läbi Rooma tõhusa kontrolli alla sattus, oli Möösia, traakia müüslaste vana pärismaa. Moesia provints ulatus umbes Bulgaaria läänepiirilt Doonau ja Bälkani vahel kuni Musta mereni. Hiljem lisandus sellele veel praegune Bulgaaria ja Rumeenia Dobrudža kui ka ulatuslikud Moldaavia ja Galiitsia alad ning mitmed Ukraina servaalad. See suur provints sai endale nimetuseks «Moesia Inferior». Moesia Superiori provints asus läänes ning hõlmas tänapäeva Ida-Serbia ala ja pärastise Banati Doonaust põhja pool.

Möösia oli roomlaste esimene Doonau rinne Daakia vastu. Elanikkond koosnes peamiselt paikseks muutunud geedi talupoegadest, kelle kohta Ovidius kord ütles, et «neil on ühes käes ader ja teises mõõk, et end põhja poolt tulevate metsikute ratsanike (sarmaatide — *Autori märkus*) vastu kaitsta». Juba 1. sajandil e.m.a. sai Möösia suhteliselt hõre asustus lisa bessi emigrantide näol, keda Rooma väepealiku Luculluse (72 a. e.m.a.) ja Crassuse (19 a. e.m.a.) karistusekspeetsioonid olid nende mägi-kodust Rodope mägedes Põhja-Bulgaariasse välja ajanud. Teine bessi sisserännulaine järgnes aastast 27 e.m.a. aastani 45 m.a.j. Seekord ei tulnud bessid aga enam kui väljaaetud, vaid kui

«kaitsetalupojad», keda Traakia vasallkuningad Doonau piiri kaitseks elama asustasid. Bessi külade olemasolu on ka tänapäeval tõestatav kuni Doonau suudmeni. Aastal 46 m.a.j., seega pärast Thracia provintsi moodustamist, nihutas keiser Claudius Doonau piiri lõplikult kuni Musta mereni, pärast seda kui keldi skordiskide ja daaklaste ning bastarnide alatised kallaletungid uue julgeolekupoliitika vajalikuks muutsid. Vastupidiselt varasematele meetmetele, mis piirdusid vaid lihtsate karistusekspeetsioonidega, rakendasid roomlased siin esmakordselt täiesti uut kaitse-süsteemi, mis nägi ette elanikkonnast tühjaks tehtud kaitsetsoone piki Doonau vasakpoolset kallast. Selle tsooni elanikkond asustati vägivaldselt mujale. Säärane tühjaksasustamine toimus kahel korral — esmakordselt meie ajaarvamise teise kümnendi esimesel kahel aastal ja teistkordselt aastail 62 ja 63 m.a.j.

Ühtekokku toodi Möösiasse umbes 100 000 kuni 150 000 «transdanuublast» koos naiste, laste ja vürstidega ning paigutati siia elama. Tõenäoliselt olid ümberasustatute hulgas nii geedid ja daaklased kui ka bastarnid ja sarmaadid. Neid ei paigutatud elama mitte väiksematele aladele koondatult, vaid mööda kogu provintsi laiali.

Daakiast ümberasustatuile lisandusid veel arvukad kolonistid Itaaliast, Noricumist, Pannooniast ja Dalmaatsiast, kes lootsid Möösia viljakatelt lõssimuldadelt suurt viljasaaki, ning mitte alusetult. Rooma asunikud, kes küldes geedi-daakia ja bessi talupoegadega rahumeelses koos elasid, aitasid oma tavade ja kommetega, oma usuliste kujutelmadega ja oma keelega oluliselt kaasa Möösia ajutisele romaniseerimisele. Ka Musta mere äärsetes Kreeka linnades nagu Dionysopolises ja Odessoses (Varnas) sai rooma element kiiresti ülekaalu.

Möösia jäi urbaniseerimisele ja Rooma kodanike suurele juurdevoolule vaatamata talupoegade maaks. Rooma talupoegliku elemendi mõju tugevdas ulatuslik Silvanuse kultuse levik. Silvanus oli loodusejumal, kes, nagu väideti, soodustas kasvu ning keda austati ka kui koduloomade, karja ja eraomandi kaitsjat. Teda peeti heaks aednikuks ning kujutati ikka viinamarjalõikamisnuga käes. Peas kandis ta nuluoksi. Tema nimi on tuletatav ladinakeelsest sõnast *silva* ('mets'). Ristiisu tavades muutus Silvanus pühaks Sylvesteriks.

TRANSILVAANIA KINDLUS

Teistsugune kui Möösias oli olukord Doonaust põhja pool. Daakia Karpaatide massiiv evis otsustavat tähtsust roomlaste sõjalise ülemvõimu säilitamiseks Kagu-Euroopas. Daakias valitses kupingas Decebalus (85 kuni 106 a. m.a.j.), kes oli daakia hõimud kindlakäeliselt ühendanud ning kes elas sõpruses ka bastarnide ja sarmaatidega. Ta oli esmakordselt aastail 86/87 m.a.j. sattunud

tõsisesse vastuollu roomlastega. Tollal püüdis Rooma väepealik Cornelius Fuscus daaklasi alistada. Ta kaotas aga esimesel kohtumisel lahingu ja elu. Daaklased said arvukalt vange ning palju Rooma relvi ja sõjamasinaid. Keiser Domitianus päästis oma võiduga Tapae juures küll olukorra, kuid ta ei saanud sõjalist edu poliitiliselt ära kasutada. Decebalus kasutas rahuläbirääkimistel aastal 89 m.a.j. osavasti ära Domitianuse kaotuse lahingus markomannidega ning Möösia alatise ohustamise Sarmaatia roksoolaanide poolt ning osutus sõjalisest lüüasaamisest hoolimata lõpuks ikkagi võitjaks.

Decebalus alistus vormiliselt roomlaste ülemvalitsusele ning võttis saadiku kaudu vastu kuningakrooni Domitianuse käest. Isiklikku kokkusaamist Rooma keisriga vältis Daakia kuningas aga taktikalistel kaalutlustel. Ta ei soovinud Domitianusele isiklikult lubadusi anda, et jätta endale vabad käed edasiste otsuste tegemiseks. Roomlased teatasid oma valmisolekust anda uuele vasallkuningale mitte üksnes iga-aastast rahalist toetust, vaid toetada ka Daakia ülesehitamist rooma käsitöölise, ehitusmeistrite ja kindlustustehnikute kohalesaatmisega, aidates seega tahtmatult kaasa maa relvastamisele, mis oli nende eneste vastu suunatud.

Kuid Daakia vallutamist ei dikteerinud keiser Traianuse ajal üksnes poliitilised ja sõjalised kaalutlused. Rooma oli haaratud katastroofilisest finantskriisist, mille oli esile kutsunud Domitianuse priiskav valitsemine. Hiiglaslikku puudujääki riigi majanduses ei suutnud korvata isegi tema kokkuhoidlikud järglased Nerva ja Traianus. Lahendust pakkus Traianusele aga kulla, hõbeda ja raua poolest ääretult rikka Daakia vallutamine.

Antiikaja suurimate sõjaliste ürituste hulka kuulunud sõjakäiku Daakia vastu valmistas Traianus ette täie tõsidusega. Ettevalmistused kestsid peaaegu kolm aastat, enne kui umbes 13 mõlemas Möösias statsioneeritud leegioni, keda toetasid arvukad pretoriaanlaste kaardiväe kohordid ja paljud abiüksused m. a. 101. aasta kevadel Nera suudme juures (umbes 40 kilomeetrit Belgradist ida pool) mööda ujusildu üle Doonau läksid ja Banati lauskmaad pidi põhja poole liikusid.

Umbes 150 000-mehelise armee juhatamise oli Traianus isiklikult enda kätte võtnud. Ka oli ta 15. märtsil 101. a. m.a.j., oma Roomast ärasõidu päeval, lasknud preestritel Jupiterilt võidukat kojutulekut paluda.

Nimetamisväärset vastupanu leidmata jõuab Traianus Caransebeşe ümbrusesse (Rumeenia), kus Decebalus talle Orăştie mäestiku lõunapoolsete eelmägede juures antiikaja Tapae piirkonnas vastu astub ning lüüa saab. Decebalusel õnnestub mägedesse pageda. Traianus läheb Sarmizegetusa kuningalinnusest allpool oleva mäekuru kaudu Haţegimaale. Veel tänapäevalgi mõistatavad ajaloolased, kuidas nii juhtuda võis, et Rooma keiser läks Sarmizegetusast mööda, ilma et oleks teinud vähimatki katset

kindluse ründamiseks. Keegi ei oska tänapäevani kindlalt öelda, kas Traianus mägedesse peidetud Sarmizegetusast üldse märkas.

Sügis oli käes, kui keiser Traianus Haţegimaal edasitungimise katkestas, et talvekorterisse asuda. Sellest talvelaagrist tekkis hiljem rooma Sarmizegetusa linn (Ulpia Trajana). Decebalus kasutas talvise võitluste vaheaja ära julgelt ettevõetud rünnakuks Moesia Inferiori provintsi vastu. Koos germaani bastarnide ja sarmaadi roksolaanidega läksid daaklased üle kinnikülmunud Doonau ning ründasid roomlaste asulaid ja kindlusi. Võideldi äärmise vihaga. Traakia naised piinasid rooma vange nugade ja põlevate tõrvikutega ning paljud ohverdati vana kombe kohaselt sõjajumal Aresele.

Kiirmarssidega liigub keiser Traianus lõunasse ning ajab kallale tungijad jälle üle Doonau tagasi. Paljud daakia ratsanikud upuvad põgenemisel, sest sulailma tõttu on Doonau jää rabadaks muutunud. Traianus sunnib geedi-daakia hõimud Muntenias ja Alam-Moldaavias alistuma.

Kevadel 102 m.a.j. alustab Traianus ofensiivi Daakia riigi keskuse vastu Orăştie mägedes. Tema väeosad, mis said täiendust lõunast üle Vîlcani ja Punase torni mäekuru tulnud üksuste näol, lähevad Sarmizegetusa ulatuslikest kindlusrajatistest kaaneres mööda ning võtavad terve mägiala tugevasse piiramisrõngasse. Decebalus peab rahu paluma. Roomlaste tingimused on karmid — daaklaste kuningas peab oma sõjaväe laiali saatma, oma roomlastest nõuandjad välja andma ning kindlused maatasategema. Ning ta peab, nagu rooma ajaloolane Dio Cassius ütleb, «roomlaste sõbrad ja vaenlased oma sõpradeks ja vaenlasteks tunnistama», mis tähendab seda, et ta peab omaenda välispoliitikat loobuma.

Rahu osutub vaherahuks kahe sõja vahel. Pärast seda, kui Decebalusel õnnestus Rooma okupatsiooniväed rahutingimuste näiliselt orjaliku täitmiseega maalt välja meelitada, hakkab ta salaja uuesti relvastuma. Decebalus teab, et Traianus tahab Daakia vallutada ning impeeriumi provintsi muuta. Ta teab aga ka seda, et ükski on ta liiga nõrk roomlastele kehtvat vastupanu osutama. Nii keelitleb ta oma naabreid temaga liituma, sest nad saavad vaid ühise vastuseisuga Rooma survet tagasi tõrjuda. Rooma-vastasest koalitsioonist ei tule midagi välja. Decebalus peab kogema, et isegi mõned tema enda hõimuvürstidest on juba salakesi liidus Roomaga.

Decebalus tahab pantvangi võtmise ja mõrvakatse abil roomlaste kallale tungi vältida või vähemalt edasi lükata. Mõlemad üritused ebaõnnestuvad.

Rooma soovidele uuesti tingimusest alistumise lubadusega meelitab ta VII leegioni komandandi Longinuse, Traianuse isikliku sõbra, oma laagrisse. Ülesrivistatud sõjaväe ees nõuab Decebalus Longinuselt avalikku reetmist: roomlane peab Traianuse sõjalised kavatsused teatavaks tegema. Longinus lükkab selle

nõudmise tagasi ning pannakse Decebaluse poolt kodusse aresti. Käskjalg annab Traianusele edasi Longinuse vabakslaskmise tingimused: roomlaste poolt vallutatud Banati tagasiandmine kuni Doonauni ning kulude korvamine, mida temal, Decebalusel, Rooma esimese vallutussõja tõttu tuli kanda. Traianus annab daaklaste kuningale lootust, öeldes, et ta ei hinda Longinust liiga kõrgelt, kuid mitte ka liiga madalalt. Teiste sõnadega — «lunaraha» suuruse suhtes tuleb veel läbi rääkida.

Longinus võtab oma keisrilt otsustamise elu ja surma üle, andes talle täieliku tegutsemisvabaduse sellega, et mürgitab enda. Seepeale pakub Decebalus Rooma keisrile uut vahetuskaupa — selle vaba daaklase väljaandmise eest, kes Longinusele mürki andis ja tema kirjaliku läkituse Traianuse kätte viis, on ta nõus Longinuse laiba ja kümme rooma vangi välja andma. Ta saadab ühe vangivõetud Rooma ohvitseri parlamentäärina Traianuse laagrisse. Keiser lükkab pakkumise tagasi väitega, et talle on ühe ohvitseri (parlamentääri) elu Rooma keisririigi au seisukohast tähtsam kui Longinuse riiklikud matused.

Ka Decebaluse plaan Traianust «ülejooksiku» abil mõrvata, luhtub. Üks palgatud mõrvareist äratav kahtlust, ta võetakse kinni ning piinapingil ütleb välja oma kuningliku käsuandja nime.

Suvel, oletatavasti 106. aasta juunis, marsivad roomlased Traianuse juhtimisel teistkordselt Daakiasse. Peavägi läheb Turnu-Severini juures üle Doonau mööda kivisilda, mille Traianus oli lasknud kuulsal arhitektil Apollodorosel Damaskusest ehitada, ning tungib kahes kolonnis põhja poole. Kõigi väekoondiste eesmärgiks on kuningalinnus Sarmizegetusa, mis pärast ägedat vastupanu vallutatakse ning kuni alusmüürideni hävitatakse. Decebalusel õnnestub koos mõne ustava kaaslasega põgeneda. Ta püüab jõuda Sarmaatia roksolaanide juurde, et seal poliitilist varjupaika paluda.

Traianus saadab ratsaväe erikomando põgeneva kuninga kannule. Mõne päeva pärast jõuavadki rooma ratsanikud Decebalusele järele, kes ühel metsalagendikul sisse piiratakse ja kätte saadakse. Daakia draama lõpustseen on jäädvustatud Roomas asuval Traianuse sambal, mis püstitati mälestamiseks Traianuse võitu daaklaste üle. Oma arvukate reljeefide tõttu on see piltidega varustatud sõjajutustus. Decebalus, kelle ümber on rooma ratsanikud, surmab end tamme all istudes lühikese kõvera pistodaga. Sellega tahab ta pääseda häbist minna Traianuse triumfikäigus ahelaisse panduna läbi Rooma, millele järgneks tema kui alatu kurjategija hukkamine Rooma riigivanglas.

Jälitajad eraldavad pea ja parema käe surnud kuninga keha küljest ning toovad mõlemad Traianusele. Decebaluse pea pannakse Roomas avalikult välja, kui Traianus laseb 123 päeva pühitseda oma võitu daaklaste üle. Sellel võidupeol peavad ka kümme tuhat gladiaatorit areenile astuma. Decebaluse lõpp oli

meile veel mõned aastad tagasi teada vaid Traianuse samba reljeefide kaudu. Nüüd on aga olemas ka konkreetsemad andmed. Nende eest võlgname tänu ühele ameerika uurijale, kes Kavala arheoloogiamuuseumis Kreekas juhuslikult avastas hauasamba selle ratsanikejuhi raidkujuga, kes oli Decebalust jälitanud ja ta tabanud. Mehe nimi oli Tiberius Claudius Maximus ning raidkiri tema hauasambal ütleb, et ta «Decebaluse kinni võttis ja tema pea Rooma tõi». Kinnivõtmise paigana on märgitud daakia asula Ranistorum, mille asukohta pole seni veel suudetud kindlaks teha.

Mitte üksnes raidkiri, vaid ka hauasamba reljeef viitab sõdur Tiberius Claudius Maximuse teole. See kujutab teda kõrgel hobuse seljas, tema ees tamme all istuvana aga daakia aadlikku iseloomuliku kõrge viltkübaraga. Mehe paremast käest kukub kõver pistoda. Hauasamba reljeef kinnitab Traianuse samba piltsõnumit. Seal näidatakse Decebalust, kui ta püüab endal pistodaga kõri läbi lõigata. Tiberius Claudius Maximuse sammas aga kujutab järgmist stseeni: daaklaste kuningas on surnud ja pistoda libiseb ta käest. Daakia draama on lõppenud.

11. augustil 106. aastal m.a.j. mainitakse Daakiat esmakordselt kui Rooma provintsi. Decebalusega läheb ka Daakia riik looja, mitte aga rahvas, kes nüüd Rooma valitsuse all Daakia provintsi moodustab. See oli rikas provints.

Materiaalne pärand, mis pärast Decebaluse surma roomlastele osaks sai, polnud väike. Roomlased võtsid üle õitsva põllumajanduse ja tulutoovad kaevandused. Daaklased kasvasid põlistest aegadest peale koduloomi ning neil olid suured lambakarjad. Nad said soola ning kaevandasid suurel hulgal kulda, hõbedat ja rauda.

Ka sõjasaak tasus end Traianusele ära. Ainuüksi kuld, mille Rooma keiser pärast teise Daakia sõja lõppu maalt välja viis — Decebalus oli asjata püüdnud oma kulla-aardeid ühte Orästie mäestikujõkke uputada — oli ümberarvestuste kohaselt ümmarguselt 555 miljonit kuldfranki väärt. See summa lubas Traianusel nii riigikassa puudujäägi katta, kui võimaldas tal ka m.a. 106. aasta maksud ära jätta ning impeeriumi igale maksumaksjale 650-denaarise kingituse teha. Daakia kuld pärines suuremalt osalt Lääne-Karpaatide kaevandustest. Ka hõbedasaak oli vaatamist väärt — ümberarvestatult võrdus see 62 miljoni kuldfrangiga.

Teisiti kui Traakias algas Daakias kohe pärast maa vallutamist roomlaste poolt sihipärane romaniseerimine. Kogu impeeriumist toodi kohale koloniste ning linnade elatustaset tõsteti tunduvalt. Rooma tsivilisatsiooni iseloomulikeks tunnusmärkideks olid monumentaalehitised, templid, amfiteatrid ja saunad ning kindel teedevõrk. Mõned teedest olid koguni kividega sillutatud. Kultuuritase tõusis nii linnades kui ka maal suurte mõi-

sate (*villae rusticae*) näol, sest võõrsil elavad Rooma kodanikud ei tahtnud oma vana kodu harjumuspärasest peenemast elulaadist loobuda.

Linnad olid romaniseerimise lähtealuseks, sest halduses, kohutukorralduses ja sõjaväes räägiti vaid ladina keelt. Ladina keel oli ühendavaks sidemeks, mis seda rahvaste segu koos hoidis ning mis loomulikult ka kohalikku rahvastikku kaasa tõmbas. «Et mõista, kuidas jõuti nii kiire romaniseerimiseni, mis omalt poolt tähendas rumeenia rahva kujunemise algust, niisiis et mõista, kuidas terve rahvas oma keelest loobus ja vallutaja keele omaks võttis,» ütleb rumeenia ajaloolane Constantin C. Giurescu, «peame me meeles pidama, et Daakia polnud seesuguse arengu poolest mingi üksikjuhtum, vaid sama nähtus esines ka impeeriumi teistes osades, nimelt Gallias, kus vana keldi rahvastik ladina keele ära õppis, või Hispaanias, kus ibeerlased sedasama tegid. Seda ei tehtud sunni pärast, vaid eeskätt eeliste tõttu, mida ladina keele omaksvõtmine andis. Oma osa etendasid ka rooma kõrgema elulaadi külgetõmbejõud, suure riigi prestiiž ja võim ning lõpuks ka järeleaimamistahe, mis kõik viiski assimileerumiseni. Meie ajaarvamise kolmanda sajandi keskpaigas kõneles igaüks Daakias ladina keelt. Tuleb aga arvesse võtta, et vulgaarladina keelt, mis siin, Doonau ja Karpaatide alal, väikese daakia leksikaalse pärandi üle oli võtnud.» Romaniseerimisprotsessi toetasid vanad keldi mõjud, mida kogu maal kõikjal veel kohata võis.

Kuid romaniseerumisele ja ulatuslikele sõjalistele kaitseabinõudele vaatamata tuli Daakia pärast 168 aastat kestnud roomlaste valitsemist «barbaritele» jätta. Kui m.a. 220. aastast alates gootide, «vabade daaklaste», Ida-Karpaatides karjakasvatatena elavate karpide ja kostobookide kallaletungid üha visamaks muutusid, otsustas keiser Aurelianus ette võtta drastilise piiride õgvendamise. Ta loovutab Daakia provintsi. Meie ajaarvamise 271. aastal jätavad Rooma leegionid ja Rooma haldus provintsi põhja- ja keskosa maha ning tõmbuvad Doonaust lõuna pool asuvale alale tagasi. 275. aasta kevadel evakueeritakse ka lõunaosa, praegune Muntenia ja Valahhia.

Barbarid suruvad Rooma kaitseisundisse. Väljastpoolt tulev sõjaline surve, mis majanduslike probleemide lahendamise jätkuvate vallutuste teel võimatuks muudab, toob endaga kaasa sügavaid sotsiaalseid ja majanduslikke muutusi Rooma riigis. Aastal 212 m.a.j. saavad kõik provintside vabad elanikud Rooma kodanike õigused ning nende pojad ei pea enam teenima abivägedes ratsa- ja maaväelastena, vaid paigutatakse leegionidesse kui võrdõiguslikud sõdurid.

Kuni meie ajaarvamise 1. sajandi lõpuni tugines Rooma majandus suuremalt osalt orjade tööle ning maa rikkuse kujunemisel polnud vallutussõdade saak mitte viimasel kohal. Kui «barbarid» nüüd need sõjad seisma panid, siis katkes ka orjade

juurdevool ning põllumajanduses orjatöö aegapidi lakkas. Orjade asemele astusid nõndanimetatud koloonid (renditalupojad), kes latifundiumide omanikelt raha- ja loonusrendi eest väikesi talumajapidamisi rendile võtsid. Et väikerentnikud, kes tulid varem vabade ja maad omanud talupoegade, käsitööliste, vabakslastute ja orjade hulgast, tundsid põllutööriistadest niisama suurt puudust kui veoloomadest ja väetisestki, jäid saagid väikeseks. Koloonid sattusid eeskätt Itaalias väga suurtesse võlgadesse ning langesid aegapidi sõltlusse.

Heaks saagiks pakkus aga võimalusi kasutamata uudismaa, mis vallutatud Daakia ja Möösia provintsis käepärast oli. See tõmbas ligi paljusid koloniste ja oli üheks põhjuseks, miks nendes mõlemas rikkas põllumajanduslikus provintsis oli roomlaste osatähtsus kogu elanikkonna hulgas võrratult kõrgem kui näiteks Thracia provintsis, mille põllumajandus Traakia tasandiku geograafiliste tingimuste tõttu pidi piirduma vaid Maritsa oru ülemise osaga.

Provintside võrdõiguslikkus tõi endaga aegapidi kaasa poliitilise raskuspunkti nihkumise Roomast kui keskusest äärealadele. Keiser Constantinuse (306 kuni 337 m.a.j.) valitsemise ajal sai kunagine traakia-kreeka Byzantium kui vastsetl rajatud Konstantinoopol (330 m.a.j.) Rooma riigi pearesidentsiks. Thracia ja Moesia provintis nihkusid seega uue Rooma pealinna vahetusse mõjupiirkonda, sellal kui loovutatud Daakia provintis germaaniide-gootide ülemvalitsuse alla sattus. Ometi, ning see on Doonau ja Balkani ala ajaloolises arengus kõige huvitavam, kujunes järgnevatel sajanditel Daakia vanast daakia-geedi elanikkonnast võõraste rahvaste keskel romaani rahvas, sellal kui traaklased tunduvat pikemale roomlaste valitsemisele vaatamata ulatuslikult slaavistusid.

KUIDAS DAAKLASTEST ROMAANI RAHVAS SAI

Rumeenia ajaloo uurimine on traumeeritud sellest ajast alates, kui välismaa ajaloolased 19. sajandil esmakordselt arvamist avaldasid, et rumeenia rahvas ei tule näha kunagi Daakias statsioneeritud Rooma sõjaväe ja kolonistide otseseid järglasi, vaid et ta on tekkinud alles hiljem, tänu romaani hõimude uuele sisse-rändele Doonaust lõuna pool asuvatelt aladelt, sest roomlaste taganemisega olevat Daakia elanikest täiesti tühjaks jäänud.

See vaidlus oli kuni viimase ajani vaid hüpoteetiline, sest kumbki pool ei saanud oma teesi õigsust teaduslikult kinnitada. Nüüd on aga otsus arvukate arheoloogiliste leidude põhjal langenud kontinueediteooria kasuks. Leiud tõendasid, et daakia-geedi rahvastik ei hävinud roomlaste läbi, ning samuti, et daakia-rooma elanikkond ei jätanud Daakiat maha pärast Rooma leegionide väljaviimist.

Daakia loovutamist Aurelianuse poolt tuleb Constantin Glurescu järgi mõista nii, et Doonau taha tõmmati tagasi vaid legionid, ametnikud ja tsiviilelanikkonna vähemus — need inimesed, kes olid suutelised ka mujal hästi elama. Maa- ja linnaelanikkonna enamik — talupojad, karjased, käsitöölised, väikekaupmehed, romaniseerunud paiksete daaklaste ja veteranide otsesed järeltulijad, jäi seevastu paigale. Kõigis Rumeenia osades on viimasel ajal kunagiste rooma asulate vahetust naabrustest leitud arvukalt haudu daakia päritoluga keraamikaga, samuti on saadud daakia-rooma päritoluga leide roomlaste lahukumisele järgnenud ajast.

Daakiasse mahajäänud romaniseerunud daaklased, geedid ja rooma kolonistid sattusid gootide võimu alla. See polnud vägivaldne alistamine, vaid vabatahtlik uute isandate tunnustamine. Goodid polnud vaenlased, kes kõike hävitada tahtsid, nagu rooma ajaloolased seda meelsasti kirjeldavad, vaid püüdsid jõuda rahumeelsele vastastikusele arusaamisele daakia-rooma elanikkonnaga. Külakondlik struktuur jäi gootide valitsemise läbi peaaegu puutumata. Et elu gootide võimu all polnud maaelanikkonnale sugugi mitte vähem talutav kui Rooma maksunõudjate ja sõdurite all, sellele vihjab rooma ajaloolase Salvianuse teade, kes muu hulgas kirjutab: «Rooma talupojad anuvad ühel häälel, et nad tuleks barbarite juurde elama jätta... ning siis me imestame, et goote võita ei suudetud, kui talurahvas meelsamini nende kui meie juures on.»

«Goodid, Daakia uued isandad, polnud säärased,» väidab C. Daicoviciu, «nagu nii mõnigi ajaloolane neid meile — *pro domo* — oma kirjutuslaua tagant kujutas. Niihästi nendega kui ka nende järeltulijate — gepiididega leidis paikne elanikkond *modus vivendi*... See näib küll ebatavalisena, kui silmas pidada barbarite julmuse, millega varasem ajalookirjandus meid kostitas. Kuid kindel on see, et goodid ja gepiidid pakkusid mahajäetud paiksele elanikkonnale kõige paremat, ehkki natuke karmi kaitset tema igapäevases elus... Me ei tohi unustada, et niihästi goodid kui ka gepiidid olid tunda saanud kristluse headtegevast mõju, mis just 4. sajandil Daakiasse tugevasti sisse tungis.»

See, et daakia-rooma elanikkonna jäljed m.a. 5. sajandil mõneti kaovad, on seletatav hunnide sissetungiga, mis purustas paljud külad, hävitas gootide nõrgalt arenenud linnaelu ning sundis elanikkonda tihedatesse mägimetsadesse taanduma.

Seal, kus daakia-rooma elanikkonnal polnud põgenemise või kõrvalehoidmise võimalusi (näiteks Lõuna-Venemaa stepi servaaladel ning piki Doonaud kulgeval Rumeenia madalmikul), hävitati ta vaenlase kallaletungidega peaaegu täielikult. Nende alade sporaadiline taasasustamine toimus alles alates 5. sajandist m.a.j. slaavi hõimude sisseimbumisega põhja poolt.

Pärast Rooma-Bütsantsi võimu allakäiku Traakia põlismaa-

del Doonaust lõuna pool algab geedi-rooma ja Daakias asuvate slaavlaste kooselamise tulemusena tegelik rumeenia rahva kujunemise protsess, mis kestab umbes seitsmendast kuni üheksanda sajandini m.a.j. Selle rahvaks saamise aluseks on kaks tegurit — kohaliku päritoluga daakia-geedi rahvastik oma daakia-möösia keelega ning rooma kolonistide romaani element. Ühiskeel, mida inimesed kõnelesid, hakkab aegapidi vulgaarladina keelest erinevaks ja lähem esimesel astmel üle rumeenia ühiskeeleks, nõndanimetatud algrumeenia keeleks.

Rumeenia keel tekkis meie ajaarvamise kaheksanda ja kümenda sajandi vahel. See hõlmab ka tugevaid slaavi elemente, eelkõige põllumajanduslike mõistete valdkonnas. Tõsi küll, keeleline rahvaks saamine ei tohi meie eest varjata seda, et rumeenlaste etnogeneesis ilmneb vähem rooma jooni kui keeles. Tänapäeva rumeenlased kujutavad endast daakia-geedi, rooma, slaavi ning isegi germaani päritoluga segarahvast. Edasine, meie saajandil toimuv assimileerumisprotsess lisab sellele Euroopa paletile juurde veel kaks uut, mitte just tähtsusetut värvitupsu — ungari ja saksa vähemusrahvuse, kes praegu küll veel iseseisvust nautivad, kuid ikkagi aegapidi rumeenia enamusrahvuse hulka ära sulavad.

Tänapäeva rumeenlased, kui seda vast veidi ülepakutult formuleerida, on Põhja-Ameerika Ühendriikide kodanike Euroopa vaste, tugeva daakia komponendiga, mis praegugi veel rumeenia rahva mentaliteedis ja kommetes edasi elab. Rumeenia karjasterõivad sarnanevad ikka veel nende daaklaste rõivastega, nagu me neid Traianuse sambalt tunneme, ning karjaseballaadides, nagu hurmav «Miorita» ja raskemeelselt melanhoolne doina (rahvalaul), kätkeb igatsus õnnelikuma elu järele pärast surma. Siin elab vanade daaklaste usk surematusesse edasi.

Et pärast Daakiast väljatõmbumist Rooma ülemvõimu prestiiži säilitada, võtab keiser Aurelianus ette muudatusi administratiivses jaotuses. Ta paigutab mõlema Möösia provintsi vahele haldusdistrikti «Dacia rispensis» ('kaldadaakia'), mis ulatub umbes Timokist Vitini, ning nõndanimetatud «Dacia mediterranea» ('sisedaakia') Nassuse (Niš), Pauthaliumi (Kjustendil) ja Serdica (Sofia) linnaga.

See Aurelianuse otsus on sajandeid hiljem kaasa aidanud rumeenlaste päritolu küsimuse veelgi segasemaks muutmiseks. Mõned ajaloolased nägid mõlema Daakia olemasolus tõendit oma teesile, et rumeenia rahva kujunemine toimus Doonaust lõuna pool. Selle teooria põhjal järgnes maa, eelkõige Transilvaania asustamine alles 12. sajandil m.a.j. See on poliitiliselt plahvatusohtlik ajalootõlgendus, sest kui ta tõsioludele vastaks, siis oleks sellega ka tõestatud, et kui ungarlased 9. sajandil m.a.j. maa hõivasid, leidsid nad Karpaatide kaare seest inimtühja ala ja seega on neil ajalooliselt ja legaalses suhtes õigus pretendeerida Transilvaaniale. See on väide, mille rumeenia ajaloolased niisama

kategooriliselt ümber lükkavad. Transilvaania ajaloolise kuuluvuse küsimus on mõlema riigi — Ungari ja Rumeenia vahel ikka veel poliitiliselt hell koht, mille üle praegu ametlikult vaielda ei tohi.

„BARBARITE“ VÕIT

Dacia provintsi loovutamise muutuvas mõlemad Möösiad uuesti piiriproovintsideks. Ka Traakia ehitatakse sõjaliselt veel tugevamini välja. Mõlemad provintsid peavad olema riiviks, mis tõkestavad teed Konstantinoopolisse. Vanad linnad maa sisemuses saavad endale kindlusemüürid ja tugevad kaitsetornid. Tekivad uued linnad nagu Nicopolis ja Istrum (Nukjupi lähedal Veliko Tarnovo ringkonnas), Augusta Traiana (Stara Zagora), Marcianopolis (Devjna Varna lähedal) ja teised. Augusta Traiana rajatakse igivana traakia asula Beroe rusudele. Roomlaste linna varemed avastatakse alles ehitustöödel 1968. aastal Stara Zagora keskuses, niisamuti kui need, mis paiknesid Bulgaaria vanima vasemaagikaevanduse lähedal.

Veel üks nende vastrajatud linna oli 1953. aastal avastatud Abritus, kaks kilomeetrit Põhja-Bulgaaria Rasgradi linnast ida pool. Abritus paiknes platool ning teda kaitses põhja ja ida poolt Beli-Lomi jõgi, teistest külgedest aga kaevatud kraav. Pärast gootide kallaletungi, millega seotud võitlustes keiser Decius aastal 251 m.a.j. langes, ümbritseti linn kümne meetri kõrguse ja 2,4 meetri paksuse linnamüüri ja kaitsetornidega. Leidude põhjal otsustades oli Abritus, kus elasid «veteranid, Rooma kodanikud ja kolonistid», toredate marmorsammastikega rikas kaubalinn. Kodanike majad olid keskküttega. Õonestellised soojendasid mosaiigiga kaunistatud põrandaid ja seinu, mida ehtisid maalid.

Neljandal sajandil m.a.j. teevad goodid roomlastele jälle suurt muret. Hunnide poolt praeguselt Lõuna-Venemaalt väljatõrjutuna püüavad läänegoodid esiti rahulikult viisil kaitset leida Doonaust lõunas, kus roomlased neid kui föderaatide vastu võtavad. Kuid kohalikud Rooma ametivõimud, kes tahavad gootide elamaasumist ära kasutades kõrvaldada latentse töökäte puuduse põllumajanduses, teevad uusasukate elu raskeks. Nad sunnivad vabas hõimukogukonnas elavatele gootidele peale maksude, rendi- ja tribuutidesüsteemi ning osalt ka veel orjuse.

Kui idagoodid, kes samuti roomlaste juures varjupaika otsida tahavad, föderaatidena tagasi lükatakse, nõutavad nad endale aastal 376 m.a.j. vägivaldselt sissepääsu Rooma riiki. Saades tuge Möösias elunevatelt läänegootidelt, traakia talupoegadelt, käsitöolistelt ja kaevanduste orjadelt, kes juhatavad neile teed Rooma laagrite juurde, laastavad ja rüüstavad nad Möösia ja Traakia. Nad võidavad Varnast läänes asuva Marcianopolise juu-

res roomlasi ning annavad aastal 378 m.a.j. Hadrianopolise (Edirne) all Ida-Rooma sõjaväele purustava löögi. Keiser Valens saab selles Rooma riigi lagunemist kiirendanud lahingus surma.

Oma vürstide Alavivi ja Fritigerni juhtimisel tõmbuvad goodid Traakiasse tagasi, kus nad «Aquae caldae» mineraalvee-kümbaluspaikades praeguse Musta mere sadama Burgase lähedal võitlusvintsutustest puhkavad. «Goodid jäid paljudeks päevadeks siia ning nautisid kümbaluspaikade sooja vett, mis voolab kuumaveeallika sügavustest. Kui seda võrrelda arvukate teiste allikatega maailmas, siis peab ütlema, et ta on igas suhtes laitmatu ning kõige sobivam üleväsinud inimeste tervistamiseks.» Et rooma ravikümbaluspaiga lähedal avastati ühe traakia asula rusud, siis võib oletada, et ka juba varasema perioodi traaklased 6. saj. e.m.a. tundsid Burgase tervisveeallikaid.

Lühikeseks ajaks muutub olukord rahulikuks. Theodosius I seab uuesti jalule rahu ja liidu gootidega, kes asuvad jälle Möösia viljakatele Doonau madalikele. Elades oma vabalt valitud vürstide juhtimisel peaaegu sõltumatult, saavad nad Doonau piiri kaitse enda kätte. Kuid Theodosiuse pojalt Arcadiusel, Ida-Rooma riigi keisril, pole oma isa poliitilist kaugenägelikkust. Olles väiklase hingega, keeldub ta gootidele lubatud tasu maksimisest ning päästab seega valla sündmuste arengu, millel on otsustav tähtsus maailma ajaloos. Goodid liiguvad oma kuninga Alarichi juhtimisel laastates läbi Balkani poolsaare ning ohustavad Itaaliat ja Lääne-Rooma riiki. Koos gootidega lahkuvad Möösiast ka germaani bastarnid.

Seega jääb riigi kirdepiir sõjaliselt kaitseta. Hunnid taipavad neile avanenud võimalust, nad vallutavad nõrgad Doonau kindlused ning tungivad edasi kuni Termopüülideni. Möösias ei säili hunnide tormilise rünnaku all ükski linn.

Kergemini pääses kehvade teedega Traakia Balkani mägede ja Egeuse mere vahel, olgugi et ka siin Niši, Sofia, Plovdivi ja Edirne linn maatasa tehti.

Kui võimekas keiser Marcianus aastal 450 m.a.j. Ida-Rooma riigi valitsemise üle võttis ning hunnide rüüstamistele piiri pani, pöördusid need Lääne-Rooma riigi vastu. Pärast hunnide lahkumist hakkasid traakia maad ajapikku Konstantinoopoli (Bütantsist) lahku lööma, mis oli loomulik reaktsioon Rooma võimu üleüldise lagunemise olukorras. Maa oli vaene ja linnad purustatud. Inimesed rohkem viirelesid kui elasid. Polnud mingit riiklikku korda, mingeid maksunõudjaid ega sõdureid. Linnade varemeis elunesid kunagise elanikkonna ebamäärased riismed. Nad elasid kui rotid öitse aastate varudest, mis roomlased olid lahkumisel maha jätnud.

Ainult maal, metsades, mägiplatoodel ja -karjamaadel elasid vähesed inimesed nõnda, nagu oleks aeg seisma jäänud. Siin osutus rooma tsivilisatsioon võõbaks, mis pärast okupatsiooni võimu lahkumist kiiresti maha pudenes. Traaklaste etniline subs-

tants ning vaimne ja religioosne maailm süttisid murdmatutena uuesti. Nende mentaliteet ilmnas jälle kogu järjepidevuses. Nad olid vana valvurid ning väärivad oma rohkem kui kahe tuhande aastase ajaloo kestel avaldunud kindlaksjäämise võimega veel kord oma esivanemaid, kes sõna otseses mõttes moodustasid tolle algrahva, kes on andnud oma panuse paljude rahvaste kujunemisel ning kelle etniline komponent end veel meiegi ajal tagantjärele tunda annab.

Traaklased nagu ahhailasedki kuuluvad Balkani poolsaare vanimate elanike hulka. Nende alglätest on välja arenenud kõik Egeuse kõrgkultuurid.

„TRAAKIA RATSANIK“ JA KARAKATŠAANID

«Paiksete põlisjõudude murdumatu enesesäilitamine rahututel aegadel avaldub mõjukalt eelkõige religiooni valdkonnas, milles nagu minevikuski ilmneb karakterne traakialik iseloomujoon — usklik vagadus,» sedastab Joseph Wiesner. Traaklased linnades ja suuremates asulates olid peaaegu nelisada aastat kestnud Rooma valitsemise ajal üle võtnud paljud roomlaste kultuskombed ja jumalad. Ka need, kellest nad enam ei teadnud, et nad kord nende eneste jumalate maailma kuulusid. Kuid kõigist võõrastest ja omaenda unustatud jumalatest kõrgemal seisis traaklastel jumal-heeros, kellel polnud nime, keda kunagi jumalusena ei personifitseeritud ning keda ometi tuhandeid kordi kujutati reljeefidel, amulettidel, votiivtahvritel ja müntidel — ratsaniku kujul, kellele teadus alles aastatuhandeid hiljem andis tagantjärele nimetuseks «Traakia ratsanik» (heeros).

Bulgaaria teadlane Kazarov avastas 1931. aastal Tikili Tašis ('koledas metsas') Russe lähedal ühes kaljuseinas kolme meetri kõrgusel maapinnast umbes meetrikõrguse ratsanikukuju, mis pärineb Rooma ajast. See oli esimene «Traakia ratsaniku», ratsanik-heerose kujutis, mis avastati. Sellest ajast alates on leitud ühtekokku 136 kaljureljeefi ning üle kahe tuhande savist, kivist ja metallist votiivtahvli, millel on ratsaniku kujutis. «Traakia ratsanikku» kujutati aga ka arvututel kõigist antiikaja epohhist pärinevatel Traakia müntidel. Kummaline on see, et ratsanik-heerose austamine saavutas oma kõrgepunkti sel ajal, kui Traakia elanikkond oli Rooma provintsi kodanikena tugevate võõrmõjude all. Mõned uurijad arvavad, et «Traakia ratsaniku» austamist just võõrandumise ja õiguste minetamise ajal tuleb seostada «religioosse teadvusega, mis taassünnitas vanad traakia kujutelmad jumalikkusest» (Wiesner). Sel väitel ei puudu tõepõhi, sest ratsanik-heeros on traakia mõttemaailmale sedavõrd iseloomulik, et ta väljaspool Traakiat eksisteerida ei võinudki.

«Traakia ratsanik» on jumala sümbol, kuid mitte jumal ise. Tema kujutuse määrab traakia mütoloogia, kus hobune etendas

domineerivat osa; tema algeid tuleb aga tõenäoliselt otsida juba traaklaste etnogeneesis, kes põlvnevad põhjapoolsetest nomaad-ratsanikest ja lõunapoolsetest maaviljelejatest. Homerose järgi uskusid traaklased, et jumalik jõud inkarneerub hobuse kujul ja kujutises. Antiikaja traaklaste usumaailmas moodustub «Traakia ratsaniku» kuju ümber usk nimetamatusse jumalasse kui kõige maise loojasse juba ammu enne, kui tekkis ristiusk, mis paljud vanatraakia usu elemendid üle võttis. Ühel hõbevaasil 3. sajandist e.m.a. leiame kreeka tähtedega kirjutatult traakiakeelse raidkirja: «Oh maa, vaata mind. Vägev heeros, kes sa meile elu annad, aita meid... kaitse meid!» (Georgiev.) See on alandlik anumine, mis ei vasta enam primitiivsete religioonide vanale vormelile: «Annan ma sulle, siis annad mulle». See on evolutsioonilise religioosse arengu tulemus, mis viis Dionysose, Orpheuse ja Zamolxise kaudu müstilise religiooni.

Hinge surematuse ja jumala võimsa loomeakti aimdus, mis Rooma ajal avaldus paljudes raidkirjades, laseb meile selle perioodi traaklasi kui ka daaklasi paista rõõmsatena, tasakaalukatena, valmis surma minema. See on antiikajast pärinevate teadete kohaselt peaaegu arhailine rõõmsameelsus, nagu me seda tänapäeval leiame veel vaid mõningate üksilduses elavate rahvaste juures, nagu seda on hundsad Himaalaja alal, või ka sügavasti religiooselt meelestatud inimeste juures. Ning karakatšaanide, Bulgaaria kõige väiksema ja eripärasema etnilise vähemuse juures.

Karakatšaanid on jäänukid Bulgaaria hallist ürgajast. Nad on hilisemate sajandite rahvaste tulva vajunud traakia hõimu pinnale ulatuv tipp. Nende põliskoduks peetakse Sirakovo küla Pindose mägedes Kreekas. Sealt siirdusid nad põhja poole kuni Karpaatideni. Keeleliselt helleniseerunudena on nad vanade traaklaste otsesed järglased. Peaaegu kaks tuhat aastat elasid karakatšaanid ümbritsevast maailmast täiesti isoleerituna Pindose läbipääsuteedeta mägede maailmas. Nende vaimne, materiaalne ja ühiskondlik struktuur vastab veel suurel määral vanadele vormidele. Nad on karjakasvatajad ja tõelised nomaadid. Ainult siis, kui nad ühest mäestikust teise ümber asuvad, laskuvad nad orgu.

Tõeliste nomaadidena on karakatšaanid isevarustajad. Rõivaste valmistamiseks vajalikud kangad kootakse lambavillast ning värvitakse omatehtud musta värviga. Naised kannavad ka suvel pakse lambavillaseid kleite valgete linaste pluusidega. Meestel esineb veel tüüpiline must kapuutsiga ja ilma käisteta «jarmulik», mis tegumoelt, lõikelt ja vormilt sarnaneb nende traakia üripidega, mida tunneme Telesphori kirjelduse järgi.

Ka rikkalikud ehted, mida naised kannavad, on käsitöö ning neid valmistavad karakatšaanid ise, alates filigraansetest hõbedastest kaelakeedest, mis oma vormikujunduselt pärinevad otseselt traakia antiikajast, kuni raskete hõbedaste käevõrudeni, mis

oma lihtsate, tsiseleerimata vormidega meenutavad Varna aarde kuldvõrusid.

Lambakarjad hoolitsevad nende toidu eest, ainult soola ostatekse. Kui karakatšaanid ühest karjatamispäigast teise lähevad, võtavad nad kaasa kõik, mis neil on. Kandehobuste selga paigutatakse paksust vilditaolisest riidest telgid ja kõik majapidamisesemed sedavõrd oskuslikult, et isegi veel sulgloomadele hobuse seljas ruumi jätkub.

Kuid nende päevad on loetud. Aastal 1951 püüdis Bulgaaria valitsus karakatšaane paikseks muuta. Nende käsutusse anti tasuta maa elamaasumiseks, samuti ehitusmaterjal majade ehitamiseks. Katse nurjus nagu seegi, millega taheti mustlased paikseks muuta. Mõned perekonnad saatsid talve mööda onnides, mis nad endale tasandikel ehtasid, aga kui saabusid esimesed kevadilmad, läksid nad jälle oma karjamaadele kõrgmägedes. Sellest alates on nad jälle vabad nomaadid Bulgaaria mägede maailmas, keda ei häiri mingid riiklikud eeskirjad. Kuid nende arv väheneb pidevalt, mitte karmide elutingimuste tõttu, vaid seepärast, et noored inimesed rändavad ära küladesse ja linnadesse, kus nad elukutse omandavad ning aegapidi assimileeritakse.

Olen mitmel korral kohanud karakatšaani perekondi, ning fotod, mida ma tookord, kuuekümnendail aastail tegin, on praegu juba haruldused. On veel vaid aja küsimus, millal see veel vaevalt kolmest tuhandest inimesest koosnev rahvake välja sureb, s. o. millal tööstuslik ühiskond ta absorbeerib.

TRAAKIA PÄRIJAD

Meie ajaarvamise 5. sajandi lõpu poole tulevad slaavlased, ning varsti on kogu Balkani poolsaar kuni Kreetani põhjast tulnud talupojarahvaga üle ujutatud. Kesk- ja Lõuna-Albaanias ja Kreekas (kuni Peloponnesoseni) ning isegi Kreetal saarel langevad slaavi hõimud kreeka keele omaksvõtmise ja kreekakatoliku usu vastuvõtmise tõttu varsti assimileerumisprotsessi ohvriks. Traakias kulgeb assimileerumisprotsess teises suunas — traaklased muutuvad slaavlasteks.

Slaavlased, samuti indoeuroopa rahvas, olid oma materiaalse ja vaimse kultuuri poolest samal arenguastmel nagu Traakia elanikkondki. Mõned uurijad oletavad isegi mõlema rahva ühist päritolu. Kui neid kaalutlusi järgida ning sellele lisada bulgaaria etnograafi dr. Peter Petrovi uusimad uurimistulemused, mille kohaselt slaavlased, baltlased ja germaanlased veel 18. sajandil e.m.a. etniliselt ühtsed olid, siis viiksid traaklaste etnoloogilised arenguliinid kuskil kõige kaugemas minevikus tolle alglateni, millest võrsusid ka germaani rahvad. Seda kaalutlust kinnitavad ka mitmed tõigad, näiteks traaklaste mentaliteedi tugev sarnasus germaanlaste omaga, nende samasugune sotsiaalne struktuur

Rooma-eelsel ajastul ning *last not least* ka «Traakia ratsanik», kes on vastavuses nii mõnegi germaani hõimu ratsutava jumalusega.

Pärast slaavlaste sissetungi ilmuvad 7. sajandil m.a.j. ajaloo silmapiirile algbulgaarid khaan Asparuhi juhtimisel. Nad alistasid Põhja-Bulgaaria slaavi-traakia elanikkonna, rajades seal esimese Bulgaaria riigi, mis ulatus Karpaatide ja Tiszani ning mille pealinnaks oli Pliska. Algbulgaarid, Volga madalikult pärinev türki rahvas, kes oli sõjaka isandaterahvana ilma naisteta Möösiasse sisse tunginud, segunesid kiiresti paikse elanikkonnaga. Bulgaarid võtavad kiiresti omaks võidetute elamisvormid ja tavad ning lõpuks ka nende keele. Ajaloo seisukohalt üsnagi lühikese aja järel annab ainult nimetus «bulgaar» veel tunnistust bulgaaride põlvnemisest türki rahvaste hulgast. Tänapäeval on nad juba ammu muutunud «puhtatõulisteks» slaavlasteks, kes võivad koguni pretendeerida sellele, et on oma paljude sajandite pikkuse ajaloo kestel oluliselt kaasa aidanud slaavlaste ühtsuse tugevdamisele, eelkõige slaavi apostlite Cyrilluse ja Methodiose tegevuse kaudu.

Samal ajal kui Karl Suur lõi oma Frangi suurriigi, lõi khaan Krum idas Traakia vallutamisega eeldused bulgaaride riigi jaoks, mis ulatus Tiszast idas asuvatelt aladelt kuni Musta mereni ning Dnestri suudmest kuni Aadria mereni. Aastal 865 m.a.j. võttis tsaar Boriss vastu ristiusu. Tema ristiusuks oli Bütsantsi keiser Michael.

Tänapäeval elavad kunagisel traakia alal bulgaarlased, kreeklased, makedoonlased, rumeenlased, serblased ja türklased, kes oma ühisele etnilisele substraadile vaatamata on läbi teinud hoopis erineva ajaloolise arengu. See on Balkanil juba paljudele põlvkondadele tublisti tüli teinud. Kuid ikkagi — Maramurešest Rumeenia kõige põhjapoolsemas osas kuni Kreeka Termopüülieni, Bosnia Sarajevost kuni Türki Istanbulini — kõikjal annab end rahvuslike, usuliste ja ühiskondlik-majanduslike vastuolude all ikkagi tunda see emotsionaalselt ühine armastusväärne balkanipärasus, mille algeid tuleb kindlasti otsida traakia komponendist, mida võib leida kõigi Balkani rahvaste juures.

REGISTER

Abritus 194
 Acheuli kultuur 13
 Aeneas 38
 Aktiumi lahing 178
 Alarich 195
 Aleksander Suur 60, 75, 79, 85—91, 118, 149, 153, 154, 160
 Aleksandria 36, 87
 Aleksandria koolkond 174
 Alyattes (Lüüdia kuningas) 66
 Akropolis 64
 Aktiumi lahing 178
 Akkadi kultuur 30, 43
 Amatokos (odrüüside kuningas) 99, 151
 Amphipolis 59, 60, 153
 Anchyalus (Pomorje) 125
 Andriskos (Vale-Philippos) 153, 154
 Antiochos III (Süüria kuningas) 150, 151
 Antiookia 92
 Antonius, Marcus 177, 178
 Apahida kalmeväli 145
 Apollo 106 jj.
 Apollonia (Sozopol) 55, 57, 106, 107, 134, 156, 163 jj.
 Ariarat (Mithridatese poeg) 156
 Ares 67, 101—102, 118, 166—167
 Artemis 101—106
 Asklepios (Aesculapius) 104, 126, 136—138
 Athena 59
 Attis 44
 Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus 177, 178
 Aurelianus, Lucius Domitius 190, 192, 193
 Axios (Vardar) 38
 Babülon 89, 90
 Berciu, Dumitru 158, 159
 Bendida 59, 101, 104—106, 166
 Bermoni mäestik 60
 Bitüünia 47, 104, 151
 Boev, Peter 17, 19
 Bolen, Carl v. 45
 Boreas 106
 Boroneam, Vasile 15
 Borysthenes (Dnepr) 67
 Bosporose riik 155
 Brasidas 75
 Brion, Marcel 30
 Burgase terviseallikad 151
 Burebista (daaklaste kuningas) 125, 147, 148, 157, 161—165, 170, 177
 Byzantion (Bütsants) 56, 57, 92, 191
 Brutus, Marcus Junius 176, 177
 Caesar, Gaius Julius 147, 157, 159, 163, 164, 176, 177
 Calal Hüyük 30
 Călan terviseallikad 171
 Cannae lahing 153
 Cassius, Gaius C. Longinus 176, 177
 Cavour, Camillo 149
 Ceaușescu, Nicolae 162
 Chaironeia lahing 80
 Chalatis (Mangalia) 55
 Chalkidike poolsaar 54, 61, 74, 76, 78, 93, 107, 134
 Cluj-Napoca (Kolosvar, Klausenburg) 145, 147, 164
 Crassus, M. Licinius 111, 176, 183, 184
 Crișan, I. Horatiu 147, 148
 Cucuteni kultuur 16
 Curio, C. Scribonius 161
 Daakia 145 jj.
 Daicoviciu, Constantin 159, 161, 162, 165, 169, 171, 172
 Danov, Christo M. 46, 47

Dareios (kuningad) 61, 63, 87, 89, 160, 166
 Decebalus 117, 123, 165, 185—189
 Deelos 106
 Delfi oraakel 27, 49, 110, 143
 Demeter 20
 Demetrios 157
 Demosthenes 80
 Diana 105
 Dimitrov, Dimitar P. 38, 40
 Dionysos 9, 45, 49, 93, 101, 104, 108—109, 112, 114, 125, 136, 197
 Dionysose oraaklikoht 111
 Dionysopolis 55, 185
 Disaironi hõbedakaevandused 60
 Domitianus, Titus Flavius 186
 Drasbeskose lahing 65
 Dromichaite (geetide kuningas) 84, 123, 129, 156, 159—161
 Duvanli kultusepaik 93, 105
 Eumenes II Pergamonist 151
 Epameindos 77
 Euripides 109
 Eurydike 112, 113
 Eurymedoni lahing 64
 Fintinele 147
 Fol, Alexander 35, 103
 Früugia 37, 68, 143
 Garašanin, Milutin v. 33
 Gebeleizis 166—169
 Georgiev, Vladimir 13, 18, 22
 Giurescu, Constantin C. 190
 Gleichen-Russwurm A. v. 87, 89, 92
 Ge 92
 Gedroosia kõrb 89
 Gniljane-Krivodoli kultuur 16
 Gordion 46, 86
 Gortšakov, Aleksander Mihhailovitš 149
 Gradežnitsa 6, 22
 Gregor, Joseph 87, 89
 Gumelnița kultuur 16, 19, 31
 Haçilari kultuur 31
 Hadrianopolise lahing 195
 Hallstatti kultuur 124, 161
 Hannibal 150, 151, 152, 155
 Hellespontos 38, 39, 60, 61, 64, 72
 Hebros (Maritsa) 71, 156
 Hemuse mäestik 81, 116, 152, 181
 Hermes 101
 Herodotos 24, 29, 45, 48, 62, 66—70, 99, 161, 166—169
 Hesiodos 52
 Hippokrates 56, 57, 135, 139
 Homeros 27, 36, 37, 38, 43, 47, 56, 98, 107
 Hypanis (Bug) 67
 Illüüria 163, 164
 Iorga, Nicolae 120
 Isokrates 116
 Issose lahing 87
 Jordanis 170
 Justinianus 184
 Kaaria rannik 53
 Kabyle 81, 84, 156
 Karanovo kultuur 15, 17, 20—23, 31, 43
 Karstadt, U. 91
 Kassner, Karl 92
 Kazanlaki haudehitis 19, 40, 83, 95—97, 124
 Kazarov, Gavriel 27
 Kehnscherper, Günther 34, 36, 41
 Kersobleptes 78, 119
 Kimmeeria Bosporos (Kertši väin) 65, 155
 Kimon 64
 Kirsten, Ernst 13
 Klio 37
 Knossos 34, 37
 Kolchis 155—156
 Kotys (kuningad) 76, 85, 152, 153, 178, 179
 Krapina leiupaik 14
 Kreeta 25, 34—36
 Kremikovtzi kultuur 15—17
 Küklaadid 18, 25, 35, 53
 Küreene 54
 Kybele kultus 9, 44—45
 Kysmeta 151

Larissa-Rahmani kultuur 16
 La Tène'i kultuur 146—148
 Leda 36
 Lemnos 48, 51, 104
 Lesbos 53, 112, 155
 Leuktra lahing 116
 Libby, Willard Frank 31
 Livius, Titus 152
 Lüüdia 53
 Lüükia 37
 Lykurgos 119
 Lysander 115
 Lysimachia 143
 Lysimachos 90, 119, 123, 129

 Madystose kindlus 150
 Magnesia lahing 151
 Makedoonia 149—156, 164
 Manes 44
 Marathoni lahing 74
 Mardonios 64
 Margus (Morava) 38
 Maronia Apollo pühamu 107
 Maioonia 37
 Mausolose haudehitis 91
 Megara 55
 Menestius 58
 Mesembria (Nessebar) 55—58, 79,
 116, 121, 156, 166
 Medinet Habu 43
 Mellaart, J. 30
 Midas 44, 46, 47, 60
 Mihailov, Georgi 58, 73, 103, 107
 Milose Veenus 91
 Mileetos 53, 55, 58, 84
 Miltiades 51, 64, 74
 Minos 24, 37
 Mithridates VI 154—156, 161
 Mommsen, Theodor 92, 143, 152, 153
 Muntenia 16, 19, 144, 184, 190
 Möösia (Moesia) 120, 124, 177, 179,
 138—187, 191, 193—195
 Mükeene 35—37
 Münsingen 147

 Naukratis 54
 Naxos 51
 Noricum 163

Odessos (Varna) 55, 56, 58, 79, 156,
 185
 Odüsseus 37
 Oigaros 112
 Olbia 145, 163
 Oltenia 6, 12
 Olümpia oraakel 110
 Olümpos 51, 54
 Olympia (Philippos II abikaasa) 109
 Orästie mäestik 164, 165, 171
 Orpheus 108, 112—113, 136, 137, 197
 Ovidius, Publius O. Naso 24, 117,
 185

 Panagjurište kulla-aare 130, 132,
 133, 135
 Pangaioni mäed 56, 59—61, 77, 111
 Pannoonia 28
 Pantikapaion 156
 Paris 36
 Pärvan, Vasile 13, 27, 144—148, 160,
 176
 Paullus, L. Aemilius 152
 Pauthaliumi (Kjustendili) asklepion
 137—138
 Peisistratos 59
 Perdikkas 76—77
 Pergamon 54, 155
 Periandros 115
 Perikles 110
 Persepolis 89, 128
 Perseus 152
 Pharsalose lahing 157
 Philippi 60
 Philippi lahing 177
 Philippopolis (Plovdiv) 79, 80, 114,
 152, 156, 178
 Philippos II 77—81, 85, 109, 114, 119
 Philippos V 150—152
 Piatra Rosie kindlus 168
 Pindaros 86
 Plutarchos 62
 Polybios 153
 Pontose riik 154, 156
 Pompeius, Gnaeus 157, 163
 Pomponius Flaccus, L. 178, 179
 Priamos 36
 Ptolemaiosed 149, 150

Puunia sõjad 151
 Pydna lahing 152
 Pythagoras 113, 167, 174
 Pythios 72

 Radžastan 9
 Raduntševa, Ana 19, 20
 Randa, Alexander 38
 Rhaskuporis (odrüüside kuningas)
 111
 Rhea 44
 Rhemaxos 160
 Rhesos 27, 37, 98
 Rhodos 92
 Rhoimetalkes (sapailaste kuningas)
 178, 179
 Ripa Thraciae 178
 Riul Albi 165
 Rodope mäed 9, 29, 35, 59
 Rooma 149, jj., 178 jj.
 Rubikon 163
 Rumeenia 145 jj., 192 jj.
 Russe kultuur 20

Sabinus, C. Poppaeus 123, 179—181
 Salamise lahing 64
 Sälcuta kultuur 16
 Salmydessos 166
 Samos 164
 Samothrake 51, 53, 153
 Samothrake Nike 91
 Sangariuse kaljureljeef 44
 Santorini vulkaan 36, 41
 Sarmizegetusa 123, 164—171, 186—
 189
 Schächermeyer, Fritz 25
 Schela Cladovei 14, 15
 Schliemann, Heinrich 26, 37
 Scipio, L. Cornelius 150
 Seuthes (kuningad) 57, 59, 76, 114,
 127
 Seuthopolis 82, 83
 Seleukiidid 150
 Serdica (Sofia) 183, 193
 Sestose kindlus 150
 Silvanuse kultuur 185
 Sitalkes (kuningad) 58, 71—76
 Spartacus 49, 182—183

Starčevo kultuur 15, 31
 Stonehenge 171
 Strabon 159
 Stradivari viiulid 59
 Strandja mäed 9, 125
 Strymon (Struma) 42, 47, 71, 177
 Sulla, Lucius Cornelius 156
 Suppiluliume 42
 Šipka mäekuru 40, 181
 Šipkovenski, Nikolai 135, 136, 140,
 141

 Zeus 36, 108
 Zeusi altar Pergamonis 91
 Zalmodegikos 160, 170, 171
 Zamolxis 103, 136, 139—141, 147, 162,
 167—171, 174, 197

 Tacitus, Publius Cornelius 179, 180
 Tanais (Don) 67
 Tapae lahing 186
 Telesphor 137, 197
 Teres 70, 71, 74, 99, 116
 Termopüülid 64
 Tessalonike 153
 Thasos 51, 54, 59, 60, 85, 146
 Thera 36
 Theodosius I 195
 Theophrastos 107
 Thukydides 60, 72, 75, 110, 115
 Thrax, Maximinius C. Iulius Verus
 184
 Tiberius, Julius Caesar Augustus
 178, 179
 Tomaschek, W. 27, 38, 92, 100
 Tomis (Constanța) 24, 54, 116, 156
 Traakia 27, 30, 149 jj.
 Traianus, Marcus Ulpius 118, 186—
 189
 Traianuse sammas 117, 188, 193
 Traianus Mukian, Rooma dux 184
 Trooja 27, 30, 34—41, 56
 Tüüros 87
 Tyras (Dnestr) 67

 Ugarit 37

 Valea Alba 165
 Velkov, Velizar 27

Venediktov, Ivan 98, 130, 133, 135
Vinča-Durdase kultuur 15
Väike-Armeenias 155
Väike-Sküütia 50

RAHVAD JA HÕIMUD

aarialased 11, 12
agathürsid 49, 50, 119
ahhailased 35, 37, 41, 53, 55, 134
196
aitoollased 53, 152
alemannid 184
apsündid 51, 78
arahooslased 12
assüürlased 62

bastarnid 145, 150—152, 155, 159,
161, 177, 185, 195
bessid 9, 42, 49, 63, 70, 71, 75, 80,
111, 116, 117, 132, 154, 156, 161,
164, 176, 179, 180, 184

baktrialased 12, 62
bitüünid 46, 47, 51, 57, 62
bisaldid 51, 65
bistoonid 51
boilased 163
brüügid 134
daaklased 6, 9, 23, 29, 33, 49, 120 jj.,
145 jj., 184

dardaanid 38
dentheleedid 151, 177
deroonid 65
dersaid 63
diirid 49, 179, 181
diobessid 49
dolonkid 51, 64
dolopid 134
doorialased 41

edoonid 51, 59, 60, 63, 64, 65, 66
eneedid 38, 50
eordid 134
etruskid 182

früüglased 6, 33, 38, 39, 43—47, 62,
108, 122

Xerxes 51, 60—63, 72
Xenophanes 52, 57, 59, 114
Xenophon 100, 102, 116, 122, 126,
127

foiniiklased 35
galaadid 143, 184
geedid 9, 24, 43, 49, 71, 75, 79, 86,
117, 119, 120, 145—160, 166, 167,
170, 174, 178
germaanlased 12, 23, 31, 164
goodid 170, 192
gallialased 176

hatid 43, 53
heti did 27, 29, 31, 38, 42, 43, 44
47
hunnid 164, 195
hürkaanid 12

illüürlased 12, 23, 29, 46, 49, 50, 77,
102, 176
indialased 12, 62
indoeurooplased 11—13, 28
iraanlased 12
itaalikud 13

joonlased 41, 53

kaaria hõimud 37, 38
karakatšaanid 197—198
karpid 159, 190
kaukoonid 37
kebreenid 120
keldid 12, 23, 49, 79, 102, 142—143,
145—148, 161
kiikonid 38, 39, 56, 63
kimbrid 155
kimmerlased 46, 66
kreeklased 12, 13, 29, 35, 174
kreeka kolonistid 148
kostoboogid 159, 190

ladinlased 12, 176
leleegid 37

liibüälased 62
lütüüälased 62, 66

maidid 49, 79, 154, 156, 176, 182
makedoonlased 50, 102, 154
maioonid 38
meedlased 12, 62
melandi did 114
mileetlased 56
muškid 46—47
möösid 40
mügdoonid 51
mütüslased 9, 38, 43, 46, 47, 49, 62,
71

nipsailased 166

odrüüsid 9, 48, 64, 65, 70, 73—81,
100, 111, 114, 135, 151—161, 164,
176, 177

paflagoonlased 50
paidid 51, 63
paionid 37, 38, 50, 77, 106, 118, 134
pannoonlased 111
partlased 164
pelasgid 37, 38, 50
perhaibid 134
peukiinid 155
pierid 134

raudiskid 111
roksolaanid 186

said 48
sapailased 56, 63, 157, 177, 178
satriid 49, 63, 75, 80
sarmaadid 29, 101, 155, 159, 177, 184
semi did 12
serblased 149
ser did 176
sündid 48, 156
skaiboelased 120
sküü did 12, 29, 49, 50, 61—68, 78,
102, 117, 148, 155, 160, 164
skordiskid 152, 185
sogdialased 12
sumerid 6, 25
süürlased 62
sueebid 159

tauriskid 163
teutoonid 155
tilataillased 50
traaklased 6, 11, 12, 23, 24, 29, 33,
37, 42, 43, 51, 52, 148, 151, 156,
157, 166, 167, 178, 183
trausid 48, 99
triballid 49, 79, 86, 93, 143, 154
treerid 49, 50, 68, 71
tüü did 47, 51, 114

vilistid 42—43

Sisukord

Eessõna	6
Traaklaste jälgedel	7
Väike ekskurss esiajalukku	11
Esimesed inimesed	13
Valge käsi punasel taustal	16
Kunstnikud ja kannibalid	18
Daam Karanovo I-st	20
Saladuslikud kirjamärgid	22
Pronksiaeg pole kohe pronksiaeg	25
Varna kulla-aare	26
Ratsanikud põhjast	28
Kreeta, Trööja ja Mükeene	34
Traaklased ja Trooja	36
Trooja VIIb2 ajalugu	39
Egeuse uued isandad	41
Teeleminek Väike-Aasiasse	43
«Suur Ema» Kybele	44
Müüslased ja muškid	46
Kes jõuab küll kõiki rahvaid üles lugeda	48
Hellenid, sküüdid, pärslased ja makedoonlased	52
«Justkui konnad tiigi ääres»	53
Hea äri orjadega	57
Pangaioni kullasooned	59
Risti läbi Euroopa	60
Põhjanaanbrid sküüdid	65
Odrüüside riik	70
Võitlus ülemvõimu pärast	74
Mõrv tuli kui tellimise peale	76
«Assuan» Rooside orus	80
Linn ning ikkagi mitte linn	82
Üks mitme linna hulgas	83
Tuulispask Aleksander	85
Hellenistlik Traakia	91
«Kullassepatöö meistriteosed»	93
Vürstiruum allilmas	95
Mezeki vürstihaud	98
Matused ilma pisarateta	99
Alguses olid jumalad	101
Apollo elas Traakias	106

Traakia päritoluga kreeka jumal	108
Dionysos kui poliitiline nõuandja	110
Orpheus—arst ja laulik	112
Röövsõdalased	114
Pead piikide otsas	117
Maa ja inimesed	119
Talupojad ja karjused	123
Kui barbarid pidutsevad	126
Traakia kunstivarad	130
Panagjurište kulla-aare	132
Asklepios pärineb Traakiast	135
Jumal, kuningas ja arst	139
Keldi intermetso	142
Keltidega tuli raud	145
Fintinele—teine Münsingen	147
Mars võidab Arese	149
Makedoonia lõpp	151
Rooma poolt ja vastu	154
Burebista riik	157
Mercatores—salajased vallutajad	159
Pompeiuse ja Caesari vahel	163
Saladuslik Sarmizegetusa	164
«L» lahutab taevast ja maad	166
Sarmizegetusa kalenderpühamu	170
Daakia «kuus» maagilise «seitsme» vastu	173
Rahutuste kolle Traakia	176
Besside loojang	178
Traakia Rooma impeeriumi koosseisus	182
Esimene Doonau rinne	184
Transilvaania kindlus	185
Kuidas daaklastest romaani rahvas sai	191
Barbarite võit	194
«Traakia ratsanik» ja karakatšaanid	196
Traakia pärijad	198
Register	200

Хейнц Зигерт.

ТАМ ЖИЛ АПОЛЛОН.

На эстонском языке. Перевод с немецкого языка Ю. Курвитса.
Художник-оформитель Т. Ару. Таллин, «Валгус».
Toimetaja L. Sõnajalg. Kunstiline toimetaja R. Eilsen.
Tehniline toimetaja K. Ehte. Korrektorid S. Hiie ja S. Nurm.
ИБ № 2401

Laduda antud 26. 02. 81 Trükkida antud 14. 08. 81.
Formaat 60×90/16. Ofsetpaber. Kiri Žurnalnaja. Kõrgtrükk.
Tingtrükipoognaid 13,0 + 1,0 kleebis + 0,25 ees- ja tagaleht.
Tingvärvitõmmiseid 15,25. Arvestuspoognaid 15,66.
Trükiarv 25 000. Tellimuse nr. 906. Hind 85 kop.
Kirjastus «Valgus», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10.
H. Heidemanni nim. trükikoda, 202400 Tartu, Ülikooli 17/19.

